Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Студентський науковий вісник

Випуск № 33

Тернопіль — 2013

ББК 74.480.278
С.88

Студентський науковий вісник. — Випуск № 33. — 2013. — 170 с.

Рекомендовано до друку вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за поданням Ради молодих вчених і спеціалістів. Протокол № 9 від 23 квітня 2013 р.

Видрук оригінал-макету у науковому відділі Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ББК 74.480.278
С.88

© Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2013

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Прийдун С.

Науковий керівник – доц. Валіон О. П.

АНГЛО-НІМЕЦЬКІ СУПЕРЕЧНОСТІ НА ТЛІ МІЖНАРОДНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Сучасні глобалізаційні та інтеграційні процеси, що відбуваються в світі, актуалізують вивчення міжнародних відносин на різних етапах історії. У цьому контексті особливе місце займає період кінця XIX – початку XX ст., оскільки саме тоді відбувся перехід від «старої» системи міжнародних відносин до міжнародної політики, властивої для нового етапу світового розвитку. Важливим аспектом європейської системи міжнародних відносин досліджуваного часу стали англо-німецькі суперечності, адже, власне, Англія та Німеччина напередодні Першої світової війни очолили два антагоністичні блоки, Антанту і Троїстий союз, що розпочали Велику війну.

Мета статті полягає у дослідженні основних сфер англо-німецького протистояння напередодні Першої світової війни.

Метою зумовлені основні **завдання:**

- дослідити історіографію даної проблеми;
- проаналізувати передумови англо-німецьких суперечностей;
- простежити основні сфери англо-німецької конкуренції;
- висвітлити роль англо-німецьких протиріч у визріванні Першої світової війни.

Об'єктом дослідження виступають історичні, суспільно-політичні процеси, що відбувалися у європейських країнах в кінці XIX – на початку XX ст.

Предмет дослідження – політичні, економічні, військово-морські аспекти англо-німецького антагонізму в кінці XIX – на початку XX ст.

Міжнародні відносини кінця XIX – початку XX ст. знайшли широке відображення в історіографії. Незважаючи на це, праць, які б детально та систематично висвітлювали передумови, причини, основні сфери англо-німецьких суперечностей, їх ролі в початку Першої світової війни, не так вже багато. Окремі аспекти англо-німецьких протиріч висвітлюють такі історики, як В. Потьомкін [2], Г. Кіссінджер [4], А. Медяков [5], В. Шацило [10]. Особливо цікавою є монографія Е. Романової «Путь к войне. Развитие англо-германского конфликта 1898–1914 гг.», яка акцентує увагу саме на ролі англо-німецьких суперечностей у початку світової війни [8].

Перемога Пруссії у війні з Францією 1870–1871 рр. та створення Німецької імперії кардинально змінили геополітичну ситуацію в Європі. Поява могутньої німецької держави не могла не викликати занепокоєння в інших гравців великої європейської політики, зокрема Великої Британії, яка в цей час була беззаперечним лідером економічного розвитку. Колоніальні володіння Англії та потужний флот забезпечували її статус «володарки морів».

Саме великі колонії, захоплені Англією завдяки слабкості інших держав, були надійним ринком збуту англійських товарів, а також постачальниками дешевої сировини для англійської промисловості. На частку Англії припадала 1/3 світової промислової продукції і 2/5 світового промислового експорту. Крім того, колонії стимулювали бурхливе зростання зовнішньої торгівлі, що закріпило за англійськім фунтом репутацію найнадійнішої валюти світу, а за Лондоном – роль світового фінансового центру. Все це дозволяло Англії проводити політику «блискучої ізоляції» («Splendid isolation»), суть якої полягала у відмові від тривалих союзницьких зобов'язань, спекуляціях на протиріччях між європейськими країнами. Тим самим Лондон зберігав і посилював вплив на європейські справи та розширював колоніальні володіння [6, с. 410].

Проте остаточне завершення об'єднання Німеччини і трансформація Німецького союзу в

Німецьку імперію, створювало серйозні передумови для перегляду зовнішньополітичної концепції Великої Британії. До загрози німецької гегемонії в Європі незабаром додалась небезпека німецької торговельної конкуренції. Адже об'єднання німецьких земель стало поштовхом до економічного буму на берегах Рейну і Шпрее та збільшення німецького експорту в кілька разів. Франко-прусська війна давала Німеччині важливе територіальне придбання – Ельзас і Лотарингію. Остання поряд з Руром, відіграла важливу роль як джерело залізної руди для важкої промисловості, зокрема, для заводів Круппа. Значну роль мали й економічні чинники – контрибуція в 5 млрд франків, отримана від Франції [2, с. 107].

Такий економічний підйом Німеччини відбувався на фоні зниження рівня економічного розвитку Великої Британії. Численні англійські колонії не лише були джерелом збагачення англійської буржуазії, але й вимагали значних капіталовкладень. Як наслідок, темпи вивозу капіталу зростали значно швидше, ніж експортні операції Англії. Тому англійська промисловість потребувала технологічного оновлення, ставала менш конкурентоспроможною в порівнянні з промисловістю молодих держав – США та Німеччини. Крім того, в Англії не було монополій, тоді як у Німеччині вони були досить поширеними. Більше того, успіху німецької зовнішньої торгівлі сприяла британська система фрітреду, тобто, вільної торгівлі, тоді як Берлін запровадив політику протекціонізму. Впродовж 1871–1889 рр. загальна торгівля Німеччини збільшилася на 1400%, в той час як англійська збільшилася лише на 25%. В Німеччині було засновано такі великі фінансові установи, як «Дойче банк», «Дрезднер банк», «Дисконто гезельшафт» та ін. [10, с. 10].

Зростання економічної могутності та політичного впливу дозволило Берліну перейти до захоплення колоній. В 1883–1885 рр. Німеччині вдалося захопити кілька колоній на південному-заході Африки – в Того, Дагомеї, але переділ світу на цей час вже закінчився, «вільних» земель майже не залишалося. З цього часу Німеччина виступає не лише як торговельний конкурент Англії, але і її головним суперником у боротьбі за колоніальні володіння. Незважаючи на серйозні причини для англо-німецької конкуренції, впродовж 70–80-х рр. політичні відносини між Лондоном та Берліном, за винятком 1875 р. та 1880–1885 рр. залишались нормальними, а деколи навіть і дружніми.

Це пояснювалося гнучкою зовнішньополітичною діяльністю «залізного канцлера» Німеччини Отто фон Бісмарка. Він був одним із найталановитіших політиків та дипломатів свого часу, саме складні зовнішньополітичні комбінації Бісмарка дозволили об'єднати німецькі землі в єдину державу. Після чого він зосередився на зміцненні політичних позицій Німеччини та збереженні статусу кво в Європі. Велику стурбованість «залізного канцлера» викликала можливість реваншу Франції, яка дуже швидко відновлювала військову могутність. Серйозне занепокоєння Берліну відбулося в результаті франко-російського зближення, яке в майбутньому конфлікті становило загрозу війни на два фронти.

Саме тому всі сили Бісмарк зосередив на розвитку міжнародних відносин Німеччини та укладання союзів з європейськими державами з метою міжнародної ізоляції свого потенційного супротивника – Франції. За висловлюванням російського дипломата графа Петра Шувалова Бісмарка переслідував «привид коаліцій». Берлін намагався унеможливити франко-російський союз шляхом підписання союзних домовленостей з Петербургом, який був занепокоєний посиленням англійського впливу в Ірані та Середній Азії. Крім того, за допомогою системи союзів забезпечити стабільність у Європі, лідером якої мала бути Німеччина [3, с. 48].

Такі концептуальні засади зовнішньої політики Німеччини були відображені в так званій «Кіссінгенській директиві», – своєрідному зовнішньополітичному ідеалі Бісмарка, сформованому влітку 1877 р. Метою зовнішньої політики Берліну оголошувалось: «не захоплення яких-небудь територій, а політична ситуація, в якій всі держави, за винятком Франції, потребують нас і утримуються від коаліції проти нас. Потрібно було перетворити Німеччину в найбільш вигідного політичного партнера європейських держав, стримуючи і одночасно заохочуючи їх суперечності, – Росії та Англії, Росії та Австрії, Франції та Англії» [5, с. 347].

Саме з цією метою у 1873 р було укладено «союз трьох імператорів» – Німеччини, Росії, Австро-Угорщини. На думку Бісмарка, така комбінація дозволяла зміцнити відносини з Петербургом, водночас залучивши Відень до співпраці з Росією. Наступним кроком Бісмарка

було підписання 7 жовтня 1879 р. австро-німецького союзу, що був наслідком різкого загострення німецько-російських відносин після Східної кризи та Берлінського конгресу, де Німеччина разом з Англією та Австрією виступила проти посилення впливу Росії на Балканах. Цей союз мав чітку антифранцузьку та антиросійську спрямованість, хоча мав оборонний характер. Незважаючи на це, угода з Віднем поклала початок розколу Європи та втручання Берліну в балканські справи. Хоча вже у 1881 р. був підписаний черговий союз трьох імператорів, що означало зближення Берліну й Петербургу, який був занепокоєний посиленням англійського впливу в Афганістані.

Завершальним кроком багатовекторної політики Бісмарка стало утворення Троїстого союзу 20 травня 1882 р., шляхом приєднання до австро-німецького договору 1879 р. Італії, яка була невдоволена французьким захопленням Тунісу. Включення Італії в дипломатичну гру Берліну давало перевагу Німеччині, адже тепер на південно-східних кордонах Франція отримала нового ворога, тоді як Австрія, в результаті союзу з Римом, гарантувала собі безпеку на південному кордоні [1, с. 472–473].

В цілому «Союз трьох імператорів» та Троїстий союз склали ядро зовнішньополітичного курсу Бісмарка. Берлін одночасно перебував у центрі подвійної системи договорів, які суперечили одне одному. «Союз трьох імператорів» мав антианглійське спрямування, тоді як Троїстий союз – антиросійський та антифранцузький характер, якому не чинила опору Англія. Саме такий стан міжнародних відносин дозволяв Берліну не стільки співпрацювати із своїми «союзниками», скільки контролювати їх, забезпечуючи статус кво в Європі, посилюючи позиції Німеччини.

Щодо англо-німецьких відносин у 70–80 рр. XIX ст., то потрібно зазначити, що Бісмарк відводив важливе місце Лондону в своїх зовнішньополітичних концепціях, хоча жодного формального союзу так і не було укладено. Для Берліну, насамперед, були важливими та вигідними англо-російські конфронтації, більше того Англія, як історичний суперник Франції була закономірним партнером Німеччини. В цьому плані важливим досягненням німецької дипломатії стало формування Середземноморської Антанти у 1887 р., особливістю якої було те, що вперше Берлін втягував Лондон у свої дипломатичні комбінації. В основі створення Середземноморської Антанти лежала спільність інтересів Італії та Англії з Францією в басейні Середземного моря: першої – в Тунісі і Тріполі, іншої – в Єгипті. Згодом, до цього союзу приєдналась і Австро-Угорщина. Лондон, залишаючи зовнішньополітичний курс в руслі «splendid isolation», брав на себе досить конкретні зобов'язання. Сам Солсбері писав королеві Вікторії: «Це настільки близько до союзу, наскільки нам позволяє парламентський характер наших інститутів» [5, с. 361–362].

Саме непряма співпраця між Англією та Німеччиною в контексті Середземноморської Антанти стала апогеєм системи союзів Бісмарка. Однак відставка «залізного канцлера» 18 березня 1890 р. остаточно змінила не лише концептуальні засади зовнішньої політики Німеччини, але і європейську систему міжнародних відносин загалом.

Політика Бісмарка дозволила уникати прямих конфліктів з Англією, незважаючи на торговельне суперництво, яка була спрямована на міжнародну ізоляцію Франції та збереження статусу кво. Граючи на протиріччях європейських держав, Берлін зумів закріпити здобуту перемогу у франко-прусській війні. Сформована система союзів позиціонувала Берлін невід'ємним і впливовим чинником міжнародних відносин. Вона допускала конфлікти, але – не війну, німецьке лідерство, але – не гегемонію, прагнення до якої переслідував новий кайзер Німеччини Вільгельм II.

Зовнішньополітичні концепції Бісмарка не лише вберегли Німеччину від війни, але і не дозволили проявити колосальний потенціал Німецької імперії. Новий імператор Вільгельм II вважав, що зовнішній політиці не вистачає динамізму і під тиском великих монополістів та банкірів, тісно пов'язаних з юнкерством, проголосив у зовнішній політиці «новий курс». Його метою було підвищення статусу Німеччини – від континентальної до світової держави, рівноправної з Британією.

Перехід до «світової політики» ознаменувала промова статс-секретаря Німеччини Б. Фон Бюлова: «Часи, коли німець поступався одному сусіду сушею, а іншому – морем, залишаючи собі лише небо… – ці часи в минулому… Ми не хочемо знаходитись в тіні когось, ми

вимагаємо свого місця під сонцем» [3, с. 82–83].

Зміні зовнішньополітичної стратегії Німецької імперії сприяло, насамперед, економічне піднесення, обмеженість національного ринку. Нова роль економічного чинника в міжнародних відносинах значно вплинула на англо-німецькі взаємини. Англія дедалі швидше поступалася економічним розвитком Німеччині. В 1887 р. через поширення німецьких товарів на англійський ринок для них спеціальним актом було введене маркування «made in Germany». Британський уряд розраховував на патріотичні почуття англійців, які ігноруватимуть німецькі товари, але цей захід викликав непередбачувані наслідки. «Made in Germany» стало своєрідним знаком якості німецької продукції, яка почала продаватись значно успішніше [5, с. 373].

Економічний підйом Німеччини вимагав розширення її володінь. Перед зовнішньою політикою держави було поставлене нове завдання: створення великої колоніальної імперії та встановлення сфер впливу у відсталих країнах. Проте тривалий період роз'єднаності німецьких земель, залишив Берлін поза «розподілом світу». Саме тому таке завдання могло бути вирішене лише шляхом переділу колоніальних володінь, що закономірно зустрічало опір Англії та Франції.

Спадкоємець Бісмарка – Л. Капріві вніс у зовнішньополітичний курс Німеччини однозначність. Після відставки «залізного канцлера» англо-німецькі відносини набули більш чіткішого та визначеного характеру. Німецькі політики реалізовували курс «все чи нічого», тобто, союз з Англією, або її міжнародна ізоляція. Щоб підштовхнути Британію до союзу з Німеччиною, Берлін починає блефувати про створення «континентальної ліги» в складі Німеччини, Австрії та Франції, яка мала ізолювати Лондон. Проте британський прем'єр Солсбері, продовжував курс «блискучої ізоляції», ігноруючи підписання формальних союзів з європейськими країнами. Така політика Лондону призвела до того, що вже з 1893 р. Капріві та Гольштейн, радник німецького МЗС, остаточно переконалися в неможливості залучення Британії до Троїстого союзу. Це означало кардинальний перелом у англо-німецьких відносинах [2, с. 108].

Усюди німецька дипломатія починає чинити активний опір англійській колонізаційній політиці. В Єгипті, де у 80-х рр. Берлін підтримував Лондон, німецька допомога все частіше набирає форм шантажу та поступок у колоніях. Простежується зближення Німеччини з Францією. У 1894 р. Берлін разом з Парижем ініціював зрив договору оренди Англією смуги землі в Конго, що дозволило б встановити територіальний зв'язок між британськими володіннями в басейні верхнього Нілу та Британською Південною Африкою. Більше того, впродовж 1893–1894 рр. Німеччина починає загравати з бурами, заохочуючи їх до опору британській експансії.

Одним з ключових способів «перерозподілу світу» стало будівництво Німеччиною Багдадської залізниці, розпочате у 1903 р., яка в остаточному варіанті доходила до важливого центру північної Сирії – Алеппо, далі до Мосула, вздовж Тигру до Багдаду і, відхиляючись до русла Євфрату, виходила до Басри. Багдадська дорога повинна була лише послабити позиції англійських залізничних магнатів, а проектувалася як грандіозне вторгнення німецького капіталу в сферу споконвічно англійських інтересів – Месопотамію і Перську затоку, а потім і до Ірану [2, с. 136–139].

Важливу роль в ескалації англо-німецького конфлікту відіграв Пангерманський союз, створений у 1891 р., що спонсорувався великими промисловими підприємствами. Організація відверто закликала до ревізії міжнародної системи, що склалася з метою перерозподілу колоній та перегляду сфер впливу [2, с. 108–109].

Перехід Німеччини до «світової політики» та активні заклики до перерозподілу колоній глибоко торкалися інтересів Британії, яка була володаркою морів та численних колоній. Лондон продовжував ігнорувати будь-які пропозиції щодо створення союзних зобов'язань та виступав проти посилення Німеччини. Це пояснювалося, насамперед, зростанням російського впливу на Далекому Сході, конфронтації з Францією через панування над Верхнім Нілом, підготовка до війни з бурами.

Ключовою сферою англо-німецьких суперечностей стало суперництво двох держав на морі. Наприкінці XIX ст. в Європі активно обговорювали значення військового флоту, після виходу книги американського контр-адмірала А. Мехена «Вплив морської сили на історію». Саме тоді вперше прозвучала думка, що держава не може виконати своїх історичних завдань,

якщо вона не домоглася переваг на морі. Згідно нової теорії, флоту належала ключова роль у будь-якій війні. Потужний флот гарантував зв'язок колоній з метрополією. Керуючись теорією «морської сили», британський парламент у 1889 р. прийняв закон, згідно якого англійський флот мав збільшитись вдвічі, відтак розпочалася гонка озброєнь [10, с. 10–11].

Німеччина, як суперник та потенційний ворог Британії, не могла проігнорувати дії Лондону. Саме курс на зміцнення військово-морських сил був стрижневим елементом «світової політики» Берліну, що реалізовувався під девізом кайзера: «Світова політика як завдання, світова держава як мета, флот як інструмент» [5, с. 376]. З 1897 р. посаду морського міністра Німеччини зайняв Альфред Тірпіц, який розумів значущість крейсерного флоту для боротьби з Британією, хоча флот він розглядав швидше засобом тиску на Лондон. На 1896 р. кількість німецьких великотоннажних броненосців становила лише 6, тоді як Англія мала 33. Весною 1898 р. німецький рейхстаг прийняв перший морський закон, що передбачав будівництво 7 лінкорів, 3 великих та 17 малих крейсерів до 1903 р. Англо-німецький морський антагонізм загострила революція в суднобудуванні – спуск на воду англійцями корабля нового типу – дредноуту в 1907 р. До 1809 р. Британія мала 18 дредноутів, але Німеччина теж не відставала – 8. На початку 1912 р. в Німеччині був прийнятий закон про збільшення морського флоту на 60%, у відповідь Лондон заявив, що кожному німецькому кораблю протиставить два англійські. Ці рішення означали безпосередню підготовку до майбутньої війни [8, с. 39–42].

Швидке зміцнення Німеччини ставило під загрозу панування Англії та робило політику «блискучої ізоляції» небезпечною для Лондону, саме тому в 1904 р. відбувається англо-французьке зближення, зумовлене послабленням позиції Росії через конфлікти з Японією. Фактично в Європі Франція залишалася наодинці з агресивною Німеччиною та неоднозначною Англією. Париж вибрав «менше зло» – 8 квітня 1904 р. було підписано договір про Сердечну згоду Англії та Франції, яка врегульовувала колоніальних протиріччя між державами. Створення Антанти було серйозним ударом по амбіціях кайзера Вільгельма II, Берлін активізував свої відносини з Росією, намагаючись втягнути Петербург у союз, але Микола II не бажав ігнорувати франко-російські домовленості 1891–1893 рр. та змінювати союзника, що призвело б до конфронтації не лише з Парижем, але і Лондоном. Більше того, поразка у війні з Японією змусила Петербург перейти до діалогу з Лондоном, водночас англо-німецькі суперечності зумовили Британію до перегляду відносин з Росією. Як наслідок, Англія остаточно відмовилася від політики «блискучої ізоляції» та завершила формування Антанти. Зокрема, 31 серпня 1907 р. було підписано договір з Росією про розмежування сфер впливу в Персії, Афганістані та Тибеті. Європа остаточно розкололась на Троїстий союз та Антанту, які розпочнуть Першу в історії людства світову війну [4, с. 166–167].

Таким чином, у англо-німецьких відносинах кінця XIX – початку XX ст. можна виділити два етапи. Перший 1871–1890 рр. характеризується торговельно-економічним суперництвом, без загострення політичних відносин. Більше того, саме в цей час синхронізується англійська політика «блискучої ізоляції» та «привид коаліцій» Бісмарка, Лондон і Берлін основним завданням вбачали збереження статусу кво в Європі. Другий етап охоплює 1890–1914 рр., позначений еволюцією німецького зовнішньополітичного курсу та переходом до «світової політики» з метою ревізії розподілу колоній та сфер впливу. Активне економічне зростання та конкуренція на морі змусили Лондон поступово відмовитися від політики «splendid isolation» та активно включитись у європейську систему союзних відносин.

Отже, англо-німецькі суперечності, що концентрувалися в економічній, колоніальній і військово-морській площинах, відіграли ключову роль у формуванні біполярної системи міжнародних відносин, створення військово-політичних блоків – Троїстого союзу та Антанти. Саме небезпека посилення Німеччини, змусила Лондон до активної співпраці із своїм історичним суперником – Францією. Більше того, саме Англія та Німеччина відіграватимуть роль лідерів у Антанті та Троїстому союзі. Цікавим є те, що англо-німецький антагонізм, так і не був розв'язаний Першою світовою війною, англо-німецькі протиріччя спостерігатимуться у міжвоєнний період, які остаточно вирішить Друга світова війна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дебидур А. Дипломатическая история Европы от Венского до Берлинского конгресса (1814–1878). Т. 2. / А. Дебидур. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1995. – 544 с.
2. История дипломатии. Т. 2. Дипломатия в новое время (1872–1919 гг.) / Под. ред. В. П. Потемкина. – М.: ОГИЗ, 1945. – 432 с.
3. История Германии в 3 т. Т. 2.: От создания Германской империи до начала XXI века / Под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю. Галактионова. – М.: КДУ, 2008. – 672 с.
4. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
5. Медяков А. История международных отношений в Новое время / А. Медяков. – М.: Просвещение, 2007. – 463 с.
6. Мортон А. История Англии / А. Мортон. – М.: Издательство иностранной литературы, 1950. – 465 с.
7. Новая история стран Европы и Америки: учеб. для вузов / Под ред. И. М. Кривогуза. – М.: Дрофа, 2005. – 909 с.
8. Романова Е. Путь к войне. Развитие англо-германского конфликта 1898–1914 гг. / Е. Романова. – М.: МАКС Пресс, 2008. – 328 с.
9. Хобсбаум Е. Век империй 1875–1914 / Е. Хобсбаум. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1999 – 512 с.
10. Шацылло В. Первая мирова война 1914–1918. Факты. Документы / В. Шацылло. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 480 с.

Прийдун С.

Науковий керівник – проф. Алексієвець Л. М.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЗА В. А. ЮЩЕНКА (2005–2010)

Держава як суверенна політико-територіальна організація суспільства виконує ряд функцій. Однією з основних зовнішніх є політична, або дипломатична, тобто реалізація зовнішньополітичного курсу, розвиток міжнародних відносин з метою збереження територіальної цілісності, забезпечення суверенності, міжнародного визнання та захисту національного інтересу. Саме зовнішньополітична діяльність та розвиток міжнародних відносин є ключовими чинниками, які впливають на долю молодих держав, адже від визнання чи невизнання молодої незалежної держави як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин залежить її існування та подальша історія народу, який проявляє державотворчі процеси.

Як зазначає відомий український дослідник, спеціаліст в галузі міжнародних відносин та зовнішньої політики С. В. Віднянський, Україна найбільш гостро відчула вплив зовнішньополітичного чинника на своєму історичному досвіді. Наприклад, розв'язання двох складових «українського питання» – об'єднання власних етнічних територій та здобуття державної незалежності, стало можливим у XX ст. лише за умов радикальних змін усієї системи міжнародних відносин, тобто завдяки збігу сприятливих міжнародних обставин [2, с. 33].

Набуття Україною незалежності значно посилило значення та вплив міжнародних чинників у її розвитку. З огляду на це особливої уваги заслуговує вивчення її досвіду формування зовнішньополітичної стратегії, еволюції концептуальних засад української зовнішньої політики як складової сучасної системи міжнародних.

Щодо становлення зовнішньої політики після 24 серпня 1991 р. та її еволюції до сьогодні, то С. В. Віднянський та А. Ю. Мартинов виділяють три періоди: 1) адаптаційний (1991–1994 рр.); 2) зовнішня політика Л. Кучми (1994–2004 рр.); 3) зовнішня політика В. Ющенка (2004–2010 рр.) [2, с. 35–37]. Розвиваючи таку класифікацію, в основі якої лежить саме навантаження суб'єктивного чинника в особі Президента України, виділяємо четвертий етап – зовнішня політика Президента В. Януковича (2010–…рр.).

У цьому контексті особливо важливим для аналізу є саме третій період зовнішньої політики України 2005–2010 рр., адже на думку багатьох дослідників, саме тоді світова спільнота почала сприймати Україну як частину Європи, не лише в політичному, але культурно-цивілізаційному плані.

Важливість зовнішньополітичних чинників для розбудови державності зумовили популярність дослідження зовнішньої політики та міжнародних відносин. Незважаючи на це, даний період зовнішньої політики є недостатньо висвітленим в історіографії. Особливості зовнішньополітичної діяльності України 2005–2006 рр. у своїх працях висвітлюють М.

Алексієвець, Я. Секо [2], С. Віднянський [2; 3; 4], В. Гевко [5], Г. Касьянов [6], Ю. Макар [7], Л. Чекаленко [10].

Особливістю сучасного світового соціально-економічного й політичного розвитку є бурхлива динаміка інтеграційних процесів у світі та Європі зокрема. Навіть ті країни, які не належать до складу інтеграційних об'єднань, неминуче відчувають на собі їх вплив. Не може залишатись осторонь світових та європейських інтеграційних процесів й Україна, яка чітко визначила свою європейську орієнтацію. Європейський Союз як найвпливовіша інтеграційна структура на Старому континенті відіграє особливо важливу роль у сучасній системі міжнародних відносин [5, с. 78].

Нове тисячоліття ознаменувалось прискоренням глобалізаційних процесів у світі, відбулось остаточне затвердження епохи постіндустріального, інформаційного суспільства. В контексті цих подій для України як молодої держави знаковим виявився 2004 р. По-перше, 1 травня відбулось чергове розширення ЄС, його новими членами стали 10 країн Центрально-Східної Європи, три з яких є сусідами України: Польща, Словаччина та Угорщина, таким чином кордони ЄС впритул наблизились до кордонів України, що вимагало створення якісно нової моделі відносин з Брюсселем, водночас це ставало своєрідною перспективою та прикладом для Української держави, адже новими членами ЄС також стали Естонія, Литва і Латвія, які також, як Україна, були колишніми радянськими республіками, але чітко визначили свої зовнішньополітичні орієнтації.

По-друге, нові президентські вибори 2004 р. та мирна Помаранчева революція відкрили Україну для світу зовсім по-іншому, перемога опозиційного кандидата В. Ющенка сприяла зміцненню міжнародного іміджу України, як держави, в якій перемогли європейська орієнтація та демократичні цінності. Адже, здавалось, разом з Ющенком переміг курс на євроінтеграцію України та її самоідентифікацію як європейської країни з розвиненими демократичними інститутами.

Саме на цей непростий час припадає третій період зовнішньої політики України. Йому передували напружені передвиборчі перегони та три тури президентських виборів, які, на думку С. Віднянського, перетворились на боротьбу між США та РФ за вплив на пострадянському просторі. Мова йшла не лише про вибори майбутнього глави держави, а й про майбутній зовнішньополітичний курс України, який все ж мав визначити місце України в системі міжнародних відносин та цивілізаційному вимірі: «Захід чи Схід» [2, с. 40]. Посередниками у внутрішньополітичних українських переговорах виступили польський президент А. Квасневський, литовський В. Адамкус та представник ЄС Х. Соллана. Цей період був складним і напруженим, становив реальну загрозу національній безпеці України, простежувались спроби пропаганди сепаратизму східних регіонів України, зокрема з'їзд в Сіверодонецьку, на якому був присутній мер Москви Лужков і який проходив як альтернатива геополітичному вибору Майдану.

Незважаючи на складні політичні процеси літа-осені 2004р., зміна влади відбулась мирно. Вперше в історії незалежної України на президентських виборах переміг опозиційний кандидат.

Основним завданням зовнішньополітичної діяльності на зазначеному етапі було розв'язання стратегічних проблем, які фактично визначили сучасні зовнішньополітичні пріоритети України, а саме: забезпечення вступу до ЄС та НАТО; розвиток якісно нових відносин з США й РФ; сприяння повноцінній інтеграції країни у світовий економічний простір.

Незважаючи на це, майже відразу після приходу Ющенка до влади спостерігається похолодання в українсько-російських відносинах, Кремль був схвильований спробою України проводити самостійну зовнішню політику без узгоджень з ним, а саме – фактичне усунення України від втілення російського сценарію Єдиного Економічного простору, демонстративна українська підтримка нового керівництва Грузії, висока посередницька активність української влади у врегулюванні придністровського конфлікту за євроатлантичним сценарієм. Особливо дратувало Росію підняття питання новою українською владою про можливість вступу в НАТО та поглиблення інтеграції в європейські структури. Саме тому російська влада вирішила скористатись своїм основним козирем – «газовою проблемою». І вже навесні 2005 р. В. Путін заявив, що РФ не збирається субсидіювати дешевим газом євроатлантичну інтеграцію України. Таким чином, Кремль вирішував два завдання: скомпроментовував Україну в очах Європи, як ненадійного транзитного партнера; через газ контролював економіку України [2, с. 42].

На нашу думку, саме ці питання будуть визначати модель українсько-російських відносин аж до президентства В. Януковича. Крім того, конфлікт особливо загострився, коли в 2005 р. було узгоджено вступ України в Світову Організацію Торгівлі. Суперечності між Москвою та Києвом закінчились «газовою війною» наприкінці 2005 – початку 2006 рр. Українське керівництво у відповідь на підвищення ціни на газ, заговорило про необхідність перегляду умов оренди російським Чорноморським флотом баз у Криму. Взимку 2006 р. спалахнула «війна за маки»: понад два десятки навігаційних об'єктів виявилися привласненими Чорноморським флотом Росії без офіційного узгодження з попереднім українським керівництвом, проте за явного його неформального потурання. В пресі розгорнулась дискусія про доцільність перебування Чорноморського флоту РФ в Криму. До літа 2006 р. знову виникла тема Керченської затоки та розмежування вод акваторії Азовського моря. Певної стабілізації відносин з Росією вдалося досягти лише після приходу до влади уряду В. Януковича влітку 2006 р. [6, с. 388–389].

Таким чином, роль України в системі міжнародних відносин на початку президентства В. Ющенка залежала від українсько-російських відносин, які перебували в кризовому становищі.

На тлі такого загострення відносин з Москвою відбувається активізація зовнішніх відносин з США, ЄС та НАТО. У лютому 2005 р. ЄС затвердив для України статус «Спеціального сусідства», а на IX саміті Україна – ЄС було прийнято політичне рішення про надання українській економіці статусу «Ринкової економіки». Незважаючи на таку «доброзичливість» ЄС, офіційний Брюссель все ж відхилив пропозицію України стати посередником у врегулюванні україно-російських газових конфліктів. Значно ускладнило євроінтеграцію України чергове розширення ЄС за рахунок Румунії та Болгарії 1 січня 2007 р., що об'єктивно ускладнило механізми функціонування цього інтеграційного утворення, Брюссель зосередився насамперед на адаптації нових членів союзу [1, с. 18].

Водночас значно активізували свою діяльність щодо атлантичної інтеграції України США, на їх думку, Україна своїм військово-політичним потенціалом зміцнить європейську безпеку. Але вже на Бухарестському саміті НАТО 2–4 квітня 2008 р. Росія категорично виступила проти приєднання України до плану дій щодо членства в НАТО, зрештою Франція та Німеччина відмовились підтримати атлантичну інтеграцію України. Це насамперед пояснюється залежністю цих країн від дешевого російського газу та небажанням посилення впливу США в Центрально-Східній Європі за рахунок України. Незважаючи на це, Україна все ж стала членом СОТ, що мало важливе значення для економічних інтересів країни [4, с. 33].

Однією з ключових складових участі України в системі міжнародних відносин стала її нова регіональна політика, яка насамперед активізувала свою діяльність в складі ГУАМ та підтвердила статус лідера. Виступаючи на Кишинівському саміті, в квітні 2005 року, В. Ющенко заявив: «Наша мета – створення зони стабільності та безпеки в регіоні, який повинен стати частиною Євросоюзу. Наша філософія – це демократія, економічний розвиток та безпека» [2, с. 45]. Крім ГУАМу Україна також позитивно зарекомендувала себе в складі ОЧЕС з метою зміцнення статусу надійного транзистора енергоносіїв до Європи.

Особливо важливою є позиція, яку Україна зайняла в російсько-грузинській війні 2008 р. Чи не вперше за роки незалежності було зроблено спробу відігравати реальну роль у врегулюванні збройних конфліктів. Вже 12 серпня 2008 р. В. Ющенко з колегами з Польщі, Литви, Латвії та Естонії побував з візитом солідарності у Тбілісі. «Українська сторона розглядає дану спільну місію глав демократичних держав як важливу складову зусиль міжнародного співтовариства щодо захисту та гарантій територіальної цілісності та суверенітету незалежної Грузії», – заявив Віктор Ющенко [3, с. 68–69].

Оскільки на території України базується Чорноморський флот РФ, то Україна мала реальний привід для втручання в даний конфлікт. Уже 10 серпня Україна застерегла російську сторону від можливої участі кораблів Чорноморського флоту РФ в конфлікті навколо Південної Осетії. «З метою запобігання виникненню обставин, при яких Україна може бути втягнута в збройний конфлікт і військові дії через участь в них військових формувань ЧФ РФ, який тимчасово базується на території України, українська сторона залишає за собою право, згідно з нормами міжнародного права і законодавства України, заборонити повернення на територію України до вирішення конфлікту кораблів і суден, які можуть взяти участь у вищезгаданих діях», – говориться в заяві МЗС [9].

Проте згодом українська сторона, яка зайняла чітко визначену позицію щодо російсько-грузинського конфлікту, згодом визнає, що міждержавні угоди, які регламентують перебування російського флоту в Україні, не містять обмеження на військове застосування флоту. Це було наслідком внутрішньополітичного протистояння у парламенті України та тиском з боку Росії. Тобто, знову ж таки Україна без її згоди втягувалась в міжнародні конфлікти, адже кораблі Чорноморського флоту РФ до берегів Грузії вирушили саме з української території. Російсько-грузинський конфлікт став стимулом до ескалації напруженості у українсько-російських відносинах.

Запроваджуючи якісно нову модель регіональної політики, Україна мала на меті стати лідером держав Центрально-Східної Європи, які перебувають під впливом Росії, з метою узгодження як політичних, так і економічних інтересів. Винятково важливим є те, що Україна позиціонує себе як гарант безпеки та стабільності в регіоні. Реалізація даної політики мала покращити сприйняття України в ЄС та НАТО. Тобто вперше за роки незалежності було вжито важливих заходів, аби Україна стала не лише рівноправним суб'єктом міжнародних відносин, але і впливовим регіональним лідером, інтереси якого будуть враховані «сильними світу цього», тобто ЄС, США, РФ.

Особливістю діяльності України на міжнародній арені в окреслений період є її пряма залежність від внутрішньополітичного становища. Дана закономірність була характерна і для інших періодів, але саме за В. Ющенка вона найчіткіше проявляється. Це, насамперед, пов'язано з переходом до парламентсько-президентської форми правління та особистістю самого Президента. Особливо це спостерігаємо в другій половині президентства Ющенка, коли питання зовнішньополітичного курсу активно спекулювалось політичними партіями напередодні парламентських виборів, зокрема це стосувалось питання вступу в НАТО.

Відповідно кінець президентства Ющенка, який ознаменувався поглибленням внутрішньополітичного протистояння, призвів до кризи і в зовнішній політиці України. Неузгодженість діяльності різних гілок влади призвела до падіння іміджу України як країни з нестабільним політичним та економічним розвитком. А конфлікт між Президентом та Прем'єром вдало використовувався опонентами України.

На початку світової економічної кризи 9 вересня 2008 р. у Парижі відбувся саміт Україна – ЄС. Але знову ж таки через загострення внутрішньополітичної кризи в Україні надання перспективи вступу до ЄС було заблоковане. Крім того, Франція та Німеччина не хочуть жертвувати власними економічними відносинами з Росією заради безпеки України та її повної євроатлантичної інтеграції. Західноєвропейські країни де-факто ветують членство України в ЄС, Франція, наприклад, вбачає в розширенні ЄС на схід потенціал для збільшення впливу США в середині ЄС [8, с, 5].

Крім того, міжнародному становищу України було завдано удару новою адміністрацією Білого дому на чолі з Б. Обамою, яка розпочала свою діяльність з «перезавантаження» відносин з Росією. Це все відбувалось на тлі нової українсько-російської газової війни січня 2009 р. Країни Європи були знову без газу, що дало підставу звинувачувати Україну як ненадійного партнера. Голова Європейської комісії Ж. М. Баррозу вимагав від Москви та Києва остаточного відокремлення проблем постачання газу в Європу від конфліктів українсько-російського переговорного процесу [4, с. 33].

Таке складне зовнішньополітичне становище доповнилось внутрішньополітичною кризою та протистоянням Президента та Кабінету міністрів. Все це призвело до підписання 19 січня 2009 р. так званої Московської газової угоди, яка, поставивши українську економіку на коліна, фактично започаткувала енергетичну колонізацію України.

Таким чином, незважаючи на складне завершення означеного етапу зовнішньої політики, на нашу думку, саме період президентства В. Ющенка приніс Україні найбільше успіхів на міжнародній арені, виняткове значення серед них має вступ України до СОТ, яку багато українських політиків розглядають як економічний щит України проти Росії. Крім того Україна набула статусу держави з демократичними цінностями. Звичайно, чимало було допущено і помилок та недопрацювань. Особливо це характерне для 2009–2010 рр., коли світова економічна криза в Україні доповнилась політичною. Хоч саме в даний час відбувається самоідентифікація України як частини європейської демократичної спільноти.

Але остаточного вибору «Захід–Схід» Україна так і не зробила. Наша держава стала

заручницею свого геополітичного положення, знаходячись на цивілізаційному розломі. Саме це на сучасному етапі змушує українську владу шукати формулу, яка б задовольнила б і Москву, і Брюссель, і Вашингтон. Кожен з цих трьох суб'єктів міжнародних відносин, вплив яких на Україну є найвідчутнішим, закликає Україну не сидіти на двох стільцях, а нарешті визначитись, водночас покращення відносин з одним, веде до погіршення з іншими, при цьому між собою ці три гравці великої світової політики зберігають дружні відносини, жоден з них не прагне жертвувати власними інтересами заради безпеки та цілісності України.

Проблема полягає також в тому, що українці як нація ще не самовизначились як частина Європи, це насамперед пояснюється складним історичним минулим та перебуванням різних частин нашої держави в абсолютно різних політичних організмах, які були частинами Східної (Російська імперія, СРСР) чи Західної (Австро-Угорщина, Румунія, Чехословаччина, Друга Річ Посполита) цивілізації. Складною та суперечливою є конкуренція між регіонами у процесі формування концептуальних засад сучасної зовнішньої політики України. У США є різні за ментальністю північні та південні штати, у Німеччині досі спостерігаються відмінності між східними та західними землями, а в Італії між північними та південними областями. Але ніхто у цих країнах не протиставляє різні регіони однієї держави, в той час як в Україні напередодні кожних виборів це практикується політичними партіями, що звичайно призводить до внутрішньополітичних протистоянь в середині парламенту та між різними гілками влади. Україні важко вчитись використовувати переваги цивілізаційної різноманітності.

Тому, перед українською владою постає першочергове завдання – вироблення єдиних політичних та духовних цінностей, української історії та культури. Тільки вирішивши ці завдання можна говорити про зростання міжнародного авторитету України та її ідентифікацію як частини Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексієвець М. М. Цивілізаційний аспект еволюції української зовнішньої політики в період незалежності / М. М. Алексієвець, Я. П. Секо // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 3. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 11–24.
2. Віднянський С. В. Еволюція зовнішньої політики України (1991–2006 рр.) / С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов // Український історичний журнал. – 2006. – №3. – С. 32–51.
3. Віднянський С. В. Зовнішня політика України: еволюція концептуальних засад та проблеми реалізації / С. В. Віднянський, А. Ю Мартинов // Український історичний журнал. – 2011. – №4. – С. 55–76.
4. Віднянський С. В. Незалежна Україна: двадцять років між Європою та Євразією / С. В. Віднянський // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 6–7. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – С. 24–38.
5. Гевко В. Р. Україна в контексті тенденцій сучасного світового розвитку / В. Р. Гевко // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 3. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 78–82.
6. Касьянов Г. В. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г. В. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – 432 с.
7. Макар Ю.І. Зовнішня політика України: наміри та реалії / Ю. І. Макар // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 1. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 189–198.
8. Новакова Н. Геополітичний вимір відносин України та ЄС / Н. Новакова // Віче. - №2. – 2011. – С. 4–5.
9. Україна закликає Росію домовитися про участь її флоту у війні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-zaklikaye-rosiyu-domovitisya-pro-uchast-yiyi-flotu-u-viini.html
10. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України: підручник / Л. Д. Чекаленко. – К.: Либідь, 2006. – 712 с.

Прийдун С.

Науковий керівник – доц. Секо Я. П.

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКИХ ВІДНОСИН 1938-1940 РР.

У 1938–1940 рр. українське питання знову опинилося в епіцентрі великої європейської політики. Країни-учасниці Першої світової війни наближалися до чергового переділу земель Центральної Європи, а українські землі виступали розмінною монетою їх дипломатичних

інтриг.

Роль українського питання напередодні Другої світової війни у радянсько-німецьких відносинах становить малодосліджену сторінку вітчизняної історії, що пояснюється тривалим періодом бездержавності, заідеологізованістю та заангажованістю радянської історіографії. Зі становленням незалежності України значно зросла актуальність дослідження «білих плям» історії, однією з них є радянсько-німецькі відносини напередодні Другої світової війни. В контексті цих досліджень частково висвітлюються окремі аспекти українського питання напередодні Другої світової війни. Зокрема німецький історик І. Фляйшхауер [15] та український А. Трубайчук [14] у своїх працях аналізують передумови радянсько-німецького зближення у 1939 р. Такі українські дослідники як В. Косик [5], М. Литвин [7], С. Віднянський [1] та Н. Свідерська [10; 11; 12; 13] акцентують увагу саме на ролі українського чинника у радянсько-німецькій співпраці напередодні Другої світової війни.

Ревізії Версальських угод найбільше прагнула переможена Німеччина. У її політиці в українському питанні, особливо з приходом у 1933 р. до влади нацистів, виділяється два аспекти. З одного боку, плани гітлерівців щодо України зумовлювалися поглядами Гітлера, викладеними у «Майн Кампф»: «…ми хочемо призупинити вічний потяг німців на захід Європи і вказати на схід. Велетенська імперія на сході дозріла для загибелі…» [3], – здійснення східної експансії, воєнний розгром і розчленування СРСР, поневолення та колонізація всіх народів, що проживають на схід від Німеччини. З іншого боку, українське питання вважалося зручним засобом дестабілізації внутрішнього життя країн, до яких входили українські території.

Якщо перший аспект відображав концепцію здобуття німцями «життєвого простору» на Сході, то другий – відому тезу німецьких геополітиків про послаблення Росії. Ще в 1897 р. П. Рорбах писав: «Хто володіє Києвом, той має ключі від Росії» [14, с. 28]. Саме цієї точки зору дотримувалось зовнішньополітичне управління НСДАП на чолі з А. Розенбергом: «Протягом найближчого часу утворення південної держави самостійної України стане фактом. Такий союз і утворення спільного кордону перетворюються на державну необхідність для майбутньої німецької політики...» [14, с. 28]. Гучні заяви А. Розенберга, а також тези розділу «Східна орієнтація чи східна політика» «Майн кампф» стали основою для народження блефу про «Велику Україну». Суть якого полягала у пропагуванні ідеї східного походу Німеччини на СРСР з метою відторгнення України. СРСР в 1930-х рр. не становив мілітарної загрози для Західної Європи, але примара комуністичної навали хвилювала її набагато більше відродження сильної Німеччини. Саме на цьому Гітлер починає вибудовувати блеф. Німеччина об’єктивно прагнула зміцнити своє становище в центрі Європи, а не на її сході. Останній у планах Гітлера мав стати господарським придатком Рейху.

Відновлення могутності Німеччини, бачилося Гітлером, шляхом ведення складних дипломатичних комбінацій, у основі яких протиріччя Англії та Франції. Аби вивести Німеччину з міжнародної ізоляції фюрер завдав удару по найслабшому місці Версальської системи – національному питанню. Адже гасло «право націй на самовизначення», яке було концептуальною основою системи облаштування повоєнного світу, для деяких народів не було реалізованим. Новоутворені держави: Чехословаччина, Югославія та Польща були багатонаціональними. Судетським німцям, словакам та українцям-русинам в Чехословаччині, галицьким українцям в Польщі, всупереч міжнародним договорам, не було надано автономії. Це давало змогу Німеччині вимагати перегляду Версальських договорів.

Першою з ким Гітлер «розіграв» національне питання була Чехословаччина. Англія та Франція, бажаючи спрямувати зростаючу міць Рейху проти СРСР, проводили активну політику умиротворення, задовольняючи усі вимоги Німеччини. Гітлер розумів, що відверта агресія проти Чехословаччини призведе до поразки та міжнародної ізоляції Рейху, тому вирішив зробити акцент на ахіллесовій п’яті Чехословаччини – судетському питанню. Мова йшла про підривання чеської державності з середини, розпалюючи внутрішньополітичні протиріччя в етнічно неоднорідній державі. Все це призвело до чеської кризи, яку вирішила Мюнхенська конференція 29 вересня 1938 р., відторгнувши Судетську область.

«Українська карта» з’явилася в руках Гітлера після успішної Мюнхенської домовленості, за підсумками якої Німеччина отримала значний вплив на відцентровий рух в Чехословаччині.

Щодо карпатських українців, то у німецькій пресі напередодні Мюнхенської конференції з'явилися статті щодо Закарпаття та дискримінації українців в межах Чехословаччини, ненадання русинам-українцям обіцяної автономії, створення політичних угрупувань русофільського напряму, акцент на симпатії Праги до Москви [12, с. 195]. Таким чином, блеф про «Велику Україну» отримував карпатський вектор, який зачіпав інтереси СРСР та Польщі. Отже, вирішення судетського питання мало наслідком актуалізацію українського питання та дозволяло перейти до активної дипломатичної гри з Польщею та СРСР.

Перед Берліном постала дилема: продовжувати спекулювати на інтересах Москви та Варшави чи дозволити окупацію Закарпаття, Польщі чи Угорщині. Вибір було зроблено на користь першого варіанту [12, с. 196].

Рішення Мюнхенської конференції активізували автономістський рух у народів Чехословаччини: Прага надала автономію словакам 6 жовтня та карпатським українцям – 11 жовтня [1, с. 55].

Автономія Карпатської України та національне піднесення українців Галичини, через посилення діяльності ОУН викликали серйозне занепокоєння у Варшаві. Польський уряд 24 жовтня 1938 р. через посла Ліпського звернувся до Ріббентропа з проханням вирішити питання Карпатської України та утворити спільний польсько-угорський кордон. У відповідь рейхсміністр закордонних справ вимагав від поляків Данциг й Західне Помор'я, приєднання Польщі до Антикомінтернівського пакту. Але поляки, прагнучи ліквідації Карпатської України, зовсім не бажали такого обміну [12, с. 198]. Не змінив позиції Варшави і Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р., який мав схилити Польщу до узгодження зовнішньої політики з Рейхом. Гостра криза в німецько-польських відносинах остаточно вирішила долю Польщі, адже для походу на Захід Гітлерові потрібні були надійні тили на сході. Вони могли гарантуватись Польщею або СРСР. Тобто погіршення відносин з Варшавою закономірно призводило до активізації німецько-радянських відносин, платформою для конфронтації могло стати українське питання.

Позиція СРСР щодо Карпатської України була стриманою та обережною. Адже вже сам факт існування української держави поза межами СРСР ставив під удар політику та пропаганду Кремля «вирішення національного питання в СРСР» [9, с. 88].

Аналогічні побоювання існували у Варшаві. 19 жовтня 1938 р. радянський представник у Варшаві О. Мерекалов на зустрічі зі своїм колегою Ю. Ліпським активно обговорювали українську проблему. Ліпський запевняв, що спільний польсько-угорський кордон є в інтересах СРСР. На що Мерекалов висловив сподівання, що Варшава зможе забезпечити його утворення. Таким чином, побоювання Варшави та Москви перед «українською картою» Німеччини – Карпатської Україною мало продемонструвати спільність державних інтересів СРСР та Польщі у вирішенні українського питання [10, с. 161].

Невизначеність позиції Кремля щодо майбутнього Карпатської України, полягала в наступному: збереження Карпатської України в складі ЧСР унеможливлювало використання Гітлером українського питання. Але розуміння того, що Гітлер після захоплення Чехії та створення пронімецької Карпатської України, наблизить німців до кордонів СРСР, змусило Кремль включитись у дипломатичну гру Гітлера. Карпатська Україна розглядалась Москвою як доказ існування в Берліні «українських планів». Німецький посол повідомляв з Москви, що радянський уряд розглядає Карпатську Україну загрозою своєму внутрішньому та зовнішньому становищу як «пункт кристалізації українського руху за незалежність» [15, с. 81].

На користь СРСР зіграла непоступливість поляків у питанні Данцига і Помор'я. Тому Гітлер обережно починає зондування можливого ґрунту для співпраці з СРСР. Вигода Кремля полягала в тому, що участь у переговорах виводила країну з міжнародної ізоляції та дозволяла вирішити питання Карпатської України. З осені 1938 р. посилились радянсько-німецькі економічні переговори. Важливе значення в радянсько-німецькому зближенні мала заява Гітлера польському міністру закордонних справ Ю. Беку 5 січня 1939 р. про те, що Німеччина не має політичних планів щодо України, про яку відразу дізнались у Кремлі [2, 310]. Цікавою в цьому плані є доповідь Й. Сталіна на XVIII з'їзді ВКП(б) 10 березня 1939 р. в якій занепокоєння Москви прикривалось глумом над Карпатською Україною: «комашка, що хоче прилучити до себе слона» [4, с. 423]. Й. Сталін говорив, що Англія, Франція і Америка дуже

зацікавлені в тому, щоб Гітлер пішов війною проти СРСР, зокрема тепер, коли має в руках Карпатську Україну. «Виглядає, – говорив Сталін, – що цей підозрілий шум мав своєю метою збудити гнів СРСР проти Німеччини, затруїти атмосферу і спровокувати конфлікт з Німеччиною без наявних на те причин» [4, с. 423].

Такі заяви кремлівського вождя отримали відгук у Берліні. 12 березня Гітлер повідомив угорського посла, про згоду Німеччини на угорську окупацію Карпатської України. Здавалось фюрер задовольняв потреби Варшави, але цей жест був зроблений не їй, а – Москві, і мав сприяти зближенню Німеччини та СРСР.

Доля Карпатської України була вирішена, угорські війська 13 березня розпочали вторгнення. Як не дивно, маленька українська держава не пішла чеським шляхом, і чинила запеклий опір хортистам. Більше того уряд республіки на чолі з А. Волошином проголошує незалежність Карпатської України. Але це не входило в плани ні Гітлера, ні Сталіна. Карпатська Україна у контексті німецько-радянських відносин була предметом торгу та кроком, Німеччини щодо зближення з СРСР. Зі свого боку Москви після окупації Чехії, утрималась від різких заяв [9, с. 93].

Ліквідація Карпатської України слугувала своєрідним індикатором політики нацистської Німеччини в українському питанні. В газеті ОУН «Українське слово» від 18 червня 1939 р. зазначалося: «Ми самі добре знаємо, що нам належить, хто наш ворог і що ми можемо виграти чи втратити. Ми ніколи не виношували ідею, що зможемо отримати якийсь подарунок від Гітлера…» [8, с. 340].

Таким чином, «українська карта» в руках керівництва Рейху стала потужним важелем впливу на Москву, за допомогою якого було закладено підгрунття майбутньої співпраці з СРСР.

З вирішенням долі Карпатської України, було вирішено долю Польщі, агресія проти якої у формі плану «Вайс» була затверджена 11 квітня 1939 р. Проте для підтримки німецьких планів потрібна була чітка позиція СРСР, який посилив свої політичні позиції в Європі. Перспектива світової війни була прийнятною для Сталіна, адже дозволяла реалізувати ідеї світової пролетарської революції. Англія та Франція, не визнаючи територіальних претензій СРСР на східні райони Польщі та держави Прибалтики, підписуючи договори з Німеччиною та затягуючи переговори з СРСР, зробили союз Сталіна з Заходом неможливим [13, с. 62] .

За таких обставин Гітлер знову використовує «українську карту», в ході війни проти Польщі. Планувалось повстання в тилу польських військ українськими націоналістами. Розвиваючи українську проблему в Польщі, Гітлер хотів схилити Сталіна на свій бік. Активізація ОУН та формування дружин українських націоналістів А. Мельником викликали неабияке занепокоєння Кремля. Блеф про «Велику Україну» отримував галицький вектор. Потенційний розгром Польщі Німеччиною, створював загрозу для СРСР. Через Прибалтику Німеччина загрожувала Ленінграду, а співпраця ОУН з Абвером робила можливим ідею створення в Галичині української держави під протекторатом Німеччини, як майбутнього плацдарму для агресії на схід [13, с. 38].

Сталін усвідомлював, що набагато вигіднішим є союз з Німеччиною. Важливим кроком на шляху зближення СРСР і Німеччини була відставка 3 травня 1939 р. прихильника системи колективної безпеки наркома закордонних справ М. Литвинова, та призначення В. Молотова [2, с. 320].

Радянсько-німецьке зближення отримало юридичне оформлення в Пакті про ненапад, 23 серпня 1939 р. та додатковому таємному протоколі про розмежування сфер впливу. Важливим чинником, який змусив Сталіна піти на союз з Німеччиною було українське питання, адже за таємним протоколом він отримував всі етнічні українські землі, крім Закарпаття, що унеможливлювало відторгнення України від СРСР.

Радянсько-німецький пакт надавав більше можливостей для придушення українського самостійницького руху, ніж можливі угоди з Лондоном та Парижем. У випадку створення системи колективної безпеки з Заходом, дії радянських спецслужб зустрічали б протидію не лише польського, але і британського та французького урядів. Договір з Німеччиною навпаки давав Сталіну карт-бланш для будь-яких рішень та дій на західноукраїнських землях [8, с. 341].

Пакт Молотова-Ріббентропа остаточно розв’язав руки Гітлеру, адже крім поділу сфер впливу в Європі, Німеччина забезпечувалась постачанням продовольства та сировини.

Реалізуючи план «Вайс» Гітлер розпочав 1 вересня 1939 р. вторгнення в Польщу. Це був початок Другої світової війни.

Незважаючи на успіх польської кампанії, Сталін зайняв вичікувальну позицію. Німеччині було дуже важливо аби СРСР вступив у війну саме після оголошення війни Англією та Францією. Але Кремль продовжував мовчати, усвідомлюючи прагнення Гітлера перекласти провину за початок війни на СРСР. Уже 9 вересня, у відповідь на чергову заяву Берліна про пришвидшення вступу у війну, Молотов заявив, що радянський уряд захоплений зненацька швидким успіхом німецьких військ, тому Червона армія ще не готова [7, с. 10].

За таких умов Гітлер знову активізує «українську карту». Німецька дипломатія натякала, що у разі відмови СРСР вступити у Західну Україну, там може виникнути нове державне утворення. Ще наприкінці серпня 1939 р. відбувається зустріч лідера ОУН А. Мельника з шефом Абверу адміралом Канарісом. А вже 10 вересня штаб групи «Південь» отримав листівку для розповсюдження серед українців, у якій декларувалось намір нацистів утворити на західноукраїнських землях незалежну Україну. Більше того, 12 вересня у штабі генерала Кейтеля відбулася розширена нарада Гітлера за участю Ріббентропа і вищого генералітету, на якій розглядалась можливість утворення Української держави [5, с. 74].

Реакція Москви була блискавичною – 14 вересня Кремль повідомляв німецьку сторону про готовність Червоної армії до бойових дій. Але Сталін висловив думку, що СРСР «візьме під контроль українське та білоруське населення у зв’язку з розвалом Польщі» [7, с. 13]. Така заява зустріла рішучий протест німецької сторони. Тому було досягнуто компромісного обґрунтування вступу СРСР в Польщу: «відновити в Польщі порядок та спокій, порушені розпадом Польської держави і допомогти населенню Польщі перебудувати умови свого державного існування» [7, с. 14]. Як наслідок, 17 вересня 1939 р. Червона армія перетнула кордон з Польщею, СРСР вступив у Другу світову війну.

Таким чином, Гітлер спекулюючи на українській проблематиці добився тісного союзу з СРСР, і втягнув його в четвертий поділ Польщі. Блефуючи про Українську державу в Галичині та заграючи з українськими націоналістами, Гітлер так тиснув на СРСР. Але фюрер не враховував, що новий союзник після вступу у Польщу 1939 р. зібрав майже всі українські землі, поступово перехопив блеф про «Велику Україну», і починав використовувати його на свою користь. Таке віддавання території України СРСР лише свідчить, що «українська карта» у радянсько-німецьких відносинах була лише приводом для діалогу, яку активно розігрувала німецька сторона.

У 1940 р., коли Гітлер був заклопотаний війною на Заході, несподівано українське питання актуалізувалось радянською стороною. 23 червня 1940 р. В. Молотов повідомив німецькому послу В. Шуленбургу, про рішення уряду СРСР по бессарабському питанню. Мова йшла про Бессарабію та Буковину, які знаходились під владою Румунії. Молотов акцентував увагу на скрутному становищі українців в Румунії. Після консультацій з Гітлером, Ріббентроп дозволив приєднання Бессарабії, залишаючи Буковину Румунії. Це обґрунтовувалось тим, що Буковина ніколи не належала навіть царській Росії. Молотов у відповідь заявив, що Буковина остання частина єдиної України, тому радянська сторона вимагає вирішення буковинського питання одночасно з бессарабським [14, с. 45–49].

Заява радянського наркома нагадувала заяву Гітлера 1938 р. в Мюнхені про Судетленд. Сталін проігнорував демарш Ріббентропа, і 28 червня 1940 р. Румунії було поставлено чотириденний ультиматум про передачу СРСР Бессарабії та Північної Буковини. Румунія змушена була його прийняти. Таким чином, бессарабсько-буковинське питання стало серйозним каменем спотикання у радянсько-німецьких відносинах. Обидва диктатори зрозуміли, що війна між ними неминуча. Сталін намагався перед майбутньою війною захопити усі українські землі, аби унеможливити ідею Української держави поза межами СРСР. Це було зроблено в червні 1940 р. Лише Закарпаття залишилось у складі Угорщини.

Таким чином, українське питання напередодні Другої світової війни значно актуалізувалося. Блеф про «Велику Україну» та загравання з ОУН дозволило Німеччині тиснути одночасно на Польщу і на СРСР, схиляючи їх до співпраці. Карпатська Україна є яскравим прикладом демагогічності ідеї «Великої України», українська карта була зручним козирем у різноманітних дипломатичних інтригах Гітлера. Саме український чинник мав

ключове значення для реалізації німецько-радянського пакту, після вступу СРСР у Польщу Гітлер остаточно відмовляється від пропаганди «Великої України». Адже набагато вигіднішим для Німеччини був союз з потужною, індустріалізованою, визнаною міжнародною спільнотою державою, аніж з українським напівколоніальним державним утворенням. Але поступово ідею «Великої України» перехоплює СРСР, що яскраво проявилось в червні 1940 р., під час приєднання Бессарабії та Буковини.

Отже, українське питання було одним з ключових у радянсько-німецьких відносинах 1938–1940 рр. На різних етапах радянсько-німецького діалогу 1938–1940 р. українська проблематика була не лише приводом для конфронтації, але і стимулом зближення. Проводячи складні дипломатичні комбінації Гітлер і Сталін використовували «українську карту» для реалізації своїх цілей. Переможцем вийшов Сталін, який зібрав усі українські землі, і остаточно припинив спекуляцію українським питанням, яке після перемоги у війні ставало внутрішньою проблемою СРСР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Віднянський С. В. Українське питання в зовнішньополітичних концепціях Чехословаччини (1918–1989 рр.) / Степан Васильович Віднянський // Український історичний журнал. – 1997. – №1. – С. 43–61
2. Гетьманчук М. П. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) / Микола Петрович Гетьмачук. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – 432 с.
3. Гітлер Адольф Mein Kampf [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://economics.kiev.ua/index.php?id=223&view=article
4. Из Отчетного доклада Центрального Комитета ВКП (б) XVIII съезду ВКП (б) / Год кризиса 1938–1939: Документы и материалы. – М.: Политиздат, 1990. – 555 с.
5. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Володимир Косик. – Львів: НТШ, 1993. – 685 с.
6. Левітас Ф. Друга світова війна: український вимір / Фелікс Левітас. – К.: Наш час, 2012. – 272 с.
7. Литвин М. Сталін і Західна Україна 1939–1941 рр. / М. Литвин, К. Науменко. – К, 2010. – 80 с.
8. Національне питання в Україні ХХ – на початку ХХІ ст..: історичні нариси / [ред. Рада: В. М. Литвин, Г. В. Боряк, В. М. Даниленко та ін.; відп. ред. В. А. Смолій]. – К.: Ніка-Центр, 2012 – 592 с.
9. Прокоп М. Україна і українська політика Москви / М. Прокоп. – Мюнхен: Видавництво «Сучасна Україна», 1956. – 176 с.
10. Свідерська Н. Радянський союз у дипломатичній інтризі навколо карпатської України / Н. Свідерська // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. — Серія: Історія. – Вип. 12. –Тернопіль, 2001. – С. 12–126.
11. Свідерська Н. Український чинник у німецько-радянському зближенні навесні 1939 р. / Н. Свідерська // Мандрівець. – 1999. – № 5. –С. 41–44.
12. Свідерська Н. Українське питання в планах Німеччини після мюнхенського періоду / Н. Свідерська // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Серія: Історія. – Вип. 11. – Тернопіль, 2000. – С. 195–203.
13. Свідерська Н. Українське питання у контексті міжнародної політичної кризи весни 1939 року / Н. Свідерська // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. –Серія: Історія. – Вип. ІХ. – Тернопіль, 1999. – С. 62-69.
14. Трубайчук А. 1939 год. К истории советско-германского уговора / А. Трубачук. – К.: Асоциация историков «Истина», 1994. – 138 с.
15. Фляйшхауер И. Пакт. Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии 1938–1939 / И. Фляйшхауер. – М.: Прогресс, 1990. – 480 с.

Ткаченко І.

Науковий керівник – доц. Старка В. В.

ПЕРІОДИЧНІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ ВИДАННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В МІЖВО□НИЙ ПЕРІОД

Міжвоєнний період – особлива сторінка розвитку українських земель. Незважаючи на світові війни, революції, економічні проблеми та низький рівень соціально життя населення, не занепадала в той час культура. Великий вплив на цей процес мали літературні та періодичні видання, які виходили на західноукраїнських землях. Саме вони часто ставали засобом, який не лише інформував українців про ті чи інші події, але й об’єднував, піднімав на боротьбу за

відродження власної державності. Чимало потрясінь пережили наші пращури в зазначений час, як в соціально-економічній та політичній, так і в культурній сфері. Втративши власну державність, говорити про повноцінний розвиток культурної сфери важко. Проте, українці показали, що можливо. Адже, саме завдяки пресі, занепад не відбувся, а розпочалося відродження національно свідомості. Для науковців питання культурно-освітнього розвитку західноукраїнських земель в міжвоєнний період було й залишається актуальною темою дослідження. Адже, чималий внесок у розвиток гармонійної особистості українців та становлення їхньої самобутньої ідентичності внесли творці періодики 20-30-х років XX століття. Проте, через підневільний статус українського населення, відсутність власної держави, досліджувати розвиток преси у міжвоєнний період практично було заборонено, тому після здобуття Незалежності нашою ненькою – Україною, із забуття повертаються старенькі сторінки газет, із знайомими кожному із нас заголовками та проблемами, які турбують суспільство й сьогодні. В роки міжвоєння українська інтелігенція переживала період піднесення. Після 1921 р. літературний процес проходить в Західній Україні та Наддніпрянщині, проте під різними кутами. Незважаючи на згубну політику влади, літературний процес не лише не припинився, а й відродився з новими силами.

В Західній Україні преса виступала не лише засобом повідомлення різноманітних фактів з життя суспільства, а й показником соціально-політичного та культурно-освітнього розвитку. Високо оцінювали українські видання представники країн Заходу. Тому не можна не зазначити про їх високий фаховий рівень, попри нестачу достатнього фінансування.

Для науковців, які займаються вивченням історії, та й пересічних громадян нашої держави, українська періодика є першоджерелом, яка разом з іншими матеріалами становить підґрунтя вивчення соціально-економічних та політичних процесів, які відбувалися в зазначений період. Не справедливо б було говорити, що періодичні видання є лише додатковим джерелом при вивченні історії. Адже з її сторінок ми проглядаємо незаангажований погляд на факти. Преса допомагає з'ясувати, які настрої панували в той час, які питання найбільше турбували місцевих жителів.

Проблемою нашого суспільства залишається те, що вивчення української журналістики розпочалося лише наприкінці 80-х років минулого століття. Чимало видань залишилися поза увагою науковців, часто про те, що писали в минулому дізнаються лише зі спогадів очевидців, та на превеликий жаль, їх залишається все менше і менше. Тому вивчення та дослідження періодичних і літературних видань важливе не лише для збагачення історичної пам'яті, але й для світлого майбутнього.

Мета дослідження – проаналізувати українську пресу міжвоєнного періоду в Західній Україні як одне з основних джерел вивчення історичних процесів та подій, окреслити основні бібліографічні матеріали та рівень розвитку й впливу української журналістики на різноманітні аспекти культурного процесу в Західній Україні.

Джерелознавчу базу дослідження становлять праці І. Кревецького, І. Брика, А. Животка, М. Возняка, І. Калиновича, О. Муц, М. Глакович, Є. Мишлінського. Ними висвітлено передумови виникнення періодики, її розвиток та спеціалізацію в окреслений період [1], [2], [3], [4], [6], [7].

Одним із перших дослідників української преси в міжвоєнний період був І. Калинович, який у своїх працях окреслив кількісний покажчик розвитку української преси. Так, за дослідженням І. Калиновича, на території Західної України українською мовою виходило у 1923 р. – 50, у 1924 р. – 54, у 1925 р. – 73 часописів. У 1925 р. нараховувалося 315 україномовних періодичних видань, що видавалися у світі [3, с. 20]. Також слід зазначити, що І. Калинович структурував україномовну періодику за змістом, виділивши 15 категорій [4, с. 2]. Проаналізувавши дані Калиновича, можемо зробити висновок про те, що в період з 1923 по 1925 рр. значно зросла кількість україномовних видань. В свою чергу це свідчить про інтенсивний розвиток української культури. Також важливим показником виступає різноманітність категоріального апарату україномовної преси.

Чільне місце у дослідженні української преси міжвоєнного періоду посідає монографія Л. Сніцарчук «Українська преса Галичини і журналістикознавчий дискурс». Автор аналізує політико-правові умови існування української преси у міжвоєнний період. У дослідженні

акцентовано увагу на висвітленні розвитку та функціонування журналістики в цілому [9].

Західноукраїнська періодика стала об'єктом дослідження для С. Костя, львівського дослідника, який вивчав проблеми функціонування, тематики публікацій преси краю, а також її роль в суспільно-політичному житті. Останній аспект повною мірою висвітлений у монографії "Західноукраїнська преса п.п. XX ст. у всеукраїнському контексті» [5].

Початком україномовної періодики можна вважати 1922 р.. Адже, після ополячення українських територій польською владою, в Західній Україні ліквідовано українські друкарні, зокрема припинила виходити у світ одна із найпопулярніших в той час газета «Діло», яка відновилася лише в 1922 р..

Тричі на тиждень почала виходити газета «Вперед», яка орган соціал-демократичного напрямку, під редакцією Буняка в 1918 р.. Також слід зазначити, що соціал-демократи видавали свій щоденник «Добра Новина», який виходив українською та польською мовами.

У Станіславі виходили газети «Свобода» і «Народ», як щоденники української радикальної партії.

Чимале значення для культурного розвитку західноукраїнських земель у міжвоєнний період мали видання для жінок. Галицьке жіноцтво, перебуваючи в ізоляції від співвітчизниць Наддніпрянщини не залишилося в тіні. На сторінках періодично преси для жінок висвітлювали різноманітні факти з життя, писали про видатних діячів українських земель, зокрема про Шевченка та Кобилянську. Галичанки в 20-ті роки досягли чималих успіхів, отримали місця на різноманітних посадах в усіх без винятку сферах суспільного життя, від економіки та культури до політики та військової справи. Маючи в своєму розпорядження такий арсенал, західноукраїнське жіноцтво не могло залишатися без власної періодики. Одним із перших їх часописів стала «Жіноча доля», яка побачила світ в 1925 р. Основні зусилля видавців були покладені на підвищення духовного та культурного рівня, усвідомлення національної єдності. Великої популярності журнал набув серед українських жінок, та й не тільки. Порівнюючи із сьогоднішніми виданнями для прекрасної половини людства, можна констатувати той факт, що «Жіноча доля» – це справді український часопис, в якому основні публікації були присвячені піднесенню національної свідомості. Слід зазначити, що хоча журнал й був жіночим, проте його публікації ніколи не суперечили загальнонаціональним інтересам, навіть на користь світового феміністичного руху. Протягом всього часу свого існування журнал готував жінок нового типу, які разом з чоловіками змогли б боротися за національну єдність та відновлення власної державності на українських землях. Великий внесок у розвиток журналу здійснила – О. Кисілевська, головний редактор. На власному прикладі, у всіх без винятку публікаціях, ця жінка показувала, якими ідеалами повинна керуватися кожна громадянка нашої Вітчизни. Під грифом мучениці уявляли українську жінку західноєвропейські держави, та під впливом «Жіночої долі» вони зрозуміли, що насамперед, українка – це борець, сильна та вольова особа, яка не покладаючи рук, віддає всі сили своїй Батьківщині. Журнал допомагав усвідомити українкам їхню роль матері, дружини, громадянки, при цьому залучаючи образи славних українок, таких як О. Кобилянська, Л. Українка та ін.

Ще одним жіночим виданням, яке виходило на західноукраїнських землях був часопис «Наша мета», в якому повідомляли про права, якими володіла кожна українська жінка. Проте, через відсутність достатнього фінансування, часопис припинив своє існування, не знайшовши особливої підтримки серед українського жіноцтва.

Розвитку українського мистецтва сприяв журнал «Наша хата», посиленню жіночого руху – часопис «Жінка», допомогти у господарських справах українським жінкам намагалися видавці часопису «Українка».

Преса для жінок була різноманітною, та незважаючи на неоднаковість видань, їх ідеологію, в основному всі вони були покликані піднімати дух українського жіноцтва, закликали їх до боротьби за відновлення власної держави.

Незважаючи на важкі умови розвитку західноукраїнських земель, розвивалася в цей час і преса для дітей. Зокрема, це – часопис «Світ дитини», журнали – «Орлики», «Сонечко» та ін. Метою їхньої діяльності було підняття культурно-освітнього рівня українських дітей. Зокрема, журнал «Українська ластівка» зображував різноманітні ілюстрації, поряд з віршиками, які присвячувалися як різноманітним аспектам суспільного життя, так і святкуванню церковних

свят (Різдва, Великодня). Дитячі видання сприяли розвитку освіти серед молоді, плекали патріотизм та любов до своєї Батьківщини.

Особливе місце серед періодичних видань західноукраїнських земель посідали комедійно-сатиричні журнали. Зокрема, одним із них був журнал «Комар», який став символ єднання українців західних областей і Нддніпрянщини. Виходив протягом 20-30-х років минулого століття, коштував 15 копійок – на лівому березі Дніпра, і 25 копійок – на правому. Здавалося б, це були два зовсім різних видання, проте тематика публікацій була не те, що схожою, а ідентичною, пройнятою бажанням в комедійній формі викрити негативні тенденції тогочасного життя. Наприклад, випуск за 15 лютого 1925 р., який виходив в Наддніпрянщині на обкладинці містив карикатуру і підпис: «Привид бродить по фабзавучах, привид туберкульозу». Проаналізувавши цей вислів, можемо зробити висновок про те, що однією із загроз, яка поїдала людей був туберкульоз. Наймасовіших форм він набрав на підприємствах і заводах, де умови праці були нестерпними. На західноукраїнських землях ситуація була такою ж, прикладом може слугувати назва журналу, яка говорила сама за себе, адже після слова «Комар», меншим шрифтом писали: «Кусає кожного тижня». Стає зрозумілим, що кусав цей комар владу, яка перешкоджала вільному розвитку українських земель. Такого ж змісту були й іншій сатиричні видання, такі як «Будяк», «Жорна». В основному метою їхньої діяльності було бажання висвітлити недоліки влади, суспільства, життя, в гумористичній формі.

Надсилати свої матеріали до газет в той час міг будь хто, проте обов’язковою умовою було чітке формулювання,зрозуміле для простого люду, зокрема селянства. Наприклад, на сторінках народної газети «Наша спілка» писали: «Рукописи просимо надсилати, написані простою для селянства мовою, переписані чітко на одній сторінці». Подібні вимоги містили усі видання, які виходили на українських землях, адже основний арсенал читачів складали корінні жителі України, в переважній більшості – селяни.

Українські Січові Стрільці також мали власні видання, які в основному передавали інтереси визвольної боротьби, які панували в лавах цієї організації: «Бомба», «Самохотник» та інші. Боротьба та піднесення національно свідомості населення – основна мета їх виходу.

Більша частина періодичних видань окресленого періоду виходила у Львові, проте преса розвивалася й в інших західноукраїнських містах, зокрема «Український Голос», що виходив у Перемишлі, «Голос Покуття» в Коломиї, у Тернополі – «Подільський Голос» [2]. Можемо прослідкувати що майже кожне провінційне містечко мало свій друкований орган, завдання якого було – пробудження національної свідомості та сприяння загальнодержавній консолідації суспільства.

Чимале значення має дослідження літературної періодики 20-30-х років XX століття, яка разом із пресою становила основу всебічного культурного розвитку нації.

Особливою формою розвитку літературного життя в Галичині були літературні об’єднання, які особливо активно створювалися в перше повоєнне десятиліття: «Митус» (1922 р.), «Богема» (1922 — 1923 рр.), «Логос» (1922 — 1931 рр.), «Інтебмовсегії» (1927 — 1928 рр.), «Квітень» (1925 р.), «Горно» (1929 — 1932 рр.), «Західно-українське мистецьке об’єднання (ЗУМО)» (1931 р.), «Листопад» (1929 — 1930 рр.), «Недея» (1932 — 1933 рр.) та інші [1].

Основними ідеологічними напрямками, які мали власні видання були націоналісти – «Літературно-науковий вісник», католики – «Поступ», модерністи-авангардисти – «Митуса», радянофіли – «Вікна». В 30-ті роки відбулися деякі зміни, на задній план відійшли радянофіли та модерністи-авангардисти, а особливо популярними стали вилання лібералів – «Назустріч» та інші [1].

Дослідження преси, як періодичної, так і літературної дозволяє відродити в свідомості українців чимало визначних особистостей. Слід зазначити, що україномовна преса захіноукранських земель в міжвоєнний період є джерелом для осмислення розвитку української журналістики загалом.

М.Рудницький , «Преса і література», 1928 р.: «Преса, що не має перед своїми очима зеркала літератури, щоб шукати в її призмі обрисів кожної ідеї, щоб доводити її до форми, гідної уваги, живе всіма успіхами неграмотної літератури, яка вірить у самодоцільність популярних ідей ким-небудь і як-небудь повторюваних» [8, с. 2].

Основними осередками виходу періодичної преси в міжвоєнний період в Західній Україні

були великі міста та провінції, політичні парті та різноманітні організації. В основному це були або фахові видання, які стосувалися певних галузей (спорт, політика, культура, економіка). У західноукраїнській літературній періодиці можна виділити три типи видань:

- літературно-громадські часописи;
- літературно-наукові часописи;
- літературно-мистецькі часописи [1].

На прикладі літературно-громадських видань можемо зробити висновок про те, що по-особливому в досліджуваний період пересічних громадян цікавили питання, які стосувалися політичного та економічного життя країни, меншою увагою коритстувалися праці науковців.

Слід зазначити, що зважаючи на політику країни-окупанта, українська преса часто була недовготривалою. Владу часто не влаштовували ті чі інші думки, висловлені на сторінках періодичних та літературних видань, тому часто їх закривали, змінювали редакторів.

Якщо говорити про завдання, які виконувала українська преса можна згадати слова Є.Маланюк, який повідомляв, що література є підґрунтям для духовного розвитку суспільства [6, с. 44].

Українська преса міжвоєнного періоду виконувала чимало функцій. Зокрема, вона була одним із провідних чинників формування високоосвічених кадрів української інтелігенції. Підвищувала культурний рівень населення. Інформувала про різноманітні соціальні, економічні, політичні й культурні процес, які відбувалися на західноукраїнських землях.

Говорячи про особливості західноукраїнської преси міжвоєнного періоду, слід зазначити:

- переважання націоналістичних видань, які виходили українською мовою;
- висвітлення на сторінках періодичних видань різноманітних аспектів з усіх сфер життя (економіка, політика, соціальна сфера);
- преса виражала інтереси всіх верств населення, часто виходила за кошти місцевих жителів;
- право приймати участь у підготовці того чи іншого номеру мали усі без винятку прошарки суспільства, в переважній більшості – інтелігенція, проте освічені селяни та робітники також мали право подавати свої матеріали до публікації;
- преса була в першу чергу не інформатором, а «будильником нації», її основне завдання – пробудження національної свідомості;
- незважаючи на тиск з боку влади, часто короткі терміни виходу, на сторінках західноукраїнських видань порушувалися глобальні проблеми – стосунків з Росією, та країнами Заходу, відродження власно держави.

Чимало перешкод було на шляху становлення та розвитку української преси. Польська влада не була зацікавлена в розвитку україномовної періодики, часто змінювалися видавці та події, які висвітлювали видання. Проте, здобутком українського культурного процесу 20-30-х років XX століття було те, що преса Західної України виступала засобом культурно-освітнього розвитку. На сторінках газет окреслювалися різноманітні аспекти життя, особливою увагою користувалися громадські видання. В наш час особливу увагу дослідників привертає преса міжвоєнного періоду, адже вона виступає фактографічним матеріалом не лише для з'ясування умов становлення української журналістики, але й для істориків. Сторінки періодики – неоціненні скарби, які виступають першоджерелами при вивченні історії нашої Батьківщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гладкович М. Специфіка західноукраїнських літературних видань як джерела вивчення літературного процесу 20 – 30 – х рр. XX ст. / М. Гладкович : [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/jur/publications/visnyk26/Statti_Gdakovycz.htm
2. Животко А. Історія української преси / А . Животко : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://textbooks.net.ua/content/category/46/86/67/
3. Калинович І. Показчик української культури за 1925 рік / Калинович І. – Львів-Київ: "Діло», 1926 . – С. 20
4. Калинович І. Українська преса у 1924 р. / І. Калинович // Діло. – 21 вересня 1924. – С. 2.
5. Кость С. Західноукраїнська преса першої половини XX ст. у всеукраїнському контексті: (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування) / Кость С. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 510 с.
6. Маланюк Є. Кінець російської літератури / Є. Маланюк // Літературно-науковий вісник. – 1926. – Ч. 1. – С. 44.

7. Муц О. Україномовна періодика Західно України (1920 – 1939 рр.) : історіографія проблеми / О. Муц: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nztnpu_ist/2011_1/Articles/46_Muts.pdf
8. Рудницький М. Преса і література / М. рудницький // Світ.– 1928. — Ч.15-16. — С.2-3.
9. Сніцарчук Л. Українська преса Галичини (1919–1939 рр.) і журналістикознавчий дискурс / Сніцарчук Л. – Львів, 2009. – 416 с.

Янюк І.

Науковий керівник – доц. Старка В. В.

УЧАСТЬ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У ПРАВО-РАДИКАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Діяльність право-радикальних організацій є недостатньо дослідженою і по цей час. Ще більш суперечливою є проблема інтерпретації цих подій. Слабо дослідженим залишається соціальний склад учасників національно-визвольного руху на території Західної України у його правому спектрі. Це пояснюється тим, що основним завданням право-радикальних організацій була боротьба за національні, а не соціально-економічні права, що і зумовлювало більшу увагу до національної приналежності своїх прихильників, тому при дослідженнях право-радикального руху увага дослідників в основному зосереджена на цей аспект, що призводить до викривлень і неправильного тлумачення націоналістичного руху на території західноукраїнських земель в цілому.

Метою даного дослідження є: вивчення ролі селянства у діяльності право-радикальних організацій та у національно визвольній боротьбі українського народу, що здійснювалися на окупованих Польщею українських землях в міжвоєнного періоду.

Досягнення поставленої мети потребує виконання наступних **завданнь:**

Вивчення історіографії проблеми;

дослідження місце селянства у формуванні та діяльності право-радикальних організацій Західної України у міжвоєнного періоду.

висвітлення участі селян у суспільно-політичних та соціально-економічних акціях право-радикальних організацій, що діяли на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Розкрити роль право-радикального руху в житті селянства західної України в міжвоєнний період.

Українському національному рухові присвячено чимало різноманітних публікацій. Дослідник Микола Посівнич стверджує, що в період з 1945 по 2002 рр. було опубліковано 127 збірників документів та матеріалів, 557 книг, 548 статей у наукових збірниках, 26 розділів у колективних монографіях, навчальних посібниках, 1075 газетних і журнальних статей, захищено 32 дисертації [10, с. 9]. За одинадцять наступних років їх число лише зростало.

Загалом історіографію національно - визвольного руху українського народу, що діяв на західноукраїнських землях в міжвоєнний період доцільно поділити на три групи: радянська історіографія, розвідки української еміграції, дослідження часів української незалежності.

Найбільш повно участь селянства у національно-визвольній боротьбі українського населення земель, анексованих Польщею розкрили Ю. Сливка та Т. Памфілова у праці «Історія українського селянства», де було розкрито роль селянства в акціях політичних сил різного спектру, що відбувалися на західноукраїнських землях в міжвоєнний період[11].

Разом з тим, недоліком радянської історіографії є замовчення багатьох фактів діяльності правих організацій, а також суб`єктивна ідеологічно забарвлена оцінка їхньої діяльності. В ґрунтовному радянському дослідження “Історія селянства Української РСР», основну увагу приділено вивченню соціально-економічного становища селян, та вказувалося на співпрацю “буржуазних» (право-радикальних – І.Я.) партій з польським окупаційним режимом [4, с. 237].

Сучасна Українська історіографія представлена розвідками: Миколи Посівнича, Івана Губки, Володимира Дмитрука, Олега Полянського, Нестора Мизака, Василя Ухача, Ігора Гавриліва та багатьох інших.

Микола Посівнич в своїй праці “Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929 – 1939 роках» характеризує особливості політики ОУН в міжвоєнний період, розкриває перипетії, які супроводжували утворення організації, вироблення її основних ідейних положень, наводить

факти роботи в цьому напрямі окремих діячів ОУН[10].

Ігор Гаврилів видав комплексну працю “Західна Україна у 1921 – 1941 рр., нарис історії боротьби за державність». В чотирьох розділах він дослідив діяльність різних політичних сил у сфері спроб відновлення української державності, шляхом боротьби різними методами проти польської адміністрації [1].

Василь Ухач розкрив тематику культурно-освітньої діяльності ОУН в дорадянський період у праці “Культурно-освітня діяльність ОУН (1929 – 1944 рр.)». В даній монографії описувалися особливості проведення шкільної акції, антиалкогольної акції, а також діяльність “Просвіти» та роль в ній ОУН[13].

Нестор Мизак у циклі видань “За тебе свята Україно» здійснив докладний аналіз діяльності націоналістичних організацій на теренах різних районів Тернопільщини, подав детальний склад учасників, а також схарактеризував стан вшанування історичної пам`яті щодо цих подій[6].

Іван Губка у своїй праці “Дорогою боротьби» описав бої, які проводила Українська повстанська армія проти більшовиків, здійснив аналіз діяльності повстанців, а також впорядкував список втрат повстанців у своїй визвольній боротьбі[2].

Володимир Дмитрук у масштабній праці “Вони боролись за волю України» подає події , які хронологічно охоплюють періоди Першої та Другої світової війн, міжвоєнного та післявоєнного періодів, тобто охоплює всю національно - визвольну діяльність українського народу, на початку та всередині ХХ ст. від її становлення до остаточного занепаду повстанського руху, також територіально охоплює територію всієї України від Заходу до Сходу[3].

У наукових виданнях ТНПУ ім. В. Гнатюка І. Шумський та Б. Трофим`як в своїх статтях розкривають участь молоді та роль молодіжних організацій різного політичного спектру в національно-визвольній боротьбі українського народу на землях Західної України в міжвоєнний період [12, 14, 15].

Важливими для дослідження історії право-радикального руху є праці авторів української діаспори, які часто були очевидцями тих подій. Серед них варто відзначити наукові розвідки: Петра Мірчука, Грицька Купецького, Богдана Михайлюка, Зиновія Книша, Володимира Мартинця. Вони опиралися власний досвід та доступні їм матеріали діяльності УВО-ОУН.

Комплексне дослідження діяльності спочатку української військової організації, а згодом і діяльності Організації Українських Націоналістів здійснив доктор Петро Мірчук, у своїй праці “Нарис історії Організації Українських Націоналістів», яка була видана в Нью-Йорку в 1968 р. котра після цього кілька раз перевидавалася і доповнювалася. Останній повний її варіант був виданий у 2007 р. В ньому детально розкривається історія створення і діяльності націоналістичного підпілля в міжвоєнний період із залученням джерельної бази, хронологічної таблиці, списків учасників, в третьому виданні використовувалися архівні матеріали, які були недоступні автору[8].

Богдан Михайлюк у своїй праці “Білі плями історії» розкрив негативну роль Степана Бандери у розколі ОУН та подальшій боротьбі українського підпілля проти польських, німецьких та більшовицьких загарбників[7].

Володимир Мартинець описав основні етапи діяльності УВО, особливу увагу він при ділив теоретичним основам роботи українського підпілля, а також висвітлив основні акції, що відбулися у 20 – х роках ХХ ст. Щодо ОУН, то він подав основні документи, які приймалися на установчих та наступних зборах. Всі матеріали, а також додатки у вигляді світлин він подав у своїй праці “Українське підпілля від УВО до ОУН», виданій у Вінніпезі 1949 року.

Зиновій Книш охарактеризував структуру і організаційні моменти діяльності ОУН у своїй монографії “Устрій Організації Українських Націоналістів», яка була видана в Буенос-Айресі в 1952 р[5].

Грицько Купецький описав особливості функціонування Далекосхідної Січі на прикладі біографії однієї людини у праці “Там де сонце сходить», яка була видана в Торонто 1988 року.

Однак діаспорна історіографія не позбавлена окремих недоліків. Зокрема, суб`єктивністю мислення авторів. Брак матеріалу, спричинився до недостатньо повного викладення фактажу подій.

Отже, можна стверджувати, що на даний момент історія визвольного руху українського народу в першій половині ХХ ст. і в міжвоєнний період, зокрема є достатньо дослідженою. Але слабко висвітленим є соціальний елемент визвольної боротьби. Не було приділено достатньо уваги участі певних соціальних прошарків. Таких як робітники, та зокрема селяни, про їхню участь згадується опосередковано в контексті більш загальних аспектів різних досліджень. Таких як ідеологічні, національні, культурні питання, тощо. При цьому селяни не виділяються, як окремий суспільний прошарок, при згадках про селян в контексті національно-визвольної боротьби вказується лише їхнє походження, місце народження людей, яких вже не ототожнюється із селянським станом. Це пояснюється другорядністю того питання з точки зору самих націоналістичних організацій, які на відміну від структур лівого спрямування набагато більшу увагу приділяли саме національній приналежності та ідейній спрямованості своїх членів, внаслідок чого питання їхньої соціальної приналежності залишалося другорядним і, як наслідок мало дослідженим.

Загалом на території українських земель, що увійшли до складу Польщі варто виділити чотири основні політичні сили – це Українська Військова Організація – Організація Українських Націоналістів, Українське Національно-Демократичне Об`єднання, Українська Соціалістично-Радикальна Партія, Українська Соціалістично-Демократична Партія. При цьому радянська історіографія відносить останні дві до буржуазно-націоналістичних. Ігор Гаврилів вважає, що всіх їх доцільно віднести до партій, які боролися за національне визволення українських земель [1, с.12].

Необхідно зазначити, кого ми вважаємо власне право-радикальним рухом на західноукраїнських землях в міжвоєнний період. Богдан Михайлюк зазначає, що впродовж двадцятих років на даній території діяли кілька право-радикальних організацій, головними з яких були: Союз Української Націоналістичної Молоді у Львові, Група Української Національної молоді у Празі, Легія Українських Націоналістів у Чехословаччині. Але всі вони об`єдналися в одну Організацію Українських Націоналістів на чолі з Проводом Українських Націоналістів у 1929 році [7, с. 5].

Українське селянство, яке проживало в на західноукраїнських землях брало участь у національно-визвольній боротьбі, ще в період української революції, яка на цих територіях тривала, фактично до 1923 року, року офіційної анексії українських земель Польщею. Вагомим фактором боротьби українського селянства був ухил від перепису 1921 року, коли в багатьох селах відбувалися протести і навіть збройні вступи. Зокрема у селах: Підгірці, Верно, Татарське та багатьох інших селяни нападали на війтів та відбирали печатки [9, с. 557]. Сливка та Памфілова вважають селянство основною силою національно – визвольної боротьби українського народу.

Селяни брали участь в масових акціях непокори (зокрема в сорокатисячному вічі, яке проходило в Львові 18 березня 1923 року), анти призовній акції, саботажній акціях, є ймовірність, що члени УВО,які здійснювали збройні акції в 1922 – 1924 роках теж в основному були селянами [11, с. 248 – 252]

В подальшому після закінчення бойових дій активність селянства, як суспільного прошарку дещо призупинилася. На перший план вийшла політично активна студентська молодь, інтелігенція, ветерани УГА та армії УНР, які ввійшли до новоствореної організації визволення України (УВО [7, с. 4]. Серед всіх цих категорій звичайно було чимало вихідців із селянства, але вони належали на цей час до інших суспільних прошарків. Ускладнює виділення селян в діяльності УВО-ОУН, як окремого прошарку особливість формування особового складу цих організацій, де акцент здійснювався на національну, а не класову приналежність [5, с. 10].

Пасивність селян у діяльності правих організацій можна пояснити чужими для пересічного селянина ідеями, якого більше цікавило соціально – економічне становище, а не державницькі плани УВО [11, с. 255]. Більшість зрілих до розуміння національних проблем і їхню невід`ємність від соціально- економічного розвитку регіону селян вступили до лав українських армій ще у роки революції і, як було сказано вище на 20-ті роки вже не відносилися до селянського прошарку [2, с. 11]. Тому участь селян у правих організацій була поодинокою і стосувалася здебільшого молоді [14, с. 107 - 111]. Більш зрозумілою і близькою

тодішньому селянину була діяльність лівих організацій, які пропонували близькі для селян цінності: рівномірний поділ земельного фонду, рівність соціальна забезпеченість [1, с. 184], при цьому досить вагомим чинником в орієнтації селян був живий, реально існуючий приклад – УСРР, де зокрема в цей НЕПівський період були забезпечені і національно-культурні інтереси українського населення. Важливим фактором був і загальна популярність лівих ідей в тогочасному світі, а молодіжні комсомольські організації всіляко наголошували на зв`язок між прокомуністичними рухами Західної України та лівими організаціями Західної Європи [15, с. 111]. Важливою акцією селянської непокори під лівими гаслами було Ліське повстання, що відбулося у 1932 році. Основними гаслами було припинення соціальних утисків українських та польських селян [11, с. 255 – 256].

Ситуація змінюється на зламі 20 х – 30-х рр. ХХ ст., коли активність селянства значно збільшилася і його частка у право - радикальному русі значно зросла. Це пояснюється різними факторами. Молодь, зокрема і селянська яка брала участь у правих молодіжних організаціях, таких, як Сокіл, Пласт та ін. [1, с.168], підросла і їхні переконання, які вони здобули в цей період трансформувалися у підтримку УВО, згодом ОУН [13, с. 49]. Видатним діячем таких молодіжних організацій був В. Янів, який залишив низку аналітичних праць, в яких описував рух і вказував на його можливі перспективи. В своїх працях він зазначав, що функції молодіжних організацій «Сокіл», «Пласт», «Лісові чорти» полягала у насамперед службі Батьківщині, і те бажання служби дозволяло завжди сполучувати завдання Пласту з ширшим розумінням громадської роботи, від якої пластунові не можна було відмовитись[12, с. 99].

Не варто також применшувати важливість діяльності «Просвіти», а особливо кооперації. Громадські активісти організовували читальні та клуби в селах, де пояснювали, що важка економічна ситуація на українському селі прямо пов`язана із політикою польської держави, із колоніальним статусом західноукраїнських земель, і лише своя держава дозволить підняти економічний розвиток села на новий якісний рівень. Також по українських селах засновувалися такі організації як: “Сільський господар», філії організацій “Маслосоюз», “Українбанк», “Центросоюз», “Релігійний союз» [6, с. 12].

Крім того відчувалося певне розчарування у політиці радянського союзу на українських землях, тобто на території УСРР, де згорталася українізація і почалася сталінська колективізація, що врешті - решт призвела до голодомору.

Ще більше навернула людей до правого радикалізму політика “Пацифікації» на українських землях, під час якої українцям саме на основі етнічної приналежності завдавалася матеріальна шкода та моральні і фізичні приниження,інколи це закінчувалося навіть смертю багатьох жертв, при цьому жертвами якраз ставали українські селяни [6, с. 12].

Тому на початок тридцятих значна частина селянства стала активно підтримувати акції ОУН та вступати в цю організацію, як наслідок частина селян піддається арештам та судовим процесам за причетність до УВО-ОУН [6, с. 15].

Володимир Дмитрук зазначає, що до лав ОУН починаючи з 1930 року активно вступає не лише студентська, міська, а й селянська молодь [3, с. 662].

В тридцяті роки поширеною формою національної боротьби була так звана антиалкогольна та антитютюнова акція, яке проводило зокрема товариство “Відродження», яке існувало і в галицьких селах. Зокрема в селі Конюхи Бережанського повіту в це товариство входило сорок осіб. Василь Ухач зазначає, що товариство мало філії і в інших селах [13, с. 47].

Активну участь брали українські селяни і в шкільній акції. Суть шкільної акції полягала у розповсюдженні листівок, які спеціально видавалися ОУН (всього було 6 видів листівок). Основним джерелом інформації про перебіг шкільної акції є повідомлення органів державної безпеки Польщі. Так у праці Василя Ухача ми знаходимо повідомлення про нищення портретів польських вождів у селі Кремидів Станіславського воєводства. В селах Галичини і Волині роздавалися листівки-відозви та звернення батьків до місцевих органів влади із вимогою навчання дітей українською мовою [13, с. 52].

Логічним продовженням шкільної акції було створення таємних учнівських співтовариств у селах Галичини та Волині. Основними їхніми завданнями було показати, що шкільна акція проводиться власне школярами. Діяльність товариств полягала у розповсюдженні антидержавних листівок, також деякі організації видавали щомісячні листки,

зокрема “Наш фронт», який видавала школярська організація “Діючий освітній кружок», діяльність якої проходила у селі Залісці Бережанського повіту [13, с. 53 – 54].

Наступним етапом шкільної акції було проведення учнями страйків і непокори шкільним державним установам. Такі акції проходили в багатьох селах на західно-українських землях [13, с. 55].

Після політики Пацифікації вагомою проблемою на українських землях була колонізація так званих земель дідичів польськими колоністами. Українським же селянам цю землю було заборонено купувати. Це викликало хвилю обурення в українського населення. В ОУН в цей час діяла заборона на терористичну діяльність. Тому було вибрано інший спосіб боротьби. Петро Мірчук описує акцію проти польських колоністів яка відбулася на Радехівщині, коли в колоніях Криве й Щуровичі квітневого вечора зібралися сотні селян і після гучних промов та закликів було спалено всі скирти колоністів і було висипано символічну могилу на пошану борців, що загинули за волю України, а зверху її було прикрашено жовто-блакитним прапором. Польська поліція, що прибула на наступний ранок не змогла знайти доказів вини місцевих селян [9, с. 464].

Отже, український національно визвольний рух є достатньо дослідженим, але при цьому основний акцент здійснювався не на соціальний, а на ідеологічний аспект.

Загалом можна стверджувати, що українське селянство відігравало вагому роль в Західноукраїнському право-радикальному національно-визвольному русі, який функціонував у міжвоєнний період, так само як і праві партії відображали у своїй діяльності інтереси українських селян. Особливо активно селяни почали підтримувати праві сили, які в 1929 році об`єдналися в Організацію Українських Націоналістів після того, як вони зрозуміли невід`ємність соціально-економічних проблем від політичного становища українських земель, які Польща розглядала, як свої східні креси і перетворила в економічну колонію своїх етнічних областей. Важливу роль у “правому ухилі» українських селян відіграв спад активності лівих партій та організацій, що стало наслідком встановлення тоталітарного антиукраїнського режиму в СРСР на початку тридцятих років. Участь селян в акціях УВО-ОУН полягала в наповненні селянами особового складу цих організацій, а також власне селянськими акціями, якими були наприклад боротьба проти колоністів або відмова від участі в переписі на початку 20-х років. При аналізі складу учасників та характеру акцій ОУН в 30-х роках можна стверджувати, що роль селянства в діяльності цієї організації суттєво збільшувалася і на кінець тридцятих селянство вже відігравало важливу роль в національно визвольному русі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаврилів І. Західна Україна у 1921 – 1941 рр. Нарис історії боротьби за державність. – Л: «Видавництво Львівської Політехніки», 2012 р. – 470 с.
2. Губка І. Дорогою боротьби – Львів: «Афіша», 2005 р. – 630 с.
3. Дмитрук В. вони боролися за волю України – Луцьк: «Волинська обласна друкарня», 2007 р. – 1070 с.
4. Історія селянства Української РСР. – Т. 2: Від Великого Жовтня до наших днів / Редкол.: І. І. Компанієць (відп. ред.) та ін. АН Української РСР. Інститут історії. – К.: Наукова думка, 1967. – 536 с.
5. Книш З. Устрій організації українських націоналістів. - Буенос – Айрес, 1952р. – 163 с.
6. Мизак Н. За тебе свята Україно – Чернівці: «Золоті литаври», 2000 р. – 250 с.
7. Михайлюк Б. Білі плями історії – Тернопіль: «Збруч» , 1997 р. – 48 с.
8. Мірчук П. Нарис історії ОУН видання третє доповнене. – К: «Українська видавнича спілка», 2007 р. – 2008 с.
9. Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст.: Історичні нариси / НАН України; Інститут історії України / Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2002. – 952 с.
10. Посівнич Микола Воєнно - політична діяльність ОУН у 1929 – 1939 рр. Л: 2010 р. 368 с.
11. Сливка Ю.Ю., Панфілова Т.О. Національно-визвольний рух // Розділ 14. Селянство Західно – українських земель міжвоєнного періоду // Історія українського селянства. — Т. 2 – Київ: "Наукова думка", 2006. — С. 247—262.
12. Трофим'як Б. «Українська пластова ідея В. Яніва в національно – визвольній боротьбі Галичини (1921 − 1939 рр.) / Трофим'як Б. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія історія. − Тернопіль. − 2003 р. − Випуск 1. − 281 с.
13. Ухач В. Культурно - освітня діяльність ОУН (1929 – 1944 рр.) – Т: «Джура», 2005 р. – 152 с.

14. Шумський І. «Західноукраїнський студентський рух національно – демократичного спрямування на початку 20 – х рр.. ХХ ст. / Шумський І. //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія історія. − Тернопіль. − 2003 р. − Випуск 2. − 282 с.
15. Шумський Іван «Організаційне становлення ліворадикальних молодіжних організацій і товариств Західної України / Шумський І. //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія історія. − Тернопіль. − 2004 р. − 281 с.

Ткаченко І.

Науковий керівник – проф. Бармак М. В.

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЄВРЕЇВ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В XVIII – СЕРЕДИНІ XIX СТ.

Протягом століть простежується незмінна тенденція – національні меншини відігравали та відіграють чималу роль в житті тієї чи іншої держави. Чужа земля може або прийняти, або відкинути мігрантів, стати другою батьківщиною чи залишити за межею розуміння.

Євреї – одна із найчисельніших етнічних груп, яка проживала на території Російської імперії, загалом, та України, зокрема. Декілька століть російська влада встановлювала закони, які контролювали життя євреїв. Часто ці закони носили антиєврейський характер, містили норми, які обмежували права єврейського населення. На сьогоднішній день важливо з'ясувати причини пригноблення прав єврейського населення, окреслити основні суперечності, які виникали при їх впроваджені. Лише проаналізувавши основні тенденції розвитку взаємовідносин між російсько-українським населенням та євреями ми можемо розв'язати питання сьогодення, які турбують представників цих народностей. З давніх-давен територія Східної Європи стала ареалом розселення євреїв. Не винятком були й українські та російські землі. Проте, незважаючи на спільність місця проживання, глибокі коріння мають конфлікти, які виникали між євреями та місцевими жителями. З кожним етапом розвитку державності на наших теренах стосунки не лише не покращувалися, а ще більше загострювалися.

Мета дослідження полягає у тому, щоб простежити основні віхи становлення та розвитку взаємовідносин між російською владою та євреями у XVIII – середині XIX столітті, проаналізувати причини появи «смуги осілості», виокремити негативні та позитивні тенденції розвитку взаємовідносин представників цих етносів, дослідити правовий статус єврейського населення на території Російської імперії.

Міжетнічні відносини та становище представників національних меншин в Російській імперії стали предметом дослідження низки науковців. Серед них особливої уваги заслуговують праці М. Бармака, О. Наймана, Л. Фінберга та В. Любченка, С. Кальяна, Ю. Гессена, Л. Моісєєнко, Н. Мацко, І. Самарцева та інших [1], [2], [4], [5], [7], [8], [9-11], [12], [13].

Суперечки з євреями, які населяли українські та російські землі мали глибокі коріння. Відразу ж, після появи представників цієї національності на теренах Східної Європи, місцеві жителі занепокоїлися їхньою економічною могутністю. Чималий хист євреїв до торгівлі став приводом до загострення взаємовідносин із місцевими жителями. Уже в XII столітті зустрічаємо свідчення про вигнання євреїв з Києва, викликане скаргами міщан, незадоволених купецьким талантом євреїв. Загострення економічних взаємовідносин стало однією з основних причин конфлікту, який згодом перетворився у «смугу осілості».

За змістом і особливостями реалізації, законодавство щодо євреїв хронологічно можна поділити на кілька відмінних періодів:

Кінець XVIII – початок XIX століття – можливості проживання у містах на території Волині, Поділля, Київщини, Новоросійської губернії, регламентація зайнятості [13, ст. 65].

1801 – 1825 рр. – уведення положень про майнові, економічні аспекти облаштування євреїв, єврейських громад – кагалів, надання права вступу до народних училищ, гімназій задля прискорення асиміляції. Особливі права для євреїв, які хрестилися [13, ст. 65].

Період правління Миколи I (1825–1855 рр.): уведення військової повинності, скорочення «смуги осілості», так зване положення про «виправлення» євреїв, фактична асиміляція через систему освіти; ліквідація кагалів [13, ст. 65].

Положенням від 30 травня 1835 р. Микола I підтвердив смугу єврейської осілості [1, ст. 118].

У 1855 – 1888 рр., за часів правління Олександра II видається низка законів,

розпоряджень, котрі суттєво поліпшували становище євреїв: обмежувалася рекрутська повинність, дозволялася державна служба, проживання поза «смугою» для певних категорій єврейського населення, надавалися права обирати і бути обраними до земств, єврейські діти отримували вільний доступ до світської освіти. Водночас указом 1864 року євреям заборонялася купівля й оренда землі у «смузі осілості» [15, ст. 144].

Розглянемо ці періоди більш детально.

Після трьох поділів земель Польщі, значна частина єврейського населення потрапила під опіку Російської імперії. Сподіваючись на збереження старих порядків, які панували ще на теренах Польщі, євреї продовжували жити за зразком попередніх років. Та російська влада не бажала зберігати польські порядки, замінивши їх своїми. Можливо, така ситуація була спричинена жорстоким відношенням російської влади до всіх національних меншин, та все ж, до євреїв стали відноситись зовсім по-іншому, з «особливою любов'ю».

Незважаючи на те, що більшість євреїв жили у селах, вони були записані до міщанського стану. Євреї почали сплачувати податки на загальних засадах магістратам і ратушам, що також чинили суд над ними, а влада кагала обмежувалася питаннями богослужіння [9, с. 47].

21 грудня 1791 року Катерина II видала розпорядження, за яким : «Євреї не мали права записуватися в купецтво в внутрішніх російських містах і портах, а також їм дозволено користуватися тільки правом громадянства і міщанства у Білорусі та Новоросійському краї». Так поступово почала оформлюватися «смуга єврейської осілості», до якої згодом увійшли Катеринославська, Київська, Волинська, Подільська, Херсонська, Таврійська, Чернігівська, Полтавська, Мінська, Віленська, Бессарабська, Астраханська, Кавказька губернії, а також Курляндія. Три останні у 1829 та 1835 роках були виключені з числа територій, в яких євреї мали право оселятися [1,с. 116].

Пізніше територія «смуги осілості» дещо змінювалася, проте незмінними залишалися головні тенденції переселенської політики російського уряду щодо євреїв, які полягали у тому, щоб запобігти проникненню єврейства у великоруські губернії, зосередити єврейське населення переважно у західних регіонах імперії – місця їхнього традиційного розселення, а також у південних регіонах, зокрема і в Україні [13, с. 62].

Територіальні межі постійного проживання євреїв, указ Катерини II обмежив 15 губерніями, 8 із яких були українськими, землі Волині, Київщини та Поділля входили до цього переліку. Чіткі антисемітські заходи царизму активно скеровувались на убезпечення великоросійських губерній від масового проникнення іудейського елементу [2, с. 116].

За царювання Павла I чисельність євреїв Києва досягла 452 душ. Павло I відмовив християнам Кам'янця-Подільського, що домагалися вигнання єврейської громади з міста. Імператор взяв участь у суперечці між хасидами та мітнагдами, звелів увільнити з фортеці главу білоруських хасидів Залмана Шнеєрсона. Павло I виступив проти ритуальних обвинувачень євреїв. За його правління розглядалася скарга єврея з Бердичева про свавілля його володаря князя Радзивілла. Євреї писали, що князь робив стягнення і за допомогою козаків примушував їх сплачувати великі суми. Сенат дозволив невдоволеним євреям залишити Бердичів, надавши їм два роки для ліквідації своїх справу місті [9, с. 48].

За Олександра I (1801 – 1825 роки) у Києві мешкало близько 1500 євреїі, у яких був молитовний будинок на Подолі та синагога на Печерську. Дискримінація за національною ознакою простежується в царських указах від 11 грудня 1800 р. і 15 липня 1801 р., які закріпили положення про те, що на державній службі можуть перебувати лише ті євреї, які прийняли християнську віру [1, с. 116 – 117].

В листопаді 1802 р. в Петербурзі був створений державний комітет для складання положення про євреїв – «Комитет о благоустройстве евреев». В його роботі поряд з царськими урядовцями брали участь представники єврейських общин, хоча їхній внесок в діяльність цієї структури обмежувалася лише присутністю [12, с. 121].

У 1804 р. Олександр I прийняв "Положення про євреїв», що значно ускладнило життя представникам цієї нації. Так, суворо вимагалася приписка за місцем проживання і вказування прізвища, а за необхідності виїзду за межі "смуги» спеціальний дозвіл вищого керівництва губернії. Окрім того, євреям заборонялась оренда й утримування шинків та проживання у таких закладах [7, с. 17].

За доби правління Миколи І набули сили обмеження щодо розселення євреїв у містах. 1827 року Київський магістрат виселив євреїв за межі міста. 1829 року євреїв виселили з Миколаєва та Севастополя. На початку 40-х рр. з'явилися «гетто» – міські квартали, в яких селилися лише євреї. Гетто в Російській імперії почали з'являтися після наказу 1843 року, за яким до «поліційного нагляду» за євреями, які приїздили до міста, засновувалися постоялі двори. Цього ж року Микола І видав Указ про заборону євреям селитися ближче 50 верств до західного державного кордону [13, ст. 62].

Положенням від 30 травня 1835 року Микола І підтвердив смугу єврейської осілості. На Україні – це Волинська, Подільська, Київська (крім Києва), Катеринославська, Херсонська (крім Миколаєва), Таврійська (крім Севастополя), Полтавська (крім козацьких та державних сіл) та Чернігівська губернії [1, ст. 118].

За приблизними підрахунками О. Беренштейна впродовж другої половини 20-х – протягом 40-х років понад 300 документів, прийнятих центральними установами Російської імперії, були присвячені питання визначення становища євреїв в державі. Вони стосувалися виселення їх із сіл та міст і зосередження в містечках, статусу останніх та внутрішнього життя в них [3, ст. 62–63].

Більшість євреїв були позбавлені права вибору місця проживання. Винятки робилися для євреїв – купців 1-ї гільдії, осіб з вищою освітою, деяких категорій ремісників і для тих, які відбули рекрутську службу. Але й у «смузі осілості» проживання євреїв дозволялося не повсюдно. Згідно з «Тимчасовими правилами» від 3 травня 1882 року євреям було заборонено селитися за межами міст і містечок [13, ст. 66].

Перебувати за межами «смуги осілості» євреям дозволялося лише тимчасово, строком до 6 тижнів – для успадкування власності, вирішення справ у судових та урядових установах, у торгових справах, пов'язаних із поставкою товарів до «смуги осілості».

1886 та 1887 рр. міністру народно освіти було надане право обмежувати кількість учнів-євреїв у середніх навчальних закладах. У «смузі осілості» кількість учнів-євреїв була обмежена нормою в 10 %, а по інших місцевостях – у 5 %. Це обмеження поширювалося і на вищі навчальні заклади. До престижних навчальних закладів євреїв взагалі не допускали. Приватне навчання єврейських дітей суворо контролювалося : єврейські вчителі-меламеди були зобов'язані одержувати спеціальні свідоцтва від училищного керівництва і мали викладати винятково навчальні дисципліни, зазначені в цих свідоцтвах, згідно з програмами, затвердженими Міністерством освіти [13, ст. 67].

Жорстокі обмеження існували стосовно права євреїв працювати на державній службі. До 1835 року за євреями взагалі не визнавали права на державну службу. Згодом деякі послаблення були зроблені для євреїв-медиків. 1882 року були визнані права євреїв обіймати посади військових лікарів та фельдшерів у межах 5 % норми. Згідно із Судовим Статутом від 19 липня 1877 року кількість євреїв, які включалися у списки присяжних засідателів, повинна була відповідати відсотку євреїв – мешканців даного повіту. Не допускалося призначення євреїв на посаду старших присяжних засідателів. По справах про злочини проти віри участь євреїв у складі присяжних засідателів заборонялася [6, ст. 261].

«Переселити з міста» – таким був лозунг багато чисельних законодавчих актів, які приймалися по відношенню до євреїв, які жили містечках та селах. Ці заходи пояснювали особливостями торгово-промислової діяльності євреїв, в зв'язку з чим признавалося обов'язковим створення для них умов, поза містом, які б були сприятливими для їхньої діяльності [6, ст. 261].

Ознаки дискримінаційної політики нового керівництва яскраво простежуються на основі аналізу численних нормативно-правових актів, що регламентували життя громад іновірців. Так, на державній службі чи в органах місцевого самоврядування міг перебувати лише єврей, який прийняв християнство, місцевою владою велась щорічна статистика про перехід євреїв у православ'я і виконання ними службових обов'язків. Християнізація іудейського населення заохочувалась та широко підтримувалась російською адміністрацією, за це казначейством передбачалась навіть грошова виплата у сумі 25 крб. сріблом [6, ст. 261].

Поворотним пунктом у створенні механізмів правового регулювання єврейського питання в Росі було прийняття 3 травня 1882 року на основі рішення Комітету міністрів «Тимчасових правил про євреїв», які були оприлюдненими 29 грудня 1887 року [8].

Ще однією негативною віхою в історії євреїв на території Російської імперії були погроми. Перший з них спалахнув у 1821 р. в Одесі під впливом помилкових чуток про участь євреїв у вбивствах греків у Стамбулі, коли загинув православний патріарх. Погромники (переважно греки) напали на синагогу, розграбували єврейські будинки [13, ст. 88].

У 1830 р. чотирьох євреїв зі Старокостянтинова притягли до суду за нібито скоєне ними ритуальне вбивство семирічного хлопчика. У 1837 році у Білокриничках (Волинської губернії) групу євреїв звинуватили в тому, що вони відрізали в українського селянина язик і зібрали кров у спеціальну чашу. Хоча всі ці справи закінчилися виправданням підсудних, серед населення продовжували поширюватися чутки про ритуальні злочини євреїв. У 70-х рр. XIX ст. євреїв почали звинувачувати у підтримці революційного руху. У багатьох публікаціях подавалися сумнівні дані про найвищий відсоток євреїв серед звинувачених у політичних процесах [13, ст. 88–89].

Погром в Ніжині 1881 року був фактично санкціонований міською владою. Натовп громив крамниці євреїв. Після кількаразових умовлянь офіцер звелів стріляти. Не землі вже лежали шість вбитих, але оскаженілий натовп з криками ще більш жорстоко руйнував єврейські житла і магазини [14, ст. 49].

Тільки протягом весни і літа 1881 року постраждала понад сто юдейських громад. Погроми охопили 8 з 15 губерній «смуги осілості».

Після погромів 80 – х років частина юдеїв вдалася до еміграції. Значна кількість єврейської общини подалася за океан, зокрема в США.

Таким чином, політика російських царів по відношенню до представників єврейського населення не була послідовною. Багатовікова історія єврейського народу на території Російської імперії сповнена насиченими подіями, часто надто суворими законами та невиправданими обмеженнями. Починаючи з часів правління російської імператриці Катерини II, російські правителі вводили все нові та нові обмеження щодо євреїв. Формування «смуги осілості» поклало початок відчуження євреїв від інших етнічних груп, які проживали на території Російської імперії. Без сумніву, тільки віра, яку євреї свято сповідували, мова, звичаї, релігія, власна історія, яких вони ніколи не забували живучи в іновірному та іншомовному оточенні, давали їм сили зберегти себе, не втратити свою ідентичність у вирі несприятливих подій, які павутиною окутували їхню історію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бармак М. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796 – 1914 рр.) / М. Бармак . – Тернопіль, 1999. – 208 с.
2. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні кінець XVIII – перша половина XIX ст. / М. Бармак. – Тернопіль : Астон. – 2007. – 512 с.
3. Бренштейн О. Б. Дискримінаційна політика царського уряду щодо євреїв у другій половині XVIII – першій половині XIX століття (за матеріалами Правобережної України) : дис. … канд. іст. наук / О. Б. Бренштейн. – К., 1995. – С. 62–63.
4. Гессен Ю. История еврейского народа в России. В 2 т. Т. 1 – Л., 1925. – 346 с.
5. Кальян С. Єврейська громада України в політичному процесі другої половини XIX – початку XX століття / С. Кальян // Політичний менеджмент. – 2009. – № 1. – С. 162–169.
6. Кундельський В. Єврейство в контексті міжнаціональних відносин на Поділлі наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. / В. Кундельський // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції (22–23 листопада 2007 року). – Кам'янець-Подільський, Оіюм, 2007. – Т. 1. – С. 258–264.
7. Мацко Н. Єврейське питання у політиці царизму в кінці XVIII – першій поливині XIX ст. (на прикладі Правобережної України) / Н. Мацко // Наукові записки ТНПУ. – 2009. – Вип. 3. – С. 16–20.
8. Моісєєнко Л. М. Правове становище єврейського населення в Російській імперії в кін. XIX – на поч. XX ст. / Л. М. Моісєєнко : [Електронний ресурс] : [Режим доступу] :
9. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2011_66/ist/ist10.pdf
10. Найман О. Євреї України : у складі Російської імперії / О. Найман // Історія в школі. – 2007. – № 1. – С. 45–48.
11. Найман О. Єврейські громади України під час першої хвилі погромів (80 – 90-і рр. XIX ст.) / О. Найман // Історія в школі. – 2008. – № 5-6. – С. 52–64.
12. Найман О. Розширення прав юдейських громад Російської імперії / О. Найман // Історія в школі. – 2007. – № 11-12. – С. 57–64.
13. Самарцев І. Євреї в Україні / І. Самарцев // Віче. – 1993. – № 11. – С. 121–122.
14. Фінберг Л., Любченко В. Нариси з історії та культури євреїв України / Л. Фінберг, В. Любченко. – Київ: Дух і Літера, 2009. – 440 с.

15. Хроніка подій із життя іудейської громади міста Ніжина // Євреї в Ніжині. Науковий збірник. – Ніжин, 2001. – С. 49.
16. Щербак Н. Єврейське питання в політиці царського уряду в епоху ліберальних реформ 60 – 70-х років XIX ст. / Н. Щербак // Сучасність. – 2007. – № 10. – С. 143 – 149.

Баран Б.

Науковий керівник – доц. Морська Н. Л.

КОНЦЕПЦІЯ «НЕСВІДОМОГО» У ФІЛОСОФІЇ ЗІГМУДА ФРОЙДА

Найглибша і значна область
людського розуму – це несвідоме.
З. Фройд

Зігмуд Фройд ввійшов в історію філософської думки як засновник психоаналізу і автор концепції «несвідомого». Несвідоме являє собою сховище примітивних інстинктивних спонукань людини, емоцій, спогадів тощо, які настільки суперечать свідомості, що були пригніченими і витісненими з неї. Сфера несвідомого впливає і багато в чому визначає повсякденне життя людини [1, с. 196–198].

Визначення феномену несвідомого йде в сиву давнину, ще в античності проблема несвідомого була предметом жвавих дискусій та обговорень. Яскравим представником античної філософії, котрий звертався до цієї проблеми був учень Сократа – Платон. Для нього визнання існування несвідомого послужило основою створення теорії пізнання, в основі якої було відтворення того, що є в надрах психіки людини. Осмислюючи філософські ідеї Платона, Фройд, безсумнівно, почерпнув звідти деякі уявлення про несвідоме. На формування психоаналітичного вчення Фройда вплинула також філософія Канта, Шопенгауера, Ніцше та ін. Багато ідей цих філософів значною мірою визначили різні психоаналітичні концепції, в тому числі й уявлення Фройда про несвідоме [2, с. 373–383].

Вчення про «несвідоме» є тим фундаментом, на якому ґрунтується вся теорія психоаналізу З. Фройда. Психоаналіз – це частина психотерапії, лікарський метод дослідження, розвинутий психологом для діагностики та лікування істерії. Потім він був перероблений Фройдом у психологічну доктрину, спрямовану на вивчення прихованих зв'язків та основ людського духовного життя. Для Фройда несвідоме – це перш за все, щось психічне, що підлягає осмисленню лише у зв'язку з людиною. На відміну від інших дослідників, Фройд зробив анатомію свідомості і несвідомого психічно- науковим фактом [2, с. 373–383].

Під несвідомим не слід розуміти щось абстрактне або ж яку-небудь гіпотезу, створену для філософської системи. Несвідоме – це ті форми духовного життя, які, маючи всі властивості психічного, в той же час не є надбанням свідомості. Несвідоме – це сукупність психічних процесів, актів і станів, у впливі яких людина не дає собі звіту. Фройд виходить з того, що допускає несвідоме в силу існування таких актів, для пояснення яких необхідно визнання наявності інших актів, що не є свідомими, бо у даних свідомості є безліч прогалин. Лише в цьому випадку, як вважає він, не порушується психічна безперервність і стає зрозумілим пізнавальний процес з його свідомими актами. У загальному плані психіка людини представлена Фройдом, як протистояння двох сфер: свідомого і несвідомого, які є суттєвими характеристиками особистості [3, с. 131–137].

Людська психіка розпадається, за Фройдом, на три частини: свідомість, несвідоме і надсвідоме, які представлені не рівнозначно. Несвідоме він вважав центральним компонентом, що складає суть людської психіки, а свідоме - лише особливою інстанцією, надбудованою над несвідомим. Своїм походженням свідоме, за Фройдом, зобов'язане несвідомому і викристалізовується з нього в процесі розвитку психіки. Фройд визначає несвідоме як невербальне, воно перетворюється в підсвідоме звідки завжди може перейти в свідомість, за допомогою з'єднання з відповідними словесними уявленнями. Ці три області або системи психічного знаходяться в стані безперервної взаємодії. До цієї взаємодії і зводиться психічне життя людини. Кожен душевний акт і кожен людський вчинок повинен розглядатись як результат змагання і боротьби свідомості з несвідомим, як показник досягнутого в даний момент життя.

Концепція «несвідомого» склалася і визначилася у Фройда не відразу і в подальшому зазнавала істотних змін. У перший період концепція несвідомого З. Фройда була етапом

проблемної розробки. У другий, найважливіший період розвитку психоаналізу, визначаються всі основні і характерні риси вчення психолога про несвідоме. В цей період відбувається розробка всіх питань виключно в площині теоретичної та прикладної психології. Боротьба свідомості і несвідомого оголошується постійною і закономірною формою психічного життя. Несвідоме постає продуктивним джерелом психічних сил. При невдалій боротьбі зі свідомістю, несвідоме може стати джерелом всіх нервових захворювань. У третій період концепція несвідомого зазнає суттєвих змін, питання світогляду починають переважати над приватними, спеціальними проблемами. Несвідоме стає втіленням всього нижчого і всього вищого в людині. З. Фройд пропонує у своїй книзі «Я та Воно» сублімувати боротьбу свідомого та несвідомого в зовнішньому світі. Тоді «Я» буде виступати, як раціональний посередник між ірраціональним «Воно» та зовнішнім світом [2, с. 373 – 383].

Отож, З. Фройд зумів проникнути у схованки несвідомого, або, як іноді говорив сам автор, «пекло» психіки. Він першим в історії західної філософії обґрунтував учення про те, що людська свідомість, яка до того вважалася цілісною єдністю, є складним, багаторівневим явищем, де особлива роль відводиться не свідомому, а сфері несвідомого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Петрушенко В. “Філософія» навчальний посібник. / В. Петрушенко – Львів.: “Новий Світ», – 2000. – 538 с.
2. Романець В.; Манюха І. “Історія Психології ХХ ст». / В. Романець; І. Манюха – К., – 2006. – 489 с.
3. Тарадайко С. “Цар Давид і Зігмуд Фройд». // С. Тарадайко (Філософська думка) №1. – 2006. – 290 с.
4. Фройд З. “Я та Воно». З. Фройд – К.:» Основи» – 1998. – 376 с.

Баран Б.

Науковий керівник – доц. Удич З. І.

МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ’ЯЗКИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Зміна умов суспільного життя на сучасному етапі розвитку України призвела до відкриття широких можливостей розвитку національної культури, науки, освіти. Це потребує докорінного реформування процесу навчання і виховання молодого покоління, застосування методів навчання, які допоможуть активізувати пізнавальну і трудову діяльність учнів, розвинути їхню уяву, мислення, технічні і художньо-творчі здібності.

Пошуки ефективних шляхів підвищення виховного рівня процесу навчання в школі все більше привертають увагу педагогів, вчених і практиків до проблеми міжпредметних зв'язків. Міжпредметні зв’язки – це дидактичний засіб, який передбачає комплексний підхід до формування й засвоєння змісту освіти, що дає можливість здійснювати зв’язки між предметами для поглибленого, всебічного розгляду, найважливіших понять, явищ. У дослідженнях відомих вчених-педагогів (І.Д. Звєрєва, В.М. Коротова, М.М. Скаткіна та ін.) міжпредметні зв'язки виступають як умова єдності навчання і виховання, засіб комплексного підходу до предметної системи навчання.

Актуальність міжпредметних зв'язків у шкільному навчанні очевидна. Вона обумовлена сучасним рівнем розвитку науки, на якому яскраво виражена інтеграція суспільних, природничих і технічних знань. Інтеграція наукових знань, у свою чергу, пред'являє нові вимоги до фахівців. Зростає роль знань людини в області суміжній зі спеціальністю наук і умінь, комплексно застосовувати їх при вирішенні різних завдань.

Міжпредметні зв'язки здійснюються з метою глибокого розуміння навчального матеріалу; систематизації та узагальнення знань; формування світоглядних висновків; формування в учнів уміння використовувати знання даного предмета під час вивчення інших предметів і в процесі практичної діяльності; розвитку в учнів інтересу до вивчення предмета; виховання узагальнених умінь і навичок, тобто таких, які використовуються під час вивчення не одного, а кількох навчальних предметів [1, с. 16-17].

При вивчені історії між предметні зв’язки виконують ряд функцій:

1. Методологічна функція – формування в учнів сучасних уявлень та суджень про причини події та наслідки тих чи інших історичних процесів.

2. Освітня функція – формування таких якостей знань, як системність, глибина, усвідомленість, гнучкість.

3. Розвивальна функція – розвиток самостійності й пізнавальної активності та інтересів учнів.
4. Виховна функція – забезпечення реалізації усіх напрямків виховання.
5. Конструктивна функція – вдосконалення змісту навчального матеріалу, методів і форм навчання [2, с. 24].

Сукупність функцій міжпредметних зв’язків реалізується в процесі навчання тоді, коли вчитель реалізовує все різноманіття їх видів.

Види міжпредметних зв’язків умовно можна поділити на групи, виходячи із основних компонентів процесу навчання (змісту, методів, форм організації): змістовно – інформаційні і організаційно – методичні.

У свою чергу змістовно – інформаційні міжпредметні зв’язки за складом наукових знань, відображених в програмах курсів історії поділяються на: *фактичні* – встановлення спорідненості, аналогії фактів, що вивчаються в різних навчальних предметах, і їх всебічний розгляд з метою формування у свідомості учнів цілісної моделі факту; *понятійні* – поетапне, по елементне розширення і поглиблення зв'язків між конкретними ознаками понять, загальних для різних предметів; тео*ретичні* – по елементне прирощення нових компонентів загальнонаукових теорій із знань, одержуваних на уроках з різних предметів з метою усвідомлення учнями цілісної теоретичної системи знань; *філософські* – усвідомлене засвоєння учнями знань про об'єктивні закони розвитку природи, суспільства, пізнання на основі узагальнення конкретно – предметних і філософських знань, одержуваних при вивченні предметів різних циклів.

Організаційно-методичні це міжпредметні зв'язки які функціонують у навчальному процесі і здійснюються за допомогою тих чи інших методів і організаційних шляхів. Вони збагачують методи, прийоми й форми організації навчання, забезпечують ефективні шляхи засвоєння учнями загально предметних знань і вмінь.

Таблиця 1

Міжпредметні зв'язки з навчальним курсом «Історія»

Навчальний предмет	***Історія***
Рідна мова	при знайомстві з новими термінами, поняттями обов'язково дається їх етимологія (походження, переклад, значення)
Література	дає більш глибокі знання з вивчення тем, пов'язаних з певними історичними періодами. Художня інтерпретація автора допоможе учням краще пізнати той чи інший період в історії
Географія	історія сучасного суспільства складна і різноманітна, ця різноманітність залежить від особливостей географічного положення, природних умов, соціальної структури регіону. Фактично в курсі географії та історії вивчаються одні й ті ж процеси з урахуванням специфіки кожного предмета. Створена програма інтегрованого курсу «Краєзнавство»
Біологія	з курсом біології можуть використовуватися міжпредметних зв'язків при вивченні розділу «Проблема світу», де зачіпається екологічні проблеми сучасного світу
Хімія	знання властивостей окремих елементів допомагає зрозуміти причини їх використання при вивченні теми: «Гроші» використовуються фізіологічні і хімічні властивості золота і срібла, які дозволили цим дорогоцінним металам стати загальним еквівалентом для обміну, а також сплав олова та міді як результат цілої епохи у розвитку людського суспільства
Математика	це побудова та аналіз графіків найрізноманітніших типів, наприклад: графік опитування та пропозицій, або зростання виробництва і т.д.
Інформатика	застосування інформаційних технологій дозволяє здійснювати викладання на якісно новому рівні: 1. Використання без даних для пошуку інформації довідкового характеру. 2. Відпрацювання технічного матеріалу, побудова та аналіз таблиць, діаграм. 3. Виконання текстових завдань.

Розрізняють міжпредметні зв’язки, як *внутрішньоциклові* (зв’язок історії з гуманітарними та суспільними предметами) так і *міжциклові* (зв’язок історії з природничими та технічними предметами) [3, с. 46].

Міжпредметні зв’язки в сучасній дидактиці й методиці навчання розглядаються, як одна із найважливіших умов підвищення наукового рівня викладання будь-якого навчального предмета та підвищення ефективності всього процесу навчання.

Тому, важливими умовами здійснення міжпредметних зв’язків є творчий діалог вчителя та учнів, самостійна пошукова робота останніх під час підготовки до уроку.

Сучасне прагнення до інтеграції наук сприяє виникненню нових і більш широких сполучень різних галузей діяльності в одному навчальному предметі. У сучасній школі навчальні предмети у своїй більшості незалежні один від одного. Але між різними науками, спеціальностями, галузями діяльності існує об'єктивний зв'язок. Цим обумовлені міжпредметні зв’язки, що підлягають реалізації у змісті освіти, методах, формах навчання [4, с. 537].

Ефективність міжпредметних зв'язків можлива лише при системному їх використанні. Для цього необхідне встановлення взаємозв'язків не лише двох якихось предметів, але і встановлення зв'язків між предметами загальноосвітніми і спеціальними.

Практично всі навчальні предмети в тій чи іншій мірі можна поєднати з історією (табл.1).

Таким чином, міжпредметність – це сучасний принцип навчання, який впливає на відбір і структуру навчального матеріалу цілого ряду предметів, посилюючи системність знань учнів, активізує методи навчання, орієнтує на застосування комплексних форм організації навчання, забезпечує єдність навчально – виховного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гречушкіна Г. Статус міжпредметних зв'язків у системі сучасної освіти. // Г.Гречушкіна (Шкільний світ). – 2009. – 150 с.
2. Смирнова М. Теоретичні основи міжпредметних зв'язків. / М. Смирнова – К., – 2006. – 188 с.
1. 3. Максимова В. Межпредметные связи в процессе обучения / В. Максимова – М: Просвещение, – 1988. – 246 с.
3. Енциклопедія освіти (Під ред. В. Г. Кременя) – К: Юрінком Інтер, 2008. – 1038 с.

Било О.

Науковий керівник – проф. Бармак М. В.

СТЕРЕОТИПИ □ВРЕЯ В УЯВЛЕННЯХ УКРАЇНЦІВ (XIX – ПОЧ. XX СТ.)

Тривалий пошук українським народом власної національної ідентифікації проходив низку етапів та шляхів. Важливою складовою цього процесу стало спілкування українців з представниками інших етносів. Воно знайшло своє відображення у фольклорі, де на основі тривалого досвіду спілкування склалися стереотипи щодо осіб з числа національних меншин. Виокремлення та аналіз цих ментальних стереотипів є справою важливою з огляду на перспективи розвитку української нації та державності.

Предметом розгляду статті є втілення в українському фольклорі культурних стереотипів щодо представників єврейського народу.

Метою дослідження є аналіз специфіки цих стереотипів, реалізованих у певних фольклорних образах, мотивах, сюжетах. Об’єктом дослідження слугував спектр казок та різножанрових фольклорних творів у записах XIX – поч. XX ст., в яких діють представники означеного етносу або подані оцінки українцями їх ментальності, типової поведінки, психології тощо.

До аналізу міжетнічних стосунків українців з представниками інших національних меншин, а також відображення цих відносин у фольклорі в Україні почали звертатись від середини XIX ст. Щодо відносин з євреями, то окремі аспекти даного питання висвітлено у працях С. П’ятаченка [1], Л. Фінберга, В. Любченка, А. Новерштерна, Х. Турнянскі, О. Кальяна, І. Судомир, Г. Шапіро, М. Шестопал [5 – 10].

На думку С. П’ятаченка, в основі специфіки міжетнічних стосунків лежить філософська проблема “людина і світ», яка пов’язує людину з тією чи іншою етноспільнотою, впливає на поведінку індивідуума, сприйняття ним дійсності, дотримання етичних, моральних норм та догм віри тощо, отже, становить менталітет особистості. Матеріалізм, який панував у вітчизняній науці майже століття, вважав, що відмінності, закладені в глибинних шарах підсвідомості та викликані різницею етнопсихологічних установок та парадигм у тих чи інших

народів, є неважливими; важливим є класове походження, і воно, врешті, поєднає росіянина, українця, цигана, татарина, єврея в єдине щасливе ціле. Проте історичні реалії виявились набагато складнішими. І їх осмислення потребує нині нових методологій, понять та категорій. Сьогодні під впливом західної філософії відбувається реальна зміна парадигм соціального знання. Найбільш важливим у цьому зв'язку виявляється використання такої категорії, як менталітет, який, у свою чергу, гранично зближений із національною самосвідомістю й поведінкою [1].

Національна ментальність передбачає нормативно-оціночний бік свідомості, яка виробляє національні духовно-ціннісні орієнтири в життєдіяльності етносу. Деякі із цих орієнтирів набувають вигляду стійких формул – стереотипів. Ці стереотипи конденсують не лише досвід минулого, а й закладають норму поведінки на майбутнє. Так, український фольклор у сукупності різножанрових творів формує певні стереотипи сприйняття представників інших етносів, що має значну цінність для самоусвідомлення українцями власної національної самобутності [1]. Від давнини протиставлення по лінії "свій-чужий» формувало переважно негативний образ "чужого», який уявлявся небезпечним, ворожим, наділеним "шкідливими» магічними здібностями, а також до певної міри дегуманізованим. "Чужий» часто змальовувався дивним, нерозумним, аморальним, що у свою чергу, формувало певний комплекс переваг "своїх» над "чужими».

Образ єврея один із найпоширеніших образів в українському фольклорі, за яким тягнеться значна кількість етнічних стереотипів. Єврейська меншина в Україні – однак із найдавніших. Тому стосунки українців з євреями були тісними, тривалими й переживали ряд складних моментів. Це знайшло відбиток в українському фольклорі, де образ єврея зайняв специфічне й значне місце в різних жанрах: колядках, легендах християнського змісту, вертепній драмі, думах, історичних піснях, соціально-побутових і жартівливих піснях, казках і анекдотах, прислів'ях і приказках. На прикладі характерних жанрово-тематичних груп можна виокремити основні мотиви й пов'язані з ними стереотипи сприйняття представників цієї етнічної меншини. Це "жид»-корчмар, орендар, лихвар, визискувач бідного селянина. Від часів своєї появи на Русі євреї виявили такі специфічні риси національного характеру, як практицизм і схильність до фінансово-економічних "операцій» [1].

Наймасовішим заняттям євреїв стало корчмарство, яке було надзвичайно вигідною, прибутковою справою і – що надзвичайно важливо – безперешкодною з боку влади. У І. Франка є такі рядки: "Євреї вміли обходити деякі з тих законів, жили по селах, держали коршми, хоч се було їм виразно заборонено; але робили се тільки з відома і з волі панів-шляхтичів, котрі з давен-давна, ще в старій Польщі, привикли були не рушитися ані кроку без єврея і котрих не відучили від того криваві лекції Хмельниччини та гайдамаччини, де народний гнів у однаковій мірі обертався проти панської самоволі, як і проти єврейського визиску та збиткування» [2, с. 561 – 562].

Народним осудом подібної діяльності переповнені думи та історичні пісні. П.Куліш подав у першому томі "Записок о Южной Руси» дві думи про українсько-єврейські стосунки: "Дума про жидівські відкупи та про війну через них» та "Дума про перемогу під Корсунем». В останній поляки називають винуватцями Хмельниччини саме євреїв, які "…на милю по три корчми становили, Великії мита брали…» [3, с. 225]. З переходом під владу Росії Правобережної України зросла на теренах України і кількість євреїв. Про це український народ відгукнувся у пісні: "Прилетіли із Москви три лебеді Та принесли на криллячках три біди: Перва біда – царю треба годити, Друга біда – панам даром робити, Третя біда – жидам хати топити» [10, с. 60].

Доцільно згадати українські прислів'я та приказки, у яких зосередились спостереження за ментальністю, способами заробітку, особливостями єврейської віри тощо. У збірнику прислів'їв та приказок М.Номиса зафіксовано чимало приказок, які переважно негативно оцінюють сусідство з цим етносом: "Жид ні сіє, ні оре, а обманом живе», "жидівське і панське не пропаде», "жид як не збреше, то удавиться», "то жидівська напасть», "хоч би жид був з неба, вірити йому не треба». Критично ставиться українець і до переходу іудеїв у християнство, вважаючи це нещирим вчинком: "Жид жидом завсегда смердить», "ні одного перехриста могилки не видно». Проте українець прагне до об'єктивності й підмічає позитивні риси євреїв –

згуртованість та відданість своїй вірі: “Горобці в очерет, а жиди в кучки», “над жида нема кріпшого в вірі», а також власне, не завжди справедливе ставлення до єврея: “Як біда то до жида, а як мине біда — най дідько бере жида» [4]. Г. Шапіро зазначає, що у більшості своїй населення України з повагою ставилось до грамотних євреїв, від яких часто отримувало медичну та юридичну допомогу [9, с. 75]. Таким чином можна стверджувати, що фольклорні твори різних жанрів XVII-XIX ст. консервують історико-психологічні стереотипи негативного сприйняття євреїв, в основі якого лежали не національні чи релігійні протиріччя, а соціальні, пов’язані з визискуванням українського селянина, але разом з тим, не оминають захоплення позитивними рисами представників даної національної меншини.

Найяскравіше передано образи євреїв у казках Галичини XVII-XVIII ст. Зокрема, у казці “Про бідного парубка та Марка багатого» гіперболізовано як негативні, так і позитивні риси представників обидвох етносів. Єврей Марко є купцем “…таким багатим, що його знали і за морями, і за горами, і в нашій стороні» [12, с. 287]. Із цікавості він стає кумом бідного українського селянина, та згодом йому починає снитись хрещеник, котрий погрожує привласнити все його багатство. Єврей намагається позбутись дитини, але хлопчика рятують. Євреєві все ж доводиться розпрощатись зі своїм багатством, що нечасто зустрінеш у інших казках. Однак такою ж нетиповою є і казка “Як циган був адвокатом». Адже традиційно єврея народ вважає розумним і хитрим, і певен, що його неможливо обманути й провести. У цій же казці навпаки. Чоловік заборгував корчмарю два яйця. Хитрий корчамар-єврей роздумує: “Я йому поклав на стіл пару яєць. З тих яєць вийшло б двоє курчат. Курчата виросли б і стали курми. Кури нанесли б тисячу яєць. Яйця я продав би. Дістав би за них вісімдесят золотих. Виходить, чоловік мені винен вісімдесят золотих» [12, с. 298 – 300]. Чоловіку на допомогу приходить ром, який просить зробити його своїм адвокатом. У суді він називає себе хліборобом і відзначає, що на його полі не може зійти варена картопля, так само як і з вареного яйця не могли вийти курчата. Завдяки своїй винахідливості і справді креативному мисленню циган виграє суд у єврея.

В оповіданні “Не ті жиди» представник циганського етносу знову у сутичці з євреями (очевидно певні конфліктні ситуації між представниками двох народностей справді могли траплятись). Циган постає абсолютно неосвіченою людиною, котра бігає по місту та б’є євреїв за те, що вони щороку розпинають Ісуса. Така думка виникла у нього через те, що раз на рік вирішив ходити до церкви. Коли відомий львівський адвокат Зиморович пояснює цигану, що то були не ті євреї, а їх пращури, він підтверджує: “Власне, як щури! Тікали по хатах, як щури!» [13, с. 73]. Зиморович не здається і намагається розтлумачити, що теперішні євреї – зовсім інше покоління. Але не здається й циган і відповідає, що по колінах бив також. Роздратований Зиморович своєю відповіддю висловлює думку більшості тогочасних львів’ян: “Більше ніколи не візьмуся правувати жидів з циганами!» [13, с. 74].

Ю.Винничук у книзі “Легенди Львова» зібрав львівський фольклор, у якому помітним є ставлення до євреїв як до хитрих, винахідливих, освічених, дещо жорстоких, прагматичних, наділених неабиякими артистичними якостями та своїм специфічним гумором людей. Євреї, що проживали на території України є авторами значної кількості притч, в яких самі описують свій спосіб життя. Чимало з них присвячено постаті раббі Ельханана, який начебто воскрешав мертвих, зцілював хворих. У легенді “Німа дівчина» розповідається як один хасид прийшов до раббі, аби той зцілив його глухоніму доньку Сару. Ельханан пообіцяв, що станеться чудо і все буде так як він скаже. Він зодяг свого ковпака, розгорнув Тору, втричі вдарив костуром по землі і голосом (від якого здавалось не лише німа дівчина заговорить, а й каміння почне співати) наказав Сарі говорити. Тричі він повторював свій наказ, однак дівчина мовчала. Раббі не на жарт розгнівався і заявив: “Ну, коли ти така вперта, то аби до самої смерті ані звуку не злетіло з твоїх вуст!» [13, с. 240]. І справді, все сталось як сказав Ельханан – дівчина так і залишилась німою.

У легенді “Львів за крок до загибелі» відображено наскільки великим був авторитет раббі Ельханана, до нього ставились майже як до святого і страшенно боялись. А все почалось із того, що для раббі не знайшлось місця у корчмі. Вирок Ельханана був страшним: корчма згорить разом з цілим Львовом. Всіх, хто чув це охопив справжній жах. Адже вони вірили – все, що скаже раббі збувається. Тоді люди стали благати його відвернути біду: “Ай, раббі,

раббі, що винні діти, побожні жінки, каліки і хворі? Чим завинили старі люди?» [13, с. 240]. Ельханан задумався. І доки він думав всі мовчали, та так, що чути було, як дзижчать комарі і на головний двірець прибуває потяг з Відня - такою була повага і страх перед могутнім раббі. Нарешті народ почув відповідь: "Тільки заради тих невинних я прощаю вас усіх! І хоча Янгол Вогню, якого я викликав, уже в дорозі, я заверну його назад!» [13, с. 241]. І усі повірили, що сталось диво. Адже Львів врятувався.

Розповідається у легендах і які проповіді виголошував Ельханан у синагозі. У цих проповідях – єврейський колоритний гумор та світогляд. Згадує раббі, що зустрів одного разу грішницю, що не ходила до лазні, не обтинала собі нігті, не пекла хал, не благословляла суботніх свічок. Коли вона померла, то хотіли її поховати на цвинтарі, але земля не прийняла її. Тоді вирішили спалити, але вогонь не брав її. Надумали кинути тіло собакам, але собаки не стали її їсти. Отож Ельханан робить висновок: "Але ви скромні, побожні, охайні, кошерні львівські жінки, якщо будете ходити до лазні, обтинати нігті, пекти хали і благословляти свічки суботні, то і земля вас прийме, і вогонь вас сплалить, і пси вас з'їдять!» [13, с. 241].

Згадується у львівських легендах і про шанованого євреями Еліяша Гасофера, котрий жив у Кракові, але "про цього великого чоловіка знали всі львівські жиди». Коли краківські студенти кидали у Віслу єврейських дітей, вийшов Еліяш на берег ріки і наказав їй повернути невинних дітей назад. І ріка послухала його, викинула дітей на берег живими, а студентів захлиснула хвилями. Але Еліяш турбувався, щоб і після його смерті єврейським дітям не загрожувала небезпека і він наказав Віслі змінити русло, щоб текла попри ту землю, яку євреї не заселяли. Очевидно, що для львівських "жидів» Еліяш Гасофер був святим.

Шанували львівські євреї і свого місцевого рабина Айзика бен Єкеля. Відомо, що у своїх проповідях він любив повторювати: "Бог нас має в своїй опіці, але тільки він знає, що для людини є найліпше. Одним каже, аби вони покинули вітчизну, аби на чужині знайти щастя, інших відправляє в світ, аби їм показати, що щастя повинні шукати під власним дахом» [13, с. 243].

Присутні євреї і в оповідях про знахаря Івана Луцика. Начебто, одна "жидівка» прийшла з просьбою вилікувати її чоловіка, бо вже три дні його морозить. Луцик дав їй пораду: "Піди протринькай його гроші, то твого Лейбу відразу кине в піт і він виздоровіє» [13, с. 187]. Доктор висловлює притаманну тогочасним українцям думку – ніщо так не турбує єврея як гроші.

Таким чином, серед світоглядних основ українського народу значне місце займають стереотипи сприйняття представників інших етносів, для фольклорного втілення яких українці не шкодували ні художніх засобів, ні доброзичливого сміху чи гнівного осуду. Образи євреїв в українському фольклорі відображають сприйняття представників даної національної меншини українцями, що не завжди були однозначними. Поруч із негативними рисами відзначаються і позитивні. Загалом, в українському фольклорі євреї відображені згуртованими, готовими прийти на допомого один одному, чимало легенд присвячено історіям виникнення їх синагог, які вони дуже шанували, часто євреї постають корчмарями, лихварями, але нерідко згадуються і релігійні діячі. А ще помітно, що усі проблеми єврейський народ намагався зустрічати з гумором, зла на людей не тримали, очевидно, дотримуючись єврейського прислів'я: "Найсолодша помста – пробачити».

Суб'єктивне сприйняття євреїв, що знайшло своє відображення у казках та легендах, зумовлене конкретними історичними умовами, їх унікальним способом життя та світоглядом. Важливо, щоб сформовані стереотипи не перешкоджали соціалізовуватись та реалізовуватись у суспільстві представникам даної національної меншини, а зразки фольклору сприяли вивченню їх історії, ролі та місця у міжетнічних взаємовідносинах і, загалом, духовному відродженню національних меншин в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Москаль, жид, циган в українському фольклорі: стереотипні сприйняття [Електронний ресурс] / Сергій П'ятаченко // Літературний форум – 2007. Режим доступу до журн.: http://www.litforum.org/index.php?r=14&a=182
2. Франко І. Твори в двадцятьох томах. – К: Наук. думка, 1950. – Т. 19.
3. Записки о Южной Руси / Изд. П. Кулиш. – СПб., 1856. – Т. 1. – 322 с. ; 1856. – Т. 2. – 354 с. / Перевидання 1994 р. – К.: Дніпро.
4. Українські приказки, прислів'я і таке інше [Електронний ресурс] / М.Номис // Упоряд. М.Пазяк. –

К.: Либідь, 1993.
5. Режим доступу: http://aphorism.org.ua/subrazd.php?page=2&pages_block=1&rid=2&sid=234
6. Фінберг Л., Любченко В. Нариси з історії та культури євреїв України / Леонід Фінберг, Володимир Любченко // 3-вид. – К.: Дух і літера, 2009. – 440 с.
7. Турнянски Х., Новерштерн А. Язык и литература. Главы из истории и культуры евреев Восточной Европы / Хава Турнянски, Абрахам Новерштерн // Тель-Авив: Изд-во Открытого унив-та Израиля. – С. 25–26.
8. Кальян О. Значення діяльності єврейського кагалу на українських землях в правовому регулюванні статусу єврейської громади (XIX ст.) / Олександр Кальян // Право та управління. – 2011. – №1. – С. 189 – 196.
9. Судомир І. Єврейський народний музика в Галичині в XIX ст. / Іванна Судомир // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – 2009. – Вип. 15 – 16. – С. 196 – 202.
10. Шапіро Г. Корені синів Авраамових: з історії самоназви та традицій євреїв України / Григорій Шапіро // Відродження (Штрихи до етнопортрету). – 1993. – №2. – С. 74 – 75.
11. Шестопал М. Євреї на Україні / Матвій Шестопал // Історична довідка. – К., 2002.
12. Лисяк-Рудницький І. Українські відповіді на єврейське питання [Електронний ресурс] / Іван Лисяк-Рудницький // Історичні есе. – Т. 1. – С. 117 – 143.
13. Режим доступу: http://incognita.day.kiev.ua/ivan-lisyak-rudniczkij-istorichni-ese.html
14. Чарівний ліхтарик: Українські народні казки / Під ред. А. О. Івченка. – Харків: Фоліо. – 1998. – 510 с.
15. Винничук Ю. Легенди Львова / Юрій Винничук // Львів: ЛА "Піраміда». – 2000. – 256 с.
16. Гольдман Нахум [Електронний ресурс] / Електронная еврейская энциклопедия // Режим доступу: http://www.eleven.co.il/article/11247
17. Брандштедтер Мордехай Давид [Електронний ресурс] / Електронная еврейская энциклопедия // Режим доступу: http://www.eleven.co.il/article/10730
18. Море невухей га-зман (Наставник для непевних нашого часу). Нахман Крохмаль [Електронний ресурс] / Електронная еврейская энциклопедия // Режим доступу: http://www.eleven.co.il/article/12245
19. Шломо Иехуда Лейб Рапопорт [Електронний ресурс] / Електронная еврейская энциклопедия // Режим доступу: http://www.eleven.co.il/article/13443
20. Мегале тмірін (Той, хто розкриває таїну) [Електронний ресурс] / Електронная еврейская энциклопедия // Режим доступу: http://www.eleven.co.il/article/13192

Било О.

Науковий керівник – доц. Лахманюк Т.В.

УКРАЇНА ТА ЯПОНІЯ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ СПІВРОБІТНИЦТВА

Політико-дипломатичний вимір двосторонніх міждержавних взаємин — це хребет утворення архітектури відносин. Від успіху політичного діалогу залежить розвиток усіх інших складових співробітництва. Активна співпраця високопосадовців сприяє активізації пошуку співробітництва ділових кіл, обміну науковцями та студентами, підштовхує до культурних обмінів. Між тим, кволий політичний діалог, слабка дипломатія лише спричиняють стагнацію або взагалі гальмують взаємини в інших царинах. Саме тому на сучасному етапі особливої актуальності набуває питання продуктивних міжнародних відносин. Із здобуттям Україною незалежності розпочався активний процес із налагодження і розбудови взаємовигідного співробітництва з багатьма державами світу. Одним із таких партнерів є Японія. Актуальність теми посилюють спільність підходів та позицій з питань вирішення багатьох міжнародних питань і відсутність будь-яких проблемних ознак у політичній площині співробітництва між Україною та Японією, що сприяє подальшій інтенсифікації наявного потенціалу обох країн та закладає міцний фундамент для плідного розвитку всього спектру відносин.

Об'єктом дослідження виступають політичні аспекти двосторонніх відносин між Україною та Японією. Предметом є договірно-правова база співробітництва між країнами, візити на рівні глав держав, на міжпарламентському рівні, на рівні глав урядів, керівників зовнішньополітичних відомств й основні аспекти співпраці у форматі "ГУАМ-Японія». Мета дослідження базується на тому, щоб висвітлити діалог двох держав крізь призму політичного партнерства.

Закономірно, що ці питання в час розвитку оновленої державності України дедалі більше стають предметом дослідження вчених. Окремі аспекти даного питання висвітлено у працях М. Кулінича, Ю. Костенка, С. Пронь, Я. Болтівця [2–6].

Надзвичайний і Повноважний Посол України в Японії Микола Кулінич справедливо

зазначає: “Українці часто абсолютизують, мовляв, Європа – це для нас усе. Це важливо, але не правильно. Ми не можемо залишити поза увагою таких серйозних партнерів, як Японія, Китай, Корея та інші азійські ринки… А японці вважають Україну серйозним партнером» [7].

Японія визнала незалежність України 28 грудня 1991 р., а 26 січня 1992 р. було становлено дипломатичні відносини між обома державами. Політичне співробітництво яскраво представлене візитами на рівні глав держав. Так, 22-25 березня 1995 р. Президент України Л. Д. Кучма здійснив офіційний візит до Японії. У ході візиту було закладено політичні підвалини співробітництва, а головним його підсумком стало підписання Президентом України Леонідом Кучмою та Прем’єр-міністром Японії Томіїті Мураямою Спільної заяви між Україною і Японією (23.03. 1995 р.) [1].

Основи договірно-правової бази двосторонніх відносин було закладено шляхом підписання главами зовнішньополітичних відомств обох країн обмінних листів, якими закріплювалось правонаступництво України щодо низки договорів, укладених між колишнім СРСР і Японією.

Зі зміною влади в Україні не змінилось партнерське відношення до Японії. Це підтверджується тим, що 19-24 липня 2005 р. Президент України В. А. Ющенко здійснив офіційний візит до Японії, який вивів увесь комплекс двосторонніх українсько-японських відносин на якісно новий партнерський рівень. За результатами переговорів Президент України Віктор Ющенко та Прем’єр-міністр Японії Дзюньінтіро Коідзумі підписали Спільну заяву про нове партнерство у XXI ст. [4, с. 4–5].

У другому десятилітті XXI ст. продовжилась інтенсифікація двостороннього діалогу. Так, 18-21 січня 2011 р. Президент України В. Ф. Янукович на запрошення японського Уряду відвідав Японію з офіційним візитом. Головним підсумком візиту стало підписання Президентом України Віктором Януковичем та Прем’єр-міністром Японії Наото Каном Спільної заяви щодо українсько-японського глобального партнерства, в якій окреслюються основні напрямки, форми і механізми подальшої взаємодії з широкого кола двосторонніх та міжнародних питань. Цим документом було визначено пріоритети співробітництва між Україною та Японією, окреслено програму реалізації першочергових завдань на найближчу і середньострокову перспективу [1]. Важливим результатом візиту стало підписання Кредитної угоди між Державним експортно-імпортним банком України та Японським банком міжнародного співробітництва про надання кредиту на суму 8 млрд. японських ієн (100 млн. дол. США) з метою сприяння експорту товарів і послуг з Японії та підтримки економічного розвитку України.

Важливим аспектом двостороннього політичного діалогу є також візити на міжпарламентському рівні. Парламентський діалог на рівні керівництва парламентів було започатковано у 1997 р., коли 26-30 серпня в Україні з офіційним візитом перебував Президент Палати радників Парламенту Японії Дзюро Сайто. У ході візиту відбулися його зустрічі з вищим керівництвом України [2, с. 108].

У вересні 1997 р. Голова парламентської Асоціації японсько-української дружби Й. Хаясі здійснив візит в Україну з метою поглиблення подальшого міжпарламентського діалогу, а у листопаді 2001 р. Японію відвідав заступник Голови Верховної Ради України С. Б. Гавриш, у ході якого було проведено низку зустрічей з парламентарями Японії.

26-29 травня 2003 р. відбувся офіційний візит Голови Верховної Ради України В. М. Литвина до Японії. Програма візиту охоплювала аудієнцію у Імператора Акіхіто, широкий спектр зустрічей на міжпарламентському рівні, зокрема, з Президентом Палати радників Парламенту Х. Куратою, Спікером Палати представників Т. Ватанукі, членами парламентської Асоціації японсько-української дружби на чолі з її Генеральним секретарем Х. Янагісавою. У серпні 2003 р. Генеральний секретар парламентської Асоціації японсько-української дружби на чолі з Х. Янагісавою здійснив візит в Україну, а у січні 2005 р. в якості Спеціального представника Уряду Японії взяв участь у інавгурації Президента України В. А. Ющенка [5].

У 2005 р. на запрошення МЗС Японії у Токіо перебував заступник Голови Комітету в закордонних справах Верховної Ради України І. І. Осташ (травень), а нашу державу відвідала японська парламентська делегація на чолі з Головою Комітету у закордонних справах Палати представників Парламенту Японії Й. Харадою (листопад).

Важливими кроками до подальшого зміцнення міжпарламентських зв’язків у 2006 р. стали візити в Україну делегації на чолі з Головою парламентської Асоціації японсько-

української дружби Х. Янагісавою (2-6 травня 2006 р.), в Японію Голови Комітету Верховної Ради України з питань правосуддя С. В. Ківалова (4-10 грудня), Голови Підкомітету ВР України у справах національних меншин М. Джемілєва (3-6 грудня), члена Комітету ВР України у закордонних справах Г. М. Немирі (2-10 грудня) [1].

Значного імпульсу подальшому розвиткові та зміцненню міжпарламентських зв'язків надав візит в Україну Спікера Палати представників Парламенту Японії Т. Йокоміті (4-7 вересня 2011 р.), у ході якого відбулися зустрічі з Президентом України В. Ф. Януковичем і Головою Верховної Ради України В. М. Литвином. У рамках перебування в нашій державі японський парламентар відвідав також Чорнобильську АЕС для вивчення досвіду України та його використання у боротьбі з наслідками аварії на АЕС "Фукусіма-1» [4, с. 5–7].

З 7 по 11 березня 2012 року відбувся офіційний візит Голови Верховної Ради України Володимира Литвина до Японії з метою обговорення перспектив подальшого розвитку співпраці в рамках подолання наслідків аварії на атомних електростанціях, активізації міжпарламентської складової двосторонніх відносин між обома країнами, обговорення широкого кола питань політико-економічного співробітництва, а також демонстрації солідарності та підтримки усім потерпілим унаслідок Великого Східнояпонського землетрусу, цунамі й аварії на атомній електростанції "Фукусіма-1» та у зв'язку з річницею трагедії та шанування пам'яті загиблих [1]. У ході візиту відбулася аудієнція Голови Верховної Ради України зі старшим сином Імператора Японії Акіхіто Кронпринцем Нарухіто, зустріч з Прем'єр-міністром Японії Й. Нода, зустрічі та переговори зі Спікером Палати представників Парламенту Японії Т. Йокоміті, з Головою Палати радників Парламенту Японії К. Хірата, з Головою японської парламентської Асоціації дружби "Японія-Україна» Й. Морі, з Міністром охорони навколишнього середовища, з питань відновлення ситуації після атомної аварії та запобігання аваріям, Державним міністром з питань політики та адміністрування у галузі атомної енергетики Ґ. Хосоно, з керівництвом громадської Ради з міжнародних зв'язків (ФЕК), з членами Комітету ділового співробітництва з Україною Японської федерації бізнесу "Кейданрен» [2, с. 109].

Українська парламентська делегація на чолі з Головою Верховної Ради України відвідала префектури Фукусіма та Міягі, де відбулися зустрічі з Губернатором префектури Фукусіма Ю. Сато, з представниками Агентства з атомної і промислової безпеки Японії та Токійської електрогенеруючої компанії "ТЕПКО». В. Литвин також оглянув АЕС "Фукусіма-1» і відвідав район Мітадзоно №2 у м. Наторі, де побудовані тимчасові будинки для постраждалих від Великого Східнояпонського землетрусу, та район Юріаге (м. Наторі), який постраждав від цунамі . 11 березня 2012 р. Голова Верховної Ради України взяв участь у церемонії вшанування пам'яті загиблих під час Великого Східнояпонського землетрусу у зв'язку з річницею трагедії (м. Наторі).

Непересічною складовою політичного аспекту співробітництва є Візити на рівні глав урядів. У цьому контексті варто зазначити, що 25-26 березня 2009 р. Прем'єр-міністр України Ю. В. Тимошенко відвідала Японію з робочим візитом. У ході візиту Прем'єр-міністрами України і Японії було прийнято Спільну заяву за результатами переговорів. Перший в історії двосторонніх відносин візит Прем'єр-міністра України до Японії започаткував новий етап у розбудові подальшого співробітництва між Україною та Японією, особливо в економічній галузі, шляхом подальшої реалізації спільних економічних проектів у сфері енергозбереження та екології в контексті модернізації різних секторів вітчизняної економіки [5].

Щодо візитів на рівні керівників зовнішньополітичних відомств, то 30 червня – 1 липня 1996 р. Міністр закордонних справ Японії Ю. Ікеда здійснив візит в Україну. 18-20 травня 1997 р. Міністр закордонних справ України Г. Удовенко здійснив офіційний візит до Японії, в ході якого 19 травня 1997 р. був підписаний Меморандум про створення Японського центру в Україні. У березні 1998 р. Міністр закордонних справ України Г. Й. Удовенко відвідав Токіо як Головуючий 52-ої Генеральної Асамблеї ООН.

У червні 2000 р. у якості Спеціального представника Президента України Міністр закордонних справ України Б. І. Тарасюк взяв участь у жалобній церемонії з приводу смерті Прем'єр-міністра Японії Кейдзо Обуті. 31 серпня – 2 вересня 2003 р. Міністр закордонних справ Японії Йоріко Кавагуті здійснила візит в Україну. За результатами переговорів міністрами було підписано Спільне комюніке України та Японії. 9-11 червня 2004 р. Міністр закордонних справ України К. І. Грищенко відвідав Японію з офіційним візитом.

У рамках візиту Президента України В. А. Ющенка в Японію у липні 2005 р. відбулися переговори Міністра закордонних справ України Бориса Тарасюка з Міністром закордонних справ Японії Нобутака Матімурою.

30 червня – 1 липня 2006 р. Україну з офіційним візитом відвідав Міністр закордонних справ Японії Таро Асо. У ході візиту відбулося Перше (установче) засідання Українсько-японського комітету зі співробітництва на рівні міністрів закордонних справ. За результатами засідання сторони підписали Меморандум щодо діяльності Українсько-японського комітету зі співробітництва на рівні міністрів закордонних справ та Угоду (у формі обміну нотами) між Урядом України і Урядом Японії про надання японського культурного гранту на реалізацію проекту модернізації освітлювального обладнання Донецького академічного державного театру опери та балету імені А. Солов'яненка [1].

24-26 березня 2008 р. в Токіо під головуванням Міністрів закордонних справ України та Японії (В. С. Огризка та М. Комури) відбулося Друге засідання Українсько-японського комітету зі співробітництва на рівні міністрів закордонних справ. Головним результатом візиту стало підписання Міністром закордонних справ України В. С. Огризком та Міністром закордонних справ Японії М. Комурою Спільної заяви.

У рамках візиту Президента України В. Ф. Януковича в Японію у січні 2011 р. відбулися переговори Міністра закордонних справ України Костянтина Грищенка з Міністром закордонних справ Японії Сейдзі Маехарою.

Чималий внесок у розвиток двосторонніх відносин відбувається завдяки співпраці у форматі "ГУАМ-Японія». У 2007 р. було започатковано новий інституціалізований формат зустрічей "ГУАМ-Японія». У рамках цього діалогу представник японського уряду взяв участь у роботі саміту ГУАМ в Баку (червень 2007 р.), було проведено Другу (Токійську) зустріч "ГУАМ-Японія» та конференцію, присвячену 10-й річниці створення цієї інституції за участю національних координаторів організації, її генерального секретаря, представників японського уряду, політичних та наукових кіл Японії (4-7 грудня 2007 р.) [3, с. 22–26].

У 2008 р. механізм взаємодії "ГУАМ–Японія» було продовжено в рамках саміту в Батумі (30 червня – 1 липня 2008 р. та на міністерському рівні під час роботи засідання Ради міністрів закордонних справ ОБСЄ у Гельсінкі (4-5 грудня 2008 р.). 19 лютого 2009 р. в Токіо відбулася Четверта зустріч на рівні національних координаторів країн ГУАМ та спеціального представника МЗС Японії з питань ГУАМ. 26 вересня 2011 р. за ініціативи японської сторони відбулась зустріч керівників представництв країн ГУАМ (Україна, Грузія та Азербайджанська Республіка) та деяких інших країн пострадянського простору зі Спікером Палати представників Парламенту Японії Т. Йокоміті [1]. У ході зустрічі було зазначено, що офіційний Токіо розглядає країни ГУАМ як "нові рубежі японської дипломатії», тому має серйозну зацікавленість у відновленні активної взаємодії в рамках ГУАМ – Японія.

27 березня 2012 р. в Посольстві України відбулась зустріч Послів країн ГУАМ, акредитованих у Токіо, із заступником міністра закордонних справ Республіки Молдова, Національним координатором ГУАМ А. Поповим, який перебував із візитом в Японії [5]. Під час зустрічі були обговорені перспективні напрямки співпраці у форматі ГУАМ-Японія, які становлять інтерес для японської сторони, а саме: реалізація спільних заходів та ініціатив у сфері туризму, обміну досвідом щодо попередження надзвичайних ситуацій і ліквідації їхніх наслідків, забезпечення енергетичної безпеки (технології транспортування зрідженого газу й енергозбереження), удосконалення інфраструктури транспортного коридору ГУАМ.

Таким чином, двостороннє співробітництво України та Японії має достатньо різноплановий характер. Політичний діалог розпочався із визнанням Японією незалежності України і з кожним роком посилювався. Активно розвиваються відносини й на сучасному етапі. Це засвідчують договірно-правова база співробітництва між двома країнами, візити на рівні глав держав, на міжпарламентському рівні, на рівні глав урядів, керівників зовнішньополітичних відомств та активна співпраця у форматі "ГУАМ–Японія». Зважаючи на спільність багатьох напрямків зовнішньої політики України та Японії: прагнення до інтенсифікації стосунків із країнами ЄС і курс на інтеграцію із НАТО, інтерес обох держав до поглиблення взаємовигідних відносин є також політично вмотивованим. Важливим залишається узагальнення досвіду двостороннього співробітництва в контексті формування

сталої моделі міждержавних відносин із метою збереження та розвитку найефективніших напрямків співпраці й адаптації україно-японських стосунків до нової системи взаємодії обох країн із міжнародними організаціями. Варто сподіватись, що майбутня спільна партнерська діяльність буде сприяти подальшому порозумінню України та Японії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Політичні відносини між Україною та Японією: [Електронний ресурс] / Посольство України в Японії. – Режим доступу: http://japan.mfa.gov.ua/ua/ukraine-japan/diplomacy
2. Кулінич М. Політика України в Азійсько-Тихоокеанському регіоні / Геополітичні трансформації в Євразії: погляд з Києва і Сеула / Під ред. Г. М. Перепелиці та Хо Сун Чьола. – К., 2008. – 348 с.
3. Кулінич М. Україна і Японія: глобальне партнерство і ефективна двостороння взаємодія / Микола Кулінич // Зовнішні справи. – №1 – 2011. – С. 54–58.
4. Костенко Ю. Україна – Японія. Грані співробітництва / Ю. Костенко // Політика і час. – 2004. – №9. – С. 3–11.
5. Пронь С. Україна та Японія: [Електронний ресурс] / Зовнішньополітичні відносини в XXI столітті // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Вип. 14. Режим доступу: http://bibliofond.ru/view.aspx?id=461015
6. Болтівець Я. Концепція створення “Арки свободи і процвітання» у новому зовнішньополітичному курсі Японії: [Електронний ресурс] / Міжнародні відносини. – Режим доступу до збірн.: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/32.pdf
7. Кулінич М. Японці бачать в Україні серйозного партнера: [Електронний ресурс] / Микола Кулінич. – Режим доступу: http://www.day.kiev.ua/uk/article/panorama-dnya/mikola-kulinich-yaponci-bachat-v-ukrayini-seryoznogo-partnera
8. Інтерв’ю Надзвичайного і Повноважного Посла України в Японії М. Кулінича // День. – №141 – 2007. – 23–26.
9. Сато Йошіхару. Наші держави ще недостатньо глибоко пізнали одна одну: [Електронний ресурс] / Урядовий кур’єр. – Режим доступу: http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/pershij-sekretar-posolstva-yaponiyi-sato-joshiharu/p/
10. Нові грані українсько-японської співпраці: [Електронний ресурс] / Журнал Верховної Ради України “Віче». – Режим доступу: http://www.viche.info/news/1766/
11. Олег Тягнибок отримав від громадськості Японії відзнаку “Українсько-японська дружба і співробітництво»: [Електронний ресурс] / Свобода. – Режим доступу: http://www.svoboda.org.ua/diyalnist/novyny/037637/

Блашків Н.

Науковий керівник – доц. Удич З. І.

ФУНКЦІЇ СУЧАСНОГО КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

Робота педагога – це напружена праця серця та розуму
і немає у світі найтяжчої та виснажливішої
роботи для серця, ніж робота педагога.
В. Сухомлинський

Освітній процес має відбуватися відповідно до вимог сучасності. Змінюються механізми передачі інформації, форми засвоєння, урізноманітнюються методи навчально − виховного процесу. Все це вимагає від педагога постійного вдосконалення своїх професійних навичок та розширення методики навчання. Тому вимоги до класного керівника зростають. У зв’язку з цим, актуальним є глибше дослідження функцій класного керівника.

Класний керівник сьогодні це − педагогічний працівник, який здійснює педагогічну діяльність з колективом учнів класу, окремими учнями, їх батьками, організацію і проведення позаурочної та культурно − масової роботи, сприяє взаємодії учасників навчально-виховного процесу в створенні належних умов для виконання завдань навчання й виховання, самореалізації та розвитку учнів (вихованців), їх соціального розвитку [2, с. 102].

Діяльність класного керівника залежить від багатьох факторів а саме: знань, культури почуття відповідальності й має своєрідний характер – робота довгий час з одним складом учнів. Він має володіти мистецтвом говорити, а особливо слухати, Разом з тактом, освітою, діловими якостями зовнішність є або продовженням достоїнств вчителя, або ще однією негативною рисою, що заважає життю та кар’єрі. У сучасних умовах розвитку загальноосвітньої школи

діяльність класного керівника розглядається як «сфера відповідальності за процес соціалізації, виховання школярів» [3, с. 61].

Проводячи аналіз діяльності класного керівника, ми визначили, що він здійснює комплексний підхід у виховній роботі з учнями. Його найголовнішою роллю є організація, стимулювання та координація всіх виховних впливів у класі. Визначальні функції класного керівника представлено у рис.1[2,с. 102].

Рис 1. Загальні функції класного керівника

Педагог класного колективу реалізує свої функцій щодо всього класу загалом і кожного учня окремо. Виховні завдання класний керівник вирішує відповідно до урахування віку дітей і адміністративних взаємовідносин всередині класу, враховуючи у своїй діяльності індивідуальні особливості кожного учня.

Основним критерієм результативності роботи класного керівника є рівень розвитку особистості школяра, реалізації багатьох творчих здібностей, забезпечення соціального захисту, створення необхідних умов активізації зусиль дітей з вирішенням власних проблем.

Серед останніх досліджень найбільш ширше класифікація функцій вчителя представлена у дослідженні Мешко Г.М. (рис. 2) [1, с. 8].

Рис. 2. Функції сучасного учителя

Професійно-педагогічна позиція характеризує вчителя як суб’єкта педагогічної діяльності. Це є спосіб самовизначення, прийняття і реалізації вчителем власної професійної і

особистісної концепції.

Серед науковців (М. Д. Кас'яненко, І.В. Зайченко, М.М. Фіцула, О.І. Мешко, О.В. Киричуком, І.І. Риданова, Л.І. Рувінський, А.В. Мудрик, В.А. Кан-Калик) немає одноголосності у виокремленні педагогічних функцій. Тому варто говорити про окремі напрямки [4].

В педагогіці є і інші твердження про професійні функції (і відповідних педагогічних особливостях) вчителя. Так добре відомі і дістали широке визнання дослідження психолога Н. В. Кузьміної, проведені в 60 − ті роки. На її думку, основні професійні функції вчителя наступні: конструктивна, організаційна, комунікативна і гностична [4].

Дещо іншу класифікацію професійних функцій пропонує А.І. Щербаков. Він поділяє їх на дві великі групи: 1) загально трудові функції класного керівника, 2) педагогічні функції. Сенс такої класифікації полягає в тому, що перша група функцій дійсно може бути віднесена не тільки до педагогічної професії, але й до багатьох інших.

Таким чином узагальнюємо функції класного керівника у табл.1: [4].

Таблиця 1.

Функції класного керівника

Функція	**Сутність**
Виховна	саме завдяки вихованню і відбувається цілеспрямоване формування і розвиток особистості різнобічно і гармонійно розвиненої. Тому цю професійну функцію педагога ми маємо право вважати основною і всеохоплюючої
Навчальна	навчання як розділ навчального процесу належить до сфери діяльності професійного педагога. Навчаючи, учитель розвиває в учня головним чином інтелектуальні та пізнавальні здібності, а також формує в нього моральне і правова свідомість, естетичні почуття, екологічну культуру, працьовитість, духовний світ
Комунікативна	педагогічна діяльність немислима без спілкування. Педагог саме завдяки спілкуванню, в процесі спілкування впливає на вихованців, координує свої дії з колегами, батьками учнів, веде всю навчально-виховну роботу
Організаційна	професійний педагог має справу з різними групами вихованців, зі своїми колегами, батьками учнів, з громадськістю. Йому доводиться узгоджувати дії різного характеру і кожному учаснику знайти його місце, щоб найкращим чином проявилися його здібності
Корекційна	пов'язана з тим, що педагог постійно відстежує, діагностує хід учбово-виховного процесу, оцінює проміжні результати. Її ж результат не завжди і не відразу буває таким, яким був думкою (ідеально) задуманий, який очікувався. Педагогові по ходу роботи доводиться вносити корективи (виправлення) в свої дії та дії вихованців

Отже, професійно – педагогічна робота класного керівника щодо розвитку та самореалізації особистості учня, включає в себе систему функцій, професійних знань, умінь і навичок, які дозволяють успішно здійснювати професійну діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вступ до педагогічної професії: навч. посіб. / Г. М. Мешко. – К.: Академвидав, 2010. − 200 с.
2. Практична педагогіка. 99 схем і таблиць / Н. П. Наволокова, В. М. Андрєєва. – Х.: «Основа», 2008. − 117с.
3. Сучасна робота класного керівника / О. Павленко // Відкритий урок; розробки технології досвід. – 2009. – № 1 . − С. 61− 63.
4. О. Загребельна З досвіду організації роботи класног керівника сучасної школи. – Словянськ: Слов’янського державного педагогічного університет, 2011. – [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/gnvp/2011_55_3/30.pdf
5. Педагогічна діяльність вчителя. Аналіз творчості вчителів – новаторів. − Житомир: Педагогічна Житомирщина: [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://www.zippo.net.ua/ index.php?page_id=212

Бучинська В.

Науковий керівник – проф. Алексієвець Л. М.

КУЛЬТУРНО - ГУМАНІТАРНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ Й СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ІРЛАНДІЇ (1991 – 2012)

Реалії сьогодення, а також історична ретроспектива дають підстави констатувати, що Велика Британія була однією із перших партнерів нашої держави. Свідченням цього є згадка про Русь в англо-саксонських джерелах X ст. Тогочасний європейський світ для зміцнення міжнародних відносин практикував «шлюбну дипломатію». Як відомо, дружиною Володимира Мономаха була Гіта Уессекська – дочка англійського короля Гарольда. Відтак, можна стверджувати, що україно-британські відносини мають тисячолітню історію. Тому, в умовах державотворчого процесу України виникає необхідність об'єктивно дослідити процес налагодження і розвитку українсько-британських відносин, їх трансформацію на сучасному етапі. Не випадково, ці питання дедалі більше стають предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних учених.

Серед багатьох варто назвати роботи: М. Білоусова [1], К. Лава, Е. Гопатченка [6], С. Савіна [9], І. Храбана [10] та ін. Проте, ця проблема, ще не знайшла достатнього віддзеркалення в контексті історичної науки. Дана стаття покликана висвітлити основні тенденції двосторонніх культурно-гуманітарних відносин, які є вагомою складовою частиною усього комплексу українсько-британських відносин, що базується на Угоді між Урядом України та Урядом Великої Британії про співробітництво в галузях освіти, науки та культури від 10. 02. 1993 р. Сторони зобов'язалися підтримувати безпосередні зв'язки між українськими і британськими освітніми закладами й організаціями, сприяти обміну методиками викладання і учбовими матеріалами, навчальними та екзаменаційними програмами, надавати стипендії для навчання і стажування, а також підтримувати інші форми освітньої співпраці [1]. Крім того, ще у листопаді 1991 р. була підписана Угода про наукове співробітництво між НАН України та Королівським науковим товариством, а у липні 1993 р. – Угода про співробітництво між Міносвіти України та Центром обмінів у галузі освіти Міносвіти Великої Британії.

Щодо науково-технічного та гуманітарного співробітництва, то за даними громадського опитування, яке проводили експерти Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України упродовж 1997 – 2000 рр., оцінка за п'ятибальною системою виявилася вищою за середню – від 3,08 (березень 1998 р.) до 3,41 (грудень 1997 р.), 2000 р. – 3,22 [6].

Власне, наукове співробітництво між Британією та Україною розвивається в багатьох галузях та напрямках. 21 липня 1995 р. в Лондоні було підписано документи про передачу Україні англійської наукової антарктичної станції «Фарадей» (вартістю понад 10 млн доларів США) та про співпрацю в галузі дослідження Антарктики, а 7 лютого 1996 р. Україна офіційно вступила у володіння цією науково-дослідною станцією, сучасна назва якої «Академік Вернадський». У 2007 р. українську антарктичну станцію відвідала Принцеса Анна та її чоловік Т. Лоренс.

Британська Рада в Україні, співпрацюючи з Комітетом Верховної Ради

України з науки і народної освіти в рамках проекту британського урядового фонду «Ноу хау», надала фінансову та експертну допомогу в розробці проекту Програми прогнозування розвитку технологій в Україні. У грудні 1997 р. за результатами слухань у Верховній Раді було прийнято постанову про включення реалізації «Програми прогнозувань розвитку технологій в Україні» в програму діяльності Уряду. Складовою цієї Програми стали українсько-британські наукові семінари з проблем фізики низьких температур, інформаційних технологій і комп'ютерної техніки, біологічних наук і біотехнології, що регулярно проводяться з 1998 р. у Великій Британії. Краще пізнати Альбіон допомагає проведення інформаційних ярмарків «Сучасна Британія», ініційоване посольством Великої Британії, Британською Радою та обласними універсальними науковими бібліотеками, що діє з вересня 2001 р. і є частиною партнерського проекту «Сучасна Британія в Україні», присвяченого 10-річчю підписання Угоди між урядами Сполученого Королівства та України про співпрацю у сфері освіти, науки і культури. Ця ініціатива розглядається як важлива частина політики «народної дипломатії», котра зосереджена на формуванні взаєморозуміння безпосередньо між народами України та

Сполученого Королівства. Ключова тема ярмарків – освіта у Британії. Протягом 2001–2002 років ярмарки було проведено у 16 регіонах України.

Дослідження співпраці України та Великої Британії в освітній сфері характеризується відносинами між Британською радою і МОН України, що розпочалися у другій половині 1990-х рр. Одним з найбільш пріоритетних напрямів діяльності Британської ради в Україні у галузі як середньої, так і вищої освіти було удосконалення вітчизняної системи викладання англійської мови [2]. Результатом їх спільного проекту стало створення Центру ділової англійської мови на базі Львівської комерційної академії. З часу свого заснування Центр займається реалізацією проекту Британської ради «Розвиток викладання ділової англійської мови у вищих навчальних закладах України», який поєднує вивчення методичних концепцій викладання ділової англійської мови, навчання ділової мови та культури студентів, підвищення кваліфікації, перепідготовку та підготовку викладачів англійської мови вищих навчальних закладів (ВНЗ) України за методикою Йоркської Асоціації (Велика Британія) [7].

У галузі вищої освіти найважливішим за масштабами і результатами проектом, що здійснювався Британською радою в Україні за безпосередньої фінансової підтримки DFID, стала «Програма регіональних академічних партнерських зв'язків» (REAP) [6]. Основна стадія реалізації програми REAP проходила з 1 березня 1997 р. до 31 березня 2003 р. Метою цієї програми було надання країнам СНД і, зокрема, Україні технічної допомоги й знань, необхідних для ефективної перебудови їх політичних систем відповідно до принципів плюралістичної демократії, а також для переходу їх економік до вільних ринкових відносин, що знаходилось у цілковитій відповідності із ключовими стратегічними пріоритетами зовнішньої політики Великої Британії. Програмою REAP в Україні було охоплено 19 вітчизняних ВНЗ, які встановили безпосередні партнерські зв'язки з відповідною кількістю британських університетів для розробки нових навчальних програм і курсів у рамках 21 спільного проекту. Частка України у загальній кількості освітніх проектів програми REAP таким чином становила 24% і поступалася лише Росії (45%), але на відміну від останньої, де основні кошти було спрямовано у сектор державного управління (52%), в Україні переважна частина навчальних матеріалів створювалася за напрямом малого і середнього підприємництва – 8 навчальних проектів (38%). За іншими напрямами розподіл проектів в Україні був наступним: сектор державного і суспільного управління – 6 проектів (28%), фінансові послуги – 4 проекти (19%), енергетика, реформи сільського господарства і системи охорони здоров'я – по одному проекту (5%) [8]. Щодо наслідків цієї програми, то можна погодитись із експертною оцінкою одного з британських експертів на заключній конференції програми REAP у Києві у травні 2004 р., що основним недоліком програми було те, що кожен проект, розробляючи обмежену кількість навчальних курсів, працював у відносній ізоляції від загального навчального процесу у ВНЗ [6].

Ще одним важливим напрямом українсько-британського співробітництва у галузі освіти, якому британське МЗС надавало активного сприяння, була організація системи післядипломного навчання українських фахівців у Великій Британії. Починаючи з 1991 р. в Україні почала діяти програма післядипломних стипендій Чівнінг, що фінансується Міністерством закордонних справ Великої Британії та здійснюється Британською радою. З часу її існування до 2005 р. понад 110 громадян України пройшли навчання у Сполученому Королівстві за цією програмою, яка надає можливість як для навчання з метою отримання магістерського ступеню, так і для проведення короткотермінових дослідницьких робіт. Окрім Чівнінгської стипендії Британська рада в Україні пропонує низку інших програм, але для всіх них властивими є дві спільні риси, які поєднують їх за їхнім основним завданням. По-перше, пріоритетними напрямами навчання, що фінансується вищезгаданими стипендіями, є економічна політика, державне управління, міжнародні відносини, міжнародне право, ЗМІ та права людини, розвиток яких на принципах демократичного, відкритого суспільства та західної системи цінностей належить до найважливіших стратегічних завдань британської зовнішньої політики. Таким чином, післядипломне навчання молодих талановитих українських фахівців у Великій Британії за такими напрямами є ефективним механізмом реалізації цих стратегічних завдань через поширення набутого ними європейського (британського) досвіду управління, збагачення знань і демократичного способу мислення в Україні. По-друге, жорсткі критерії пошуку потенційних кандидатів на участь у зазначених вище програмах забезпечують відбір не

просто тих, хто є чудовими професіоналами своєї справи, але насамперед теперішніх і майбутніх лідерів України, тобто тих, хто має потенціал у майбутньому впливати на прийняття рішень у державі та формувати громадську думку, що для Великої Британії є своєрідною гарантією «повернення» та ефективного використання коштів, витрачених нею на навчання українських стипендіатів.

Дослідження співпраці України та Великої Британії в освітній сфері було б неповним без аналізу двостороннього партнерства у галузі підготовки вітчизняних фахівців видавничої та бібліотечної справи. Цей напрямок є ще одним важливим пріоритетом діяльності Британської ради, що пов'язано насамперед із зростанням суспільної ролі бібліотек у розбудові відкритого інформаційного суспільства, розвиток якого у світі розглядається як одне з важливих завдань зовнішньої політики Великої Британії [6]. Саме тому, наприкінці 1990-х років Британська рада в Україні започаткувала низку проектів, у центрі уваги яких стали бібліотечні проблеми. За результатом їх реалізації було створено 27 корпоративних інформаційних центрів на базі всіх обласних бібліотек України. Розпочалася також розробка єдиних комунікативних бібліотечних форматів і стандартів на базі автоматизації роботи наукових бібліотек [6].

Головною подією у галузі культурно-гуманітарного співробітництва у 2012 р. стала участь української олімпійської та параолімпійської збірних у літній Олімпіаді-2012 в Лондоні. Олімпійська збірна України посіла 14 місце, завоювавши 6 золотих, 5 срібних та 9 бронзових нагород. Українські параолімпійці стали четвертими, виборовши 32 золоті, 24 срібні та 28 бронзових нагород [6].

Одним із пріоритетних напрямів культурно-гуманітарного співробітництва є популяризація українського мистецтва у Сполученому Королівстві. Українські співаки та творчі колективи є частими гостями Великої Британії. Уже кілька років поспіль фольклорні танцювальні колективи з України беруть участь у міжнародних музичних фестивалях в Единбурзі (Шотландія) та у Ланголені (Уельс). Розпочата підготовка до гастрольного турне 18-ма містами Великої Британії київського камерного хору «Боян».

На постійній основі у художніх галереях Великій Британії відбуваються виставки робіт сучасних українських художників

Т. Яблонської, М. Єланського, О. Яковенко, А. Якутовича, В. Сада, Панаса та Оксани Титенко. Картини українських майстрів уже кілька років поспіль представлені на лондонській виставці сучасного світового мистецтва «ChelseaArtFair». Проводяться також тематичні фотовиставки українських майстрів. Найбільшими були експозиції українського фотографа Ігоря Гайдая у Європейському Банку Реконструкції та Розвитку та фотовиставка з архівів Національного музею історії України.

Найновішою є колекція української літератури у міській бібліотеці м. Олдхам, урочиста презентація якої відбулась у 2011 р. [6].

Таким чином, дослідження українсько-британської культурно-гуманітарної співпраці здійснюється переважно, завдяки активному сприянню з боку МЗС і міжнародного розвитку (DFID) Великобританії, які підтримують зв'язки, наприклад з МОН України при посередництві Британської ради.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоусов М. Дипломатичне представництво України у Великій Британії: перші кроки / М. Білоусов // Вісник Дипломатичної академії України. – 2000. – № 4. – С. 42 – 43.
2. Бринкли Р. Оранжевая революция изменила ход истории. Интервью с чрезвычайным и полномочным послом Великобритании в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://4vlada.net/vneshnyaya-politika/chrezvychainyi-i-polnomochnyi-posol-robert-brinkli-oranzhevaya-revolyutsiya-izme
3. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Великою Британією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.mfa.gov.ua/ua/ukraine-uk/culture
4. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Великою Британією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.mfa.gov.ua/ua/ukraine-uk/culture
5. Литвин В. Реальний фундамент для подальшого поступу. З історії українсько-британських відносин // Голос України. – 2003. – 26 квітня.
6. Лав К., Гапотченко Е. Актуальные вопросы качества образования: Вклад программы REAP в приближение бизнес-образования в Украине к европейским стандартам [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: http://www.reapnetwork.ru/files/news/29/presentation%20by%20Mr%20Love%20rus.ppt
7. Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Великою Британією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.mfa.gov.ua/ua/ukraine-uk/culture
8. Лав К., Гапотченко Е. Актуальные вопросы качества образования: Вклад программы REAP в приближение бизнес-образования в Украине к европейским стандартам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reapnetwork.ru/files/news/29/presentation%20by%20Mr%20Love%0rus.ppt
9. Савін С. Становлення українсько-британських політичних відносин (1991 – 2000) / С. Савін // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2005. – Вип. 14. – С.101 – 115.
10. Сміт Р. Дипломатичним відносинам між Україною та Великою Британією десять років // Британські Обрії. – № 1. – 2002. – С. 8 – 9.
11. Храбан І. Україна та Великобританія: інтереси збігаються / І. Храбан // Трибуна. -2003. – №11 - 12. – С. 33-35.
12. ПА УМЗСО МОН України. – Співпраця Британської Ради в Україні та Міністерства освіти і науки України: Довідка [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/actually/1472-monmolodsportu-ta-britanska-rada-v-ukrayini-pidpisali-memorandum-pro-spivrobitnitstvo
13. Участие стран СНГ в програмне REAP [Електронний ресурс]. - Режим доступу: //http://www.reapnetwork.ru/ru/stat/#5_10

Вовна К.

Науковий керівник - доц. Лахманюк Т. В.

ЯСІР АРАФАТ: ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ

Його невисока повна фігура, напіввійськовий френч, триденна щетина й картата «куфія» (національна хустка) на лисій голові, що повторює контури Палестини, були відомі у всьому світі. А сам він викликав у людей далеко не однозначні почуття.

Для одних він – «миротворець», для інших – «терорист». Навіть серед палестинців про нього немає єдиної думки: хтось вважає його «вождем», хтось «зрадником».

Більш того, голові Виконкому Організації визволення Палестини, керівнику однієї зі складових ОВП – організації ФАТХ, головнокомандуючому палестинськими збройними силами, главі Палестинської національної адміністрації, президентові Держави Палестина Ясіру Арафату не один раз пророкували політичний крах. Але щораз він виходив із, здавалося б, самих безвихідних ситуацій. Так ще й збільшував свій авторитет.

Як вдалося йому три із лишком десятиліття залишатися палестинцем №1? Для багатьох (а може бути , для всіх) – це дотепер нерозгадана загадка ...

Його повне і відоме тільки фахівцям ім'я – Мухаммед Абдель Рауф Арафат аль-Кудва аль-Хусейні. У молодості він змінив його на інше – Ясір Арафат. Зроблено це було з певною метою: він не хотів, щоб його якось пов'язували з командуючим палестинськими силами Абдель Кадером аль-Хусейні, на якого поклали відповідальність за поразку арабів у першій війні проти ізраїльтян. Справа в тому, що Ясір Арафат після закінчення ліцею працював особистим секретарем Абделя аль-Хусейні.

Біографія лідера ОВП так само суперечлива й спірна, як і його політичні погляди. До кінця невідомі навіть точна дата й місце його народження.

Якщо вірити офіційним документам, то Ясір Арафат народився 24 серпня 1929 р. в Каїрі у багатій мусульманській родині. Сам палестинський лідер не раз заявляв, що з'явився на світ 4 серпня того ж року в Єрусалимі.

Сподвижники пояснюють таку невідповідність по-різному. Одні говорять, що Ясір Арафат, називаючи місцем народження Єрусалим, наче хотів тісніше «зріднитися» із цим містом, яке він і його одноплемінники мріяли зробити столицею незалежної палестинської держави. Інші висловлювали більше прозаїчну причину: народженого в Єрусалимі хлопчика батько з матір'ю зареєстрували у Каїрі, що відкривало можливість вчитися та працювати в Єгипті.

Багато фактів вказують на те, що Ясір Арафат народився все-таки не в Єрусалимі, а у Каїрі. Його батько Рауф Арафат, землевласник із Гази, і мати - Захва Абу Сауд, належали до знатного єрусалимського клану, чиї коріння сягали до родини пророка Мухаммеда, у 1927 р. переселилися в Єгипет. Коли Я. Арафату (шостій по рахунку дитині у родині) виповнилося

чотири роки, народився ще брат – Фатхі, а мати раптово померла. Важко перенісши втрату, батько відправив двох малят в Єрусалим до їхнього дядька (брата дружини) Салиму Абу Сауду.

Родина, в якій виховувався майбутній палестинський лідер, була тісно пов'язана з націоналістичними колами. У будинок Салима Абу Сауда частенько навідувалися видатні діячі мусульманської громади та вели політичні бесіди. Ясір Арафат часто згадує ту ніч, коли в будинок увірвалися англійські солдати й почали бити всіх підряд.

Через шість років батько, одружився вдруге, а потім і втретє, викликав братів до себе у Каїр. Під час Другої світової війни столиця Єгипту нагадувала вируючий казан, в якому кипіли політичні пристрасті, зіштовхувалися різні світогляду й погляди. У ті роки основними тенденціями, що вплинули на життєву позицію Я. Арафата, були арабський патріотизм і націоналізм.

Ці два фактори позначилися на впевненості майбутнього палестинського лідера у тому, що найважливіша запорука успіху на політичному, та й будь-якому іншому поприщі – відповідна освіта. Коли прийшов час, Я. Арафат звернувся із заявою в Техаський університет на інженерний факультет, але державний департамент США відмовив йому у візі.

У квітні 1948 р. єврейські терористи із групи Іргун Цваі Леумі («ЕЦЕЛЬ») вчинили різанину в арабському селі Деір Яссін. Жертвами стали більше 100 чоловік. Ясір Арафат, який в той час навчався у Каїрському університеті, пішов зі збройною групою (близько 50 чоловік) мстити євреям за вбитих. Група до мети не дійшла – її роззброїли єгиптяни.

Після жорстокої поразки у тій війні він ненадовго перебирається в Сектор Гази, який був у руках Єгипту. В 1950 р. повертається у Каїр, щоб продовжити навчання на інженерному факультеті. Тут зустрічає своїх майбутніх соратників по боротьбі, разом із ними бере участь в операціях проти англійців.

За свідченням однокашників, Я. Арафат дуже болісно сприйняв поразку арабів у війні з Ізраїлем. У студентських суперечках він називав помилкою відмову арабських країн від розподілу Палестини відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН. Зважаючи на все, саме тоді в нього зародилася думка про те, що палестинці повинні самі подбати про свою долю, а не чекати, коли за них це зроблять «брати араби» .

В 1952 р. Я. Арафат, створює Союз палестинських студентів у Єгипті й обирається його головою. Судячи з того, що його навчання тривало вісім років (замість трьох), можна із упевненістю сказати, що на першому плані були справи союзу. Енергійний, вольовий і витривалий, він не тільки брав участь у політичних дискусіях, але й активно займався військовою справою. Згодом він навіть одержав диплом офіцера – у цьому допомогло рішення батьків про реєстрацію його народження в Єгипті. А в 1956 р., коли англо-франко-ізраїльські сили рвалися до націоналізованого Г. А. Насером Суецькому каналу, лейтенант Я. Арафат уже командував загоном підривників у складі палестинських формувань [8, С. 134] .

Залишившись у Каїрі, Арафат продовжував бойові заняття з Братами мусульманами. Користуючись підтримкою фундаменталістів, він отримував усе більший авторитет у студентській організації. Активність палестинців не подобалася єгипетському президентові Г. А. Насеру. Закінчивши університет, Ясір Арафат виїхав працювати в більш сприятливий Кувейт. Там у 1956 р. він став на чолі створеної ним терористичної організації Ель-Фатх («Відкриваючі ворота слави») . Мета – звільнення Палестини шляхом збройної боротьби.

Перші акції Фатха були спрямовані проти водних об'єктів Ізраїлю (який має лише одне стабільне джерело прісної води – озеро Кінерет). Першим успіхом стало мінування кінеретського акведука – бомба, що розірвалася, вбила сімох ізраїльтян. До 1966 р. атаки перемкнулися на кібуци (єврейські сільськогосподарські поселення). В 1967 р. Сирія, Йорданія і Єгипет знову напали на Ізраїль (Шестиденна війна) [5, С. 10] . У результаті перемоги в цій війні Ізраїль захопив Голанські висоти, Західний берег, Газу й Сінай. На цих територіях на той час перебувало біля мільйона арабів. Я. Арафат намагався влаштуватися з близько 500 прихильниками на Західному березі, але був змушений зникнути в Йорданії, звідки продовжував терористичні вилазки.

Більшість терактів, організованих Ясіром Арафатом, були спрямовані проти мирного населення – цієї тактики він дотримувався протягом всієї своєї діяльності.

18 березня 1968 р. біля Ейлата на міні, встановленої Фатхом, підірвався автобус із дітьми.

Дві дитини вбиті, 27 поранені. У відповідь ізраїльтяни атакували базу Фатха на території Йорданії. За підтримкою армії Йорданії атака була відбита. Подія була представлена як більша перемога, і фотографії героя Я. Арафата прикрасили газети світу. Фатх набув авторитет – в нього вливалися нові сили. Терор проти мирного населення посилювався – в Єрусалимі вибухали начинені вибухівкою автомобілі, забираючи десятки життів і породжуючи настільки необхідний Ясіру Арафату шум у пресі.

До кінця 1960-х рр. Фатх став найпотужнішим палестинським угрупованням. ОВП на той час уже існувала (утворена в 1964 р.). Її метою також проголошене знищення Держави Ізраїль. У 1968 р. Арафат очолив ОВП, не залишаючи й Фатх, що влився в ОВП. Під його керівництвом ОВП провела близько 2000 атак проти ізраїльтян. До початку 1970-х рр. ОВП стала господарювати на території Йорданії, перетворивши її у плацдарм для терактів. На територію хашимітського королівства регулярно прибували пасажирські літаки європейських авіакомпаній (найбільш драматичний епізод закінчився вибухом викраденого літака та загибеллю пасажирів). Королеві Хусейну це природно, не подобалося, але ОВП була готова скинути короля, опираючись на підтримку сусідніх арабських країн, готових прибрати Йорданію до рук за допомогою Ясіра Арафата. В «чорному вересні» 1970 р. король Хусейн роздавив загони бойовиків Я. Арафата танковим ударом і вигнав ОВП з території Йорданії – у боях було знищено 5000 бойовиків. На згадку про цю подію знову організована терористична група, що ввійшла до складу Фатха назвала себе «Чорний Вересень» .

Через два роки назва ця стала відомо всьому світу. В 1972 р. на Олімпійських іграх у Мюнхені група «Чорний Вересень» розстріляла 11 ізраїльських спортсменів, захоплених як заручників.

Вигнана з Йорданії ОВП влаштувалася в Південному Лівані. 11 квітня 1974 р. під час атаки на місто Киріят Шмона на півночі Ізраїлю від рук терористів загинули 18 ізраїльтян – з них 8 дітей. У травні того ж року в північному містечку Маалот терористи ОВП захопили школу, в якій перебували біля ста дітей. 16 дітей були вбиті, ще 68 одержали поранення.

Не буде зайвим помітити, що за два роки до цього Арафат вперше з'явився перед Генеральною асамблеєю ООН як представник палестинського народу.

У жовтні 1974 р. ОВП на чолі з Я. Арафатом була визнана арабськими лідерами законним виразником інтересів палестинського народу. Ясір Арафат заявив, що Палестинська держава може бути створена на території Західного Берега й Гази. Більш радикальні члени ОВП назвали його зрадником і покинули організацію (формулювання ніби визнавало можливість існування двох держав, тоді як згідно «класичному» рішенню Ізраїль повинен був бути стертий з лиця Землі). Втім, від ідеї знищення Ізраїлю Я. Арафат не відступався до початку 1990-х рр.

У середині 1970-х рр. на Західний Берег прийшли єврейські поселенці. ОВП розпочали вбивати тих арабів, які продавали їй землю.

У 1980-х рр. ОВП змінилася – упор був перенесений на організацію «війни каменів» – інтифади в Секторі Газа (особливо витончена тактика – вчити хлопчиків кидати великими каменями в озброєних солдатів). Інтифада справді нанесла Ізраїлю набагато більший збиток ніж усі попередні роки відкритого військового протистояння і терактів. Підставивши палестинських дітей під кулі (навіть пластикові кулі вбивають і калічать, а бетонні блоки падаючи зверху на патрульний джип теж вбивають), Я. Арафат викликав розкол усередині Ізраїлю. До війни з голодними дітьми армія дійсно виявилася не готова. Зрештою Ізраїль пішов на поступки своєму заклятому ворогові: закулісні переговори з ОВП велися ізраїльтянами з кінця 1980-х рр. Президент Ізраїлю Езер Вейцман був навіть відправлений у відставку з коаліційного уряду, коли поширилися чутки про його зустріч із Ясіром Арафатом в Амстердамі у 1989-му р.

Але і Я. Арафат на той час уже був не самим лютим ворогом Ізраїлю. У порівнянні з фундаменталістами (Хамас, Хізбалла, Ісламський Джихад) «світський» Я. Арафат виглядав в очах ізраїльтян краще. До того ж у 1988 р. він заявив ООН, що за певних умов ОВП могла б визнати Ізраїль і скасувати смертний вирок цій державі.

Це відбулося у 1993 р. В Осло І. Рабин та Я. Арафат підписали договір, за яким палестинці одержали автономію, що охопила Сектор Газа й район Єрихона на Західному березі ріки Йордан. У 1994 р. Я. Арафату дали Нобелівську премію миру (разом із І. Рабином). Все це

не перешкодило йому продовжувати робити войовничі заяви і закривати очі на триваючий анти-ізраїльський терор, що направлявся з території автономії.

«Я ще раз повторюю: Ізраїль буде залишатися принциповим ворогом палестинців не тільки зараз, але й у майбутньому» .

«ОВП направляє всі зусилля щоб психологічно розколоти Ізраїль на два табори. За п'ять років ми будемо мати 6-7 мільйонів арабів на Західному Березі й у Єрусалимі ... Потім ми знищимо Ізраїль і встановимо чисто палестинську державу. Психологічною війною та демографічним вибухом ми зробимо життя євреїв нестерпним. Вони не захочуть жити з нами, арабами. Нам вони не потрібні ... Нам потрібна ваша допомога в боротьбі за об'єднану Палестину, арабську й мусульманську» [7, С. 3].

У 1996 р. Я. Арафат був обраний президентом Палестини (ще автономії).

Але, мабуть, переломним роком для ОВП і, природно, Ясіра Арафата став 1974 р. Тоді була прийнята нова політична програма, що закликала боротися за створення палестинської держави «не замість, а поряд з Ізраїлем», тобто на окупованій території Західного берега р. Йордан й у Секторі Газа. Я. Арафат виступив на Генеральній Асамблеї ООН, після цього ОВП визнали більше ста держав, а її лідер став центральною фігурою на близькосхідній політичній арені.

Але попереду Ясіра Арафата очікували серйозні випробування. Найсуворіше – вторгнення Ізраїлю у червні 1982 р. в Ліван, де дислокувалася штаб-квартира ОВП.

Перебуваючи в обложеній ліванській столиці, лідер ОВП ні на хвилину не втрачав присутності духу, впевненості. Він не боявся, вміло керував палестинцями. І йшов із Бейрута зі своїми бійцями організовано, зі зброєю в руках і національними прапорами. Що б не говорили його опоненти, але рішення Ясіра Арафата покинути оточене ізраїльтянами місто було єдино вірним – він зберіг людей для майбутньої боротьби.

Не були для нього безхмарними й роки в наступний бейрутський період, хоча у квітні 1987 р. Я. Арафат переобирається головою Виконкому ОВП. Через два роки – президентом держави Палестина, проголошеної в ніч на 15 листопада 1988 р. І, нарешті, 4 травня 1994 р. він підписує в Каїрі угоду з Ізраїлем про введення автономії на частині окупованих територій – у Секторі Газа й в районі Єрихона, що відкрило щільно закриті двері до миру на Близькому Сході.

Що ж допомагало палестинцеві №1 зберігати своє лідерство?

Відповідь, мабуть, полягає в якостях, що роблять його не тільки особистістю, але і вождем. Якщо про багатьох політичних діячах можна сказати, що вони «віддані національній ідеї», то в Ясіра Арафата ця відданість супергіпертрофована. Вона виражається не тільки у тому, що він присвятив їй все своє життя, але й в його дивній поінформованості, у глибокому розумінні того, що відбувалося на Близькому Сході. Щоб постійно бути в курсі подій, він створив спеціальні групи, які 24 години на добу постачали його інформацією про стан справ на місцях.

У всіх своїх контактах Я. Арафат намагався створити атмосферу сердечності й довіри. При цьому щораз з'ясовувалося, що він знає якщо не батька, то діда або сусіда свого співрозмовника. Серед палестинців ця система надійно працює.

Він був прямою і чарівною людиною, повним зачарування, наполовину – вдаваного, наполовину – природного.

Соратники Ясіра Арафата підтверджують, що в нього не було власного будинку, майна, хоча він контролював фінанси ФАТХ й ОВП. Його одяг – це два-три комплекти напіввійськової форми та незмінна картата «куфія». Всі одержувані ним подарунки він, не розкриваючи, віддавав своїм співробітникам.

Їжа його також не цікавила. На роботі їв те, що готовили його помічники. Курячий бульйон, рис, сендвічі, овочі, а на десерт – халва й чай. Причому він любив запрошувати на ці трапези тих, хто в цей момент перебував в приймальні. Він не палив, не вживав спиртного.

Такий спосіб життя – це свого роду ключ до влади над людьми. Я. Арафат уміло користувався тим, що його сподвижники не хочуть відмовлятися від життєвих благ і задоволень. Не виключено, що він навіть заохочував або робив вигляд, що не зауважує «витівок» свого оточення.

Ясір Арафат не займався спортом, якщо не вважати кількох вправ зранку. Не читав книг, не слухав музики, не відвідував театри або музеї. Лише в поїздках, перебуваючи у своєму літаку, дивився мультфільми. Його улюбленим мультфільмом був «Том і Джері», оскільки миша завжди виявлялася переможницею.

Ясір Арафат майстер символіки. Не будучи особливо схожим на солдата, він вибрав для свого повсякденного костюма матеріал військового кольору «хакі» й постійно носив на поясі кобуру. Картатий платок-куфія виділяв його в юрбі, що, може бути, небезпечно для людини, яка жила у настільки складних умовах, але корисно, коли мова йде про утвердження іміджу. Головний убір не мав особливого значення, поки Я. Арафат не почав носити його так, як носили в підмандатній Палестині. Незабаром цей головний убір став емблемою палестинської приналежності.

Ставши президентом Палестинської автономії, Ясір Арафат продовжував використовувати улюблені методи. Так у ФАТХ виникло ще одне воєнізоване крило – «Бригади мучеників альакси», нібито непідконтрольне політичному керівництву.

У середині 1996 р., після численних терористичних актів із використанням смертників, у результаті яких загинули десятки ізраїльтян, і відповідних ударів ізраїльської армії, що призвели до загибелі сотень палестинців, прем'єр-міністром Ізраїлю замість соціаліста Шимона Переса був обраний Біньямін Нетаньяху із правої партії «Лікуд» .

Безперестанні теракти й відповідні репресії привели до росту ворожості в палестинсько-ізраїльських відносинах. Біньямін Нетаньяху активно протидіяв створенню палестинської державності на основі домовленостей, досягнутих у 1993 р. Президент США Білл Клінтон, намагаючись налагодити стосунки між двома лідерами, організував їхню зустріч 23 жовтня 1998 р., на якій був прийнятий меморандум, де були викладені кроки обох сторін по втіленню в життя домовленостей. Це, однак, не привело до значного прогресу у відносинах ворогуючих сторін.

Після зміни ізраїльського кабінету переговори продовжилися на саміті 2000 р. в Кемп-Девіді зі спадкоємцем Беньяміна Нетаньяху – Ехудом Бараком (Ізраїльська партія праці). Ехуд Барак запропонував Ясіру Арафату створити палестинську державу в Секторі Газа й на частині території Західного берега Йордану, причому столицею цієї держави пропонувалося зробити Східний Єрусалим. Остання пропозиція Е. Барака означала б анексію Ізраїлем 10% території Західного берега Йордану (в основному це територія існуючих єврейських поселень) в обмін на набагато меншу територію у пустелі Негев. За словами багатьох палестинців, прийняття такої пропозиції означало б перетворення палестинської держави в подобу бантустанів – розрізнені шматочки землі, розділені ізраїльськими шосейними дорогами, контрольно-пропускними пунктами і єврейськими поселеннями. Крім того, відповідно до ізраїльської пропозиції, Ізраїль контролював би водні ресурси, кордони та митницю палестинської держави, а також ще 10% формально палестинської території (в основному вздовж йорданської границі). Запропоновано було також дозволити повернення на батьківщину для обмеженого числа палестинських біженців, а іншим – виплатити компенсацію.

Я. Арафат відкинув пропозицію Ехуда Барака й восени 2000 р. оголосив про початок другої інтифади – так званої «інтифади альакси». До цього часу стало ясно, що інфраструктура автономії не створюється, міжнародна фінансова допомога розкрадається, робочі місця для палестинців як і раніше перебувають винятково в Ізраїлі, так що Ясіру Арафату терміново знадобилося чергове «народне повстання», на яке можна було багато чого списати. Приводом для початку повстання послужило відвідування Аріелем Шароном Храмової гори. На кожен новий вибух ізраїльтяни відповідали каральними операціями, а через якийсь час приступили до будівництва багатокілометрової стіни, покликаної відокремити арабські території Палестини від Ізраїлю.

З початком другої інтифади дружина Я. Арафата переїхала разом з дочкою й матір'ю в Париж. Сам же Аріель Шарон став новим прем'єр-міністром Ізраїлю.

У грудні 2001 р. за його вказівкою резиденція Ясіра Арафата «Муката» в Рамалі була блокована ізраїльськими військами. Ізраїльський уряд Шарона припинив усі політичні зносини з Ясіром Арафатом, і останні три роки свого життя він був фактично бранцем Ізраїлю. В принципі він міг у будь-який момент виїхати із країни – але повернутися йому б уже не

дозволили.

10 грудня 2001 р. до дипломатичного бойкоту приєдналися Євросоюз, Єгипет, Йорданія, Саудівська Аравія. Причиною стало опублікування американських матеріалів про контрабанду іранської зброї в Палестину через Суецький канал і підкупі співробітників єгипетської митниці.

Кабінет Аріеля Шарона домігся повної ізоляції Ясіра Арафата, негайно піддаючи обструкції будь-яких політиків, замічених у контактах із палестинським лідером. Періодично обговорювалося питання про його депортацію в яку-небудь арабську країну, але пропозицій від самих арабів не надходило, а насильницькій висилці стала проти американська адміністрація.

28 жовтня 2004 р. було оголошено про серйозну хворобу Ясіра Арафата; наступного дня Ізраїль дав дозвіл на його вивіз за кордон, і 29 жовтня Ясір Арафат був поміщений в паризький військовий госпіталь із підозрою на отруєння або рак. Стан Я. Арафата погіршувалося з кожною годиною. Незабаром стало відомо, що він упав у кому й життя його підтримується лише завдяки апаратам життєзабезпечення. Навколо вмираючого лідера розгорнулася псевдополітична боротьба між його соратниками та молодою дружиною – насправді, це була боротьба за мільярди доларів, які Ясір Арафат нібито контролював.

Раннім ранком 11 листопада Ясіра Арафата не стало. За неофіційною інформацією, отриманою журналістами від лікарів госпіталю, основною причиною його смерті став цироз печінки, викликаний тяжкими умовами життя і відсутністю кваліфікованої медичної допомоги.

У той же день тіло перевезли в Каїрський аеропорт, де з ним змогли попрощатися запрошені представники з різних країн. Потім труна була доставлена на єгипетських вертольотах у Рамалу. Тим часом ізраїльтяни розпочали найсуворіші заходи безпеки, щоб не допустити переростання похорону в збройні зіткнення.

У Рамалі, де Я. Арафат провів останні роки життя, його дозволяють поховати в мавзолеї, що буде зведений поруч із резиденцією «Муката». Комплекс будинків резиденції перетворять у музей, поруч спорудять нову мечеть на згадку про святого мученика, що впав за віру.

Багато арабських лідерів (у їхньому числі король Йорданії Хусейн і президент Сирії Хафез Асад) не раз обвинувачували Арафата в обмані й зрадництві, попереджали, що на нього «не можна покладатися». Подібні обвинувачення проти лідера ОВП звучали і в Ізраїлі.

Справа у тому, що він зробив ряд заяв, що суперечили підписаному в Каїрі ізраїльсько-палестинському договору. Виступаючи перед мусульманами у мечеті Йоганнесбурга, він закликав до «джихаду» («священної війни») за звільнення Єрусалима. При цьому завірив слухачів, що угода, яку він уклав з Ізраїлем, подібна договору пророка Мухаммеда із плем'ям курейшитів. І дав зрозуміти, що якщо пророк через два роки порушив договір, то й він, Ясір Арафат, здатний піти на такий же крок.

Важко сказати, з якою метою лідер ОВП зробив ці заяви й тим самим стурбував ізраїльську громадськість. Допускаю, що він, пішовши на занадто більші поступки Ізраїлю, хотів у такий спосіб догодити мусульманам і заспокоїти палестинців. Тому його слова можна вважати тактичним ходом.

За всі ці роки вбити Я. Арафата намагалися частіше, ніж будь-якого іншого політичного діяча. Причому в першу чергу ізраїльські спецслужби. Так, наприклад, коли у 1982 р. палестинці залишали Бейрут, ізраїльські снайпери тримали в перехресті прицілу знамениту картату «куфію» . Але були змушені коритися наказу «Арафата не торкати!» .

Пізніше, в 1985 р., вони могли поховати його під руїнами під час нальоту ізраїльської авіації на Туніс, у результаті якого загинули 73 чоловік. Але лідер ОВП у той день не працював, як звичайно, допізна.

Потім же керівники Ізраїлю хотіли, щоб він залишався живим, тому що для них він, і тільки він, – був гарантом мирного співіснування. Але зате вбити Ясіра Арафата захотіли вже палестинські екстремісти, які розраховували разом із ним поховати й мирний процес. От чому він не ночував в одному місці два рази підряд, постійно міняв маршрути пересування.

Таким чином, Ясіром Арафатом як тоді,так і сьогодні багато хто залишається не задоволеним. Мешканці автономії жили в нестатках. Екстремістська організація ХАМАС і рух «Ісламський джихад», прихильників якого, за його наказом, кинули у в'язниці – спровокували криваві сутички з палестинською поліцією. І, нарешті, ізраїльтяни, які вважали, що його дії в боротьбі з терором малоефективні.

Політична біографія Ясіра Арафата – історія постійних конфліктів (часом, як ми бачили, кривавих) то з одним, то з іншим братнім арабським народом. І не помітно, що це сильно його бентежило. Швидше за все, він навіть не звертав уваги на нападки сусідів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Выступление Арафата перед арабскими дипломатами. – Стокгольм, Январь 1996. – 15 с.
2. Израиль построит для палестинцев забор // Политика. – 2002. – №1. – С. 9 – 11.
3. Ислам в странах Ближнего и Среднего Востока. – М., 1982. – 345 с.
4. Концельман Г. Ясир Арафат: от террориста к человеку мира / Г. Концельман – Ростов-на-Дону, 1997. – 123 с.
5. Орен М. Причины начала Шестидневной войны, или сага о том, как рухнули все попытки Израиля добиться международных гарантий своей безопасности в июне 1967 года / М.Орен // Еврейские новости. – №20 (44). – 4 июня 2003. – С. 10 – 11.
6. Полисар Д. Ясир Арафат и формирование полицейского государства / Д. Полисар // Еврейские новости. – №22. – 22 декаб. 2002. – С. 8 – 9.
7. Речь Я. Арафата в Секторе Газов. – М., 1995. – 17 с.
8. Смирнов А. И. Арабо-израильские войны. — М.: Вече, 2003. — 384 с.

Кавецька Г.

Науковий керівник – доц. Ігнатенко Н. В.

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

У статті аналізуються методи та прийоми використання писемних джерел на уроках історії, висвітлюються окремі етапи роботи учнів з документами, виділяються основні результати вивчення та дослідження учнями документів та історичних джерел на уроках історії України.

У сучасних умовах, коли відбувається процес розширення інформації й з’являються різні погляди в оцінці минулого, у викладанні історії деякі проблеми. Величезний обсяг матеріалу, переобтяження дітей інформацією, незрозумілість історичних концепцій.

Усе це призводить до того, що учні втрачають інтерес до вивчення історії.

Саме активізація роботи з історичними джерелами на уроках історії перебуває в центрі уваги праць низки дослідників – К. Баханова[9], В.Власова[1], Л. Задорожної[3], Т. Ковбасюк[10], В. Мисана[5], О.Пометун[6] та ін. Сьогодні навчальний потенціал історичних джерел привертає увагу методистів і педагогів, які розробляють проблеми викладання історії в школі. Так, В. Власов досліджує формування кількох просторово-часових ареалів, у межах яких було створено оригінальні методики використання писемних джерел у навчанні історії. К. Баханов і Л. Задорожна у своїх працях обґрунтовують тезу про те, що високих результатів у роботі з джерелом можна досягти виключно в умовах дослідницької діяльності учнів. В.Власов, відносячи вміння працювати з історичним джерелом до вмінь високого рівня, стверджує, що самостійна творчо-пошукова робота з документом приносить очікувані результати тільки за умови її систематичності, коли поступово розширюються межі самостійності учнів в оволодінні ними вміннями й навичками творчої навчальної дослідницької роботи.

Дослідник зазначає, що в сучасній школі робота з історичним джерелом можлива лише в поєднанні з підручником, а також обґрунтовує вимоги до фрагментів джерел, що мають бути вміщені в ньому. Такі фрагменти повинні містити інформацію, на основі якої учень може визначити час (історичний період) написання документа, а також автора й ним соціальну групу суспільства. Більший розвивальний і пізнавальний ефект В. Власов залишає за багаторакурсним джерелом [1].

В. Мисан указує на те, що писемні (текстові) джерела є основою для організації учнівського дослідження на уроках історії. Під учнівським дослідженням історичного джерела дослідник має на увазі самостійну роботу школярів з вивчення документа відповідно до певного алгоритму й за допомоги вчителя [5].

О. Пометун і Г. Фрейман звертають увагу на те, що сучасні вимоги ставлять на порядок денний формування в учнів уміння сприймати й аналізувати інформацію з різноманітних джерел, класифікувати її за ступенем значущості, порівнювати різні джерела, розрізняти в

тексті факти й інтерпретації, виявляти оцінки авторів та пояснювати розбіжності в них, а також використовувати навчальні матеріали для формулювання висновків й аргументації власної позиції [6, С. 138].

Не секрет, що в дітей підвищений інтерес до навчання, коли вони отримують на уроці цікаву інформацію та ще й у цікавій формі. А ще інтерес посилюється, коли вони самі безпосередньо беруть участь у пошуку цієї інформації з різних джерел. Це вчить учнів критично ставитися до різних історичних концепцій, учитися формувати власні погляди. Але навчання не буде мати бажаної мети без широкого впровадження інноваційних форм і методів роботи, суть яких зводиться до такого висновку: виступу вчителя перед класом слід замінити більш активним залученням учнів до процесу навчання. Вони повинні вчитися більше працювати самостійно, використовуючи при цьому різноманітні джерела інформації. Від того, які історичні джерела будуть використані на уроці й наскільки ефективно буде організована робота з ними, залежить успішне засвоєння знань учнями. Крім того, використання джерел інформації дає можливість виробити такий спосіб вивчення й викладання історії, який поєднував би традиційне навчання, що включає загальноприйняті методи й технології передачі знань про минуле з новими, більш сучасними підходами до викладання історії.

Відомо, що дотепер документ з історії України здебільшого виконував роль лише інформаційного джерела, ігноруючи не менш важливі інші функції, які нерозривно пов’язані зі змістом особистісно-орієнтованого навчання (розвивальна, особистісна, творчо-пошукова, ціннісно-смислова, морально-етична, комунікативна, організаційна функції) [15, С.151], адже саме взаємозв’язок цілей, змісту та результатів дослідження джерел з духовно-моральними потребами особистості – головна запорука ефективності вивчення історії на основі джерел. [8, С.138].

Окремо слід указати й на те, що писемні джерела розглядаються наразі як обов’язковий елемент підручника з історії, що проявляє таку його ознаку як діалогічність. На це вказують, зокрема, О. Пометун[6] і В. Власов[1].

Погоджуюсь з поширеною в педагогічній і методичній літературі думкою про те, що обов’язковим елементом сучасного підручника з історії має бути джерело як засіб навчання учнів працювати з історичною інформацією. Утім, робота учнів з історичними джерелами на уроках історії вимагає спеціальної методики і значної кількості часу. О. Пометун зазначає, що , старшокласники здатні ефективно опрацювати за урок від 4-х до 6-ти писемних джерел.

Звісно, використовувати історичні джерела можна на різних етапах уроку:

- для мотивації наступної діяльності учнів на початку уроку;
- для демонстрації розмаїття інтерпретацій, що презентують різні позиції, різні оцінки подій, процесів, явищ;
- для активізації розумової діяльності, а саме, для створення дискусійної ситуації;
- для засвоєння учнями навичок дослідницької роботи.

Від того, які історичні джерела будуть використані на уроці й наскільки ефективно буде організована робота з ними, залежить успішне засвоєння знань учнями. Крім того, використання джерел інформації дає можливість виробити такий спосіб вивчення й викладання історії, який поєднував би традиційне навчання, що включає загальноприйняті методи й технології передачі знань про минуле з новими, більш сучасними підходами до викладання історії.

Узагальнюючи підходи, запропоновані О. Пометун, В. Власовим і В.Мисаном щодо алгоритму роботи учнів з тими чи іншими історичними джерелами, пропоную схему аналізу учнями писемного джерела:

1. визначення особи автора документа, узагальнення того, про що йдеться в документі, з’ясування, коли відбулися описані в ньому події;
2. визначення ставлення автора до описуваних ним історичних подій, явищ, процесів чи історичних діячів та з’ясування їх значення;
3. визначення цінності джерела власне для учнів, формулювання їхнього особистого ставлення до описаних історичних подій, явищ або персоналій[6],[7].

Видається слушною думка О. Пометун про те, що до інноваційних прийомів опрацювання документів як викладацького арсеналу вчителів, можуть бути віднесені такі: 1) дібрати пари джерел за будь-яким конкретним принципом з поясненням суті їх «діалогу»; 2)

перетворення джерел візуального або статистичного типу в текстовий і навпаки; 3) зміна жанру джерела, наприклад, на лист або звернення, на текст закону тощо; 4) заповнення пропусків слів у тексті; 5) маркування тексту – виділення різних смислових одиниць, відомої чи нової інформації, виокремлення фактів від думок та ін.; 6) поновлення послідовності частин тексту; 7) групування джерел за різними критеріями: за хронологією; за типами; за проблемами; за історичними періодами тощо [7, С. 482].

Окремо слід указати й на те, що прийомами роботи учнів з документами можуть бути читання та переказ документа і складання плану, пояснювальне читання з попередньою й завершальною бесідою, самостійний аналіз документа й відповіді на запитання до нього; порівняльне зіставлення двох документів, що доповнюють один одного й характеризують ту саму подію; критична оцінка документа [14, С. 14].

Однією з ефективних форм використання писемних історичних джерел є заповнення таблиць. Вона постає своєрідною схемою узагальнення найсуттєвішого, спонукає школярів звертати увагу на той зміст у документі, який потребує подальшого аналізу та порівняння. Здебільшого школярі не використовують весь текст джерела,а лише його окремі фрагменти. Таблиці допомагають зосереджувати увагу й виділяти саме ті фрагменти, частини тексту , які є більш важливими для подальшої роботи. Операції з таблицями проходить за типовим планом: спочатку вчитель повідомляє учням назви колонок та принцип заповнення, а, можливо, і приклади або зразок, а потім, після самостійного дослідження джерела, учні заповнюють таблицю.

З віком та розвитком критичного мислення в учнів їх треба спрямовувати на критичне сприйняття підручників і орієнтувати на те,що так само вони можуть аналізувати й інші джерела інформації. Учням дуже подобається знаходити сильні та слабкі сторони їх власних підручників [1, С. 28], тому одним з видів використання джерел є обговорення змісту з подальшим формуванням особистісно-творчо-пошукових та історико-аналітичних умінь.

Обговорення можна провести, використовуючи такі запитання: звідки взято уривок джерела та до якого виду писемних джерел він належить; коли та де його створено?; на теренах яких історико-географічних регіонів України та території сусідніх держав відбувалися описані події?; хто був автором документа та до якої суспільної групи він належав?; якими були обставини створення джерела та з якою метою його було створено?; про які події йдеться в джерелі?; як автор ставився до подій, описаних ним у джерелі?; про яких історичних діячів розповідає літописець?; порівняйте ставлення автора джерела до описаних подій та автора підручника; які ідеї автор джерела прагне донести до нащадків?; у чому цінність джерела саме для вас?

Також не слід забувати про інноваційне впровадження в навчанні та у використанні писемних історичних джерел принципу мультиперспективності, який передбачає використання історичних документів на засадах багаторакурсності. Європейські методисти визначають цей принцип як «форму викладу історії, де історичну ситуацію висвітлюють з кількох перспектив, які репрезентують різні суспільні позиції та інтереси» (Клаус Бергман); як «процес дослідження історичних подій у багатьох ракурсах», який «випливає з потреби оцінювати історичні події з різних поглядів» (Енн Лоу-Біер); як такий, що «передбачає не лише презентацію різних думок, а й встановлення зв’язку між різними перспективами»[1, С. 7].

Характеризуючи принцип мультиперспективності, зважимо на міркування німецького дидакта Клауса Бергмана: «Історія завжди є міркуванням про свідчення сучасників, які сприймали й засвідчили минуле, виходячи з різних перспектив. Вибір джерел для вивчення історії повинен здійснюватися з урахуванням різних перспектив, щоб зробити для учнів можливим сприйняття цих перспектив і, за можливості, – самостійне уявлення різних позицій і ціннісних орієнтацій. Ретельне дотримання всіх правил емпіричного історичного дослідження зумовлює появу суперечливих інтерпретацій. Оскільки наукові суперечки є нормальним явищем, то й під час вивчення історії в школі треба уникати уявлення, що є тільки одна історія й тільки одне правдиве або правильне висловлювання про якийсь історичний факт чи обставину за рамками ізольованих констатацій фактів. Школярі під час обговорення вибраних історичних подій повинні знати й критично аналізувати також суперечливі позиції істориків»[1, С.7-8].

Варто зазначити, що така глибока робота з писемними джерелами на уроках історії

України ефективно впливатиме не лише на засвоєння учнями тієї чи іншої історичної інформації, а й розвиватиме їхній пізнавальний інтерес до предмета, «оживляючи» історію й наближаючи до учнів події далекого минулого й сучасності та їх видатних дійових осіб.

Період підліткового віку, як вважають вчені, є найбільш сприятливим для розвитку мислення. На цьому етапі при роботі з історичними джерелами пропонуються учням проблемні завдання, навчаючи виділяти головне, порівнювати історичний матеріал, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки. Вважаю, що пам'ятка «Як аналізувати текст історичного джерела» допомагає учням краще зрозуміти суть, причини, значення історичної події чи явища, визначити своє ставлення до тексту історичного джерела.

У старшій школі навички роботи з історичними джерелами вдосконалюються, історичний матеріал потребує більш високого рівня пізнавальної і розумової діяльності учнів, критичного ставлення до тексту, самостійного, творчого застосування знань. У 10-11 класах можна використовувати історичні джерела для складання портретів історичних осіб. Поетапність роботи над історичними документами з урахуванням вікових особливостей робить процес навчання більш осмисленим, розвиває історичне і критичне мислення.

Отже, робота з писемними джерелами, вміщеними у підручнику, на уроках з історії України в старшій школі посідає в цьому процесі провідне місце, адже саме аксіологічна компетентність учнів у навчанні історії передбачає їхні вміння роз'яснювати суть описаних у джерелі подій, явищ, постатей в історичному контексті, виокремлювати факти й емоційно-ціннісні судження автора, усвідомлювати значення описаних історичних подій, явищ, процесів, діячів в історії України; висловлювати власну думку щодо документа і його автора та власне ставлення до того, що описано в писемному джерелі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Власов В. С. Історичне джерело в арсеналі дидактичних засобів: чи здатна методика подолати втому від історії? [Текст] / В. С. Власов // Історія в школах України. – 2009. – №4. – С. 3–8.
2. Власов В. С. Роль підручника у формуванні вмінь працювати з історичним джерелом [Текст] / В. С. Власов // Історія в школах України. – 2009. – №6. – С. 3–9.
3. Задорожна Л.В. Історичні документи як основа побудови пізнавальних завдань / Л. В. Задорожна // Історія в школах України. – 2002. – № 2.
4. Єрмоленко А. Як працювати з джерелами інформації на уроках історії / А. Єрмоленко // Історія в школах України. — 2007. — № 7,8,9,10.
5. Мисан Віктор. Писемні джерела на уроках історії: 5–11 класи: навч.-метод. посіб. [Текст] / Віктор Мисан. – К. : Шк. світ, 2009. – 104 с. – (Бібліотека шкільного світу).
6. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі [Текст] /О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К. : Ґенеза, 2006. – 328 с.
7. Пометун О. І. Шкільний підручник нового покоління з історії, який він? [Текст] / О. І. Пометун // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В. М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Пед. думка, 2011. – Вип. 11. – 800 с. – С. 477–484.
8. Степаніщев О. Т. Методика викладання та вивчення історії: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / О. Т. Степаніщев. – М. :ВЛАДОС, 2002. – 208 с.
9. Баханов К. Методика викладання історії: [Електронний ресурс] / К. Баханов. - [Режим доступу]: http://saratahistory. ucoz.ua/load/k_bakhanov_ metodika_ vikladannja_ istoriji/1-1-0-6
10. Ковбасюк Т. Л. Розвиток самостійності учнів основної школи в процесі формування вмінь працювати з історичними джерелами: [Електронний ресурс] / Т. Л. Ковбасюк. – [Режим доступу]: http://www. nbuv.gov.ua/ portal/soc_gum/ vzhdu/ 2009_ 47/25_47.pdf
11. 11.Власов, В. С. Збірник завдань для державної підсумкової атестації з Історії України, 11 клас [Текст] / В. С. Власов. – К. : Літера, 2009. – 96 с.
12. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. – [Режим доступу]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show
13. Галлагер К. Викладання історії в контексті сприяння демократичним цінностям і терпимості / Карнел Галлагер. – К. : Право,1998. – 46 с.
14. Зуєв Д. Д. Проблеми шкільного підручника / Д. Д. Зуєв. – М. : Просвіта, 1987. – 103 с.
15. Турянська О. Ф. Теорія і практика особистісно-орієнтованого навчання в школі / О. Ф. Турянська. – Луганськ :Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 378 с.

Гловацький А.

Науковий керівник – доц. Федорів І. О.

РЕЦЕПЦІЯ ДЕЯКИХ АСПЕКТІВ ІСТОРІЇ ІРАНУ ТА ТУРЕЧЧИНИ НОВОЇ ДОБИ В СХОДОЗНАВЧИХ ПРАЦЯХ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

На сьогоднішній день в українській історіографії все актуальнішою стає проблема дослідження величезної наукової спадщини А. Кримського в усіх її численних аспектах. Як відомо, учений займався арабістикою, іраністикою, тюркологією, семітологією, гебраїстикою, ісламологією, ба навіть єгиптологією (якщо вести мову про його сходознавчі студії).

У даній статті ми б хотіли розглянути деякі аспекти нової історії Ірану і Туреччини в сходознавчих працях Агатангела Кримського. Це зумовлюється тим фактом, що в сучасній українській історіографії даному аспекту наукової спадщини ученого приділяється недостатньо уваги. Основний акцент, як правило, робиться на його працях із середньовічної історії вищезгаданих країн [4, с. 325–326; 7–9].

Тому актуальність висвітлення орієнталістичних студій ученого з історії Ірану і Туреччини нового часу є, на наш погляд, вельми значною.

Метою статті є висвітлення деяких аспектів історії Ірану і Туреччини у сходознавчих працях А. Кримського.

Для досягнення поставленої мети слід виконати наступні завдання:

- проаналізувати деякі аспекти історії Ірану Нового часу у сходознавчих розвідках Агатангела Кримського;
- висвітлити деякі аспекти історії Туреччини цього ж періоду у науковій спадщині ученого, що стосується орієнталістики.

Об’єктом дослідження є сходознавчий напрям наукової спадщини А. Кримського.

Предметом постає рецепція окремих аспектів історії Ірану і Туреччини Нового часу у сходознавчих розвідках ученого.

Отже, розпочнемо з історії Ірану.

Новій історії Ірану А. Кримський приділив належну увагу в нарисі «Персия» [3, с. 130; 6, с. 97], у невеликому за обсягом повідомленні «Общий исторический очерк бабизма и обзор новейшей литературы о нем» [3, с. 131; 6, с. 99] та у двох публіцистичних статтях – «Персидская авантюра» [3, с. 131; 6, с. 100] і «Еще одно поражение российской дипломатии» [3, с. 131; 6, с. 103]. У цілому доробок невеликий, але важливий, особливо з огляду на незадовільний стан розробки даної тематики в тогочасній російській та українській історіографії. Маємо на увазі, в першу чергу, такі явища історії Ірану нової доби, як європейське проникнення, бабідські рухи, революція 1905–1911 рр. [2-3; 5].

До висвітлення низки питань нової історії Ірану А. Кримський підійшов із власним баченням, свідченням чого є розподіл матеріалу в нарисі «Персия», написаному у 1914 р. Із тридцяти сторінок нарису десять присвячено новій історії Ірану. Необхідно зауважити, що цей крок ученого на початку XX ст. можна розцінювати як новаторський та доволі сміливий. Адже це був час, коли навіть прогресивні учені мали погляд на історію тільки як на далеке минуле. Коли хтось із істориків того часу і торкався сучасних їм подій, то лише мимоволі, обходячи гострі кути і не заглиблюючись у суть подій [3, с. 132; 10, с. 138].

Агатангел Кримський зробив навпаки: на десяти сторінках, присвяченого новій історії Ірану, тексту, він, у першу чергу, торкнувся таких актуальних для тогочасного іранського суспільства проблем, як європейське проникнення, народні рухи, і нарешті, першої в історії країн Близького та Середнього Сходу буржуазно-демократичної революції [1, с. 38–42; 3, с. 131].

Якісно новий етап в історії Ірану А. Кримський бачив у активних стосунках цієї країни із західноєвропейськими купцями та дипломатами. У внутрішньому житті Ірану цей процес, на думку А. Кримського, супроводжувався прогресивними адміністративно-політичними та економічними заходами Аббаса I Великого, що, на його погляд, намагався встановити порядок і правосуддя у суспільстві заради зміцнення єдності країни. Особливо схвально сходознавець ставився до культурної (сприяння літературі та світським наукам) та економічної (розвиток ремесел) політики вищеозначеного правителя. Проте надалі учений зазначав, що Аббас I, через свою надмірну підозріливість, отруював опієм свого сина-спадкоємця, завдяки чому уже протягом XVII ст. династія Сефевідів виродилася [3, с. 132].

Агатангел Кримський описав Іран за правління Надір-шаха, який отримав позитивну оцінку з боку ученого. Агатангел Юхимович порівнював його із Наполеоном Бонапартом, перелічував його

успішні походи на державу Великих Моголів у 1738–1739 рр., описав його спроби завоювати Хіву і Бухару, а також усю Османську імперію. Також учений зазначав, що Надір-шах, прагнучи легко завоювати імперію Османів (за релігійною приналежністю – суннітську), оголосив про відміну шиїтської релігії у Ірані й про повернення до суннітства [3, с. 131–132].

На наш погляд, на цьому епізоді варто зупинитися трохи докладніше. У російській історіографії часів А. Кримського скасування шиїтської релігії Надір-шахом було прийнято вважати основною причиною його усунення (1747). Агатангел Юхимович пішов далі цих тверджень. На його думку, іранський шах загинув не лише через релігійну реформу, а й через жорстоке ставлення до військ противника, що зауважило навіть його оточення [3, с. 132].

Після смерті Надір-шаха в Ірані розпочався період внутрішньої нестабільності. Агатангел Кримський вважав, що єдиним достойним правителем у цей період був Керім-хан, що виконував обов'язки регента (1760–1779). Але після його смерті знову наступають чвари, які, на думку вченого, полегшують Азі-Мухаммеду, засновнику Каджарської династії (до постаті якого Агатангел Юхимович ставився негативно) прийти до влади [3, с. 132; 7, с. 517].

При першому ж наступнику Азі-Мухаммеда, як відзначав учений, розпочався подвійний іноземний вплив на Іран з боку Великобританії та Росії, який А. Кримський розцінював як негативний. Після того, як іноземні посли отримали право офіційно проживати у Тегерані, Іран усе більше починає втрачати незалежність. Необхідне підґрунтя до цього було закладене ще й соціально-економічною відсталістю країни, непосильними і згубними війнами Надір-шаха та феодальною анархією [2–3].

Основним для подальшого успішного розвитку Ірану А. Кримський вважав боротьбу за подолання відсталості в усіх сферах суспільного життя, а разом із тим, таких одіозних, на його думку, середньовічних пережитків, як нерівноправність чоловіків і жінок, феодальна анархія, ключова роль духовенства в освіті та судочинстві [3, с. 133].

За Каджарської династії в іранському суспільстві розпочалася інтенсивна боротьба за культурне оновлення Ірану і за зближення з Європою. На думку вченого, цю боротьбу вели три сили: шах, народ та інтелігенція. Шаха підштовхнув на боротьбу бабідський рух, який він жорстоко придушив, але не спромігся викорінити. Народ, вважав А. Кримський, боровся тому, що не міг терпіти крайньої бідності та безправ'я. Інтелігенція, значна частина якої побувала у Європі й захопилася ідеями французького Просвітництва, мріяла про впровадження у суспільстві нових цінностей та моральних норм [5; 3, с. 134].

Агатангел Юхимович гадав, що з трьох вище перелічених сил по-справжньому боролися лише народ та інтелігенція. Шах, побувавши кілька разів у Європі й шукаючи виходу із кризового становища, був змушений впровадити в Ірані деякі реформи у європейському дусі, але сам змінюватися не бажав. Окрім того, духовенство ненавиділо його навіть за ті обмежені реформи, які він намагався впровадити в країні. Як наслідок, реформи зазнали краху [3, с. 134].

Наступним правителем, якого охарактеризував А. Кримський, був Мозафереддін (1896–1906). За нього також не були вирішені усі ті проблеми, що гальмували розвиток іранського суспільства. Учений зазначав, що ще на початку правління Мозафереддіна, в Ірані почали поширюватися ідеї політичної революції (що прийшли, цілком очевидно, з теренів Російської імперії), як наслідок невирішеності усіх злободенних проблем суспільного життя [2, с. 115].

Розглядаючи проблеми історії Ірану нової доби, варто відзначити, що учений не оминув своєю увагою і колоніальну політику Російської імперії стосовно Ірану, наслідком чого, на його погляд, були посадові зловживання російських чиновників, що доводили й так небагатий іранський народ до повного зубожіння [2, с. 117; 3, с. 135].

У своїх відомих розвідках «Персидская авантюра» та «Еще одно поражение российской дипломатии» учений відкрито виступив проти колоніальної політики царського уряду щодо Ірану. Ці його статті, написані з широким використанням фактологічних даних, зберегли своє значення як документи, що дають уявлення про політику російського уряду щодо Ірану на початку XX ст. [2-3].

З огляду на вище перелічені обставини цілком закономірним, на думку ученого, поставав той факт, що коли в Російській імперію тривав політичний страйк й був оголошений Маніфест 17 жовтня 1905 р., що передбачав появу в абсолютистській Росії деяких елементів парламентаризму, іранське суспільство схвилювалося і стало також вимагати подібних реформ [2-3; 5].

Агатангел Кримський висвітлив події младоіранської революції1905–1911 рр. При цьому він наголошував на тому, що введення російських та англійських військ на територію Ірану є нічим іншим, як втручанням у внутрішні справи Іранської держави [3, с. 134].

Характеризуючи спадщину А. Кримського з історії Ірану нового часу, варто дати оцінку бабідському руху в його науковій спадщині.

Даній проблематиці сходознавець присвятив окрему розвідку під назвою «Общий исторический очерк бабизма и обзор литературы о нем». Що стосується оцінки цього руху, то слід зазначити, що він називав бабізм прогресивним в соціально-економічному та релігійному аспектах явищем. Агатангел Юхимович намагався пояснити, що іранське суспільство, вірячи в «Баба», тобто нового пророка, мало на меті не лише протест проти деяких положень панівного у державі шиїтства, й а прагнуло здійснити соціально-економічні реформи, яких вельми потребувало, і які були проголошені Бабом та його послідовниками [3, с. 135].

Проаналізувавши відображення деяких аспектів історії Ірану в науковій спадщині ученого, перейдемо до рецепції нової історії Туреччини.

Це питання було найґрунтовніше досліджені ученим у статті «Турция» [6, с. 135; 3, с. 136] , хоча про це йдеться і в нарисі «Школа, письменство і освіта у турецько-арабських краях» [6, с. 138; 3, с. 136].

У розвідці «Турция» найбільшу увагу сходознавець приділив становищу Османської імперії на міжнародній арені у XIX ст., точніше – боротьбі європейських держав за розподіл турецьких володінь, що є, фактично, історією Східного питання.

Окрім того, учений приділив значну увагу національно-визвольній боротьбі підкорених османами народів – грецького, болгарського та сербського.

Доволі цікавим є той факт, що А. Кримський схвально ставився до ролі Росії в розпаді колись могутньої Османської імперії. Підкресливши загальну агресивність зовнішньої політики Російської імперії за Катерини II, учений констатував, що саме військові успіхи росіян на османських кордонах надихнули на визвольну боротьбу сербів, румун та греків, а на Середземному морі – арабів та албанців [3, с. 137].

З внутрішніх проблем історії Туреччини нової доби Агатангел Кримський найбільше уваги приділив танзімату, рухам за модернізацію країни в європейському дусі та младотурецькій революції. Учений позитивно розглядав реформи Селіма III, втілення їх у життя його наступником Махмудом II (особливо – знищення яничарського корпусу) та скасування побудованих на середньовічній феодальній системі вотчин – тімарів. Разом із тим, учений критикував неспроможність султанів довести модернізаційні реформи до кінця [3, с. 138].

На думку А. Кримського, негативом було те, що після Паризького миру 1856 р., Османська держава потрапила у фінансову залежність від Англії та Франції. Не меншим негативом, проте, було, на його погляд, і загравання з Німеччиною, що призвело до залежності Османської імперії і від цієї держави.

Прямим наслідком цих подій в новій історії Туреччини Агатангел Юхимович вважав появу младотурецької організації «Єднання і прогрес», керівництво якою взяло на себе ліберально налаштоване турецьке офіцерство [3, с. 139].

У червні 1908 р. младотурки здійснили державний переворот. Позитивне значення цієї події учений бачив лише в поваленні режиму деспотії султана Абдул-Хаміда II. Агатангел Юхимович вважав, що младотурки з їх «яничарськими замашками» не могли розв’язати усіх тих болючих проблем турецького суспільства, які стали особливо помітні на початку XX ст. Учений також стверджував, що саме завдяки младотуркам Туреччина програла Балканські війни і була втягнута в Першу світову війну, в якій також зазнала поразки [3, с. 139–140].

Таким чином, розглянувши рецепцію деяких аспектів нової історії Ірану і Туреччини в сходознавчих працях Агатангела Кримського, можемо зробити висновок про значний внесок ученого в російську та українську орієнталістику Нового часу. Адже до А. Кримського ніхто з російських та українських істориків не наважувався досліджувати орієнталістику цієї доби з огляду на нерозривний зв’язок нової історії з політичними процесами всередині цих держав. Можемо констатувати, що Агатангел Юхимович, безперечно, став новатором у висвітленні історії означених країн у Новий час серед інших істориків-учених сучасної йому доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Веркалец М. Проблема духовности тюркских народов в исследовании А. Е. Крымского / М. Веркалец. – К., 1994. – С. 35–61.
2. Гурницкий К. Агафангел Ефимович Крымский / К. Гурницкий. – М., 1980. – 192 с.
3. Гурницький К. Кримський як історик / К. Гурницький. – К., 1971. – 184 с.
4. Ільєнко І. У жорнах репресій: оповіді про українських письменників / І. Ільєнко. – К., 1995. – С. 316–339.
5. Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://oriental studies.org.ua/index.php?link=ivran_ru_&navStart=6.
6. Кримський А. Ю. Бібліографічний покажчик, 1889–1971 / Агатангел Юхимович Кримський. – К., 1972. – 168 с.
7. Кримський, Агатангел. Нариси життя і творчості [відп. ред. Василюк О. Д. та ін.]. – К., 2006. – 564 с.
8. Матвєєва Л. Був охоронцем Академії / Леся Матвєєва // Політика і час. – К. – 2006. – № 5. – С. 86–95.
9. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського / Соломія Павличко. – К., 2001. – 328 с.
10. Пріцак О. Українець тюркського походження Агатангел Кримський / Омелян Пріцак // Пам’ять століть. – 2008. – № 4. – С. 124–142.

Гончарук Т.

Науковий керівник – доц. Секо Я. П.

НАДЖДААЛЛІЛУЄВА: САМОГУБЦЯЧИ ЖЕРТВА?

10 листопада 1932 року в «Правді» з’явилось коротке повідомлення: «Н. С. АЛЛІЛУЄВА. В ніч на 9 листопада помер активний та відданий член партії товариш Надєжда Сергіївна Аллілуєва. ЦК ВКП(б)». Саме тоді радянський народ вперше дізнався ім’я Н. Аллілуєвої – дружини Сталіна.

Що відбулося тієї фатальної ночі? Які обставини смерті дружини «вождя»? Ці питання цікавлятьть дослідників не одне десятиліття. Отже, метою роботи є дослідження обставин смерті Надєжди Аллілуєвої, визначення мотивів її поведінки через аналіз спогадів сучасників тих подій.

Час – суворий суддя. І тільки він вносить остаточний вирок епосі і тим, хто стояв біля вершини влади. Й. Сталін – фігура, щоуособлювала владу. Час його правління став історією. Звертаючись сьогодні до долі його сім'ї, ми прагнемо глибше проникнути в події часу, зрозуміти їх у всьому протиріччі, такими, які вони були.

Шлюб Аллілуєвої зі Сталіним, що відбувся 1917р., не можна назвати щасливим. Сталін був зайнятий роботою, більшу частину свого часу проводив в Кремлі. Не раз Надя йшла від нього разом з дітьми, а незадовго до смерті навіть заявила про свій намір після закінчення Промисловій академії переїхати до родичів. Це пригнічувало Сталіна, який не був до такого готовий[7].

Існує декілька версій загибелі дружини Сталіна. Іноземні журналісти в Москві, не отримавши офіційної інформації, змушені були задовольнятися чутками про її загибель в автомобільній катастрофі, або смерті від апендициту[1].

У суспільстві поширювались чутки про самогубство. Про це досить докладно написано в спогадах її дочки Світлани «Двадцять листів до друга».

Інша версія – її застрелив Й. Сталін. Про це написано в листі Івана Спірічева, студента Ставропольського педінституту. В той час він був репетитором сина одного відомого лікаря, який працював у крайовому управлінні НКВС: «Після занять учень мав звичай проводжати мене до гуртожитку, де я жив. Вийшли з їх квартири на вулицю, і він почав розмову про Аллілуєву. Каже: «Її застрелив Сталін!» Питаю, звідки у нього такі відомості? Відповідає: «Папа був сьогодні на роботі в управлінні НКВС і там весь час про це розмови йдуть»» [5].

За третьою версією Н. Аллілуєву застрелили за наказом чоловіка[4].

Дві останні версії, мабуть, ніколи не знайдуть підтвердження і можуть існувати тільки у вигляді припущень через відсутність якихось документальних відомостей.

Ревнощі, як причина смерті Аллілуєвої не одноразово звучить в роботах дослідників. Дружину застрелив Сталін через ревнощі. Аллілуєва начебто мала близькі стосунки з Яковом, сином Сталіна від першого шлюбу, і саме це підштовхнуло вождя на вбивство. Втім підтверджень цього бракує[6].

Схожа версія – це обставина інтимного зв’язку з матір'ю Аллілуєвої, і Надія, в такому

разі, була дочкою і дружиною Сталіна одночасно. Коли вона запитала Сталіна, чи був у нього роман з її матір'ю, він відповів, що у нього було багато романів, можливо, і з її матір'ю. Після цієї розмови Аллілуєва застрелилася[2].

Про смерть Аллілуєвої говорили й сучасники. М. Хрущов, який навчався разом з дружиною Й. Сталіна і добре її знав, згодом сказав з цього приводу:

«... Надя покінчила з собою. Вона померла за загадкових обставин. Але як би вона не померла, причиною її смерті були якісь дії Сталіна, і Світланка, дочка Сталіна, безперечно, знала про це. Ходила навіть чутка, що Сталін застрелив Надю. Згідно з іншою версією, яка видається мені більш правдоподібною, Надя застрелилася через образи, завданої її жіночому гідності. Світланка, безсумнівно, щось знала про те, чому загинула її мати, і вона дуже сильно переживала»[5].

Опубліковані листи радянського вождя і Надєжди Аллілуєвої ще раз підтверджують міркування. Довгі роки вважалося, що дружину застрелив Сталін. Однак листування розкриває інші мотиви, які не прямо підтвердили версію самогубства.

Листи встановили абсолютну залежність (у тому числі і в грошовому плані) дружини від чоловіка: «Вийшли мені, якщо зможеш, 50 рублів, я зовсім без грошей» - писала вона. «Я передаю тобі 120 рублів з товаришем, який сьогодні виїжджає до Москви» - відповів Сталін[3].

У щоденниках Молотова, самогубство Аллілуєвої, свідками якого стали Сталін і його дружина Поліна Семенівна, описується так: «Вона дуже ревнувала його. Циганська кров. У ту ж ніч і застрелилася. Поліна засуджувала її вчинок, говорила: «Надя була не права. Вона залишила його в такий важкий період!» Що запам'яталося? Сталін підняв пістолет, яким застрелилася Аллілуєва, і сказав: «І пістолетик-то іграшковий, раз у році стріляв», – пістолет був подарунковий; подарував їй свояк, по-моєму ... – «Я був поганим чоловіком, мені ніколи було водити її в кіно». Пустили чутку, що він її убив. Я ніколи раніше не бачив його сумним. А тут, біля труни Аллілуєвої, я бачив, як у нього котилися сльози »[8].

Протягом багатьох років обставини загибелі Наді вивчав історик Юрій Александров. На його думку ревнощі дійсно могли стати причиною загибелі Надії.

«Ревнощі, звичайно. По-моєму, зовсім необгрунтовані ... Аллілуєва була, по-моєму, трошки психопаткою в цей час ... ». Спираючись на свідчення очевидців, – історик вказує, що Аллілуєва ревнувала Сталіна до дружин його наближених і навіть до перукарші, у якої Сталін голився[4].

Значний інтерес представляють спогади дочки Сталіна, Світлани Аллілуєвої: «Він був занадто розумний, щоб не зрозуміти, що самогубці завжди думають «покарати» кого-небудь своєю смертю ... Це він зрозумів, але не міг усвідомити - чому? За що його так покарали? І він питав у оточуючих: хіба він не любив і не поважав її як дружину і як людину? .. В останні роки, незадовго до смерті, він раптом став часто говорити зі мною про це, абсолютно зводячи мене цим з розуму ... То раптом спирався на «погану книжечку», яку мати прочитала незадовго до смерті ».

Що ж це за книга, яка перевернула життя Надії Аллілуєвої і привела її до трагічного рішення? Припустимо, що мова йшла про книгу Дмитрівського «Про Сталіна і Леніна». У ній вперше детально розповідалося про репресії, організовані і проведені особисто Сталіним в Царицині, у Польщі, після придушення Кронштадтського заколоту ... Ось уривок з книги: «Спокійний, нерухомий сидить Сталін з кам'яним обличчям допотопної ящірки, на якому живуть тільки очі. Він плете мережу інтриг: вивищує одних, розтоптує інших, купує, продає тіла і душі ... Сьогодні він страшенно самотній, він нікому не вірить, крім тихої жінки, що стала його дружиною, матір'ю його дітей і мимовільною співучасницею його злочинів ... »[6].

Можливо, саме ця книга трагічно вплинула на самотню Н. Аллілуєву незабутнє враження.

У щоденнику подруги Надії Аллілуєвої, Марії Сванідзе, розстріляної як «ворог народу» в 1942 році, можна знайти такий запис: «І тут Йосип сказав: «Як це Надя ... могла застрелитися. Дуже вона погано зробила». Сашико вставила репліку - як вона могла залишити двох дітей. «Що діти, вони її забули через декілька днів, а мене вона скалічила на все життя. Вип'ємо за Надю!» - Сказав Йосип. І всі ми пили за здоров'я дорогої Наді, яка так жорстоко нас покинула ... ». Це знову ж таки вказує на версію про самогубство[9].

Бачимо, що чутки підказують Сталіну цілий ряд прийнятних версій, однак він не скористався жодною з них. Деякий час по тому, ним була висунута така версія: його дружина

хворіла, почала одужувати, проте всупереч порадам лікарів занадто рано встала з ліжка, що викликало ускладнення і смерть.

Чому не можна було сказати просто, що вона захворіла і померла? На те була своя причина: всього за півгодини до смерті Надєжду Аллілуєву бачили живою і здоровою, оточеною численним товариством радянських сановників і їхніх дружин, на концерті в Кремлі. Концерт давався 8 листопада 1932 р. з нагоди п'ятнадцятої річниці Жовтня.

Отже, як переконливо довів Ю. Александров, версія про вбивство Н. Аллілуєвої не підтверджується фактами. Навпаки, свідчення про самогубство видаються обґрунтованими. Втім, мотиви такого кроку –з необережності чи через емоційний стрес, залишаються нез'ясованими. Для Сталіна, як і для всього суспільства, воно стало несподіваним ударом. Але найбільшого удару Надія Аллілуєва завдала собі, адже своєю марною смертю вона нікому нічого не змогла довести.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Светлана Аллилуева. Двадцать писем к другу. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 26. 12. 2012. Режим доступу: http://lib.aldebaran.ru/author/allilueva_svetlana/allilueva_svetlana_dvadcat_pisem_k_drugu/
2. Лариса Васильева. Кремлёвские жёны. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 26. 12. 2012. Режим доступу: http://1001.ru/books/kremlin_wife/
3. Владимир Горак. Вторая и последняя жена. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 05. 03. 2013. Режим доступу: http://hronograf.narod.ru/05/traged.htm
4. Наталья Иванова. Супружиские измены. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 27. 03. 2013. Режим доступу: http://www.e-reading-lib.org/book.
5. Лариса Кафтан. Надежда Аллилуева. Трагическая история второй жены Сталина. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 02. 03. 2013. Режим доступу: http://www.1tvnet.ru
6. Олександр Колесник. Міфи і правда про сім'ю Сталіна. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 13. 02. 2013. Режим доступу: http://www.istorya.ru/book/stalin
7. Олександр Колесник. Хроніка життя сім'ї Сталіна. . – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 27. 03. 2013. Режим доступу: http://www.e-reading-lib.org/book.php?book=
8. Александр Орлов. Тайная история сталинских преступлений. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 27. 03. 2013. Режим доступу: http://trst.narod.ru
9. Суицид Надежды Аллилуевой. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 20. 03. 2013. Режим доступу: http://www.stalin.su/book.php?action=header&id=14

Гринчук О.

Науковий керівник – доц. Валіон О.П.

БАЛКАНСЬКА ПРОБЛЕМА В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ КІНЦЯ XIX–ПОЧАТКУ XX СТ. (НА ПРИКЛАДІ БАЛКАНСЬКИХ ВОЄН 1912 – 1913РР., 1913Р.)

Актуальність проблеми.Від початку XXст. Балкани трактуютьсяяк «порохова бочка» Європи, чому значною мірою сприяли дві Балканські війни 1912 і 1913 рр. Однак, на думку низки відомих дослідників проблеми, не слід пояснювати перетворення Балкан в гарячу точку Європи лише суперництвом ворогуючих угрупувань держав,це стало можливим тому, що боротьба держав поєднувалася тут із суперництвом молодих національних держав, з прагненням буржуазії окремих країн досягти переваги на півострові, зайняти перше місце під балканським сонцем, потіснити сусідів[2].

Важливими для наступних процесів розвитку європейських країн є і наслідки означених подій[1], зокрема, залучення практично всіх країн півостровудо двох світових воєн, греко-турецька війна 1919 – 1921 рр., недавня неоголошена сербсько-хорватська, кривавий конфлікт у Боснії і Герцеговині, чимала кількість інших больових точок у цьому регіоні.

Тому, передумови, причини, розв'язання та наслідки балканської проблеми в контексті міжнародних відносин кінця XIX – початку XX ст. залишаються у полі досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників.

Мета статті – зробити спробу аналізу балканської проблеми в контексті міжнародної політики кінця XIX – початку XX ст.(на прикладі перебігу Балканських воєн 1912–1913рр., 1913р.). **Завдання статті** – розглянути основні етапи розгортання Балканських воєн 1912–

1913рр., 1913р.), простежити роль європейських країн, зокрема, Росії та Англії в політичних подіях на Балканах в означений період.

На початку ХХ ст. Балкани залишаються однією з актуальних тем великої європейської політики. Об'єктивними причинами цього стало те, що Османська імперія остаточно втратила важелі впливу на свої європейські провінції, а Австро-Угорщина,яку активно підтримувала Німеччина, почала готуватися до рішучих дій, спрямованих на встановлення власного контролю над регіоном.Намагаючись запобігти посиленню Габсбурзької монархії, не допустити її територіального розширення за рахунок територій на Балканах, інші великі держави, зокрема, Росія, висунули гасло «Балкани – балканським народам!».

Таким чином, підбурюючи країни та народи Балкан відносно формулювання програм перетворень на півострові, великі держави виходили, передусім, із власних інтересів та реальних можливостей, що відкрилися взв'язку з наявністю суперечностей між європейськими грандами.

Для Сербії програма «Балкани – балканським народам!» в умовах, коли приєднання Боснії та Герцеговини після тимчасової окупації їх Австро-Угорщиною стало неможливим, насамперед, полягала у визволенні сербів, котрі проживали в областях під владою Порти, та приєднання цих територій до себе.У втіленні цих планів серби зіткнулися з протидією болгар, які також претендували на південну частину півострова (Косово, Македонія, Північна Албанія).

Ситуація на Балканах загострилася впродовж 1903–1904рр.:Ілінденське повстання в Македонії, заворушення в європейських провінціях Османської імперії, російсько-австрійська та австро-німецька зустрічі на вищому рівні, активізація підготовки до проведення реформ в Османській імперії, надання Портою Німеччині концесії на будівництво залізниці в Малій Азії тощо.

Одночасно, погіршилися двосторонні австро-сербські відносини, тому Сербія у своїй зовнішній політиці знову почала орієнтуватися на Росію, а ідея заснування політичного союзу Сербії, Чорногорії, Болгарії та Греції невдовзі стала першочерговим завданням моменту.

Цей період характеризувався, крім іншого, тим, що, всупереч несприятливим зовнішнім чинникам, поступово активізувалися і набули конструктивності двосторонні контакти між окремими балканськими країнами. Першими розпочали серйозні переговори Сербія та Чорногорія (1903–1904рр.), результатом яких стало укладення договору про економічне співробітництво між Сербією та Болгарією, негласну домовленість, в якій сторони зобов'язалися спільно захищатися проти будь-якої можливої агресії. Договір 1912 р. визначав межі можливого розширення кордонів двох держав за рахунок європейських провінцій Туреччини, започаткувавши процес створення коаліції балканських країн, до якої згодом увійшли Сербія, Болгарія, Чорногорія та Греція.

Скориставшись, як приводом, відмовою Стамбула надати автономні права населенню Македонії та Фракії, а також зупинити оголошену мобілізацію, союзники розпочали бойові дії проти турків (першим 4 жовтня оголосив війну король Чорногорії Школа).Вдалими були дії й інших союзницьких армій, що змусило Туреччину піти на переговори, котрі закінчилися підписанням у Лондоні мирної угоди (1913 р.), за якою вона відмовлялася практично від усіх своїх європейських провінцій, крім частини Фракії, Константинополя та проток Босфор і Дарданелли.

Визволені з-під турецької влади території поділили між собою країни-переможниці. Частину їх приєднала до себе Сербія, її здобутки могли б бути більшими, та Австро-Угорщина доклала чимало зусиль, щоб обмежити сербський вплив.Відень вимагав від Сербії відвести армії з Адріатичного узбережжя, погрожуючи оголосити війну у випадку невиконання вимоги, схожі вимоги були поставлені й перед Чорногорією. Наступним кроком у цьому напрямі стало проголошення незалежності Албанії (28 листопада 1912 р.) під патронатом та за безпосередньої участі Австро-Угорщини, – мета якого полягала знову ж таки в недопущенні Сербії до моря.

Одразу після тріумфального для балканських країн завершення війни з Туреччиною загострилися суперечності між Сербією і Болгарією, що призвело влітку 1913 р. до воєнного конфлікту між ними, т. зв. Другої Балканської війни (17 червня – 28 липня 1913 р.), учасниками якої стали Сербія та Греція, з одного боку, і Болгарія, з іншого. Невдовзі у війну проти Болгарії вступила також Румунія.

Війна закінчилася підписанням у Бухаресті мирного договору, згідно з яким Сербія одержала велику частину Македонії.Перемога Сербії в Другій Балканській війні ще більше

зміцнила її позиції, поставивши на порядок денний питання про об'єднання в одній державі всіх історичних сербських теренів, а також про створення південнослов'янської держави, до складу якої увійшли б і «австрійські»слов'яни.

До Бухарестського договору були включені три декларації: болгарська – з протестом проти його умов і висловленням надії на їх перегляд, союзників і Румунії – проти ревізії договору, що свідчило про хиткість досягнутої згоди. Отже, зав'язалися вузли найгостріших протиріч –болгаро-румунських навколо Південної Добруджі, болгаро-грецьких і сербських – через розмежування в Македонії, болгаро-турецьких – через землі у Фракії.

Отже, Балкани перед першою світовою війною воістину становили політичний «пороховий льох», але левова частка провини за це лежала на урядах країн Південно-Східної Європи. Суспільно-політична обстановка нагадувала не післявоєнну, з поступовим пом'якшенням напруженості, а передвоєнну, і наступні події Першої світової війни дали переконливий матеріал на підтвердження цієї думки.

Така динаміка суперечностей між Сербією і Болгарією викликала значний резонанс усіх європейських країн. У рамках статті зосередимо увагу на висвітленні позиції російської та англійської дипломатій, оскільки Британська та Російська імперії на початку XX ст. належали до числа провідних світових держав, як за територієюта населенням, так і за військовим, економічним і стратегічним потенціалом, відігравали провідну роль в міжнародних відносинах.

1907 рік, коли Англія і Росія підписали Конвенцію у справах Персії, Афганістану та Тибету,й об'єднали свої зусилля для відсічі експансії Німеччини, став важливимрубежем у світовій політиці. Угода завершувала розмежування великих європейських держав перед загрозоюсвітової війни, однак,наявність взаємної ворожнечі, численних протиріч в Європі і, особливо, в Азії, не дозволили перетворити цей блок у формальний союз, скріплений договірними зобов'язаннями.

Увагу дипломатії Європи, зокрема Англіїта Росії,у 1912–1913 рр. приковували Балкани. Для великих держав Балканські війни обернулися серією великих і малих міжнародних криз, яких упродовж двох років історики нараховують близько десятка. Ці кризи різко загострили тліючі конфлікти між великими державами, посилили міжблокове протиріччя і поставили Європу перед загрозою великої війни.

Значну роль у формуванні та здійсненні дипломатичного курсу в Англії означеного періодувідіграли Е. Грей – тогочасний глава Міністерства закордонних справ, А. Нікольсон, У. Тіррел, його соратники– ліберал-імперіалісти. Всупереч складній внутрішньополітичній ситуації в Англії, наявності гострих суперечностей з Росією, схильності частини британської дипломатії до домовленостей з німецьким блоком з низки питань, англо-російська Антанта не розпалася.

Однак, історики [4] вказують, щоангло-російська дипломатія на Балканах зазнала низки тактичних поразок, відступаючи перед австро-німецькою політикою «броньованого кулака». Тим не менш, у стратегічному відношенні підсумки Балканських воєн можна вважати досить сприятливими для Антанти, оскільки ситуація, в якій знаходився німецький блок, в цілому погіршилася, а Росія й Антанта уникнули війни і виграли час для зміцнення своїх армій.

Англійська дипломатія, очолювана Е. Греєм, грала на Лондонській конференції ключову роль посередника між двома військовими блоками: Троїстим союзом і Франко-російським союзом, але при цьому намагалася діяти на користь своїх партнерів по Антанті. До Англії сходилися всі нитки європейської дипломатії: вона фактично координувала політику Антанти, але при цьому, її «незалежне» становище було головною інтригою міжнародних відносин напередодні Першої світової війни.

Дослідники стверджують, що Великобританія не була зацікавлена в тривалій відстрочці світової війни, і тому іноді провокувала Росію на дії, які могли наблизити конфлікт. Але головним для британської дипломатії були обставини початку конфлікту: неодмінною умовою було те, що вина за нього, в очах англійського громадської думки, повинна бути покладена на ворожу коаліцію [4].

Балканський напрям був, традиційно, головним у російській зовнішній політиці. Росії (за допомогою, переважно, Англії) вдалося створити альянс із раніше ворогуючих між собою балканських націй під своєю егідою.Загалом, Балканські війни 1912–1913 рр. дали новий імпульс для відродження в Росії ідеї слов'янської єдності. Перемоги Балканського союзу були

сприйняті значною частиною російського суспільства як шанс взяти реванш за поразку в Боснійській кризі.

В ході військових подій виникла загроза закриття Босфору і Дарданелл для російського торгового флоту, що змусило і Державну думу, і впливові підприємницькі організації через органи російської преси знову підняти проблему Чорноморських проток[5].

Згодом, розбіжності в Балканському союзі, які призвели до Другої Балканської війні, оцінювалися в російському суспільстві як поразка не тільки російської дипломатії, але і Росії як великої держави – покровительки слов'ян. Дослідники вказують, що«про-німецьки» налаштовані націоналістичні кола, скориставшись моментом, спробували піддати сумніву ефективність союзу з Францією та угоди з Англією. Однак у цілому за підсумками Другої Балканської війни співвідношення сил на Балканах змінилося на користь Антанти, оскільки втрата Болгарії була компенсована посиленням Сербії і зміною курсу Румунії[5].

Саме в період Балканських воєн відбувся злам у настроях значної частини російського суспільства – була пройдена межа, за якою загроза європейської війни вже не здавалася катастрофою. Слово «війна» легко вимовлялося на патріотичних маніфестаціях, миготіло на сторінках газет. У питанні про Босфор і Дарданелли навіть, раніше обережні, кадети продемонстрували готовність йти до кінця.

Про наростаючу напругу міжнародної обстановки напередодні світової війни свідчив російсько-німецький конфлікт, викликаний військовою місією на чолі з генералом фон Сандерсом, в результаті чого зона Чорноморських проток виявилася під німецьким контролем. Це була остання поступка російської дипломатії. Російсько-німецька «газетна війна», що розгорнулася навесні 1914 р., для обох сторін стала інформаційною підготовкою до неминучого збройного зіткнення.

Загалом, з появою балканської системи союзів 1912 р.Російська імперія зайняла позицію безпрецедентного домінування на Балканах. У кампанії проти Османської імперії її протеже – малі балканські народи, – показали високі бойові та моральні якості, однак,зрештою, поховали свою нетривалу єдність у братовбивчій війні. Для російської дипломатії період Балканських воєн обернувся низкою поразок, а міжсоюзницька війна практично знищила престиж Росії на Балканах, похитнула його і в Європі.

Значною мірою провалиросійської позиції були об'єктивно обумовлені загальною кризою самодержавно-деспотичноїРосійської держави, з іншого боку –недалекоглядністю російської дипломатії, очолюваної С.Д. Сазоновим [4].

Отже, період Балканських воєн заклав багато проблем і конфліктів, актуальних і в наші дні. Серед них: підстави багатьох прикордонних і міжнаціональних суперечок, у тому числі, косівської проблеми, коли частину територій, населених албанцями, було передано Сербії. У той же період виникла гостра македонська проблема, коли щодо спірних земель зіткнулися конкурентні домагання декількох балканських країн –Болгарії, Греції і Сербії.

На нашу думку, без належного знання історії Балканських воєн 1912 – 1913 років, криз,динаміки міжнародних відносин, пов'язаних з ними, складно зрозуміти, як відбувалося «скочування» Європи до великої війни, як народжувалися і оформлялися її обставини, причини та наслідки. Глибоке розуміння особливостей балканських криз, які сколихнули Європу в 1912–1913 рр., пояснює логіку подій, пов'язаних з Липневою кризою 1914 р., коли розпочалася світова війна. Низка істориків вважають також, що головним, хоча й віддаленим, наслідком Першої світової війни була Друга світова війна, тому, вивчення їх коренів є ключем до розуміння усієї історії XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Виноградов В. Н. Восточный вопрос в большой европейской политике / В «пороховом погребе Европы» 1878–1914 гг. –М.: Индрик, 2003. – 536 с.
2. Виноградов В. Н. Международныеотношения на Балканах 1856–1878. –М., 1986. [Електронний ресурс]: Режим доступу.– http://mirknig.com/knigi/1181498027-mezhdunarodnye-otnosheniya-na-balkanah-1856-1878.html
3. Виноградов В.Н. Об историческихкорнях «горячихточек» на Балканах [Електронний ресурс]: Режим доступу. – http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/BALKANS.HTM
4. Захаров П.В. Англо-русскиедипломатическиеотношения в периодБалканскихвойн/ П.В. Захаров. – Автореф. дисс. канд.истор. наук. – Рязань, 2002. – 24 с.

5. КостриковаЕ.Г. Внешняяполитика в общественномнениИРоссииинакануне Первоймировойвойны /Е.Г. Кострикова.–Автореф. дисс. докт. истор. наук. – М., 2011. – 48 с.

Гринчук О.

Науковий керівник – доц.Секо Я.П.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИМ.А. БУЛГАКОВА

Становлення суспільно-політичних поглядів видатного російського письменника М.А. Булгакова – тема, яка входить до кола наукових зацікавлень дослідників різних галузей знання.Аспекти його життя і творчості стали предметом дослідження літературознавців, філософів, істориків, політологів. На цьому фоні малодослідженосуспільно-політичні погляди М.А. Булгакова, шопередбачають аналіз істориків.

Метою статті є аналізсуспільно-політичних поглядів М.А. Булгакована основні його творів, епістолярної спадщини, праць дослідників-булгакознавців.

Означена проблема має чимало напрацювань: від критичних статей, датованих за життя письменника – до ґрунтовних досліджень творчості митця, започаткованихБулгаківськими читаннями другої половини 1980-х років[4].

Серед основних булгакознавчих досліджень – «Жизнеописание Михаила Булгакова»М. Чудакової (1988) [8],«Жизнь Булгакова. Дописатьраньше, чемумереть» В. Петеліна(2001) [3],праці Б. Соколова: «Булгаковскаяэнциклопедия» (1996); «Сталин, Булгаков, Мейерхольд. Культура подсенью великого кормчего» (2004)[6], «Расшифрованный Булгаков. Тайны «Мастера и Маргариты» (2006)[5], в яких трагічна постать митця, його морально-етична позиція, суспільно-політичні погляди розглядаються у всіх протиріччях та динаміці на тлі радянської культурної політики.

Джерельну основу дослідження суспільно-політичних поглядів М. Булгакова можна розділити на групи:художні твори письменника та їх інтерпретація;особисті документиМ. Булгакова; спогади, листи, щоденники та інші матеріали людей, особисто знайомих змитцем.

Сучасні булгакознавціодностайні у думці, що на становлення поглядів і життєвих принципів письменника, які практично не змінилися до кінця життя, вплинуло, перш за все, його родинне оточення, зокрема, консерватизм, спокійне сприйняття існуючого порядку, закладені батьком, викладачем Духовної академії, отримана письменником ґрунтовна освіта.

Аналізтворчої спадщиниМ. Булгакова свідчить, що його хвилювали теми суспільно-політичного характеру, для прикладу, проблемимайбутнього розвитку Росії, становища народних мас.Спробуємо прослідкувати окреслену тезу на прикладі творів письменника, його щоденникових записів. Так, в листі до сестри від 31.12.1917 р. М. Булгаков писав: «Придетлистароевремя? Настоящеетаково, что я стараюсь жить, не замечая его, не видеть, не слышать! Недавно, в поездке в Москву и Саратов, мне пришлось все видетьвоочию и больше я не хотелбывидеть…Виделтолпы, которыеосаждалиподъездызахваченных, запертыхбанков, голодныехвосты у лавок, затравленных и жалких офицеров, виделгазетные листки, гдепишут, в сущности, об одном: о крови, котораяльется и на юге, и на западе, и на востоке, и о тюрьмах. Все воочиювидел и понялокончательно, чтопроизошло» [9].

Співставляючицей процес іздинамікою Західної Європи, М. Булгаков передбачив могутній поступ останньої. У щоденникучитаємо: «Мыопоздаем...Мы так сильно опоздаем, чтониктоизсовременныхпророков, пожалуй, не скажет, когда же наконецмыдогонимих и догонимливообще? Ибомынаказаны. Нам немыслимосейчассозидать. Перед нами тяжкая задача – завоевать, отнять свою собственную землю. Расплатаначалась» [9].

У фейлетоні «Прийдешні перспективи» (1919 р.) М. Булгаков вказував, що «наздогнати» буде практично неможливо, що «велика соціальна революція» загнала Росію на саме дно «ями ганьби та лиха»[9].

У 1920-і рокиу письменниказ’явилися сподівання, що нова економічна політика дозволить відновити народне господарство, підняти Росію на новий рівень. Однак, до кінця 1920-х років М. Булгаков зневірився в правоті комуністичної ідеології. Показовими є його гротескні образи щодо майбутнього радянського суспільства: «В Самаре два трамвая. На одномнадпись «ПлощадьРевлюции – тюрьма», на другом – «ПлощадьСоветская – тюрьма».

Что-то в этомроде. Словом, все дороги ведут в Рим!» (21.07. 1924 р.) [9].

У фейлетоні «Муза помсти» революція трактується письменником як продовження стихійних селянських бунтів, небезпечних, зокрема, і тим, що неосвічений народ легко використовується як знаряддя насильства в інтересах того чи іншого політичного угрупування. Отже, М. Булгаков зневірившисьуперспективах комуністичної ідеології, віддав перевагу повільній суспільно-політичній еволюції.

Аналіз творів вказаного періоду дозволяє висловити припущення, що зразком розвитку Росії письменник бачив західну демократію.Проте згодом, в романі «Біла гвардія», розмірковуючи над питанням державного устрою Росії, М. Булгаков задекларувавнеобхідність повернення країни до самодержавства.Герої роману стверджували, що на Русі можливі лише віра православна і влада самодержавна, що зречення государя – найстрашніша трагедія для Росії. Це свідчить про певну динаміку суспільно-політичних поглядів письменника.

У цьому романі яскраво зображені масові соціально-політичні рухи, зокрема, ненависть селян до поміщиків, офіцерів, німців-окупантів, Петлюри. Однак, провину за насильство письменник покладав не на солдат, а на керівників – Петлюру, Леніна, Денікіна, Троцького, Врангеля. Отже, участь М. Булгакова в громадянській війні призвела до рішучої антивоєнної позиції: «Прокляття війнам відтепер і навіки!»

Письменник бачив трагічні масштаби зіткнення між більшовиками і білою армією. Однак, непротиставлення «червоних» і «білих», що було пануючим мотивом в літературі 1920-х років, а примирення, прощення образ і навіть злочинів громадянської війни стало головною темою «Білої гвардії».Важливими для М. Булгакова особистісними рисами –християнськими цінностями, розумінням значення суспільного порозуміння,докорами сумління, – письменникнаділив і свого героя генерала білої армії Хлудовау п’єсі «Біг» (1919), де розвинув проблему вимушеної еміграції,передбачив трагізмзагибелі покоління російської інтелігенції.

В «останньому західному» романі «Майстер і Маргарита» одночасно представлена оригінальна філософська концепція і гостра політична сатира, прихована від цензури і недоброзичливих читачів. Проблема взаємовідносин письменника і влади – одна з найболючіших для М. Булгакова тем, оскільки він не був сприйнятий своїми сучасниками, його п’єси практично не ставилися, а твори не виходили в світ з кінця квітня 1925 року. Так, газетна кампанія проти Майстра і його роману нагадує газетне цькування самого М. Булгакова і його творів. Глибокий філософський і психологічний підтекст несе той факт, що у результаті Майстер був змушений шукати захисту у Воланда. Ця тема розвинута і в п’єсі «Мольєр», у якій один з найсильніших мотивів – відносини Мольєра з королем (Булгаков – Сталін). Письменник не хотів пристосуватися до нових умов життя, як вчинили його колеги (В. Катаєв, Л. Леонов та інші), тому протистояння поета-творця і тиранічної влади завершилося перемогою останньої.

У романі «Майстер і Маргарита», змальовуючи різні прошарки тогочасного суспільства, М. Булгаков висловив глибокий скептицизм щодо можливості переродження на краще тих, хто «вихований революцією». Масові чистки і репресії 1920-30-х років, відображені в епілозі роману, пожежі в Москві символізували сумні наслідки революції для Росії.Така аналогія логічна, адже одними з прототипів Воланда з почтом помічників, які виступають в ролі паліїв, були Сталін і його соратники.

Окремий блок творів письменника, важливий для аналізу його суспільно-політичних поглядів, – сатиричні повісті антиутопічногохарактеру«Дияволіада» (1925 – 1926 рр.), «Фатальні яйця» (1924) і «Собаче серце» (1925 р.). Вонистали відгуком М. Булгакова на культурну і соціально-історичну ситуацію в радянській Росії першої половини 20-х років минулого століття.

Антиутопічний характер повісті «Фатальні яйця»надає ситуація наукового експерименту, перенесена на ґрунт соціальних відносин. Алегорія М. Булгакова стає більш, ніж очевидною: відкриття вченого-теоретика, легковажно застосовані на практиці, дали непередбачені і трагічні результати. Лабораторні експерименти і відкриття професора Персикова (в тексті проводяться часті портретні та хронологічні паралелі його із В. Леніним), використані в практичній діяльності Рокко, ставали у М. Булгакова аналогією соціального експерименту, проведеного більшовиками над Росією.Другим за значенням в системі персонажів повісті стає образ А.С. Рокка, який уособлює ленінську епоху, що відійшла в минуле.

Негативне ставлення М. Булгакова до комуністичної ідеології засвідчує його пародія «Інтернаціоналу», який був на той час державним гімном радянської Росії:

«…Ни туз, ни дама, ни валет,

Побьёммыгадов, без сомненья,

Четыресбоку — ваших нет…» (1, с. 448).

М. Булгаков підсилює своє заперечення комуністичної доктрини художнім прийомом поєднання образів партійного гімну із стилістикою та образами «блатного» репертуару.

За своїм стилем повість «Собаче серце» також несе ознаки науково-фантастичного і авантюрного сюжету. Крім побутових реалій пореволюційної епохи (горезвісне «квартирне питання», нібито вирішене у 1926 році.), в повісті знайшливідгомони культурного життя цієї епохи, несприйняттяМ. Булгаковим, послідовним прихильником класичних традицій, творчих шукань театрального новатора В. Мейєрхольда.

Зупинимося детальніше на цій повісті, оскільки вона ілюструє низку суспільно-політичних позицій письменника. М. Булгаков постійно акцентував на відповідальності інтелігенції перед суспільством, зокрема, на прикладі яскравих персонажів професорів Преображенського і згадуваного вище Персикова, ставив питання про суспільну відповідальність вченого і державних структур. Так, професор Персиков і його відкриття «червоний промінь» загинули від рук натовпу, що є попередженням про ймовірну трагічну долю соціалістичного експерименту в Росії, що приніс народові терор і диктатуру. Експеримент професора Преображенського створив з пса Шарика Поліграфа Поліграфовича Шарикова, ідеально пристосованого до нового життя, що може трактуватися як певне соціальне явище, як безвідповідальний і передчасний експеримент.

Сам Преображенський, оцінюючи результатиексперименту, говорить:«Вот, доктор, чтополучается, когдаисследовательвместо того, чтобыидтиощупью и параллельно с природой, форсируетвопрос и приподымаетзавесу!» (1, с. 530).

Як лікар і літератор, устами професора, М. Булгаков діагностує результати експерименту в окремому людському і в суспільному вимірах:

«– <…>Моеоткрытие, чертибы его съели, с которымвы носитесь, стоитровно один ломаныйгрош... <…>Теоретическиэтоинтересно, ну ладно. <…> Ну а практическичто? Ктотеперь перед вами? – Преображенскийуказал пальцем в сторону смотровой, гдепочивалШариков.

– Исключительныйпрохвост.

– Но кто он? Клим! Клим! – крикнулпрофессор. – Клим Чугункин! <…>Вотчто-с: двесудимости, алкоголизм, “все поделить», шапка и два червонца пропали <…> хам и свинья... <…> Одним словом, гипофиз – закрытая камера, определяющаячеловеческоеданноелицо. Данное! <…> – а не общечеловеческое!»(1, с. 531).

І коли у фіналі професор констатує: «Наука еще не знаетспособаобращатьзверей в людей», – під «звіром» вгадується зовсім не собака Шарик.

Уназваних сатиричних повістяхМ. Булгаковапереконливо і майстерно змальовано гротескні картини «непівського» сучасного, передбачено криваві чистки 30-х років уже серед самих комуністів, коли одні «швондери» карали інших, масові репресії сталінського періоду.

Ще один твір, показовий для суспільно-політичних поглядів М. Булгакова – «Пригоди Чичикова» (1922), фейлетон (або «маленька сатирична повість»),назва твору відсилає нас до безсмертного роману М.В. Гоголя «Мертві душі». Яскравими є історичні паралелі: шахраєві Чичикову вдається заробити грандіозний капітал, він стає «трільонщіком».Післяреволюційну Москву населяють все ті ж Собакевичі і Ноздрьови, звичайні обивателі так само байдужі, як і колись, та ж корупція, що пронизує всі верстви суспільства, ті ж безглуздість, непрофесійність і байдужість «властьпридержащих» до свого народу. Все те, що було «до», перейшло в «після» і прийняло колосальні масштаби. Таким чином, «Пригоди Чичикова» – це найгостріший фейлетон на так звані «гримаси непу». Письменник переконаний, що революція закінчила процес омертвіння людських душ, повністю вигнала Людину з людини, отже, революція злочинна, аморальна і антигуманна.

Як письменник-гуманіст, М. Булгаков все-таки вірить у можливість майбутнього розвитку Росії. Про це свідчать його щоденникові записи: «Нужнобудет платить за

прошлоенеимоверным трудом, суровойбедностьюжизни. Платить и в переносном и в буквальномсмысле слова. Платить за безумство мартовскихдней, за безумство днейоктябрьских, за самостийныхизменников, за развращениерабочих, за Брест, за безумноепользование станком для печатанияденег... за все! И мывыплатим» [9].

Суспільно-політичні погляди М. Булгакова – видатного представника російської культури першої половини ХХ століття –це яскраве явище в історії російської та європейської літературно-політичної думки. Письменник став виразником соціально-політичних протиріч та катаклізмів радянського суспільства 1920 – 1930-х років ХХстоліття.

Пророчими були його художні образи, далекоглядними були його думки про історичні процеси в Росії, зокрема, про те, щореволюція в Росії – це не результат природного соціально-економічного і духовного розвитку суспільства, а безвідповідальний експеримент, який іменувався будівництвом соціалізму. Визначальна позиція М. Булгакова-письменника, що голий прогрес, позбавлений моральності та духовності, несе омертвіння людських душ, залишається актуальною і для нашого сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Булгаков М.А. Избранные произведения в 2-х т. / Сост. Яновская Л.М. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 1. – 766 с.
2. Петелин В.В. Михаил Булгаков: Жизнь. Личность. Творчество /В.В. Петелин. – М.: Москов. рабочий, 1989. – 500 с.
3. Петелин В.В. Жизнь Булгакова. Дописатьраньше, чемумереть / В.В. Петелин. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. –665 с.
4. Проблемы театрального наследия М.А. Булгакова: Сб. науч. трудов. – Л., 1987. – 147 с.
5. Соколов Б.В. Расшифрованный Булгаков. Тайны «Мастера и Маргариты» / Б.В. Соколов. – М.: Яуза–Эксмо, 2006. – 608с.
6. Соколов Б.В. Сталин, Булгаков, Мейерхольд. Культура подсенью великого кормчего / Б.В. Соколов.– М.: Вече, 2004. – 384 с.
7. Соколов Б.В. Булгаков. Энциклопедия (Серия: Русскиеписатели) / Б.В. Соколов.– М.: Алгоритм, 2003. – 608 с.
8. Чудакова М.О. ЖизнеописаниеМихаила Булгакова / М.О.Чудакова.–2-еизд., доп. — М.: Книга, 1988. —672 с.
9. http://lib.guru.ua/BULGAKOW/dnewnik.txt

Гудзь О.

Науковий керівник – проф. Алексієвець Л. М.

СОЮЗ УКРАЇНОК І ФЕМІНІСТИЧНІ ПОГЛЯДИ МІЛЕНИ РУДНИЦЬКОЇ

Фемінізм має багато значень, кількість яких весь час зростає−рух за рівність статей; залучення жінок до всіх галузей науки та суспільства; розуміння відмінностей між чоловічим та жіночим і подолання цих відмінностей; жіночі студії в рамках широкого суспільного контексту; жінка як категорія сама в собі; використання феміністичної ідеї як аналітичного інструмента у філософії та її використання для зміни характеру аналітичних підходів. Проте насамперед фемінізм виник із усвідомлення існування самостійності названої жінкою та її права на самовизначення. Український фемінізм безпосередньо пов'язаний з ім'ям Мілени Рудницької. Вона є чи не найвідомішою феміністкою на українських теренах.

Незважаючи на особливу актуальність даного дослідження, потрібно зазначити, що дослідницькі напрацювання історичної науки у сфері зазначеної проблематики не є настільки ґрунтовними та системними. Дослідження, започатковане у статті, опирається на доробки самої Мілени Рудницької, зокрема книгу її спогадів «Статті. Листи. Документи» [18]. Велике значення відіграли також і праці видатних українських дослідників таких як М. Богачевська−Хом'як[2], О. Кобельська [8] , Ю. Юрків [19],Т. Орлова [13] і ін.

Публікація покликана здійснити детальний аналіз феміністичних поглядів Мілени Рудницької, висвітлити історико-політичні та духовні передумови виникнення жіночого руху в Україні, що вважаємо за цієї діячки набув найбільшого розмаху, показати основні напрями структури й організації цього процесу, визначити засадничі підвалини розвитку фемінізму в обличчі українського жіноцтва.

Мілена Рудницька належить до покоління, котре сформувалось після Першої світової

війни–з гімназійною освітою, які знали про суфражизм, що жінки теж можуть проявити себе в політиці. І феномен Мілени Рудницької–це феномен успіху політика програми економічного розвитку [3, с. 196-201].

90- і роки позначилися активним пожвавленням феміністичних дискусій в українському культурному просторі. Неабияку роль відіграли тут видані українською мовою класичні твори зарубіжного фемінізму–"Друга стать» Сімони де Бовуар (1995) та "Сексуальна політика» Кейт Мілет (1998). Однак сучасні українські неофеміністки з особливим нетерпінням очікували появи великої української книги (у прямому і непрямому розумінні – великої–за обсягом і за змістом)– "Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи». Вихід такої праці після історичної студії Марти Богачевської-Хомяк "Білим по білому»(1995) про жіночий рух в Україні (з 1884 по 1939 рр.) навертав українську суспільну свідомість до очевидного факту: фемінізм існував не лише як західноєвропейське та американське явище, український фемінізм виконав в національній культурі свою не менш вагому роль: розгорнув свій власний теоретичний дискурс, витворив новий тип української жінки–жінки–громадянки, обумовив глибокі зміни в духовному обличчі українського світу XX ст. "Жіночий рух,–як писала М. Рудницька,–діє в усіх жінках, навіть коли вони цього не знають і цього не хочуть, — навіть коли вони на словах його відрікаються» [16, с. 195]. Отже, книга статей, документальних матеріалів, пов'язаних з діяльністю М. Рудницької як організатора українського жіночого руху,–передусім яскраве свідчення національного фемінізму, або, іншими словами, українського варіанту фемінізму, який М. Богачевська-Хом'як назвала "фемінізмом не ідеології, а фемінізмом дії» [2, с. 305-329].

Фемінізм виходить із усвідомлення нерівноправного представлення чоловічого та жіночого досвіду в культурі людства. Довгі тисячоліття "храм цивілізації і культури» розбудовували лише чоловіки, а тому всі форми суспільної свідомості – релігія, мораль, економіка, політика, наука і мистецтво – носили відбиток власне чоловічих уявлень і переконань. Цілий культурний досвід, як зазначає М. Рудницька, можна точно назвати лише "чоловічим», але не "людським», адже друга половина людства була відсунута від публічного життя, від культурної праці, замкнена навколо "домашнього вогнища» [6, с. 61-63].

Отже, феміністичний світогляд початком нової ери означить прихід в культуру жіночої духовності, оскільки інша, ніж в чоловіків, психічна та інтелектуальна конструкція жінок мала продукувати зовсім нові, свіжі цінності, потягнути за собою перебудову державного і суспільного ладу, змінити власне всю культуру: нова культура на відміну від попередньої (власне чоловічої) мала стати правдиво "людською», тому що в ній нарешті представлятиметься повноцінний людський досвід: і чоловічий, і жіночий [14, с. 149].

Зрозуміло, що розбудова власне нової цивілізації є справою складною. Цілком справедливо М. Рудницька найбільшими труднощами на цьому шляху бачить не стільки зовнішні, як внутрішні перешкоди. Адже важливі –присутність духу, духовного пориву. Фемінізм осмислює у модерному жіночо-психічному житті глибокий внутрішній конфлікт. Першорядною перешкодою на шляху розбудови нової культурної доби М.Рудницька бачить цей "трагічний конфлікт»–між обов'язками та інтересами жінки як матері й господині та її боротьбою за рівноправність. У закладених суспільством обставинах лише та жінка може рівноправно з чоловіком творити культурні цінності, яка зігнорує природне статеве життя: подружжя і материнство [7, с. 72-75]. Звичайно, оборонці "жіночності» вважають саме материнство за найважливіше покликання жінки, а найкращі умови для його реалізації–біля "домашнього вогнища»; в їх уяві феміністки, відкликаючи жінок з дому, до суспільної праці, бунтують проти природнього жіночого призначення. М. Рудницька інтелігентно викриває такий лицемірний чоловічий консерватизм, доводячи об'єктивну зумовленість жіночого руху. Захисники "природньої» жінки ігнорують дійсний напрямок загального поступу людства, економічні причини, що викликали появу працюючого жіноцтва, а з ним і жіночу емансипацію та жіночий рух. Неспроможність чоловіків утримувати свої родини уже в кінці XIX ст. обумовлює постійне зростання кількості працюючих жінок, які змушені були покидати "домашнє вогнище» і дбати про свій прожиток. Подібно до того, як поділ праці в минулих епохах визначив гендерну спеціалізацію (багато віків тому "природнім призначенням» чоловіка вважалося полювання, а "святим обов'язком» жінки – ведення домашнього господарства) технічний прогрес знецінив вартість жіночої домашньої праці, спричинив необхідність жіночої

суспільної праці [5, с. 34].

Звичайно, крім економічних причин жіночого руху М. Рудницька називає духовну, що закономірно визріла в нових матеріальних умовах, як психічна потреба жінки у повній духовній та економічній самостійності. Оскільки фемінізм як жіночий рух мав об'єктивні причини своєї появи, які були сильнішими від нашої волі, то, вважає М. Рудницька, закономірно що й з'явиться можливість розв'язання "трагічного конфлікту» між жіночим природнім обов'язком і правом жінки як вільної людини [10, с. 123-124].

Мілена Рудницька, взявши активну участь у теоретичному та практичному зростанні організації "Союз українок», у створенні світової організації українських жінок, у здобутті міжнародного визнання українського жіночого руху, здійснила в такий спосіб гідне продовження ранньої фази українського фемінізму, ідеологом якого була Наталія Кобринська (1855–1920). Відразу після смерті Кобринської сходить зоря Рудницької: саме з 1921 по 1939 р. Мілена виступає як теоретик і провідний діяч українського жіночого руху. Книга, в якій зібрано матеріали про життя, суспільно-політичну та публіцистичну творчість Рудницької, документально підтверджує наявність української феміністичної традиції [18, с.81-91].

У наш час, коли виникають численні жіночі організації, особливо актуальним є феміністичний погляд початку XX ст. Ще у 1919 р. М. Рудницька заперечувала утворення жіночих політичних та фахових організацій, вважаючи це таким самим явищем як відкриття університетів, або театрів для жінок. Жіночі організації, які є власне жіночими лише через статеву приналежність їх членів, не мають рації для існування, тому що відокремлення від чоловіків у громадсько-політичному житті є нонсенсом. Жіночі товариства і жіночі часописи мають потребу в існуванні лише тоді, вважала Рудницька, коли служать винятково жіночим інтересам. Тобто йшлося про власне феміністичні установи, які б згуртували жінок, без огляду на їх політичні та інші розбіжності, оскільки виходили б із спільного жіночого інтересу, стосувалися власне жіночого буття. Феміністичний світогляд виражав у такий спосіб соборний ідеал понад партійної жіночої солідарності [12, с. 78-83].

У численних дискусіях та статтях Мілена Рудницька сформувала власне поняття українського фемінізму з його загальнонаціональною соборною концепцією. На соборний характер феміністичного світогляду вказував також релігійний нейтралітет. Ставши поза релігійною боротьбою між католицизмом та православ'ям, фемінізм виражав загальнонаціональні, а не конфесійні інтереси. Однак український фемінізм під проводом М. Рудницької мав великі розходження з націоналістичним рухом. Ідеологи українського націоналізму вороже прийняли феміністичні ідеї, за ними бачили "занепад родинного життя і моралі», а тому наполегливо зводили жіноче призначення до єдиної творчо–суспільної ролі–материнства. Переконання М. Рудницької–аргументовані й послідовні: програмою фемінізму є збагачення людської культури "цінностями жіночого духу», а це передбачає вибір саме жінкою своїх власних шляхів. Опонуючи українським "диктаторам» щодо жіночого питання, М.Рудницька активно виступає у 30-х рр. проти так званого "гітлерівського погляду на жінку», що зводив жіноче призначення до народження та виховання дітей, ведення домашнього господарства [11, с. 303].

Мілена Рудницька відкриває, що українська націоналістична політика стосовно жінки–в підтримці "гітлерівської програми жіночого питання», співпадає дивним чином з католицькою. І, незважаючи на те, що українські націоналістичні гуртки між собою в усьому мають непорозуміння, зате в єдиному одностайні – жіночому питанні: усі вони бажали би звести українську жінку до ролі, яку визначили їй тоталітарні диктаторські держави. На глибокі переконання Рудницької (з її відразою до тоталітаризму, більшовизму та авторитаризму–немає різниці, чи вони були складовими суспільної, чи релігійної політики) така стратегія аж ніяк не відповідає "історичній традиції і психіці українського народу», а отож ні національному українському характеру, ні національному українському інтересові. До речі, в цей самий час подібну тенденцію, а саме прищепити в українській дійсності культивовану у фашистській Німеччині принижену роль жінки (сумнозвісну формулу 4К німецького кайзера Вільгельма II: Kleider, Kuche, Kinder, Kirche тобто Діти, Кухня, Церква, Плаття), гостро критикує Олена Теліга [9, с. 68-72].

І в сьогоднішніх дискусіях особливу увагу викликає розходження між політичним

націоналізмом та фемінізмом. Та, обґрунтовуючи політичний націоналізм як першого ворога фемінізму, деякі сучасні апологети західного фемінізму відкидають, взагалі, національну ідею, що, до речі, було неможливим у світогляді українських феміністок на його першому і другому етапі.

Мілена Рудницька глибоко відчувала трагедію української нації. Її фемінізм гостро ставив проблему національної консолідації. А тому причини історичної катастрофи України під час голодомору М. Рудницька бачить всередині національного буття: це "наша вина, наша власна вина», а передусім "вина нас: верхів, інтелігенції, провідників», що не примусили народ до жертв тоді, коли кувалася доля української держави і що не на полі бою впали ці мільйони, не гинули, як лицарі, не за ідеали принесли в жертву своє життя, а "опухлі з голоду конали…» [11, с. 303].

Діячка у своїх виступах і статтях осмислювала сучасну їй ситуацію як новий поступ фемінізму. У статті за 1925 р. "Новий етап жіночого руху» вона закономірно виділяє дві його стадії: минулу (історичну вже) та модерну. На теренах Європи жіночий рух розпочався з часів великої французької революції, тобто з кінця XVIII ст. і тривав до початку XX ст. , він логічно дістав назву "воюючого фемінізму» (головним рушієм цього руху було здобуття рівноправності з чоловіками, боротьба жінок за свої громадські права, що вимагала енергійної самовіддачі та активності). Дехто й сьогодні уявлення про фемінізм ототожнює з цим історичним минулим, тобто як боротьбу жінок за рівноправність. На наростаючій хвилі антифемінізму 30-х рр. М. Рудницька застерігала, що боротьба за рівноправність – це лише початок, а не кінець фемінізму. "Ніколи рівноправність не була ціллю жіночого руху. Вона була тільки передумовою, засобом, який уможливлював вступ у громадське життя в ролі співвирішуючого і співвідповідального чинника, який дозволяв почати перетворювати і формувати світ, сотворений і сформований мужчиною, згідно з нашими бажаннями» [13, с. 232-240].

Вказуючи на здобутки першого етапу феміністичного руху, М. Рудницька гостро критикує його крайнощі, що проявилися передусім у світоглядних позиціях: прагнення рівноправності означало прагнення зрівнятися з чоловіками за рахунок нівеляції природи жіночої духовності. Ствердивши, що відмінність між чоловіками і жінками є лише біологічного характеру, але ні в якому разі не духовного, феміністки, зазначає М. Рудницька, замість того, щоб заявити "ми також є люди», стверджували "ми є рівні чоловікам». Причина була очевидною: критерієм усіх людських цінностей (науки, культури, релігії) був чоловік, отож поняття "людина» було тотожне поняттю "чоловік». Однак на початку 20-х рр., вважає М. Рудницька, така стратегія "свідомої і умисної нівеляції жіночої психіки» безповоротно минає: сьогоднішня феміністка знає, що вона є інша від чоловіка і хоче бути іншою, ідеалом для неї є не дорівнятися чоловікові, а лише бути собою. Таким чином, характерною рисою модерного фемінізму (його другого етапу) проголошується визнання жіночої за своєю природою духовної сили, пізнання специфіки жіночого світогляду, понять моралі та почуттів справедливості, стратегічної необхідності виразити оригінальність жіночої особистості [4, с. 4].

Фемінізм з його ідеєю духовної свободи неминуче веде до осмислення вартості жіночого життя поза її сімейними обов'язками (незалежно від того, "чи вона найшла чоловіка, чи ні, чи мала діти, чи ні»). Від сімейного життя скоріше всього залежить особисте щастя жінки, а не "метафізичне значення її життя», вважала М. Рудницька. Таким чином, фемінізм осмислював модерну жінку не стільки у її посередньому значенні – через функцію продовження роду, скільки у її безпосередньому відношенні до людства: призначення жінки як людини виходило за межі її статевого призначення, тобто як жінки і матері. Однак вагому роль у феміністичному пізнанні жіночої духовності відіграє саме материнство [17, с. 185].

Закономірно, що тоді, як і тепер, виникає цікаве запитання, чому таку вагому для українського суспільства роль "Союзу українок» не було належно оцінено жодним політичним діячем? Це запитання також ставить М. Рудницька в еміграції, після своєї бурхливої діяльності. І знаходить логічну відповідь: у свій час "Союз українок» не задовольняв жодне з політичних угруповань, оскільки стояв осторонь їх помилок і чвар: " Жінки помимо своєї партійної приналежності, ніколи не давали себе втягувати у вир партійної боротьби і розрахунків. Вони не були досить партійно здисципліновані, щоб піти на таки розріз з своєю совістю. Жінки пішли, куди вимагав розум і інтереси нації, а не виключно диктат партії" [8, с. 185-189].

Цікавим символічно – історичним фактом залишиться домагання М. Рудницької від Всеукраїнського Національного Конгресу, що мав об'єднати всі політичні партії в Україні,

зібрати “цілий» народ, а не лише його чоловічу половину. Рудницька цю вимогу ставить з глибоким переконанням, що українське жіноцтво того часу мало своє виразне “політичне», хоча й не “партійне» обличчя, виробило свій погляд на всі національні питання і було готове обговорити їх спільно з чоловіками. Мало того, у справі консолідації національних сил жіночий рух показав унікальні приклади об’єднання, створивши стійку організацію−Всесвітній Союз Українок. Участь у Всеукраїнському Конгресі відразу чотирьох соціалістичних партій насторожує М. Рудницьку. Вона наполегливо наголошує, що більшість вітчизняного громадянства гуртується у національних партіях, а тому незрозуміло, кого репрезентують ці соціалістичні партії, “побудовані на абстрактних, запозичених у чужих і в наших умовах, здебільшого, зовсім непридатних формулах?» [19, с.17]. Щоб Конгрес був дійсно всеукраїнським і національним, потрібно залучити до його роботи не лише всі політичні партії, вважає лідер “Союзу Українок», але й найчисельнішу і найсильнішу групу − безпартійних. Безпартійність не означала політичної незрілості та безхребетності. Жіночий рух якраз належав до того безпартійного табору, котрий плекав національні цінності й таким чином залишався єдиною здоровою силою. Однак “соборна жіноча» політика була дійсно чужою політиці “партійного» чоловіцтва. Та в кінці ХХ ст. саме загальнонаціональна об’єднуюча політика, яку пропагувала у своїй феміністичній діяльності Мілена Рудницька, залишається так само актуальною, як і в 30-х рр. [15, с. 125-127].

Разом з іншими українськими активістками Мілена Рудницька пережила дійсно катастрофу, коли 1930 року у Відні Конгрес Міжнародної Жіночої Ради виключив членство українок через те, що вони представляють недержавну націю. Тоді Мілена Рудницька разом із Софією Русовою дали собі слово: у ситуації, коли мирно співпрацювати з культурним світом заборонено, вони стануть “бунтарями Європи» [1, с. 52-54].

На бурхливому шляху Рудницької постійно вражає її миролюбна, етична, якась особливо шляхетна постава. Вражає цей доленосний вибір національного обов’язку, що став глибоко усвідомленим, дійсно власним вибором. Вражає її невтомна боротьба з українським неіснуванням, зі світом, який байдуже прийняв це неіснування в час Великого Голоду. Бій за правду про “голодову кастрофу» в Україні 1933 р. , а також осмислення цього часу як найкривавішої сторінки її власного народу та гірке усвідомлення поразки в цьому бою − свідчення найблагороднішого патріотизму [11, с. 304].

Отже, єврейка по матері та українка по батькові, через все життя Рудницька пронесла глибоку гарячу любов до родини і до своєї справи. Можливо, що сімейна злагода і любов між батьком та матір’ю зародили в її душі ту органічну для неї толерантність, що проявилася у боротьбі за духовну−жіночу і національну−свободу. Мілена Рудницька саме як феміністка не лише теоретично, але й практично втілила соборну ідею. “Союз українок» — це, мабуть, чи не єдина величезна організація в тому складному часі, що мала загальнонаціональний характер. Заперечуючи чоловічий історичний досвід національного розбрату, Рудницька дійсно змогла поставити у своїй практичній діяльності на перший план інтереси нації. Головною засадою українського фемінізму було проголошено те, що він свою силу черпає саме з національної соборної ідеї. Рудницька боролась не стільки за рівноправність між чоловіком і жінкою, скільки хотіла довести, що жінки також мають права, що вони є політично активними і здатні на мудрі й виважені рішення. На рівні з чоловіками боротись не за власні, а спільні інтереси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусенко А. Громадська діяльність жінок в Україні: минуле і сьогодення /А. Андрусенко. – К.: Ірпінь, 2010. – 356 с.
2. Богачевська–Хом'як М. Білим по білому// М. Богачевська-Хом'як .–К.: Либідь, 1995.–424 с.
3. Геник С. 150 видатних українок//С. Геник.–Вип. 4 – Івано – Франківськ : Лілея, 2003. – 236 с.
4. Головко С. Українки в історії//С. Головко. – К: Либідь, 2004. – 328 с.
5. Горохович А. Мілена Рудницька// Віднова. Культура. Суспільство. Політика. До сторіччя українського жіночого руху (1884–1984). – Літо-осінь. – 1984. – 164 с.
6. Дмитренко О. О. Роль жіноцтва в культурно – національному відродженні України в кінці ХІХ – поч. ХХ століття / О. О. Дмитренко. – Вип. 1.–К., 2005. – 412 с.
7. Книш І. Жінка вчора і сьогодні. Вибрані твори / І. Книш. – К.: Венніпег, 1958. – 200 с.
8. Кобельська О. Просвітницька діяльність жіночих організацій України в кінці ХІХ – поч. ХХ

століття / О. Кобельська. – Тернопіль.: Мандрівець, 2007. – 213 с.
9. Красівський О. Я. Мілена Рудницька в суспільно-політичному житті Західної України в 20- 30- их роках / О. Я. Красівський.–Генеза.–1995.–№ 1.–268 с.
10. Лобанова Л. У демократії обличчя не жіноче / Л. Лобанова .– К. :Віче, 1994.–275 с.
11. Луговий О. Мілена Рудницька. Визначне жіноцтво України. О. Луговий.–Історичні життєписи. – 2–ге вид.–К., 2007. – с. 303.
12. Маланчук – Рибак О. Ідеологічна і суспільна практика жіночого руху на західно-українських землях XIX – першої третини XX століття. Типологія та європесько – історичний контекст / О. Маланчук – Рибак. – Чернівці.: Книги XXI ст., 2006. – 182 с.
13. Орлова Т. Історія жіноцтва – важливий напрям нової соціальної історії//Вісник Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. Серія. Історія / Т. Орлова – К., 2007.–337 с.
14. Орлова Т. Фемінізм в Україні: проблема та історіографія / Т. Орлова –К.: Вища школа, 2008. – 244 с.
15. Пашко А. Жіночий рух в Україні : історичний аспект та сучасний розвиток / А. Пашко. –Вип. 3.–К., 2004.; Вип. 3. – 327 с.
16. Рудницька М. Статті. Листи. Документи // М. Рудницька. – Львів., 1998. – 843 с.
17. Рудницька Мілена Іванівна (15.VII. 1892, Зборів – 9. III. 1976, Мюнхен) – учителька, журналістка, громад. і політ. діячка // П. Медведик Літературно–мистецька та наукова Зборівщина: Слов. біогр. визначних людей. – Т., 1998. –528 с.
18. Смоляр Л. Фемімінізм в Україні: традиції і сучасність // Л. Смоляр. – Вип. 9.–К.: Віче, 1995. – 452 с.
19. Юрків Ю. Історичні витоки жіночого руху в Україні // Ю. Юрків – Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. – Вип. 1.–Тернопіль, 2002. – 300 с.

Гуменна І.

Науковий керівник – доц. Широкорадюк Л. А.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

Сучасний світ переповнений різноманітними потоками інформації, які поглинають всіх, хто намагається іти в ногу з часом. Тому поширенням інформаційних технологій у всіх ланках системи освіти, навчальних закладах та органах управління нікого не здивуєш, адже це – вимога часу. Новітні розробки дають можливість швидко знайти потрібну інформацію, бути "на зв'язку», мати доступ до різного роду наочності. Разом із позитивами нововведень можна говорити і про негативи, які лежать в "полі інтересів» таких наук як соціологія, психологія, педагогіка, фізика, інформатика. Різні наукові дисципліни повинні об'єднатися для дослідження використання інформаційно-комп'ютерних технологій, а психологія повинна стати на чолі цих досліджень.

Перш за все, потрібно визначити зміст понять "інформаційно-комп'ютерні технології» та "інформаційний простір». Під "інформаційно-комп'ютерними технологіями» (ІКТ) розуміють сукупність методів і технічних засобів реалізації інформаційних технологій на основі комп'ютерних мереж і засобів забезпечення ефективного процесу навчання [1]. А поняття "інформаційний простір» (ІП) означає сукупність банків і баз даних, технологій їх супроводження та використання, інформаційних телекомунікаційних систем, що функціонують на основі загальних принципів і забезпечують інформаційну взаємодію організацій та громадян [5].

Сьогодні розроблено багато різних методик впровадження ІКТ в навчальний процес і тому закономірно виникає запитання щодо впливу даних методик на студента.

Виходячи з актуальності теми ми поставили собі за **мету** здійснити узагальнення деяких наукових досліджень, що стосуються використання інформаційно-комп'ютерних технологій у вищій школі та особливостей їх впливу на когнітивну та особистісну сферу студентів.

Не виникає сумнівів, що інформаційні технології повинні зробити працю людини більш продуктивною, сприяти всебічному розвитку особистості. Однак варто зазначити, що широкомасштабне використання ПК та інших засобів доступу до інформаційного простору має як позитивні так і негативні наслідки.

Використання комп'ютерів у сучасній вищій освіті сприяє розвитку і впровадженню Болонської системи, оскільки реалізує можливість навчатися дистанційно та сприяє індивідуалізації навчання [8, с. 94]. Тому доцільність впровадження нових комп'ютерних

технологій у процес навчання зумовлюється тим, що вони є ефективним засобом закріплення та перевірки засвоєного матеріалу й тим самим сприяють економії навчального часу [8, с. 95].

Вважається, що електронно-інформаційне середовище в більшій мірі спроможне формувати такі характеристики, як схильність до експериментування, гнучкість, структурованість інформації. Ці характеристики сприяють: створенню умов для творчого навчального пізнання; можливості сприймати по-новому факти, які здаються очевидними; знаходити способи поєднання далеких, на перший погляд, речей; встановлювати зв'язки між новою і старою інформацією [6, с. 28].

Аналіз наукових джерел, що стосуються використання ІКТ в навчальному процесі дає змогу виокремити такі позитиви:

1) інтенсифікація й раціоналізація часу, що витрачається при традиційному навчанні на демонстраційні моменти та пошук інформації, на встановлення індивідуального темпу роботи з теоретичним матеріалом;

2) підвищення ефективності процесу навчання внаслідок переробки великого обсягу навчальної інформації, необхідної для кожного студента;

3) розвиває пізнавальну активність, підвищує ефективність самостійної роботи, інтерес до теми, що вивчається, оскільки інформаційний простір містить велику базу тематичної наочності;

5) удосконалює форми й засоби організації самостійної, диференційованої, роботи студентів та викладачів [10, с. 78].

Використання ІКТ дає можливість видозмінити функції викладача: він повинен заздалегідь визначити шляхи та розробити алгоритм оптимального керівництва всім навчальним процесом й окремим заняттям у тому числі. Комп'ютеризація навчання – унікальна сучасна тенденція, що має змогу зробити навчання ще ефективнішим, проте, як наголошує О. Мітрясова, використання ПК має поєднуватися із аудиторними заняттями [8, с. 98].

Одначе не слід усі проблеми й питання удосконалення навчання та формування всебічно розвиненої особистості, які виникають в педагогічному процесі, вирішувати шляхом застосування комп'ютерів. Необхідно враховувати принцип педагогічної доцільності при використанні певних засобів. З цього приводу пророчими є слова Л. С. Виготського: "Розвиток не відбувається без участі дорослого, вчителя, який є посередником між знаковою системою і людиною, тому що, завжди зразок дії належить дорослому» [4, с. 7].

Отже, специфічною вимогою до діалогу студента з комп'ютером виступає його психолого-педагогічне спрямування, яке опосередковується викладачем. Саме воно відрізняє цей діалог від усіх інших видів діалогової взаємодії людини з комп'ютером. За умови недотримання цієї вимоги експертно-навчальна система перетворюється на експертну, де моделюється діяльність не педагога, а фахівця з певної предметної галузі [7, с. 20].

У зв'язку з тим, що в наш час ІКТ є надзвичайно поширеними, виникає запитання чи можуть вони стати альтернативою викладачу. Фанатики глобального впровадження нововведень дають ствердну відповідь на порушене питання. Однак, на нашу думку, жодна машина не може взяти на себе роль педагога як суб'єкта педагогічного впливу, одна із найважливіших функцій якого – керувати пізнавальною діяльністю того, хто навчається у взаємно опосередкованому процесі викладання-навчання і формувати всесторонньо розвинену особистість. В низці навчальних закладів США була спроба повністю замінити викладача на ІКТ. На привеликий подив це нововведення викликало розчарування у студентів і понизило рейтинг популярності навчальних закладів. При аналізі вище згаданого експерименту зауважили що, ІКТ ефективні лише в тих випадках, коли вони доповнюють традиційно складені форми і методи навчання принципово новими, а не просто копіюють їх. В цілому, не слід допускати, щоб введення ІКТ перетворювалося "в самоціль». Вони повинні вписуватись у загальну систему методів і форм роботи з студентами [9, с. 133]. Інформаційно-технічний пристрій, виступаючи засобом навчання в руках педагога, може виконувати низку його функцій, передаючи навчальну інформацію або контролюючи її засвоєння. Час, що звільнився, викладач може витрачати на здійснення таких функцій педагогічної діяльності, які не під силу електроніці, а саме – більше уваги приділити формуванню моральних цінностей. Тому що технічні засоби навчання можуть бути путівниками в системах різного роду інформації, сприяти розвитку інтелекту, але вони не можуть бути моральними орієнтирами. Л. Колберг

виділяючи стадії розвитку моральності вважав, що “високий рівень інтелекту не забезпечує високий рівень розвитку моралі» [10, с. 58]. Техніка не в силі дати оцінку діям людей і суспільним подіям з точки зору вихованості, відповідності нормам моралі, адже емоційно-оцінні ставлення є прерогативою людини.

Не можна просто запроваджувати комп’ютер у звичний навчальний процес і сподіватися, що він зробить революцію в освіті. З цього приводу, варто зауважити, що нове, яке запроваджується в навчальну систему має органічно вписуватися в те найкраще, що залишається від попередньої системи освіти, а не категорично протиставлятися йому. Адже лише органічне поєднання ІКТ з традиційними формами роботи надає аудиторному заняттю динамічності та цікавості.

Тому вчені застерігають, що не варто переоцінювати інформаційно-освітні технології в їх нинішньому становищі. Сьогодні необхідно створити специфічну “систему безпеки» в освіті прерогативою діяльності якої буде здійснення прогнозування і контролю за впливом інформаційно-освітніх технологій на психічний розвиток [11, с. 79].

Більше того, тотальне впровадження ІКТ в освітній процес не дає реалізуватися виховному впливу навчання, адже, особистість може виховувати лише особистість, а не технічний засіб. Звичайно, якщо ж головна роль все ж зберігається за викладачем, а ІКТ лише унаочнює та допомагає контролювати процес навчання, то виховна функція виконується.

Варто зауважити і те, що контроль засвоєних знань лише за допомогою ІКТ не виправданий на сто відсотків. Спілкування у соціальних мережах стосовно перевірки засвоєних знань за допомогою тестів виявило, що використання комп’ютерного тестування не враховує безліч аспектів серед яких: можливість розгубленості та наляканості через обмеження часу та велику кількість тестів, часто присутнім є елемент вгадування чи списування вірних відповідей, використання підказок.

Якщо допустити тотальне використання тестових комп’ютерних завдань для перевірки засвоєних знань, то незабаром зустрінемося із тим, що студент позбудеться вміння аргументувати свої відповіді; будувати логічні мовленнєві конструкції; розвивати професійні комунікативні якості, які є важливими для всіх професій (лікаря, інженера, технолога та ін.), а особливо для педагогічної професії.

Серед психологів ведуться дискусії стосовно впливу комп’ютера на психіку людини. З одного боку, вони вказують на виникнення залежності від комп’ютера, яка проявляється у психопатологічних симптомах, труднощах переходу до іншої роботи, відчуті ілюзорної переваги над оточенням, зубожінні емоційної сфери. З іншого боку, підкреслюється, що в разі дотримання техніки безпеки у користуванні сучасними комп’ютерами негативних випадків можна не лише уникнути, а навпаки розвинути себе всебічно та збільшити коло своїх інтересів [11, с. 80].

Вважається, що до основних психолого-педагогічних небезпек комп’ютеризації освіти належать:

- не врахування особистісного розвитку, орієнтування на так звану “середню особу»;
- не використання індивідуального підходу до кожного студента, тоді як викладач із даною проблемою справляється на всіх етапах співпраці з студентом;
- тотальне використанні ІКТ в навчальному процесі не дає можливості реалізувати суб’єкт-суб’єктну взаємодію, що є запорукою формування особистості [11, с. 80].

Технічний розвиток інформаційного середовища має певні особливості, які утруднюють, а іноді і затримують становлення особистості. До них належать: посилення залежності людських комунікацій через комп’ютери від централізованого збереження і розповсюдження інформації; заміщення “живого» спілкування утворенням неформальних комунікацій з використанням комп’ютерних мереж.

Також слід зазначити, що ІКТ змінюють фізичні властивості простору не на користь людині. Численні наукові дослідження, що проводилися із використанням новітньої вимірювальної техніки показали, що ПК є джерелом:

- електростатичного поля;
- електромагнітного випромінювання;
- рентгенівського випромінювання;

- ультрафіолетового випромінювання;
- інфрачервоного випромінювання;
- випромінювання видимого діапазону [3, с. 23]

Проте, більш тривожними є прояви впливу ІКТ на когнітивну та особистісну сфери:

1. Зростання жорсткості когнітивних конструкцій; емоційна “сухість» відносно всього, що знаходиться за межами певних віртуальних інтересів.

2. Зниження потреби в емоційних контактах з “реальними» людьми; зниження конформності; зменшення глибини й інтенсивності спілкування з колегами за межами роботи [7, с. 21].

3. Сприяння появі синдрому “інформаційного перенасичення».

Не менш важливими є дослідження впливу ІКТ на організм людини: погіршується робота зорового аналізатора, пересушуються слизові оболонки, порушується діяльність опорно-рухового апарату, погіршується стан шкіри та волосся [12, с. 27].

Вагомим принципом, яким слід керуватись під час складання програм комп’ютерного навчання та контролю засвоєних знань є психологічна грамотність: програма повинна враховувати психологію сприймання, переробки та засвоєння інформації, особливості пам’яті, тип нервової системи, тип мислення та рівень стомлення студентів. Адже високий темп подачі інформації, диспетчерський режим роботи, значне навантаження на зоровий аналізатор, хронічне статичне навантаження призводить до виснаження нервової системи, психічних перенавантажень, зниження темпу приросту знань, умінь, навичок та соматичних хвороб [2, с. 14–16].

Для підтвердження теоретичних узагальнень нами було проведено опитування серед студентів м. Тернополя метою якого було показати “межі» використання ІКТ у вищій школі та їх вплив на особистісний розвиток студента. Обраний для дослідження був Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, зокрема студенти історичного (ІІ та V курс) та філологічного (V курс) факультетів. Опитано було 50 респондентів.

Аналіз відповідей дав можливість з’ясувати наступне:

1. Респонденти мають вдома ПК в середньому 5,5 років, тобто використовують його приблизно з 16 – 17-річного віку, ще до вступу у ВНЗ.

2. На питання: “**Скільки часу Ви проводите у інформаційно-комп’ютерному просторі?**» 60% респондентів відповіли, що **більше 4 год. (**проте, зустрічалися і відповіді, де було зазначено, що студент перебував у інформаційно-комп’ютерному просторі більше 12 год.!), близько 30% обрали варіант **3 год.,** лише 10% сказали, що за ПК проводять **2 год.** на день. Зауважимо, що санітарною нормою є не більше двох годин на добу. В середньому **1/6** доби зайняті роботою пов’язаною з ІКТ.

3. Щодо мети використання інформаційного простору, 70% респондентів відповіли: **навчання та спілкування**, 30% – для **ігор та самоосвіти**. Ніхто з опитаних не заперечив можливу кількаразову зміну видів діяльності за ПК.

4. Чи допомагає Вам доступ до потоків інформації у навчанні? 85% студентів – **так,** допомагає; 10% відповіли **ні**; 5% – **додає зайвих клопотів.**

5. Для визначення рівня самопочуття в анкеті було наступне питання: **“Як Ви почуваєтеся після тривалої роботи з інформаційним простором?».** 70% студентів відповіли, що відчувають **надмірне виснаження,** 20% – **нудьгу,** 10% – **підвищену активність.** Близько 90% всіх опитаних одночасно відмітили, що все ж відчувають **втому**, яка пов’язана з інформаційним перевантаженням**.**

6. На запитання про те, чи можуть різного роду дистанційні системи освіти замінити спілкування із викладачем одноголосно всі респонденти відповіли **НІ.**

7. На запитання: **“Який вид навантаження переважає протягом тривалої роботи за ПК?»** 60% респондентів відповіли – **інтелектуальне;** 25% – **емоційне;** 10% – **фізичне;** 5% – **сенсорне.**

8. Цікаво, що на запитання про щоденну необхідність використання ІКТ та спілкування в соціальних мережах 80% відповіли **так** і зізналися, що для них віртуальне спілкування починає витісняти реальну комунікацію**,** 15% – **не завжди,** а лише 5% сказали **ні.**

9. Наступним запитанням було: **“На Вашу думку, чи реалізується особистісний підхід в інформаційних мережах?» Так** вважають 30 %, а 70 % вважають, що **ні**.

10. Відповіді на запитання про те, чи можуть студенти керувати своїми емоціями після

тривалої роботи з ІКТ були наступні:

- **вдається,** “якщо є в цьому потреба» (60%);
- **не завжди** (35%);
- **ні** (5%).

Результати опитування студентів виявили наступне: інформаційний простір є хорошим засобом активізації пізнавальної діяльності та джерелом пошуку інформації за доволі короткий проміжок часу, ІП відкриває широкі можливості для підготовки до навчання та самоосвіти, у процесі “віртуального спілкування» дає змогу ділитися своїм та запозичувати чужий досвід. Викладач, у свою чергу, використовуючи ІКТ має можливість опитувати велику кількість студентів, використовувати інформацію для унаочнення теоретичних положень. Опитування також показало: схильність до надмірного використання студентами ІКТ, а у 60% навіть зловживання “послугами» інформаційного простору, що викликає виснаження та інформаційне перевантаження; відсутність особистісного підходу; неможливість заміни педагога інформаційно-комп’ютерним засобом.

Водночас надмірне захоплення ІКТ швидко стомлює, погано впливає на зір, поставу, навіть призводити до розладів у нервовій системі. Використання інформаційно-технічних пристроїв протягом тривалого часу в межах однієї доби негативно впливає на самопочуття. Стосовно впливу ІКТ на особистісну сферу, найчастіше прослідковується обмеження можливості усного мовлення, збіднення емоційного життя; створення залежності людини від “віртуального світу» і нав’язаних стереотипів.

Тобто новітні інформаційно-комп’ютерні технології, які використовуються викладачами і студентами у навчально-виховній діяльності, мають бути їм помічниками, а не перебирати на себе їх функції. Тому не потрібно абсолютизувати роль ІКТ, а чітко визначити межі їх застосування не лише в навчальній діяльності, а й у житті загалом. Варто не забувати, що стрижнем при сучасному особистісно-орієнтованому навчанні є суб’єкт-суб’єктна взаємодія, а не створення системи “людина – машина – інформація» в якій ми ризикуємо втратити відчуття реальності та поринути кожен у свій “віртуальний світ».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бєлошенко Н. Використання ІКТ на уроках як засіб підвищення якості навчальних досягнень учнів / Н. Бєлошенко / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/vikoristannya-ikt-na-urokakh-yak-zasib-pidvishchen.html.
2. Богданова В. Комп’ютер і наше здоров’я. Поради колегам / В. Богданова // Інформатика в школі, 2012. - № 4. – С. 24-11 – 24-16.
3. Бондаровська В. Психологічні аспекти використання комп’ютера. Небезпека нових інформаційних технологій та розвиток здібностей дітей за допомогою комп’ютера / В. Бондаровська // Психолог. – 2005. - № 25 (169). – Вкладка. – 63 с.
4. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский — М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. — 1136 с, ил. – (Библиотека всемирной психологии).
5. Інформаційний простір. Фармацевтична енциклопедія / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/3363/informacijnij-prostir.
6. Краєва Л. Комп’ютеризація вищих навчальних закладів – вимога часу / Л. Краєва // Освіта. Технікуми, коледжі. – 2004. - № 4 (10). – С. 27–28.
7. Лещенко Л. Психологічні особливості взаємодії людини з комп’ютером / Л. Лещенко // Психолог. – 2008. - № 4 (292). – Січень. – С. 19–23.
8. Мітрясова О. Проблеми комп’ютеризації навчання / О. Мітрясова // Педагогіка і психологія: Науково-теоретичний та інформаційний журнал. – Київ: Педагогічна думка, 2010. - № 4. – С. 93-99.
9. Полуніна О. В. До проблеми психологічного забезпечення інноваційного навчання у вищому закладі освіти / О. В. Полуніна // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. - № 2-3. – С. 133 – 134.
10. Приходько Ю. О. Нариси становлення та розвитку дитячої психології: Навчальний посібник для ВНЗ. – К.: НПУ ім.. М. Драгоманова, 1999. – 205 с.
11. Ткачук В. Компютеризація шкільної освіти: переваги та сфери ризику / В. Ткачук // Вища освіта України. – 2004. - № 4. – С. 77 – 81.
12. Шпонтак І. М. Проблема, яку не варто недооцінювати / І. М. Шпонтак, І. Й. Павко // Безпека життєдіяльності. – 2009. - № 10. – С. 25 – 27.

Гуменний С.

Науковий керівник – доц. Окаринський В. М.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВПЛИВ ЕПІДЕМІЧНОГО ФАКТОРА НА ПЕРЕБІГ І ЕВОЛЮЦІЮ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ УГА НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ ВОСЕНИ 1919 РОКУ

У подіях Української революції 1917–1921 рр. залишається багато моментів, які не знаходять достатнього висвітлення в історичній літературі та залишаються «білими плямами» у свідомості суспільства. Для, хоча б часткового, виправлення цієї історичної прикрості ми вдамося до розгляду того впливу, який мав епідемічний фактор на перебіг і еволюцію військових дій Української галицької армії на фронтах Правобережної України восени 1919 року.

Сучасний розвиток історичної науки робить актуальним розгляд «нетипових» факторів які впливали на історію, а зокрема хвороб, що дозволяє комплексно розглянути розвиток історичного процесу, як це показав, приміром, В. Мак-Ніл у праці «В гонитві за міццю. Технологія, збройна сила і суспільство в XI – XX століттях» [3]. В українській історії одним з таких моментів є вплив хвороб на перебіг військових дій у 1919 р. Історики (М. Стахів, Д. Дорошенко, В. Солдатенко [9], І. Нагаєвський, О. Реєнт і свідки подій (О. Назарук [5], Ю. Липа [2] та ін.) частково висвітлювали дану проблему, проте в історіографії все ж відсутній її спеціальний розгляд. Радянська історична наука проблему взаємодії військ Наддніпрянщини і Галичини, причини різкого зменшення чисельності їх особового складу фактично взагалі не досліджувала.

Метою пропонованої статті є заснований на всебічному опрацюванні джерел аналіз ролі епідемічного фактора у різкому зменшенні чисельності та втраті боєздатності особовим складом Української галицької армії, що діяла на Правобережжі восени 1919 р.

Під епідемічним фактором варто розуміти поширення епідемій тифу та інших вірусних захворювань в середовищі обох українських армій починаючи з серпня 1919 р. Грип типу «іспанка» (штам вірусу H1N1, що проникаючи глибоко в легеневу тканину людини, спричиняє пневмонію, яка сприяє смерті людини [8]) поширився в Галичині внаслідок повернення частин австрійської армії з Італійського фронту (травень 1915 р. – листопад 1918 р.), де вони підхопили захворювання у місцевого населення та ворожих солдатів. Але завдяки налагодженій військовій медичній службі епідемія грипу не поширилась у війську, проте частково торкнулась цивільного населення західноукраїнських земель.

Однак «іспанка», була не єдиною епідемією, яка спіткала українське військо. Фізичне виснаження бійців УГА після Чортківського наступу («офензиви») в червні 1919 р., труднощі акліматизації, нестача засобів гігієни та одягу, медичного і санітарного персоналу створили умови для поширення епідемії сипного тифу (збудник якого Rickettsia prowazek вперше було відкрито чеським вченим Станіславом Провачеком) [1, с. 67 – 69]. Командування та особовий склад війська УНР із недовірою ставилися до вчорашніх ворогів і підданих Австро-Угорської монархії, що також шкодило взаємодії двох військ [2].18 жовтня 1919 р. Симон Петлюра у листі до французького публіциста та особистого друга Ж. Пелісьє зазначав, «тиф десяткує ряди нашої армії, багато з ранених вмирає, бо не маємо ні медикаментів, ні білля» [7; 9, с. 175].

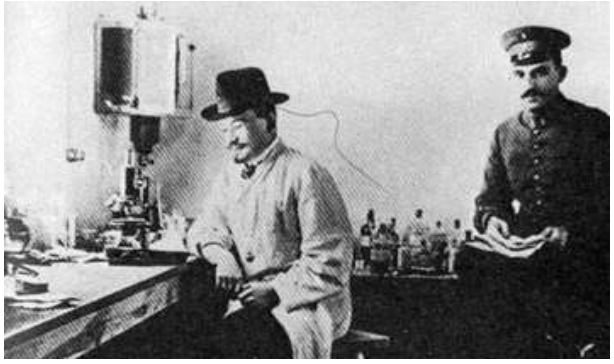

1915 р: Станіслав Провачек і його колега Роха Ліма (праворуч – у формі). Лабораторія в таборі військовополонених в Хотебузе [1, с. 69].

Епідемічний висипний тиф, який уразив галицьке військо – це гостра інфекційна хвороба, що характеризується циклічним перебігом, лихоманкою, ураженням нервової та серцево-судинної систем. Джерелом інфекції є хвора людина, починаючи з останніх 2 – 3 днів

інкубаційного періоду і до 7 – 8-го дня з моменту нормалізації температури тіла. Хворих на тиф не відразу ізолювали від решти особового складу війська, що спричинило швидке поширення епідемії [8, с. 394].

У вересні – листопаді 1919 р. епідемія завдала вирішального удару, розладнавши збройний спротив українського війська. У праці «Історія Української держави двадцятого століття» І. Нагаєвський пов'язував спалах тифу із зникненням зразків тифозної сироватки в Парижі, які могли бути використані як біологічна зброя проти українського війська. Підтвердити цю версію на основі наявних джерел вкрай важко, але дивним чином найбільшого удару хвороби зазнав саме ІІ Корпус УГА, якому протистояли польські дивізії генерала Ю. Галлера, сформовані у Франції. За свідченням Ісидора Нагаєвського в 40-х роках XX ст. у архіві Бактеріологічного інституту Луї Пастера «виявили документи судового слідства, з яких випливає, що навесні 1919 року звідти «хтось» забрав пляшки з тифозною сироваткою» [4, с. 313 – 314]. Слід зазначити, що відомий дослідник діяльності галицького війська Лев Шанковський також вважає появу тифу, «ворога внутрі» українського війська, не випадковою і розглядає спалах епідемії як чи не перший випадок застосування бактеріологічної зброї у європейській військовій практиці [11, с. 175].

Чет. Ілько Цьокан.

У спогадах Осипа Назарука «Рік на Великій Україні» зустрічаємо доповідь головного інтенданта УГА Ілька Цьокана від 25 жовтня 1919 р: «Стрільці з голоду кидаються під шини, зі шпиталів тікають в гарячці. Сильно десяткує її тиф. В Жмеринці й околиці згинуло з зимна і голоду або тепер догибає 10 000 – вони конають в бараках на гною! А при тім ще іде страшна агітація проти Галичан. Наддніпрянцям дають одяг, галичан – поминають» [5, с. 286]. Спогади очевидця яскраво ілюструють ситуацію в якій керівники УГА наважились на розрив із радикальним, на думку галичан, керівництвом Директорії та війська УНР. Наслідком несприйняття та ворожості між українськими військами став союз галичан з білогвардійськими «Збройними силами Півдня Росії», очолюваними Антоном Денікіним. Достатньо влучно охарактеризував наслідки епідемії, взаємного антагонізму між українськими арміями Д. Долинський: «Між наддніпрянцями і галичанами повстала страшна пропасть, в котру скочувався неминучо український державний віз» [10, с. 320].

Отже, небувала епідемія тифу спричинилася до розпаду єдиного фронту українських військ ряди яких значно поріділи: «кількість особового складу УГА скоротилася на 10–11 тис. (22%)», – стверджує В. Солдатенко [9, с. 286]. Проте, українське військо восени 1919 р. продовжувало вести боротьбу не лише з Червоною армією, білогвардійцями, силами Антанти й Польщі, а й з невидимим противником, ворогом просування якого не зупиняли відчайдушні поривання українського вояцтва.

Сучасна історіографія поразку українських військ пов'язує з цілою низкою як зовнішніх, так і внутрішніх причин. Епідемічний фактор, який часто розглядається відокремлено і побічно, відіграв далеко не останню роль у подіях 1919 р., він загострив внутрішньонаціональні протиріччя і завдав важких втрат боєздатності та чисельності військ [2]. Клінічний перебіг сипного тифу зумовлює умови за якими вояк навіть за умов одужання не може ефективно діяти на полі бою протягом 2–3 тижнів, а враховуючи те, що інкубаційний період хвороби складав 10 днів і зараження відбувалось нерівномірно, це завдавало серйозного удару боєздатності частин на доволі тривалий час.

Уся сукупність даних факторів і призвела до становища, яке описала Нью-Йоркська емігрантська газета «Свобода» за 6 вересня 1950 р. у статті Никифора Немирона присвяченій 10-річчю смерті Євгена Петрушевича, де наводяться слова військового міністра УНР Володимира Сальського, що ілюструють усю безнадійність становища галицького війська пізньої осені 1919 р.: «Поконала нас не мілітарна сила ворогів, а тиф» [6, с. 8].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Даниэл М. Д Тайные тропы носителей смерти: Пер. с чеш./Под ред. Б. Л. Черкасского. – М.:

Прогресс, 1990. – 416 с.
2. Липа Юрій. Ліки під ногами. Про лікування рослинами / Юрій Липа. – Київ: Видавництво «Україна», 1996 р. – 96 с.
3. Мак-Нил У. В погоне за мощью. Технология, вооруженная сила и общество в XI – XX веках / У. Мак-Нил. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2008. – 456 с.: ил.
4. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К.: Укр. письменник, 1993. – 413 с.
5. Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції / О. Назарук. – Відень: «Український прапор», 1920. – 344 с.
6. Немирон Н. Доктор Євген Петрушевич – диктатор ЗОУНР / Н. Немирно // Свобода. – 6 вересня, 1950. – № 206. – С. 8
7. Петлюра С. Лист до Ж. Пелісьє (28 жовтня 1919 р.) [електронний ресурс] / С Петлюра. – Режим доступу до статті: http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/1919(10)28.petlura.php
8. Руководство по инфекционным болезням / [Под ред. Ю.В.Лобзина]. – Санкт-Петербург, «Фолиант», 2000. – 932 с.
9. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки. У 4-х т.: Т. III. Рік 1919 / В. Ф. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2010, – 453 с.
10. Соляр Ігор. Український політикум у другій половині 1919 – першій половині 1920 рр.: консолідація чи конфронтація? / І. Соляр // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Західно-українська народна республіка: До 90-річчя утворення / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2009. – Випуск 18. – С. 314 – 326.
11. Шанковський Лев. Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія / Лев Шанковський. – Вінніпеґ, 1974. – 397 с.

Гуменний С.

Науковий керівник – доц. Удич З.І.

ПРОФОРІ□НТАЦІЯ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

Професійною орієнтацією називають комплексно обґрунтовану систему практичних методів і засобів впливу на особистість з метою забезпечення самостійного й усвідомленого вибору професії, її освоєння та здійснення професійної діяльності на основі врахування індивідуально-психологічних властивостей людини і потреб ринку праці в кадрах. Професійна орієнтація є одним із компонентів загальнолюдської культури, що проявляється у формі турботи суспільства про професійне становлення особистості, у підтримці і розвитку її природних обдарувань, а також у проведенні спеціальних заходів сприяння людині у професійному самовизначенні і виборі оптимального виду зайнятості [4, с. 725].

Професійне самовизначення особистості – тривалий процес, який охоплює значний період життя людини, починаючи із навчання у дошкільних закладах і досягає кульмінації в старших класах загальноосвітніх навчальних закладів. Профорієнтаційна робота в школах України здійснюється згідно з «Положенням про професійну орієнтацію молоді, яка навчається» [3, с. 84]. Вдалий вибір професії залежить від можливості особистості співвідносити власні можливості із вимогами певної професії, а також від здатності адаптуватися до мінливих соціально-економічних умов [6, с. 10]. І як результат: особистість отримує моральне задоволення, демонструє позитивну самооцінку, високу продуктивність праці, якість роботи, а також отримує можливість кар’єрного зростання [5, с. 5].

З метою якісної профорієнтації школярів необхідно створити відповідний інформаційно-аналітичний комплекс профорієнтації та освітнього консультування з такими можливостями: доступу до детальної інформації щодо стандартів і вимог до професійної діяльності і кожної професії зокрема; доступу до структурованої і актуальної інформації про локальний, національний та глобальний ринки праці, їх тенденціях з короткостроковими та довгостроковими прогнозами; можливість автоматизованого формування для кожної особи професійних та освітніх векторів розвитку. Тому актуальним є розроблення Національної рамки кваліфікацій України та її реалія як запоруки формування конкурентного кваліфікаційного людського потенціалу, міжнародного визнання, переорієнтації освіти з процесних на результатні засади з урахуванням Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти [3, с. 86].

Про актуальність для сучасного українського суспільства профорієнтаційних проблем свідчить: запровадження профільного навчання у загальноосвітніх закладах, проведення профорієнтаційних заходів та тренінгів, видання спеціалізованої літератури, реалізація багатьох інтернет-проектів, серед яких і сайт «Профорієнтація» [7], що покликаний допомогти сучасній молоді розібратися у суті професій, отримати інформацію про вакантні місця.

Загалом, професійна орієнтація є системою навчально-виховної роботи, спрямованої на засвоєння учнями знань про соціально-економічні й психофізіологічні умови правильного вибору професії, формування в них уміння аналізувати вимоги різних професій до психологічної структури особистості, а також свої професійно значущі якості, шляхи й засоби їх розвитку [9, с. 310]. У своєму дослідженні Є. Голобородько відзначає, що профорієнтація – це науково обґрунтована система підготовки молоді до вільного і самостійного вибору професії, покликана врахувати як індивідуальні особливості, так і необхідність повноцінного розподілу трудових ресурсів в інтересах суспільства [3, с. 83]. За І.С. Коном, проблема професійного самовизначення особистості, представлена трьома головними аспектами: 1) як проблема самореалізації особистості; 2) як проблема вибору і прийняття рішень; 3) як проблема адаптації [1].

Компонентами профорієнтаційної роботи є професійна інформація, професійна діагностика, професійна консультація, професійний відбір, професійна адаптація. Також виокремлюють поняття «професійної орієнтації», «професійного вибору» та «професійного самовизначення» як основні поняття професійного виховання [5, с. 20]. Питання вибору професії тісно переплітається з формуванням такої психологічної якості, як образ власного «Я». Врахування цього є принципово важливим в організації професійної орієнтації школярів. Школа як один із найважливіших суспільних інституцій має надавати учням інформаційну допомогу, знайомлячи їх зі світом професій і вимогами до особистості, необхідними для тієї чи іншої професії [6, с. 10]. У 9–11 класах завершується процес профорієнтації учнів, узагальнюються знання про професії і спеціальності, типи професій відповідних індивідуальним особливостям школяра та суспільним умовам, до яких відносять: *плани* (особисті плани людини щодо її кар'єри і майбутнього і плани його близьких, наприклад батьків); *схильності* (інтереси до певних видів діяльності); *здібності* (як вже відомі йому, так і приховані, такі, що не встигли проявитися); актуальний *соціальний запит* на той або інший вид професії, а також *прогноз динаміки попиту* на професіоналів у майбутньому. Є. О. Клімов розробив систему класифікації типів професій, орієнтованої на індивідуальні особливості підлітка та об’єкт і предмет, мету і колективність праці: людина-людина, людина-техніка, людина-природа, людина-знакова система, людина-художній образ, якими найчастіше послуговуються учителі [6, с. 14].

Для оцінки готовності старшокласників до професійного самовизначення визначено наступні критерії: *мотиваційний* – сформованість ієрархії мотивів вибору професії; наявність стійкого інтересу до певної професії; сформованість професійних намірів; *когнітивний* – здатність до самоаналізу; здатність до аналізу професій; наявність профінформаційних знань; адекватна самооцінка; *практичний* – наявність обґрунтованого особистого професійного плану та здійснення практичних заходів щодо його реалізації [6, с. 25].

Згідно з «Положенням про професійну орієнтацію молоді, яка навчається» у загальноосвітній школі професійну орієнтацію мають здійснювати практичні психологи, учителі-предметники, класні керівники, викладачі, майстри виробничого навчання, вихователі, керівники гуртків, бібліотекарі, методисти [6, с. 24]. Тобто усі хто причетні до виховання підростаючого покоління.

І, насамкінець, необхідно наголосити на вирішальній ролі вчителя у профорієнтації школярів, його вмінню здійснювати діагностику, подавати інформацію, впливати на самооцінку учнів, допомагати у самопізнанні та самовизначенні. Нажаль на вибір професії впливають і суб’єктивні чинники, серед яких непрестижність багатьох спеціальностей. Але це питання вже іншої статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гічко Н.О. Проблема професійного самовизначення учнів старших класів / Н.О. Гічко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/DN2006/ Pedagogica/ 2_gichko%20n.o..doc.htm

2. Гладкова В.М. Профорієнтація : навчальний посібник. / В.М. Гладкова – Львів: Новий Світ – 2000, 2007. – 160 с.
3. Голобородько Є.П. Сучасні аспекти професійного становлення: реалії і перспективи / Є.П. Голобородько // Педагогічний альманах. – 2010. – №5. – С. 83-86.
4. Енциклопедія освіти /Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Професійна діагностика / Упор. Т. Гончаренко. – К.:Редакція загально-педагогічних газет, 2004. – 120 с.
6. Професійне самовизначення старшокласників: Методичний посібник / Упор. Л. Шелестова. – К.: Видавничий дім «Шкільний світ», 2006. – 128 с.
7. Профорієнтація: соціальний проект. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://prof.osvita.org.ua
8. Резапкина Г.В. Я и моя профессия: Программа профессионального самоопределения подростков: Учебно-методическое пособие для школьных психологов и педагогов / Г.В. Резапкина – М.: Генезис, 2000. – 128 с.: ил.
9. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник / М.М. Фіцула. – 3-тє вид., стереотип. – К.: Академвидав, 2007. – 560 с.

Гуменний С.

Науковий керівник – доц. Гонтар Т. М

ФЕНОМЕН ОРДЕНУ ТАМПЛІЄРІВ

Орден тамплієрів (Pauperurum Commilitonum Christi Templiqne Solamoniaci) або «бідних лицарів Храму Соломона» – одне з тих явищ історичного минулого, що аж ніяк не обійдене увагою, як з боку сучасників, так і поколіннями протягом століть після його зникнення. Саме популярність тамплієрів зіграла з ними поганий жарт, створивши широке поле для псевдонаукових писань та домислів, міфів, якими віками обростали «бідні лицарі». Сформований літературною традицією романтизму початку XIX ст. образ тамплієра-негідника, завдяки творам Вальтера Скотта «Талісман» та «Айвенго» [9], міцно вкоренився у суспільній свідомості. Сучасна художня література та кіноіндустрія активно використовують образ тамплієра-мудреця, який таємно править світом, формуючи нові стереотипи у свідомості суспільства. Прикладом використання цього популярного образу є бестселер Дена Брауна «Код да Вінчі», кількість проданих примірників якого станом на осінь 2009 р. становила 81 мільйон [2].

Метою даної статті є виявлення у великому обсязі наукової та популярної літератури, присвяченої тамплієрам, певних суперечностей та сучасний аналіз історії ордену, що випливає не з романтичних уявлень XIX століття, а із документів та наукових розвідок, відомих на початку XXI століття.

Актуальність даної проблеми полягає в тому, що дослідження виникнення відомого широкому загалу ордена сприяє уточненню образу середньовіччя і подоланню стереотипів у його сприйнятті.

Суперечливим є навіть час заснування Ордену. Найбільш поширеною датою його створення вважається 1118 рік. Але в книзі придворного хроніста єрусалимських королів Бодуена I та Бодуена II Фульхерія Шартрського «Діяння франкських мандрівників, що вирушили на завоювання Єрусалиму» (доведена до 1127 р.) про лицарів храму навіть не згадується, хоча даний автор вирізняється достатньо деталізованим зображенням навіть другорядних деталей [10]. Наприклад, розповідь хроніста уривається на році 1127, відзначеному збільшенням чисельності щурів, що переносили небезпечні хвороби та становили пряму небезпеку для населення й господарства Єрусалима [12, с. 29]. Чому ж тоді хроніст не згадує про таку важливу подію як заснування військово-чернечого ордену? Правда, можливо, що тоді це ще була малочисельна група лицарів, які оселились на руїнах колишнього храму царя Соломона, не становили значної військової сили і не могли претендувати на ключову роль у житті Палестини, чи Європи взагалі.

Вперше на згадку про «лицарів Храму» натрапляємо у «Історії Священної війни» архієпископа Гійома Тірського, де він повідомляє про прибуття у 1118-му році лицарів із Шампані на чолі з лицарем Гуго де Пейном: «…дев'ять років вони носили світське вбрання, яке давав їм народ … Але по закінченні цього часу, коли у Франції був собор у Труа, про який ми знаємо, що на ньому були присутні архієпископи Реймський і Санський зі своїм духівництвом, єпископ Альбано, легат апостольського престолу, також абати Сито, Клерво, Понтиньї та ще

багато інших, вони отримали за розпорядженням папи Гонорія та патріарха Єрусалимського Стефана статут і певне вбрання, лише біле... як кажуть, при папі Євгенії вони почали на своїх плащах носити хрести з червоного сукна на знак відмінності» [4]. Більше того, в даному уривку, ми натрапляємо на свідчення про офіційне визнання та затвердження папою чернечо-лицарського ордену, яке відбулось на Церковному соборі у м. Труа в 1128 р. [12, с. 30 – 31]. А тепер повернемося до хроніки Фульхерія Шартрського, якому приписують ледь чи не навмисне замовчування утворення ордену. Втім, цьому є й інше пояснення, хроніка уривається на 1127 році, в той час як офіційне створення ордену відбулось 1128-го року. Отже, автор «Діянь франків» просто не дожив до того часу, коли прибулі з Франції пілігрими отримали визнання церкви та стали на захист Святої Землі.

Причини виникнення Ордену також є до певної міри спірними. Загальновизнаним, підручниковим є пояснення виникнення ордену тамплієрів з потреб захисту завоювань хрестоносців на Сході [5, 1]. Проте дану гіпотезу не слід вважати безальтернативною чи остаточною. Наприклад, французький історик Маріон Мельвіль висвітлює дещо інші причини виникнення тамплієрів, звертаючись до праці єпископа Жака де Вітрі: «І в той час, як всі на світі стани, багаті і бідні, дівчата та хлопці, старі й діти поспішали до Єрусалима, щоб відвідати святі місця, розбійники і злодії наповнили дороги і захоплювали паломників, грабуючи безліч і вбиваючи багатьох з них» [7, с. 12]. Цілком очевидно, що причини виникнення Ордену витікали з потреб захистити інтереси європейців на Близькому Сході, де завойовники – хрестоносці перебували в оточенні більш чисельного мусульманського населення. Спочатку, коли Орден був малочисельним та недостатньо сильним, в його можливостях був захист прочан, що приїздили на Святу Землю. Згодом, коли тамплієри зміцніли, як військова організація та зросли чисельно, вони змогли стати на захист завойованих держав хрестоносців.

Герб Ордену Тамплієрів

Втім навіть «бідність» тамплієрів також не безспірна. Відмітними знаками Ордену тамплієрів були білий плащ-мантія для лицарів і коричневий для сержантів із червоним восьмиконечним хрестом. Прапор (штандарт) являв собою чорно-біле полотнище (Босеан) з девізом «Non nobis Domine» (це початкові слова 9-го вірша 113 псалма «не нам, Господи, не нам, а імені Твоєму славу дай...») [7]. Гербом Ордена стало зображення двох лицарів, що їдуть на одному коні. Воно викликає суперечливі пояснення. Більшість дослідників вважають, що два лицарі на одному коні символізують двоїсту природу тамплієра – лицар і чернець. З легкої руки Вальтера Скотта знайшла поширення інша версія згідно з якою два лицарі на одному коні символізують бідність та смиренність, обітницю яких давав тамплієр [9].

Місцем формування Ордену став пагорб у Єрусалимі, де ще збереглися руїни та підземелля Храму іудейського царя Соломона (961 – 922 рр. до н. е.). Чернець Йоханус із Вюрцбурга побував там після собору в Труа і залишив таке свідчення: «…від полуденної лінії праворуч розташований палац, кажуть, побудований для Соломона. У цьому палаці, або домі, можна побачити стайню настільки дивовижної площі й настільки велику, що в ній може розміститися більше двох тисяч коней або півтори тисячі верблюдів». Саме на ці свідчення посилається Ю. Ячейкін, описуючи місце утворення військово-чернечого ордену [12, с. 42]. Із стаєнь Соломонових, як іменує руїни храму чернець-пілігрим Теодорик, розпочалась історія бідних лицарів, першим керівником яких став магістр Гуго де Пейн (Пайєн) [1, с. 229].

Дуже скоро новостворений орден розрісся із групки, що складалась лише з дев’яти чоловік та їх зброєносців, до чітко структурованої організації, яка охопила своєю діяльністю весь європейський континент та Близький Схід, контролювала і проводила фінансові операції, перекази коштів через широку мережу власних замків. Існує навіть версія появи назви ордена від одного з таких замків – фортеці Тампль у Парижі [1, с. 229]. Тампль був побудований у столиці Франції в 1240 році та зруйнований протягом XIX століття. Зараз на місці будівлі розташована однойменна станція метро, а від фортеці залишилися тільки важкі двері, що зберігаються у Венсені [6].

Із фортецею тамплієрів у Парижі та банківськими операціями «бідних лицарів» на землі французького короля Філіпа IV Красивого пов'язана трагічна розв'язка яка настала для Ордену. У п'ятницю 13 жовтня 1307 р. король за згодою папи Климента V, що перебував у Авіньйоні, здійснив арешти своїх кредиторів – тамплієрів у «білих плащах з нашитими червоними хрестами». У 1314 році останнього магістра Ордену Жака да Моле було спалено за звинуваченням у єресі. Трагічна доля «бідного воїнства Христового» лише посилила інтерес до його справжньої історії, а також сприяла вкоріненню вигадок, які в деякій мірі перекручували історично достовірний, первинний образ тамплієра [5, 3].

Св. Бернард з Клерво [2]

Варто також звернути увагу на статут ордену, що був затверджений на церковному соборі в Труа за активною участю цистеріанського ченця Св. Бернарда Клервоського (1090 – 1153). У свої двадцять три роки, в 1113-му, він був призначений абатом монастиря Клерво, поблизу Лангра, на землях, подарованих ченцям-цистеріанцям графом Тібо Шампанським, який стояв біля витоків Ордену тамплієрів та був особистим товаришем, родичем Гуго де Пайєна [12, с. 202]. Дружба Св. Бернарда і Тібо була досить міцною, але тим не менше вона не заважала графу Шампані сприяти діяльності філософа-номіналіста П'єра Абеляра [7, с. 9]. Найвідомішою рисою його філософської позиції було звернення до розуму, як провідного інструменту і критерію в пошуках істини. Саме Св. Бернард був ініціатором засудження П'єра Абеляра та Арнольда Брешіанского на церковному соборі у 1140 р. [8]. Той факт, що Тібо Шампанський підтримував контакти з обома таборами схоластичної науки свідчив як мінімум про високі інтелектуальні якості графа. Проте подібний розвиток думок у середовищі тамплієрів свідчив про наявність певної опозиційності думок Ордену до папського престолу.

«Молитвами магістра Гуго де Пайєна, яким милістю Божою покладено початок вищезгаданого лицарства, ми зібралися в Труа з різних провінцій по той бік гір на день святого Іларія в рік від Втілення Христового 1128, в дев'яту річницю виникнення вищезгаданого лицарства», – писав у своїй хроніці французький єпископ Жак де Вітрі. Саме на нього посилається дослідниця Маріон Мельвіль, структуруючи положення, що містяться у Статуті Ордену. Латинська редакція статуту містить 72 статті з прологом і включає протокол Собору [7, с. 16 – 19]. Бачимо, що статут ордену був доволі обширним і деталізував багато сторін життя ченців-лицарів.

Вісім перших статей визначають релігійні обов'язки братів: вони повинні з великим благочестям слухати божественну службу. У разі смерті одного з братів буде відслужена меса за упокій його душі, і кожен з побратимів прочитає для нього сто разів «Отче наш»; протягом сорока днів на місці покійного, за столом, будуть годувати одного бідняка. Священики і клірики, які обслуговують орден тимчасово, мають право на одяг і їжу, але нічого не отримують з пожертвувань, зроблених тамплієрам. Більше того, братам було дозволено сидіти під час меси [7, с. 16 – 19]. Ці статті підкреслюють вимогу благочестя членів Ордену, але разом з тим і зобов'язання до пошанування тамплієра в разі його смерті. Для лицаря-воїна це було важливо. Окрім того, ці статті підкреслювали організаційну єдність членів Ордена, особливо дозвіл сидіти під час меси.

Наступні одинадцять статей стосуються повсякденних правил та військових походів: брати здійснюють трапезу мовчки, слухаючи читання Святого Письма. М'ясо подається тільки два рази на тиждень, з подвійною порцією по неділях – для лицарів, в той час як зброєносці і сержанти (військові слуги) повинні задовільнятися звичайним раціоном. В інші дні меню містить дві-три страви з овочів або тіста, в п'ятницю – з риби. Брати дотримуються посту від дня Всіх Святих до Великодня, за винятком великих свят. Десяту частину свого хліба вони мають віддавати бідним. Після вечірні брати зберігають мовчання, за винятком випадків військової необхідності; ті ж, хто втомився, можуть обмежитися прочитанням тринадцять разів «Отче наш» у своєму ліжку замість того, щоб вставати до заутрені [7, с. 16 – 19].

За статутом регламентації підлягало також військове спорядження лицаря: кожен з них міг

мати трьох коней і одного конюшого (зброєносця). Стремена і вудила були без позолоти або сріблення. Брати не могли мати будь-яку сумку або скриню із замком. Листи, адресовані їм, читалися в присутності магістра, що, можливо, пояснювалось високим рівнем неосвіченості в рядах «лицарів Храму». В даних статтях відображено заходи, що сприяли укріпленню дисципліни в рядах рицарів та вели до збагачення організації, зростання впливів ордену, а не окремих його членів.

Вже через кілька десятків років після утворення Ордена білі з червоним хрестом плащі храмовників стали вселяти жах на Сході і заздрість на Заході. Після собору в Труа «бідні лицарі» роз'їхалися по Європі, відкриваючи відділення Ордену, приймаючи пожертви для благородної служби на Святій землі. Дари бували різні: від мідного гроша до величезних маєтків, якими наділили Орден королева Португалії, французький король, граф Барселонський. Король Альфонс I Арагонський у заповіті, складеному при облозі Бургоса (1131 р.), обіцяв передати третину королівства тамплієрам [7, с. 21]. Саме з боротьбою проти маврів (арабів) на території Піренейського півострова пов'язані наступні десять років існування Ордену [6].

З часу свого виникнення «орден лицарів Храму», часто завдяки суворості та особливостям устрою свого життя, затвердженого Статутом, став жертвою напівміфічних домислів та відвертого перекручення фактів. Сучасна історична наука на основі аналізу джерел намагається пролити світло на життя та діяльність «бідних лицарів». Виконати покладене завдання вдається не завжди – надто багато перекручень, романтичних легенд та брак джерел ускладнюють дослідження цього історичного феномена. І все ж Орден тамплієрів – дивний і унікальний симбіоз лицарів та ченців – залишається одним із найяскравіших і найбільш привабливих явищ у всій історії Середніх віків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Medium aevum: Середні віки / За ред. Л.Войтовича. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів. – Львів, 2010. – 502 с.
2. Браун Д. Код Да Вінчі / Д. Браун. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2003. – 482 с.
3. Вага Ф. Тамплиеры: история и легенды. / Ф. Вага. – М.: «Ниола-Пресс»; ООО «Издательский дом «Вече», 2007. – 128 с.
4. Вильгельм (Гийом) Тирский. История деяний в заморских землях / В. Тирський / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до праці:
5. http://www.vostlit.info/texts/rus/giiom_tir/otryvok6.phtml?id=7403
6. Заборов М. А. Крестоносцы на Востоке / М. А. Заборов . – М: Главная редакция восточной литературы изд-ва «Наука», 1980. – 320 с.
7. Заборовский Эдуард. Тайна казны тамплиеров / Э. Заборовский [Електронний ресурс] // «Вокруг Света». – 2007. - №5 (2800). – Режим доступу до статті: http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/3874/
8. Мельвиль Марион. История ордена Тамплиеров [Le vie des templiers] / Марион Мельвиль – М.: «Евразия», 2006. – 368 с.
9. Ратисбон М.Т. Письма Бернара Клервоского против Петра (Пьера) Абеляра / М. Т. Ратисбон [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://bernard.oneiros.ru/
10. Скотт Вальтер. Айвенго / Вальтер Скотт. – Харків – Белгород: Книжный клуб, 2010. – 248 с.
11. Фульхерий Шартрский. Иерусалимская история (деяния франков, совершивших паломничество в Иерусалим) / Ф. Шартрский / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до праці: http://www.vostlit.info/Texts/rus3/Fulch/text.phtml?id=4452
12. Хилленбранд Кэрол. Крестовые походы. Взгляд с Востока: мусульманская перспектива / К. Хилленбранд. – СПб.: «Издательство «ДИЛЯ», 2008. – 672 с.
13. Ячейкін Ю. Незнані тамплієри / Ю. Ячейкін. – К.: Зелений Пес, 2007. – 352 с.

Кавецька Г.

Науковий керівник – доц. Лахманюк Т.В.

ПАТРІС ЛУМУМБА: ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ

Патріс Лумумба – перший прем'єр-міністр незалежної республіки Кон-го [3].

Народився 2 липня 1925 р. в Санкуру, в північній провінції Касаї у бідній селянській сім'ї. Назвали його Патрісом не випадково, корінь його імені співзвучний зі словом батьківщина[7].

З шестирічного віку Патріс відчув на собі важку селянську працю – працював у полі, допомагав батькам в обробітку землі. Навчався в католицькій місіонерській школі, так хотів його батько, та й інших на той час у тій місцевості не було. Дядько Патріса В. Лундула,

сержант «Форс публік», радив вступити на військову службу. Проте ні кар'єра священнослужителя, як того просив батько, ні військового, за порадами дядька не припали до душі Патрісу [4].

В 13 років Патріс перейшов у протестантську школу, де навчався на фельдшера. Через 2 роки він залишив навчання в місіонерів, бажаючи навчатися самостійно. Глибоко його захопили ідеї французького Просвітництва XVIII ст., зокрема, праці Вольтера та Руссо, книги Гюго і Мольтера[2].

У цей час розпочав писати вірші, суть яких полягала в протесті проти колоніального бельгійського режиму, який панував на його батьківщині. Патріс Лумумба також бере участь у роботі гуртка, де разом з європейцями обговорювали питання культури, міжнародної політики, подальшого розвитку колонії. Атмосфера на цих неформальних зібраннях була непростою. Пізніше П.Лумумба напише: «На кожній зустрічі протягом кожної бесіди відчувався расизм, готовий от–от прорватися виступом як європейців, так і жителів Конго». Пройде ще деякий час і П.Лумумба запитає в бельгійців: «Чому деякі європейці турбуються про африканців менше, ніж про своїх собак?» [5], [6,С. 28]

Не закінчивши училища, в 1943 р. П. Лумумба переїхав у місто Кіндо, а згодом у місто Каліме, де він пішов на роботу клерком в управління олово- видобувної компанії «Сімаф-Сіметен». Він вивчав звичаї свого народу, життя різних прошарків суспільства. Вдень він був на службі, ввечері спілкувався з робітниками, які приїхали з різноманітних районів Конго, а також інших африканських країн.

У вільний час Патріс Лумумба не переставав читати, любов до книг, яка народилися ще в дитинстві, не покидала його й коли він став держслужбовцем. У місті він мав можливість читати різноманітні книги. В його житлі не було світла, тому юний Патріс купував свічки, і при них читав, так він дуже зіпсував собі зір 6,С. 27].

Поступово П.Лумумба захоплюється політикою, виражаючи інтереси освічених конголійців ставить питання про рівність колонізаторів і місцевих жителів. Одного разу, дискотуючи зі священнослужителем він запитує: «Перед Богом усі рівні, - стверджуєте ви, - чому тоді існує дві категорії віруючих – білі, які займають у часи богослужіння перші ряди, й африканці, які змушені стояти ззаді?». У відповідь він почув, що більшість його побратимів не турбуються про себе, погано пахнуть і якщо збирати разом африканців та європейців, то білі перестануть ходити до церкви. Але на це Патріс Лумумба заявив: «Якщо ваша релігія враховує запахи, то залиште її при собі» [6,С. 28–29].

У 1946 р. Патріс Лумумба переїхав у столицю колонії Леопольдвіль і вступив до школи поштових службовців, після закінчення якої отримав роботу держслужбовця в Східній провінції. Переїхавши у столицю,П. Лумумба був вражений контрастами великого міста, який був поділений на дві частини – багату і бідну, європейську та чорну. В школі поштових працівників він був одним із кращих учнів, після закінчення школи П. Лумумба поїхав на роботу в невеличке місто Янгамбі. Через декілька місяців він переїжджає у Стенлівіль. П.Лумумба займається самостійним вивченням політекономії, юриспруденції, новітньої історії Африки, згодом йому вдалося вступити в Антверпенський юридичний інстут на заочну форму навчання [6,С.29].

У 1952 р., коли П.Лумумбі було 27 років, він женився на Поліні Опанга, дівчині селянської родини. Їхнє весілля святкували два рази – в рідному селищі П.Лумумби Оналуа і в Стенлівілі, де на святкування з'їхалися друзі Лумумби з столиці [6,С. 34].

З 1954 р. П.Лумумба живе в Стенлівілі, працює поштовим працівником, клерком у бельгійських закладах. Там ж розпочинається активна суспільно-політична діяльність П.Лумумби. В цей період він очолював декілька громадських організацій.

У 1955 р. його обирають головою профсоюзу Асоціації службовців-африканців Східної провінції. В цей час Патріс Лумумба видає газету «Ухуру» («Свобода»), працює віце-головою провінціальної секції ліберальної партії Бельгії, яка з 1954 р. прийшла до влади у метрополії[6,С. 33].

Якби так склалося, що П.Лумумба обере кар'єру чиновника колоніальної адміністрації, він міг би вважати своїм зірковим часом червень 1955 р., коли молодий журналіст і суспільний діяч був представлений особисто бельгійському королю Бодуену. Під час розмови з монархом,

до якого Патріс Лумумба, за його ж словами, у той час відчував глибоку повагу, він прямо поставив питання про необхідність легалізації діяльності африканських суспільно-політичних організацій в Бельгійському Конго, як це вже зустрічалося у сусідніх колоніях Англії і Франції. Звістка про зустріч П.Лумумби з королем швидко розійшлася по Східній провінції. Патріс Лумумба став отримувати багато листів, люди всіх прошарків Конго запитували в нього про подальших перспективах розвитку країни. Лумумба багато їздив по країні, бачив життя різних класів та соціальних груп, зустрічався з людьми. Результатом цих споглядань і знайомства з життям різних категорій місцевого населення стала його книга «Конго, земля майбутнього під загрозою?»[6,С. 35 –36],[5].

Співрозмовник Патріс Лумумба під час зустрічі з королем вразив його і через рік його запросили в Бельгію. У Брюсель П.Лумумба повіз рукопис своєї першої книги з характерною назвою «Конго, земля майбутнього під загрозою?», яка містила аналіз соціально-економічного та політичного становища колонії і критику расизму[5].

30 червня 1956 р., після повернення з Брюсселя Патріса Лумумбу зустрічала дружина Полін із дітьми. В той час у них було троє дітей – два сини і дочка. Неочіковано, після проходження митного огляду, на очах сім'ї та всіх присутніх П.Лумумбу було арештовано. Його звинуватили в траті державних грошей. Згодом він напише: «Я думав, що помру від встиду в той час!». Але обвинувачення було сфабриковано і Патріса Лумумбу засудили на 2 роки тюрми. Істинна причина всього корінилася в іншому – боячись вільнодумних оцінок на свою адресу, колоніальна адміністрація вирішала покарати автора книги «Конго, земля майбутнього під загрозою?»[6,С. 37].

Патріс Лумумба вчинив у дусі всіх націонал-революціонерів – він оголосив колоніальну владу душителями й узурпаторами. Що, втім, не дивно, адже його кар'єру було зламано, за що він образився на білих. У в'язниці він відсидів усього 6 місяців, потім його випустили. Вийшовши на свободу,П. Лу-мумба став запеклим ворогом всіх білих.

Після виходу з тюрми П.Лумумба відправився в столицю, де найбільш чітко вимальовувалися майбутні перспективи розвитку країни. Патріс Лумумба вступив на службу, в якості комерційного директора, на підприємстві по виробництві пива. Робота його влаштовувала, так як він мав змогу їздити по країні й глибоко пізнавати життя свого народу. В столиці П.Лумумба знайомиться з лідерами різноманітних організацій, безпосередньо включаючись в боротьбу за незалежність країни[6,С. 38].

Патріс Лумумба очолив роботу по створенні загальнонаціональної партії. У 1958 р. його було обрано лідером нової політичної партії – Національного руху Конго (НРК), яка згодом стала найчисельнішою загальнополітичною силою країни. Головною метою новоствореної партії було негайне проголошення незалежності. З 23 по 28 жовтня 1959 р. проходив Конгрес партії Національного руху Конго, на якому сам П.Лумумба виступив від імені партії з вимогами негайного проголошення незалежності[5].

По закінченні Другої світової війни, коли з'явилися світова система соціалізму і консолідовані, всепроникаючі сила імперіалістів були зламані; антиколоніальна боротьба та національно-визвольні рухи швидко активізувалися. Гана був першою країною на південь від Сахари, що здобула свою незалежність як нація у березні 1957 р. Згодом відбулася перша конференція народів африканського континенту в Аккрі у грудні 1957 р.

11 грудня 1958 р. П. Лумумба звернувся до членів африканської конференції в Аккрі. Він рішуче вимагав незалежності для своєї країни. У той же час Патріс Лумумба закликав африканців об'єднатися : «Незалежно від кордонів, що відокремлюють нас, незалежно від наших етнічних відмінностей, ми повинні об'єднатися для того, щоб африканський континент став вільним і щасливим, рятуючись від невпевненості, страху, і від колоніального панування». Бельгія не бажала надавати незалежність своїй колонії. Їй довелося змінити свою політику після 1959 р., коли вимоги незалежності ставали все гучнішими, частими стали демонстрації з вимогами проголошення незалежності, влада вже не могла приборкати народні маси силою свого терору.

Настає «Рік Африки»: ООН за пропозицією СРСР приймає резолюцію про право народів колоній на самовизначення. Бельгія змушена надати своїй колонії незалежність. 30 червня 1960 р. над Леопольдвілем спущений бельгійський триколор і піднятий блакитний прапор нової

республіки з п’ятьма золотими зірками – за числом провінцій. На святковій церемонії 30 червня 1960 р. в присутності бельгійського короля Бодуена I президент Касавубу виголосив промову про національну модернізацію, багаторасовому суспільстві й про співпрацю з колишньою метрополією. Патріс Лумумба одразу ж після нього виголосив свою промову, закінчивши її знаменитою фразою: «Ми більше не ваші мавпи!»

На перших виборах у країні в 1960р. партія П.Лумумби отримала 40 місць із 137. Патріс Лумумба став прем’єр-міністром країни. Хоча прем’єр-міністром стає П. Лумумба, коаліційний уряд зовсім не у всьому проводить політику прем'єра і його партії [7].

Того ж 1959 р. уряд Бельгії оприлюднив програму поступового –

протягом 5 років – переходу Конго до незалежності. Почати вирішили з проведення демократичних виборів. Природно, радикальні націоналісти на чолі з П.Лумумбою стали волати на весь голос, що мета виборів – нав’язати народові «маріонеток колоніалізму», а через незадоволення цим, стали силою зривати вибори. Бельгійська влада теж відповіли силою, в результаті чого у країні почалися перші сутички, і з’явилися жертви. Патріс Лумумба знову потрапив у в'язницю, але вже як політичний в'язень.

За лічені тижні свого існування уряд Лумумби спробував домогтися реального контролю над ресурсами країни, стати на шлях, що веде до економічної самостійності. Передбачалося створення державного планування, держсектора в промисловості й кооперативів на селі, введення фіксованих цін на товари першої необхідності й підвищення зарплати робітникам. Був заборонений вивіз капіталу за кордон. Патріс Лумумба оголосив про відокремлення церкви від держави і школи від церкви. У зовнішній політиці було взято курс на повне звільнення Африки від колоніалізму та расизму[5].

У червні 1960 р. П.Лумумба прибув у Нью-Йорк для участі в обговоренні монгольського питання у Раді Безпеки.

25–32 серпня 1960 р. він виступив головуючим конференції африканських держав, яка відбувалася в Леопольдвілі.

5 вересня 1960 р. президент зняв прем’єра Патріса Лумумбу з посади і посадив під домашній арешт. У відповідь П.Лумумба проголосив по радіо промову, в якій заявив, що його змістили незаконно, так як його підтримав парламент[2].

Патріс Лумумба вирішує звернутися за допомогою до СРСР. Просить надіслати військових і цивільних радників. Занадто пізно: країна вже окупована. Зверненням до СРСР прем’єр остаточно підписав собі вирок. Президент США Д. Ейзенхауер дав ЦРУ вказівку – «африканського Кастро» негайно знищити. Заступником секретаря посольства призначили Френка Карлуччі. Американські «лицарі плаща і кинджала» підтримали Мобуту[7].

6 вересня лідери основних партій, які складали провладну коаліцію, заявили про підтримку П.Лумумби, проте в той час війська ООН захопили радіостанцію і закрили доступ на неї її членам уряду.

7 вересня палата депутатів більшістю голосів анулювала рішення про відсторонення Патріса Лумумби від влади.

8 вересня Сенат підтвердив це рішення, але ООН продовжувала ігнорувати владу й утримувати захоплені аеродроми та радіостанцію. Був виписаний ордер на арешт П.Лумумби.

12 вересня його було заслано в тюрму, проте його звільнили солдати.

Згодом у ніч на 27 листопада 1960 р.Патріс Лумумба таємно виїжджає із столиці, проте уже 1 грудня його арештовують знову[2].

Проти уряду Лумумби об’єдналися всі сили зовнішньої і внутрішньої реакції. Бельгійська влада відмовилися передати національному уряду контрольні пакети акцій великих компаній, хоча мали це зробити за законом. Іноземні монополії відкрито саботували митний режим, всупереч забороні організували відтік капіталу з ключових галузей, від’їзд фахівців. Національних кадрів країна не мала. Не було й іншої збройної сили, окрім старої армії, жандармерії, де всі офіцерські посади займали бельгійці. Різностановий уряд першим ділом підвищив платню самому собі, чиновникам і білим офіцерам. Зрозуміло, як на це повинен був реагувати голодуючий народ, що не бажав жити по-старому. В армії спалахнув бунт нижніх чинів, очолений сержантом Мобуту. Під приводом наведення порядку Бельгія почала інтервенцію. Ставленик «Юніон Міньер» Моїз Чомбе проголосив «незалежність» Катанги,

спираючись на місцевих жандармів і білих найманців. Уряд Конго звернулося за допомогою до ООН, в країну увійшли «блакитні каски». Але допомагали вони не законній владі, а колонізаторам і сепаратистам[7].

Партії П.Лумумби вдалося взяти під контроль північний схід країни. Патріс Лумумба вважав своїм обов'язком, незважаючи на смертельний ризик, очолити повсталий народ. Йому та його товаришам вдалося вирватися з-під арешту, але по дорозі вони були схоплені головорізами Мобуту. На очах «блакитних касок» заколотники били і катували законних керівників уряду, що мали наївність покластися на ці «каски». Найбруднішу роботу надали Чомбе. У нього теж був наказ знищити П.Лумумбу, тільки за підписом не президента США, а бельгійського міністра з африканських справ.

Згідно з версіями спеціальної комісії, яка була створена для з'ясування обставин смерті Лумумби, Патріс і його однодумці були арештовані й депортовані в літак до Чомби у Катангу, де їх було поміщено в лісову хижу. Патріса Лумумбу та його соратників – Окіто і Мполо ратували, після чого їх відвідали політичні суперники – Чомбе, Кімба та бельгійські політики для того, щоб зневажити й обплювати їх[3].

17 ічня 1961р. П.Лумумбу з однодумцями було розстріляно катангійськими солдатами, якими керували бельгійські офіцери, і попередньо закопані на місці розстрілу. Щоб приховати ці дії, трупи були ексгумовані через декілька днів. Тіло Патріса Лумумби було розчленовано, розчинено в кислоті й після цього залишки були спалено. Згодом вбивство повісили на жителів села.

Хоча подробиць злочину світ тоді не дізнався, розправа з найвизначнішим керівником нової Африки викликала вибух обурення. Майже всю країну охопило народне повстання, очолене товаришами П.Лумумби. На їхньому боці билися революціонери-інтернаціоналісти. Тільки масова інтервенція США і Бельгії в поєднанні з розколом визвольного руху дозволили загасити полум'я повстання кров'ю. Партизанський командир П'єр Мулеле, який погодився на переговори, був схоплений і вбитий так само, як Патріс Лумумба[1].

Мобуту, який сів у президентське крісло, перетворив країну в годівницю для свого клану.

Розпродаючи країну оптом і у роздріб, диктатор старанно зображував патріота: визнав П.Лумумбу національним героєм і поставив йому пам'ятник, перейменував столицю в Кіншасу, Стенлівіль – Кісангані й навіть країну- у Заїр (це назва, правда, португальського походження). Але боротьба народу не припинялася. Армія Мобуту була вщент розбита кубинськими інтернаціоналістами в Анголі, куди вторглася за вказівкою Вашингтона. Минуло ще двадцять років, перш ніж у 1997 р. над країною, яка повернула собі історичне ім'я, знову замайорів прапор Патріса Лумумби. Але після загибелі соціалістичної співдружності й СРСР навіть перемога народної революції не врятувала країну від нової інтервенції НАТО. Лідер революції Лоран Кабіла був убитий в 2001 р., як у далеких 60-их – його вчитель Патріс Лумумба і Че Гевара[4].

У 2002 р. уряд Бельгії визнав свою відповідальність за вбивство П.Лумумби, але не в належній формі, відмовившись провести належне розслідування і виплатити компенсацію родині.

За кілька днів до загибелі Патріс Лумумба написав листа дружині, що стало останнім. Ось кілька рядків: «Ніякі жорстокості, знущання або тортури мене не зламали і не зломлять, так як я вважаю за краще померти з гордо піднятою головою, з непохитною вірою і глибокою впевненістю у майбутньому моєї країни, ніж жити в підпорядкуванні, зневажаючи священні традиції. Одного разу історія нас розсудить, але це буде не історія, приємність Брюсселю, Парижу, Вашингтону чи ООН, а історія країн, що звільнилися від колоніалізму і його маріонеток... Єдине, що ми хотіли для нашої країни було право на гідне існування, на гідність без лицемірства, на незалежність без обмежень. Африка напише свою власну історію, і це буде, на північ і на південь від Сахари, історія слави та гідності»[2],[7].

Таким чином,важливим етапом розвитку африканського континенту стало XXст., коли на арену національно-визвольної боротьби вийшов такий визначний діяч як Патріс Лумумба. Це Людина з великої літери, не досконала,яка припускала помилки,адже всі ми живі люди,але, яка бажала кращої долі не лише собі, а й всім співгромадянам своєї країни. Патріс Лумумба міг працювати при бельгійській королеві, та він не шукав легкої дороги.

Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що це людина, яка варта уваги, яка допомогла здобути своєму народові омріяну незалежність, відкрити світлий шлях у майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Жуков Ю. Жызнь и смерть Патриса Лумумбы: [Електронний ресурс] / Ю. Жуков // Новая жызнь – № 11. – 1962. - [Режим доступу]: http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/LUMUMBA/LUMUMBA.HTM
2. Патрис Лумумба. - [Режим доступу]: http://people.sci.pfu.edu.ru/asemenov/LUMUMBA/Index.htm
3. Патрис Лумумба. - [Режим доступу]: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%83%D0%BC%D1%83%D0%BC%D0%B1%D0%B0,_%D0%9F%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%81
4. Патрис Лумумба. - [Режим доступу]: http://www.kituochakatiba.org/index.php? option=com_content&task=view&id=64
5. Персоналии – известные люди Африки. Патрис Лумумба. - [Режим доступу]: http://www.africa.org.ua/data/persons_lulumba.htm
6. Пономаренко Л. В. Патрис Лумумба: Жызнь во имя свободы Африки / Л. В. Пономаренко. – М.: Изд-воУДН, 1989. – 128 с.
7. Харламенко А. В. Патрис Лумумба и его родина: [Електронний ресурс] / А.В.Харламенко. - [Режим доступу]: http://prometej.info/new/history/1950-lymymba.html

Карабин М.

Науковий керівник – доц. Ятищук О. В.

ОБРЯДОВЕ ЗНАЧЕННЯ ХЛІБА

З давніх давен хліб посідає головне місце в українській обрядовості, має ритуальне застосування. Використання хліба при проведенні певних культів, дотриманні звичаїв та традицій бере свій початок ще із язичництва.Із розвитком землеробства його роль зростає, хліб набуває ознак святості, це – святиня, жертовна страва для Богів або й саме Божество чи втілення Божественної Сили, яка має духовну цінність. Тому хліб українці називають „Святим», „Божим даром», „Батьком», „Годувальником», „Головою», „Розпорядником» [5, с. 123]. Хліб набув жертовного значення , поступово замінюючи жертвоприношення тварин.

М. Сумцов писав: «З появою Хліба, як засобу харчування, виникла світла думка, що Богам бридка кров жертовних тварин, і Хліб стає головним предметом жертвоприношень»[1, с.67-68] .

У християнстві поняття безкровної жертви через посередництво хліба набуває нового змісту, який виявляється євхаристійною жертвою у вигляді хліба вина.

Великим гріхом вважається викинути навіть маленький шматочок. Колись вірили, що на тому світі люди, які без пошани ставилися до хліба, збиратимуть усі викинуті під час земного життя крихти. Залишки хліба віддавали свійським тваринам або спалювали в печі**.**

На Русі дорогих гостей зустрічали хлібом-сіллю. Вірили що ними можна зробити друзями навіть запеклих ворогів. На думку дослідників хліб символізував побажання багатства і достатку, а сіль захищала від ворожих сил. Найбільшим докором був вислів: «Забув ти мій хліб і сіль»[2, с. 77].

В традиційній культурі випікання обрядового хліба приурочується до календарних християнських свят: Різдва, на день св. Маланки, на день св. Василя (т. зв. Старий Новий рік) , Водохреща, у перший день Великого посту, на хрестопоклонному тижні, до дня Петра і Павла, до Воскресіння та інших, а також ряду родинних подій: народження, хрещення, весілля, похорони.

Станом на сьогодні дослідження етнографічних матеріалів дозволяє досить точно реконструювати обрядову творчість пов’язану із використанням хліба. Яка охоплює весь комплекс ритуалів підготовки випікання та обрядового використання хліба.

Л. Герус звертає увагу на такі прояви шанобливого ставлення до хліба: «Пошана до Хліба закріпилась у народних звичаях. На покуті під образами, що є в хаті священним місцем, колись завжди лежала на столі покрита рушником паляниця. Кожен шматочок хліба з`їдали повністю, не залишаючи куснів, щоб силу не залишити. Хліб не можна викидати у сміття, навіть хлібні крихти слід зібрати у долоню і з`їсти, або ж віддати худобі чи птиці. Знайдений на дорозі окраєць хліба потрібно обтрусити і покласти на високому місці для пташок. Коли випадково хліб упаде на підлогу, селяни його піднімають і цілують – перепрошують, у хліба ж бо ніжки короткі, впаде зі столу і може ніколи більше туди не повернутися. Про хліб не можна казати, що він поганий, він може бути лише невипечений, глевкий, сирий, підгорілий, зачерствілий» [4, с. 46–48].

У народних повір'ях хліб протиставлявся усьому нечистому. Так до лісу завжди брали із собою шматок хліба, бо його нібито бояться гадюки. Звичай благословляти хлібом також

пояснюється уявленнями про хліб як оберіг. Батьки благословляли ним молоде подружжя.

Хлібом заведено благословляти в далеку путь. До речі, зустріч хлібом-сіллю — не що інше, як своєрідний очисний обряд. Адже людина могла принести з чужини щось погане, вороже, недобру дію цього мав нейтралізувати хліб. Вірили, що хліб може навіть зупинити пожежу, якщо обнести його навколо палаючої будівлі.

Процес випікання та приготування хліба в народній свідомості завжди постає як священнодійство. Раніше до нього навіть спеціально готувалися: молилися, уникали поганих думок. Існують окремі звичаєві норми поведінки людини під час приготування та випікання хліба. Своєрідним є ставлення до предметів та речей , що з ними пов’язується його випікання. Особливої уваги приділяють діжі. Найперше звертають увагу на кількість заклепок (парна кількість). У випадку непарної кількості буде діж (чоловічий рід), в якому хліб не буде належним чином бродити та сходити [10, с. 295].

Народна матеріальна культура українців просякнута ідеєю звеличування хліба: культ хліба в українців відігравав особливу роль, розкриваючись у обрядово-ритуальній сфері та світоглядних уявленнях.

Як зазначає А. Пономарьов: «Найбільшої різноманітності та символічності він набув у весільній обрядовості, що цілком логічно: адже саме весілля в традиційному українському суспільстві символізувало народження сім'ї і продовження в поколіннях. Через це, аби забезпечити родинне щастя та безперервність життя, такого великого значення надавалося магічності всіх обрядових дій та обрядових атрибутів. Магічної символіки в українському весіллі набував передусім коровай, як весільний хліб відомий лише в українському весіллі (серед багатьох інших народів він нерідко вживався й у не обрядових формах). Весільний хліб був тим елементом, який об'єднував цілу систему весільних обрядових дій» [8, с. 331].

Перед випіканням короваю тісто для нього « бгали» -- розчиняли, замішували. М. Сумцов вважав, що поняття «бгати» походить від слова « Бог».

Коровай - це найчастіше висока пшенична паляниця, оздоблена виліпленими з тіста квіточками, колосками, пташками, зірочками й місяцем, що символізували міцність майбутнього подружнього життя, щастя, добробут і злагоду[5, с. 118].

Коровай намагались випекти не лише смачний та гарний, але й, на подив гостям, великий коровай. Іноді його випікали розміром на весь стіл. Після того, як спечений коровай витягували з печі, по ньому намагались вгадати подальшу долю молодих. Якщо коровай у печі тріскав - це було ознакою майбутнього розлучення, якщо ж перекошувався - спільне життя не буде щасливим, якщо виходив пишним і гарним - то це свідчило, що сім'я буде міцною і житиме довго й щасливо.

Коровай як обрядовий атрибут має глибокі традиції. У давньоруській літературі нерідко зустрічаються згадки про цю ритуальну язичницьку страву, яка засуджувалась офіційними церковними колами. Однак висока престижність короваю як обрядового хліба сприяла стійкості цього елемента культури і навіть зміцненню його символічного статусу [9, с. 258] .Особливе значення коровай має в українському весіллі. Відсутність короваю означала неповноцінність обряду, а людина, яка з бідності, сирітства чи якихось інших причин була позбавлена весільного короваю, одержувала прізвисько (а то й прізвище) Безкоровайний.

Випечений весільний коровай прикрашали і клали на вишиваний рушник. Зустрічати молодят з короваєм - це старовинна традиція, в якій батьки через хліб передають своїм дітям побажання злагоди та кохання, а також багатства та благополуччя. Наречений та наречена повинні відкусити від короваю по шматочку, не торкаючись його при цьому руками. Вважалось, що той, хто відкусить більший шматок, і буде головою сім‘ї [3, с. 34-35] .

На весіллях, крім короваю, пекли й інше печиво, серед якого калач посідав чільне місце. Виготовляли його із вичиненого тіста, як правило, плетеним з трьох-чотирьох качалочок. Калачі були завернуті у великий овал, нерідко з діркою посередині. На півдні Поділля, Буковині, у Карпатах калачі виконували функцію короваю, і їх там випікали багато — для обдарування на застіллі, для почесних батьків, для обміну між родами, для даровизни тощо.

У тих районах, де випікали коровай, калачі мали допоміжні, менш престижні функції: ними обмінювалися роди, маленькими калачами запрошували на весілля; великі дарували на перезві.

Аналогічні функції на Півдні виконував дивень, на Поліссі — верч, на Полтавщині та

Слобожанщині — лежень. На Херсонщині молода крізь дірку в калачі дивилася на молодого, коли він приходив забирати її до себе. Калачі пекли і на хрестини (Поділля, Карпати), на Паску та Різдво [3, с.36].

Цікавими є традиції пов'язані із використанням калити-- великого прісного хліба із білого борошна, який пекли перед днем св. Андрія. Калету прикрашали сухими вишнями чи родзинками, у її приготуванні брали участь усі дівчата села. Коржа підвішували до стелі в хаті, де відбувалися вечорниці. Біля нього стояв язикатий "Пан Калетинський" із квачем, вмоченим у сажу. Він запрошував "Пана Коцюбинського", яким міг бути будь-хто із присутніх, "калету кусати". Узявши поміж ніг коцюбу, учасники гри по черзі під'їжджали до калети [10, с. 300]. Тут відбувалася жартівлива розмова із вартовим, який намагався усілякими способами розсмішити "Пана Коцюбинського". Якщо Коцюбинський посміхнувся, Калетинський мазав його квачем по губах, а кусати калету ішов інший гравець.

Іншим різновидом обрядового хліба є поминальний. Як зазначає В. Максим: «В ритуалі з хлібом відчувається зв'язок звичаю з аграрним культом предків. В той же час обрядовий хліб виступає і як засіб взаємодії померлих з живими нащадками. Помана – круглий калач без отвору, середина якого зверху закрита тістом, найпишніше оздоблена і майстерно виплетена двома подвійно скрученими жгутами у вигляді хреста. Назва цього калача запозичена із молдавської й румунської мов. В етимологічному словнику української мови зазначено, що по-молдавськи "помане" означає поминальні дарунки, а в румунській "pomana" – "поминки" (від слова "спомин", "поминання")» [5, с. 278].

Значне місце в приготуванні хліба до похорон займають калачі різноманітних форм. На порозі хати, воротях і по ходу поховальної процесії на перехрестях, на кладовищі – усюди необхідно роздавати калачі, як ознаку жертвоприношення. Хліб, призначений для описаної обрядовості, має свою, закріплену традицією форму.

Його випікають із декількох сплетених жгутів пшеничного дріжджового тіста. Виплітають великий круглий калач діаметром до 30 см, із циліндричним отвором на 10 см у центрі, і називають калачем, сплетеним удвоє. Печуть калачі, сплетені двома жгутами між собою та формують ще по два жгути тіста, також сплетених між собою. Такі вироби називають "калачами сплетеними учетверо" [2, с. 24].

Саме в таких калачах наявні спіралевидні мотиви, відомі також молдаванам. Коливо (або, як ще тут називають, "канун") – поминальна каша із пшеничних зерен, засмачена солодкою водою. Тісно пов'язане із християнськими обрядами, походить від язичницьких ритуальних каш. Ці хліби несуть ознаки давньої сільськогосподарської символіки.

Особливі різновиди хлібних виробів виготовляли і вживали після Масниці під час Великого посту. Так, в Україні в перший день посту їли спеціальні сухі коржі — "жиляники" [6, с.141]. Вони сильно контрастували із багатими масничними стравами й нагадували про стриманість наступних місяців. На четвертому тижні Великого посту, в Середохресну середу, господині пекли хлібини у формі хрестів, посипані маком, і мастили їх медом. Частину з'їдали, іншу — зберігали до сівби, що було відгомоном жертви духам поля.

Важливе місце серед інших різновидів обрядового хліба посідають паски, які в деяких регіонах України називаються "баби". Паска - весняний обрядовий хліб, який готували до Великодня. Її обов'язково святили у церкві разом із крашанками та іншими стравами святкового столу.

Свяченою паскою починали великодній сніданок. Усе, що стосувалося паски, мало непересічне значення: крихти не можна було викидати свиням чи птиці, лише рогатій худобі; вершечок від паски, висушений і залишений на запас, мав, за повір'ями, лікувальні властивості не лише для людей, але й для худоби. У Галичині та Карпатах вірили, що, посіявши на городі крихти від паски, можна виростити квіти маруньки, що мають цілющу силу [9, с. 674]. Багато уявлень про паску пов'язано з весняними аграрними звичаями. Коли водночас садили в піч паску, а в землю цибулю, остання повинна була добре вродити. Одну паску треба було тримати на столі цілий тиждень, до проводів, щоб добре родила пшениця, і т. ін. Паска і до сьогодні є дуже поширеним видом обрядового хліба в Україні.

Існує переконання, що традиція пекти паски походить ще з дохристиянських часів. В Західній Україні щодо печення паски існує такий звичай: «В п'ятницю над вечором розчиняють

тісто на паску. В суботу рано саджає ґаздиня до печі з того тіста паляницю. Коли вже спечеться, виймає, всі в хижі кусають по кусникові; як прийде хто чужий до хижі, дають куштувати, а навіть до сусідів несуть. Відтак саджає ґазда на широкій лопаті, нароком під паску зладженій, паску до печі, а також пасчину посестру, робить лопатою хрест на повалі, а далі злегка ударює нею кожного челядника по голові і йде до стайні й ударяє кожну худобину» [4, с. 56] . В Галичині та в Закарпатті паски печуть переважно у вигляді круглого хліба з спеціальним орнаментом зверху: жайворонок у традиційному вигляді, з складеними «восьміркою» крильми, мотив геометричного колоса, «баранячі ріжки» та квіти [4, с. 58] .

Хліб до сьогодні займає важливу роль в обрядовості українців. У народних звичаях хлібові належить найбільше функціональне і символічно-смислове навантаження. Символічний підтекст елементів і мотивів ритуалів пов'язаних із хлібом трансформувався відповідно до суспільно-історичного розвитку, часто виконання тих чи інших обрядів здійснюється без глибокого розуміння його смислового навантаження. Ідеологічний зміст зосереджується навколо прадавніх ідей плідності, пошанування богів, небесних світил, добробуту та щастя родини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні : іст.-етногр. дослідж. / В. Борисенко. — К. : Наук. думка, 1988. — 192 с.
2. Борисенко В. К. Нариси з історії української етнології 1920—1930—х років / В. К. Борисенко — К.: Унісерв, 2002. — 92 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу. / О.Воропай – К.: Оберіг, 1991.—250с.
4. Галько О. Ю. Числова семантика українських весільних обрядів / О. Ю. Галько // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. — 2006. — Т. 11. — 259с.
5. Герус Л. Український обрядовий хліб: засоби художньої виразності./Л.Герус // Мистецтвознавство – Л., 2004.—145 с.
6. Етнографія України. — Вид. 2-ге, перероб. і доп. / За ред. С. А. Макарчука. — Л., 2004.—456с.
7. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу. / О.М.Кравець. -- К., 1986—186с.
8. Пономарев А. П. Развитие семьи на Украине. / А.П.Пономарев.-- К., 1989.—560с.
9. Галько О. Ю. Числова семантика українських весільних обрядів / О. Ю. Галько // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. — 2006. — Т. 11. — С. 259—271.
10. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С.П. Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф. Кирчива. – Львів: Фенікс 1994 – 608 с.
11. Хромлива - Щур Л. Українські народні звичаї в сучасному побуті./ Л.Хромливка-Щур. Львів: Фенікс – 1990—344с.

Куцик Р.

Науковий керівник – Москалюк М. М.

ТЕХНІЧНИЙ РОЗВИТОК ЦУКРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

В другій половині XIX – на початку XX століття в цукровій промисловості українських губерній відбувається технічний переворот, що призводить до значного вдосконалення матеріально-технічної бази. Це у свою чергу призвело до зростання потужності і продуктивності самих цукрових заводів, що дозволило цій галузі зайняти чільне місце в промисловому розвитку не тільки України, а й Російської імперії загалом.

Мета роботи полягає у комплексному й об'єктивному аналізі щодо розвитку матеріально-технічної бази цукрової промисловості України та основних аспектів технічного прогресу, а також щодо значення вдосконалення техніки на розвиток цієї галузі.

Основними **завданнями** є: прослідкувати та висвітлити основні етапи технічного перевороту цукровій промисловості; встановити особливості матеріально-технічної бази на різних територіях України; визначити основні наслідки промислової революції для розвитку цукрової промисловості.

Дослідженням розвитку цукрової промисловості та її матеріально-технічної бази займалося ряд дослідників. Зокрема, це Т. І. Дерев'янкін [3] Л. Г. Мельник [7], І. О. Гуржій [2], О. О. Нестеренко [10], М. М. Москалюк [8] та ін. Проте, ця тема все ж залишається актуальною

й нині, не зважаючи на таку кількість дослідників які її вивчали.

Після скасування кріпосного права цукрова промисловість вступила в смугу кризи, особливо у перші два роки. У поміщиків-цукрозаводчиків гостро відчувалася нестача вільних капіталів. Не вистачало сировини (оскільки зразу ж після розкріпачення селяни майже не засівали буряків), робочих рук (селяни, які раніше відбували на заводах панщину, не хотіли йти на цукроварні). Тому, кількість заводів почала швидко зменшуватися, а розмір річного виробництва цукру на початку 60-х років значно скоротився. Селянська реформа порушила устрій поміщицького господарства, заснованого не стільки на капіталі, скільки на примусовій праці [7, с. 66].

Для дрібних сільськогосподарських «вогневих» заводів нестача дарової робочої сили стала справжньою катастрофою і вони, не маючи можливості конкурувати з «комерційними» «паровими» заводами, почали швидко закриватися. Цьому певною мірою сприяв і новий акцизний статут, затверджений 26 листопада 1863 р., за яким скасовувалися пільги щодо дрібних «вогневих» заводів. Зокрема, норми збирання акцизу для «вогневих» цукроварень були значно підвищені. Інтенсивно процес ліквідації «вогневих» заводів відбувався протягом 60-х – поч. 70-х років [7, с. 66 – 67]. Так, якщо в 1848 – 1849 рр. на Правобережжі вогневі заводи становили 70,7%, то уже в 1866 – 1867 рр. – лише біля 11%. На Лівобережжі в 1848 – 1849 рр. працювало 67 цукрових заводів, із них 66 (98,5%) вогневих, в 1866 – 1867 рр. із 75 заводів 41 завод (54,6%) вже були паровими [4, с. 49 – 50]. Зокрема в Чернігівській губернії в 1857/58 р. було 69 цукроварень, з них 7 «парових» і 62 «вогневих». Надалі кількість парових заводів почала значно збільшуватися, а вогневих – скорочуватись. Так, в 1875/76 р. тут закрився останній на Україні «вогневий» цукробуряковий завод [3, с. 181]. Про процес ліквідації «вогневих» заводів на Україні після реформи свідчать дані з таблиці 1.

Таблиця 1

«Парові» і «вогневі» цукроварні України [7, с. 67]

Роки	**Цукроварні**	
	«Вогневі»	**«Парові»**
1862/63	59	129
1865/66	40	133
1869/70	25	143
1872/73	3	139
1874/75	1	166
1876/77	–	175

Отже, наприкінці 70-х рр. «парові» заводи остаточно витіснили «вогневі», що дозволило значно покращити матеріально-технічну базу даної галузі.

Характерною рисою пореформеної цукрової промисловості був її крупно капіталістичний характер, який визначив високий рівень концентрації виробництва, яка протягом пореформених років продовжувала невпинно зростати. Зокрема, про швидкі темпи зростання концентрації виробництва у цукровій промисловості України свідчать такі факти: протягом 14 років (до кризи 1876 р.) середня продуктивність однієї цукроварні зросла на Київщині у 5 разів, на Поділлі – у 4,3 рази, на Волині – у 4 рази. При цьому концентрація виробництва на Правобережжі здійснюється поряд із зростанням числа заводів; на Лівобережжі кількість цукроварень, навпаки, значно скорочується (за рахунок ліквідації «вогневих»), темпи ж зростання потужностей були тут значно вищі, ніж на Правобережжі: на Чернігівщині середня виробнича потужність цукроварні, наприклад, за вказаний період зросла у 9 разів, на Харківщині – у 12. Внаслідок цих процесів наприкінці 80-х рр. технічний рівень виробництва на Лівобережжі та Правобережжі став майже однаковим. Криза 1876 р., що охопила і цукрову промисловість (свідчення того, що остання стала галуззю великої капіталістичної промисловості), позначилася на дальшому прискоренні (в окремих районах) процесу концентрації виробництва. Особливо помітним етапом у процесі концентрації виробництва була криза початку 80-х років, протягом якої продуктивність цукроварень збільшилася удвічі, а то й утричі [8, с. 159].

Високий рівень концентрації виробництва і капіталів забезпечив швидкі темпи

технічного перевороту у цій галузі. Наприклад, якщо порівняти рівень виробництва 1871/72 і 1872/73 рр., то стає помітним, що навіть за цей відносно короткий проміжок часу в ході здійснення технічної революції відбулися значні зрушення. Так, хоча за цей період кількість заводів збільшилася лише на 2 підприємства, загальний вихід цукру збільшився на Правобережжі на 1236,8 тис. пудів (на 172%), а на Лівобережжі – на 367,6 тис. пудів (на 190%). Середня продуктивність одного заводу зросла з 14,5 до 25 тис. пудів. Зріс середній термін дії заводів: загалом по Україні – на 19 діб, на Лівобережжі – на 31,7 доби, а на Правобережжі – на 6,2 доби [7, с. 76].

Ще протягом 60-х років застосовувалися різні недосконалі способи сокодобування: ручні преси, парові преси з вимочкою і без вимочки буряку, гвинтові преси, гаряча вимочка буряку, добування соку відцентровими машинами тощо. Уже з кінця 60-х років XIX ст. починається інтенсивне впровадження у виробництво нових сокодобувних апаратів – дифузорів. А в період кінця 70-х – початок 80-х рр.. пресові заводи взагалі були замінені дифузійними.

Дифузори являли собою апарати безперервної дії, в яких з цукробурякової стружки за допомогою води одержувався дифузійний сік. З впровадженням дифузорів докорінно змінювався характер всього циклу операцій по добуванню і очищенню бурякового соку: всі найважливіші операції циклу поступово переводилися на машинну основу, а ряд згадуваних вище трудомістких операцій, що мали місце при пресовому способі, ставали непотрібними взагалі [3, с. 185].

На дифузійних заводах основний виробничий процес – одержання цукрового соку – здійснювався найпродуктивнішим, механізованим способом – на дифузійних батареях [7, с. 81].

Використання дифузії замість пресування у цукровім виробництві дозволило збільшити продуктивність роботи приблизно в 3 рази. Так, на заводі із цілодобовим об'ємом виробництва в 1000 берковців при роботі пресування у дві зміни потрібно близько 310 робітників, а при дифузії всього лиш 92 [17, с. 25]. Таким чином, дифузори несли за собою набагато менші витрати на виробництво ніж преси. Закономірним наслідком цього стало те, що преси почали швидко поступатися місцем перед дифузорами. Так, в 1867/68 р. на цукроварнях України нараховувалося 665 парових гідравлічних пресів і лише кілька дифузорів (на одному – двох підприємствах). Надалі це співвідношення змінювалося таким чином: кількість парових гідравлічних пресів зменшилася до 363 в 1874/75 р. і до 106 в 1881/82 р.; кількість же дифузорів, навпаки, збільшилася відповідно до 511 і 1509. В зв'язку з цим замість «парових» цукроварень виникли дифузійні цукробурякові заводи, на яких переробка буряків на цукор перетворилася в єдиний механізований процес. В 1881/82 р. на Україні було вже 124 дифузійних заводи (що становили 76% загальної кількості заводів). Одночасно істотно зміцнилася і енергетична база: в 1881/82 р. на цукроварнях України використовувалося 1679 парових машин загальною потужністю 19 603 к. с., тобто в 3,4 і 4,8 рази більше, ніж в 1861/62 р. [3, с. 185–186].

В середині 80-х років дифузійний завод у середньому переробляв 207,6 тис. берковців буряку, а пресовий – лише 50,4 [7, с. 81].

У 1885/86 р. уже 91% всіх діючих заводів були дифузійними, а в 1888/89 р. дифузійні заводи становили 96,4% всіх заводів. Отже, на другу половину 80-х років дифузійні заводи остаточно витіснили пресові.

На дифузійних заводах існувала система машин – це позначилося на різкому зростанні енергоустаткування цукрових заводів, оскільки для приведення в дію системи машин потрібна значна кількість потужних парових машин. Ось чому цукрова промисловість Київщини, Поділля, Волині, де переважну більшість становили дифузійні цукрові заводи, відзначалася високим рівнем енергооснащеності. Так, потужність парових машин 11 дифузійних заводів Волині була в 1,6 рази більшою, ніж потужність машин 13 заводів Чернігівщини, серед яких було 10 пресових заводів. Загалом за кількістю дифузійних заводів та їх часткою в загальній кількості цукроварень, за кількістю парових машин та їх потужністю Правобережжя значно випереджало Лівобережжя. Найбільш відсталим районом цукроваріння залишалася Чернігівська губернія, де із 13 заводів дифузійних було лише 3 [7, с. 83].

Отже, у другій половині 80-х років технічна революція в цукровій промисловості була повністю завершена. Абсолютну більшість становили дифузійні заводи. У цукровій промисловості налічувалося близько 1,8 тис. парових двигунів потужністю понад 23 тис. к. с. (таблиця 2). Крім того, на рафінадних заводах було 238 парових машин потужністю у 2,8 тис. к.

с.) [7, с. 83].

У 1889/90 р. із 112 заводів Правобережної України 82 виробили більше як по 100 тис. пудів цукру. Разом з тим розширювалося застосування парових двигунів на цукрових заводах. Якщо у 1881/82 р. на один український завод пересічно припадало 51,4 к. с., то в 1895/96 р. – вже 72,2 к. с. Застосування парової техніки і нової технології дало можливість збільшити протягом 80 – 90-х рр. продуктивність заводів більше як у 3 рази. Так, у 1880/81 р. виробіток цукру на одного робітника становив 141,9 пуда, а в 1899/1900 р. – 461,4 пуда [2, с. 35 – 36].

Таблиця 2

Завершення технічної революції у цукровій промисловості (1888 р.) [7, с .84]

Губернії	**Кількість заводів**			**Кількість дифузорів**	**Кількість пресів**	**Кількість випарних апаратів**	**Кількість парових машин**	**Потужність (к. с.)**
	Пресових	**Дифузійних**	**Разом**					
Волинська	–	11	11	140	–	68	160	2051,5
Київська	1	62	63	790	3	97	700	8581
Подільська	–	46	46	596	–	72	499	6147,9
Чернігівська	2	9	11	96	5	21	105	1279
Полтавська	–	2	2	22	–	3	21	249
Харківська	1	22	23	280	3	62	278	4290,9
Катеринославська	–	1	1	12	–	–	20	321
Всього	4	153	157	1948	11	325	1796	23053,3

Слід зауважити, що заводи цукрової промисловості за розмірами виробництва можна поділити на вісім категорій (таблиця 3):

Таблиця 3

Категорії цукрових заводів за розмірами виробництва в Росії (1892 – 1893 р.) [16, с. 178 – 179]

Райони	Розміри виробництва цукру							
	До 25 тис. пудів	Від 25 до 50 тис. пудів	Від 50 до 75 тис. пудів	Від 75 до 100 тис. пудів	Від 100 до 150 тис. пудів	Від 150 до 200 тис. пудів	Від 200 до 250 тис. пудів	Більше 250 тис. пудів
Південно-Західний	–	11	21	26	34	19	4	1
Центральний	2	14	5	11	14	13	15	3
Польський	–	2	9	9	12	8	–	–
Сх. Сибір	–	1	–	–	–	–	–	–

Як бачимо в Російській імперії загалом, і на Україні (Південно-Західний район, або Правобережжя), зокрема, переважали заводи із виробництвом від 100 до 150 тис пудів цукру, що свідчить про досить високий процент розвитку матеріально-технічної бази цукрової промисловості.

У 1894/95 р. 185 заводів Росії виробили 27,3 млн. пудів цукру. З цієї кількості на Україну припадало 153 заводи і 22,9 млн. пудів цукру (84%) (таблиця 4) [9, с. 80]. Таким чином, на Україні, незважаючи на те, що загальна кількість цукрових заводів до кінця XIX ст. зменшується в 1,6 рази, виробництво цукру зростає майже у 15 разів [14, с. 90].

Таблиця 4

Розвиток цукрової промисловості в Україні в другій половині XIX ст. [6, с. 345]

Роки	Кількість Заводів	Кількість Робітників	Вироблено цукру (в пудах)
1862 – 1863	247	38684	1613850
1867 – 1868	216	29322	5408320
1872 – 1873	190	61498	5509363
1877 – 1878	181	62644	77899886
1883 – 1884	157	65259	13624374
1894 – 1895	153	78248	22925200

Із таблиці ми можемо побачити, що протягом 1860–1890 рр. рівень концентрації виробництва зріс, а це у свою чергу приводить до висновку, що інфраструктура цукрової промисловості за цей період вийшла на новий, капіталістичний рівень розвитку.

Загалом з 1890 по 1900 рік, в період промислового піднесення, виробництво цукру в Росії збільшилося в 1,8 рази, в тому числі на Україні – в 1, 7 рази [13, с. 52].

Варто відзначити, що у 90-х рр. XIX ст. в загальноросійському виробництві машин на частку цукровобурякової промисловості України припадало 38,9% машин і апаратів [12, с. 78]. Це свідчить про те, що цукрова промисловість була досить добре забезпечена машинною базою.

Отже, протягом 80–90-х років у цукровій промисловості спостерігаються тенденції зростання виробничої потужності заводів, що дозволило їй вийти на чільне місце серед інших промисловостей України.

На початку XX ст. у зв'язку з новою світовою економічною кризою надзвичайно загострилися глибокі суперечності в соціально-економічному житті країни. На Україні криза тривала протягом 1900–1903 рр. Не уникнула кризи й харчова промисловість, зокрема цукрова. Світова криза носила дещо позитивний характер. Так, прискорився процес поглинання середніх і дрібних підприємств великими і тим самим підготувала ґрунт для подальшої концентрації і монополізації промисловості. Зокрема, кількість цукрових заводів з обсягом виробництва понад 250 тис. пудів за роки кризи зросла в 2,1 рази, а їх частка в загальній кількості цукрових заводів відповідно підвищилася з 15,8 до 32% [6, с. 14 – 15].

З 1901 до 1917 р. виробництво цукру-піску в Україні становило від 78 до 85,2% і рафінаду від 73 до 75,3% загальноімперського [10, с. 106]. Причому 2/3 всього виробленого цукру припадало на долю Правобережжя, а 1/3 – на долю Лівобережжя [11, с. 102].

Слід зауважити, що також на початку XX ст. в Україні починає зростати число цукрових заводів, якщо у 90-х рр. XIX ст. їх кількість не перевищувала 160 то у цей час їх нараховувалось більше 200. Так, в 1911 р. нараховувалось 206 заводів, які виробили 96 068 000 тис. пудів цукру [15, с. 12].

За останні 20 років перед першою світовою війною на Правобережжі України було побудовано 31 завод загальною продуктивністю в сезон 1913/14 р. 18 тис. т переробки буряків за добу, а на Лівобережжі – 22 заводи загальною добовою продуктивністю 12 тис. т [1, с. 62].

Отже, протягом другої половини XIX – початку XX ст. в цукровій промисловості українських губерній відбувся промисловий переворот, який дозволив значно покращити матеріально-технічну базу і вивести цукрове виробництво на капіталістичний рівень розвитку. Завдяки технічній революції цукрова промисловість посіла чільне місце у промисловій структурі пореформеної України, зокрема, на період 80–90-х рр. з нею за вартістю виробництва, технічним рівнем та енергооснащеністю не йшла в порівняння жодна з галузей харчової промисловості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Борщевський П. П. З історії розвитку і розміщення цукрової промисловості в Росії у дореволюційний період (1802–1914) / П. П. Борщевський, І. В. Булда // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Респ. міжвід. зб. наук. праць. – Вип. 17. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 58 – 63.
2. Гуржій І. О. Україна в системі всеросійського ринку 60–90-х років XIX ст. / І. О. Гуржій. – К.: Наукова думка, 1968. – 191 с.
3. Дерев'янкін Т. І Промисловий переворот на Україні. Питання теорії та історії / Т. І. Дерев'якін. –

К.: Наукова думка, 1975. – 279 с.
4. Заец А. С. Сахарная промышленность в Украине: становление, развитие, реструктуризация / А. С. Заец. – К.: Наукова думка, 2001. – 327 с.
5. Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / За гол. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. – Київ-Чернівці: Книги – XXI, 2008. – 1100 с.; додатки.
6. Історія Української РСР: у 8-ми томах, 10-ти кн. / Голов. редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (голов. ред.) та інші; АН УРСР Ін-т історії. Т.4. – К.: Наукова думка, 1978. – 531 с.
7. Мельник Л. Г. Технічний переворот на Україні у XIX ст. / Л. Г. Мельник. – К.: Вид-во Київського ін-ту, 1972. – 240 с.
8. Москалюк М. М. Загальний нарис промислового розвитку України в 2-й пол. XIX – на початку XX ст. / М. М. Москалюк. – Тернопіль: ТНПУ, 2007. – 256 с.
9. Москалюк М. М. З історії розвитку цукрової промисловості в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. / М. М. Москалюк // Український історичний журнал. – 2008. – №2. – С. 75–85.
10. Нестеренко О. О Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату на Україні в кінці XIX і на поч. XX ст. / О. О. Нестеренко. – К.: Політвидав, 1952. – 180 с.
11. Подгаец С. И. Экономика сахарной промышленности / С. И. Подгаец. – М.: И-во «Пищевая промышленность», 1970. – 232 с.
12. Сегеда А. П. Розвиток і зміни в структурі найважливіших галузей промисловості України в 90-х роках XIX ст. / А. П. Сегеда // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Респ. міжвід. зб. наук. праць. – Вип. 15. – К.: Наук. думка, 1982. – С. 77 – 81.
13. Сегеда А. П. З історії промислового піднесення в Росії і на Україні у 90-ті роки XIX ст. / А. П. Сегеда // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Респ. міжвід. зб. наук. праць. – Вип. 17. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 48 – 53.
14. Тимочко Н. О. Економічна історія України: Навч. посіб. / Н. О. Тимочко. – К.: КНЕУ, 2005. – 204 с.
15. Фабрично-заводская промышленность. IX-й отдель // Статистической ежогодник Россіи 1913 г. – С.-Петербургъ, 1914. – 23 с.
16. Фабрично-заводская промышленность и торговля Россіи. Изданіе 2-е. Исправленное и дополненное. – С.-Петербургъ: Типографія И. А. Ефрона, 1896. – 636 с.
17. Хромов П. А. Экономическая история СССР. Период промышленного и монополистического капитализма в России: Учеб. Пособие / А. П. Хромов. – М.: Высш. школа, 1982. – 240 с.

Куцик Р.

Науковий керівник – доц. Валіон О. П.

ДОКТРИНА МОНРО – ПЕРША ГЕОПОЛІТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Найважливішим зовнішньополітичним актом Сполучених Штатів Америки у 20-х рр. XIX ст. стало проголошення 2 грудня 1823 р. доктрини Монро. Вона була першою геополітичною концепцією американської дипломатії, визначивши основні напрямки діяльності США на зовнішньополітичній арені у XIX ст. Крім того, доктрина Монро закріпила за країною статус гегемона в Західній півкулі, що визначав хід подій, як на Північному, так і Південному континенті Америки. Тому сьогодні буде актуальним звернення до витоків зовнішньополітичної активності США, їх ролі на міжнародній арені в означений період.

Метою дослідження є аналіз основних положень доктрини Монро, її впливу на подальшу експансію США країн Латинської Америки.

Основні **завдання** полягають у визначенні передумов та етапів створення даного зовнішньополітичного акту, характеристиці визначальних ідей та позицій американських політичних діячів щодо його прийняття, обґрунтуванні концептуальних основ документу, встановленні впливу доктрини Монро в зміні позицій США на міжнародній арені у XIX ст.

Об'єктом дослідження є історичні та зовнішньополітичні процеси, що відбувалися в країнах Америки та Європи в XIX ст.

Предметом роботи є доктрина Монро, як перша геополітична концепція американської дипломатії, що визначала зовнішньополітичний курс США у XIX ст.

Походження доктрини Монро, її початковий зміст і подальша еволюція вже тривалий час є предметом наукових досліджень. Серед науковців, котрі зверталися до даної тематики, можна відзначити: О. В. Єфімова [5], Н. С. Болховітінова [6], А. М. Шлезінгера [9], А. І. Уткіна [8], Дж. Бравна Тіндалла та Дейвіда Е. Шая [2] та ін.

Створення доктрини Монро, перш за все, було пов'язане із внутрішніми особливостями розвитку капіталізму й плантаційного рабства в США, а також міжнародною обстановкою в той час.

Іспанська колоніальна імперія, перебуваючи в стані занепаду, переживала глибоку кризу. Латинська Америка була охоплена національно-визвольним рухом. У пресі циркулювали чутки про підготовку реакційним Священним союзом проектів втручання в справи Західної півкулі. Деякі держави прагнули захопити ці колонії [7, с. 156].

Англія, як беззаперечна на "володарка» морів, активно розробляла плани розширення власного політичного впливу в Південній Америці.

В зв'язку з цим, сформувалася складна й напружена ситуація в Західній півкулі. З одного боку, спостерігалася зацікавленість плантаторів-рабовласників Півдня і великої буржуазії Півночі в експансії, а з іншого, – перед зовнішньою політикою Сполучених Штатів Америки постали завдання створення сприятливих умов для розширення території і висунення гасел, які б теоретично виправдовували прерогативні права США на Американському континенті [7, с. 156].

З метою обґрунтування переважних "прав» США в Західній півкулі і, перш за все, в Північній Америці, політичні діячі Сполучених Штатів неодноразово посилалися на різноманітні аргументи [7, с. 156]. Зокрема, ще в грудні 1813 р. Т. Джефферсон писав німецькому вченому А. Гумбольдту: "Європейські країни утворюють окрему частину земної кулі; вони є частиною певної системи; у них коло власних інтересів, в які ми ніколи не повинні втручатися; це становить наше завдання. Америка має в розпорядженні свою півкулю. Тому в неї своя система інтересів, які не повинні бути підпорядковані інтересам Європи» [6, с. 295]. Тобто, бачимо, що Т. Джефферсон висуває концепцію двох цивілізаційних систем: американської і європейської. Згодом дана теорія буде ширше обґрунтована й аргументована.

Думка про неминучість панування Сполучених Штатів на території північноамериканського континенту була докладно викладена державним секретарем Джоном Квінсі Адамсом на засіданні уряду в листопаді 1819 р. Він заявив, що "... світ повинен звикнути до думки про те, що континент Північної Америки повинен бути нашим власним володінням. З того часу, як ми стали незалежним народом… він повинен стати нашим надбанням, подібно до того, як Міссісіпі повинна текти до моря. Іспанія має володіння поблизу нашого південного, а Великобританія біля нашого північного кордону. Було б неможливим, щоб пройшли століття, а вони не були анексовані Сполученими Штатами» [5, с. 205].

Найґрунтовніше концепцію "американської системи» висвітлив голова палати представників Генрі Клей. Виступаючи в конгресі 10 травня 1820 р., він зазначав: "У наших силах створити систему, центром якої станемо ми, де з нами буде вся Південна Америка. Особливо вигідно це було б відносно торгівлі; наша країна стала б місцем зосередження світової торгівлі… Щодо Південної Америки народ Сполучених Штатів займе ту позицію, котру займають жителі Нової Англії стосовно інших Сполучених Штатів. Підприємливість, працьовитість і економічні навички дадуть нам перевагу в будь-якому змаганні, яке Південна Америка може підтримувати з нами» [6, с. 295]. Виходячи з цього, Г. Клей закликав колег "стати справжніми американцями і очолити американську систему» [7, с. 157].

Правлячі кола США давали "американській системі» націоналістичне тлумачення. "Щодо американської системи, – відверто заявив Дж. К. Адамс португальському послу в 1821 р., – то ми маємо її, ми складаємо цю систему, між Північною і Південною Америкою немає спільності інтересів або принципів» [7, с. 157].

Відбиваючи настрої впливових кіл громадськості Нової Англії, редактор "Норт Амерікен Рев'ю» Едуард Еверетт писав, що Південна Америка стане для Сполучених Штатів тим, "чим Азія та Африка є для Європи» [6, с. 295–296].

В роки, що безпосередньо передували проголошенню доктрини Монро, тенденція до експансії знайшла вираження в захопленні Флориди, що була остаточно підкорена у 1919 р., претензіях на Кубу, проникненні в Техас [7, с.157]. Отже, передумови проголошення концепції американської дипломатії склалися ще з початку XIX ст., коли в суспільно-політичній думці правлячих кіл країни поширилися ідеї експансіонізму та панування в Західній Півкулі.

Власне, виникнення доктрини пов'язують із наступними подіями. У 1822 р. на Веронському конгресі, скликаному з ініціативи Священного союзу, стояло питання

придушення революції в Іспанії. Артур Веллінгтон, представник Англії, отримав завдання не допустити вторгнення Франції до Іспанії. Здійснення даної інтервенції означало б посилення головного суперника Англії в Європі – Франції – і послаблення Іспанії, що знаходилася в сфері впливу Англії [5, с. 202].

Після того, як усупереч наполяганням Англії, французька армія вторглася до Іспанії для придушення революції, в англійського уряду виникла (хоча, і безпідставно) підозра, що наступним кроком Священного союзу буде інтервенція в іспанські колонії під приводом відновлення там влади іспанської монархії, але фактично з метою їх захоплення. 31 березня 1823 р. англійський міністр закордонних справ Джордж Каннінг повідомив у листі британському послу в Парижі, що Англія не допустить завоювання Францією (або придбання нею дипломатичним шляхом) будь-яких володінь із складу колишніх іспанських колоній [5, с. 202].

Таким чином, відносини між Англією і Францією різко загострилися. У 1823 р. Д. Каннінг звернувся до посла США в Англії Раша, запропонувавши спільні дії США і Англії в іспано-американському питанні в зв'язку із чутками про загрозу інтервенції Священного союзу (серпень 1823 р.) [7, с. 158].

В ході дискусії на засіданнях американського уряду в листопаді 1823 р. виникло дві протилежні точки зору. Більшість кабінету, зокрема, і військовий міністр Джон Келхун і президент Джеймс Монро, вважали інтервенцію Священного союзу в Південну Америку можливою й схилялися до прийняття пропозицій Дж. Каннінга. Іншу точку зору обстоював впливовий і добре обізнаний у даних питаннях державний секретар Дж. К. Адамс, який детально розкрив зміст і цілі пропозицій Дж. Каннінга [6, с. 297–298].

Дж. Адамс розумів, що реальної загрози інтервенції Священного союзу не існувало. За його словами, можливість відновлення іспанського панування на Американському континенті була таким ж не реальним, як припущення, що Чімборасо (вулкан) провалиться в океан. У той же час, Адамс вважав, якщо Великобританія одна "захистить» молоді південноамериканські держави від інтервенції Священного союзу, а Сполучені Штати залишаться осторонь, то Англія отримає величезні торговельні переваги, й колишні колонії Іспанії стануть володіннями Англії [7, с. 159].

Зважаючи на це, Дж. Адамс закликав Дж. Монро та Кабінет до незалежного курсу односторонньої політики проти відновлення іспанських колоній. Він говорив: "Відвертіше та гідніше буде відкрито оголосити наші принципи Росії й Іспанії, а не плентатись нікчемним човником за британським військовим кораблем» [2, с. 236].

На думку Адамса, Д. Каннінг прагнув запобігти територіальному розширенню США, зв'язавши їх зобов'язаннями не приєднувати колишні іспанські колонії [7, с. 159]. Отже, в результаті дискусії перемогла позиція Адамса, що стало переломним моментом в утвердженні гегемонії США на континенті.

Тож, 2 грудня 1823 р. президент Джеймс Монро звернувся до конгресу з посланням, яке увійшло в історію як "доктрина Монро» [5, с. 203].

В документі зазначалось: "…американські континенти, що домоглися свободи і незалежності і оберігають їх, відтепер не повинні розглядатися як об'єкт майбутньої колонізації з боку будь-яких європейських держав» [3, с. 140]. Тобто, проголошувалася політика невтручання європейських країн у американські справи.

Крім того, висувалося положення про те, що політичні системи європейських держав (монархічна) і американських (республіканська) різні, й Сполучені Штати будуть розглядати будь-яку спробу з боку європейських держав перенести свою політичну систему на якусь частину Західної півкулі, як "загрозу миру і безпеки» [3, с. 141].

В доктрині зазначено: "Ми не втручалися і не будемо втручатися у справи колоній чи залежних територій будь-якої європейської держави. Але, відносно урядів країн, які проголосили і зберігають свою незалежність, і тих, чию незалежність, після ретельного вивчення і на основі принципів справедливості, ми визнали, ми не можемо розглядати будь-яке втручання європейської держави з метою пригнічення цих країн або встановлення будь-якого контролю над ними інакше, як недружній прояв відносно Сполучених Штатів ...» [3, с. 141]. Цей пункт, яскраво підкреслює те, що США розцінювали країни Латинської Америки, як орбіту власного впливу.

У посланні стверджувалося, що Сполучені Штати не втручаються у внутрішні справи

європейських держав і неприпустимо, щоб об'єднані країни (зокрема, Священний союз) поширювали свою політичну систему на будь-який із американських континентів, "загрожуючи миру і щастю Сполучених Штатів». Тому Сполучені Штати не можуть відноситися байдуже до подібного втручання, в якій би формі воно не відбулося [5, с. 203].

Хоча, насправді в період утвердження доктрини реальної загрози інтервенції Священного союзу в Західну півкулю не існувало, а, власне, перспектива відновлення іспанського панування в Америці здавалася абсурдною. Проголошуючи доктрину Монро, уряд США виходив, насамперед, із власних інтересів, а не народів Латинської Америки [7, с. 161].

Загалом у доктрині Монро було закладено два основних принципи: перший – оборонний, спрямований проти колоніальної експансії європейських держав у Америці, інший, важливіший – це те, що США не заявили, як вимагав Каннінг, про свою відмову від домагань на території й "особливі права» в Латинській Америці. Навпаки, США висловлювали претензії на панування над обома американськими континентами, виключаючи поки ті їх частини, які вже були колоніями інших держав [5, с. 206].

Зокрема, дещо раніше, в депеші американському послу в Іспанії від 28 квітня 1823 р., Адамс вказав, що США хочуть анексувати Кубу, а також заявив з приводу Вест-Індійських островів, які "з огляду на розташування були природним додатком до північноамериканського континенту». Навесні того ж року він сказав відомі слова, що "яблуко, відірване бурею від рідного дерева, немає вибору, воно може впасти лише на землю», і, якщо Куба перестане бути іспанською, то вона може тяжіти лише до "материнського лона» – Північноамериканського Союзу [5, с. 205].

А в тому ж 1823 р., коли була викладена доктрина, президент Монро писав Джефферсону: "Як на мене, мис Флориди і Куба – це всього лише гирло Міссісіпі». Варто додати, що, коли населення Куби боролося за визволення від іспанської залежності, керівні політики США, в тому числі і Джефферсон, зробили все, щоб шляхом дипломатичного тиску перешкодити звільненню Куби, й допомогли країні залишитися колонією Іспанії [5, с. 205 – 206].

У 1838 р. газета "Демократичний огляд» писала про Америку, як про "велику державу майбутнього», і заявляла, що вся півкуля буде належати Сполученим Штатам. Ця газета у 1845 р. зазначала, що "мексиканці не спроможні до самостійного існування», а газета "Іллінойс Стейт Реджістер» з колонізаторським азартом наполягала на тому, що "мексиканці взагалі не набагато вище негрів» [5, с. 206]. Отже, після прийняття, доктрина стала засобом аргументації дій американського уряду відносно сусідніх та латиноамериканських країн, крім того, вона часто фігурувала в суспільно-політичній думці країни, що надавало їй статусу "закону», який є непорушним і чинним у дії.

Потрібно додати, що в галузі зовнішньої політики в доктрині рішуче висувався принцип поділу світу на європейську та американську системи. Саме цей принцип став визначальним чинником у формуванні зовнішньополітичного курсу не лише США, а й країн Європи. Також, згідно із документом розмежовувалися сфери впливу в світі впродовж усього XIX – початку XX ст.

Проте, варто відзначити, що під "політичною системою Америки» розуміли систему, власне, Сполучених Штатів. Саме її американські державні діячі вважали зразковою і вбачали в ній джерело "повноцінного щастя». США вони розглядали як центр усієї Західної півкулі [7, с. 161]. Буде доречним згадати афоризм – "Америка для американців», що згодом трансформувався в інший вислів – "Америка для Сполучених Штатів» [1]. Ці слова досить вдало розкривають сутність доктрини, адже на основі аналізу змісту документу, можна простежити, що основний акцент ставиться не на утвердженні рівності країн Американського континенту, а навпаки, на принцип колонізації і встановлення гегемонії США.

Варто відзначити, що доктрина Монро була націлена не проти європейського економічного проникнення, а проти європейських політичних зазіхань у Західній півкулі [9, с. 213]. Тобто, США не відмовлялися від економічного співробітництва з країнами Європи, оскільки вони розуміли, що це може призвести до краху економіки країни.

В цілому зміст доктрини Монро виявився досить розмитим. Він доповнювався різноманітністю теорії і практики зовнішньої політики країни. Туманний характер формулювань і, власне, форма доктрини, проголошеної у вигляді послання президента конгресу, не оформленої навіть як звичайний законодавчий акт, дозволили уряду Сполучених Штатів в кожному конкретному випадку пристосовувати доктрину до різної історичної

обстановки [7, с. 161–162].

Так, у 1843 р. журналіст Джон Саллівен викристалізував популярну фразу “особливе призначення», маючи на увазі територіальне поширення північноамериканської республіки на Захід “з метою продовження великого експерименту свободи і федерального самоврядування». Президент США Джеймс Полк, зокрема, вбачав у доктрині “особливого призначення» виправдання війни з Мексикою (1846–1848 рр.), що розширила територію Сполучених Штатів [8, с. 20]. Таким чином, Америка постійно розгортала зону власного впливу, прикриваючись доктриною Монро. Завдяки такій політиці, США стали у XIX ст. справжнім гегемоном Західної Півкулі, з яким уже ніхто не міг конкурувати, а тим більше йому протидіяти.

Деякі дослідники вважають, що доктрина Монро у своєму розвитку пройшла декілька етапів. Так, М. Крейтор подає періодизацію еволюції доктрини Монро. Зокрема, перший етап розвитку доктрини – від моменту її проголошення в 1823 р. до додатку Річарда Олні (20 липня 1895 р.) – співпадав із становленням і обґрунтуванням принципів американського Великого простору, тобто, сфери американської гегемонії на Західній півкулі. Цей початок прориву США в Західну півкулю є насправді економічним і політичним закабаленням країн Американського континенту. Другий етап розпочався у 80-х рр. XIX століття й полягав у розширенні, консолідації й абсолютизації американської гегемонії. Латиноамериканські держави перетворювалися на протекторати США, позбавлені будь-якого матеріального суверенітету, зберігали лише зовнішні, символічні атрибути. Апогей даного часу – війна проти Іспанії в 1898 р. за захоплення її колоній і додаток президента Т. Рузвельта до доктрини Монро від 1904 року. В той час формувалися принципи організації американського Великого простору, а також політичні та юридичні основи американського необмеженого панування на континенті. Ці принципи висловлені в різних додатках до доктрини Монро, починаючи з додатку Олні, створення Панами і, завершуючи додатками Теодора Рузвельта. Це період, про який близький друг Теодора Рузвельта У. А. Уайт писав: “Коли іспанці здалися на Кубі і дозволили нам захопити Пуерто-Ріко й Філіппіни, Америка на цьому перехресті звернула на шлях, що веде до світового панування. На земній кулі був посіяний американський імперіалізм. Ми були засуджені на новий спосіб життя». Третій етап співпадав із формулюванням ідеології універсалізму президента В. Вільсона, Паризькою мирною конференцією після закінчення Першої світової війни, яка завершилася Версальським мирним договором, а також з планами перетворення Ліги Націй в інструмент англосакського світового панування, і, врешті, з першою поразкою Європи перед Сполученими Штатами, що полягала у включенні, на вимогу Вільсона, доктрини Монро в Статут Ліги Націй. На той час Латинська Америка була вже остаточно підкорена [4]. Цей час став початком американського прориву в Європу і Азію. “За словами Карла Шмітта, – як писав М. Крейтор, – доктрина Монро покидає землю Американського континенту, перетворюючись із регіонального принципу панування у світову доктрину», в інструмент встановлення світового панування [4].

Отже, доктрина Монро, як перша геополітична концепція американської дипломатії у своєму розвитку пройшла низку етапів, котрі визначили напрями зовнішньої політики США на перспективу. В ній виразно втілилися тенденції до зміцнення та розширення самостійних амбітних позицій Сполучених Штатів в Західній півкулі. Її положення були в остаточному підсумку спрямовані не на захист, а на колонізацію країн Латинської Америки. Крім того, вектор документу був загострений проти Великобританії та інших європейських країн, як конкурентів Сполучених Штатів у боротьбі за вплив у Західній півкулі. Якщо на перших етапах доктрина Монро використовувалась не особливо ефективно, то надалі ця тенденція зміниться й вона стане вагомим зовнішньополітичним, легітимним прикриттям політичної експансії США над країнами Латинської Америки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Америка для американців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://betaproject.net/found/%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%BB%D1%8F%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B2
2. Бравн Дж. Тіндалл Історія Америки (6-е видання) / Дж. Т. Бравн Тіндалл, Е. Д. Шай / Пер. з англійської: Л. Притула, Г. Сташків, О. Щур. – Львів: Літопис, 2010. – 904 с.
3. Доктрина Монро (из ежегодного послания Конгрессу президента Джеймса Монро, 2 декабря 1823

г.) // Хрестоматия по истории Нового времени стран Европы и Америки: В 2 кн. Кн. 2. Международные отношения в 1648 – 1918 гг. / сост. Д. В. Кузнецов. – Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2010. – 336 с.
4. Доктрина Монро та її місце у зовнішній політиці США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://knowledge.allbest.ru/international/3c0b65635b3ac68b5c43a88421316c36_0.html
5. Ефимов А. Очерки истории США. От открытия Америки до окончания гражданской войны / А. Ефимов. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1958. – 439 с.
6. История США в четырех томах. Т. 1. 1607–1877 / Ред. кол.: Н. Н. Болховитинов, М. С. Альперович, Р. Ф. Иванов и др. – М.: Издательство «НАУКА», 1983. – 687 с.
7. Очерки новой и новейшей истории США в двух томах. Т. 1. – М.: Издательство Академия Наук СССР, 1960. – 633 с.
8. Уткин А. Американская империя / А. Уткин. – М.: Изд-во Эксмо «АЛГОРИТМ», 2003. – 736 с .
9. Шлезингер А. Циклы американской истории: Пер. с англ. / А. М. Шлезингер. – М: Издательская группа «Прогресс», «Прогресс-Академия», 1992. – 688 с.

Куцик Р.

Науковий керівник – доц. Секо Я. П.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІКВІДАЦІЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ У 1938 – 1939 РР.

Період 1938–1939 рр. в європейській політиці характеризується гострою кризою міжнародних відносин. Саме на цей час припадає остаточний крах Версальсько-Вашингтонської системи та утвердження нової моделі міжнародних взаємин, при якій Німеччині відводилась роль гегемона в Центрально-Східній Європі. Чехословаччина, як результат цієї системи, втратила свої позиції і стала «жертвою» складних зовнішньополітичних протиріч, що призвело до ліквідації її державності. Тому, буде актуальним визначення основних аспектів тієї геополітичної ситуації, яка назріла навколо Чехословацької кризи в 1938–1939 рр.

Події у Мюнхені ставали предметом дослідження науковців-істориків, зокрема: В. Сиполса [15], Н. Індукаєвої [7], О. Пеганова [12], О. Іваницької [5], В. Гусєва [1], В. Павленка [13], В. Маріної [9].

На сьогоднішній день не має єдиної оцінки мюнхенських подій. Перед дослідниками постає чимало суперечливих питань. Одним із найважливіших є значення «Мюнхена» для Чехословаччини? Відповідь на питання варто шукати на перетині внутрішніх і зовнішніх політичних аспектів розвитку ЧСР.

У 1933 р. в перше виступивши перед генералітетом, А. Гітлер проголосив перегляд європейських кордонів. А в 1934 р. відверто заявив, про намір включити до складу майбутньої Німеччини Австрію й Чехословаччину [1, с. 120]. Тобто, плани агресора були відомі усім, проте ніхто так і нічого не зробив, щоб цьому запобігти. Навпаки, 29–30 листопада 1937 р. в Лондоні відбулися англо-французькі переговори, в ході яких було підтверджено прагнення до досягнення взаємодії із Німеччиною. У зв’язку з цим вирішено не перешкоджати аншлюсу Австрії, який відбувся 12 березня 1938 р. [15, с. 105;]. Це свідчило про те, що система колективної безпеки перестала діяти. Як висловився американський історик Д. Флемінг: «Колективна безпека була піддана в Англії анафемі» [15, с. 105].

Наступною «жертвою» стала Чехословаччина і Версальсько-Вашингтонська система не могла врятувати її становище. 15 вересня 1938 р. на зустрічі у Берхтесгадені, А. Гітлер вимагав від Н. Чемберлена негайної передачі Німеччині Судетської області і ліквідації договорів Чехословаччини про взаємну допомогу з іншими країнами. Англійський прем’єр-міністр висловив готовність задовольнити ці претензії. 19 вересня Н. Чемберлен і Е. Даладьє в категоричному тоні запропонували Бенешу піти на поступки А. Гітлеру, а 21 вересня 1938 р. англійські і французькі посли в ультимативному порядку вимагали від чехословацького уряду прийняття англо-французьких пропозицій [11]. Оскільки Чехословаччина опинилася в зовнішньополітичній ізоляції, Бенеш вимушено прийняв ультиматум.

29–30 вересня 1938 р. у мюнхенському «Коричневому будинку», відбулася міжнародна конференція за участі Н. Чемберлена (Англія), Е. Деладьє (Франція), А. Гітлера (Німеччина) і Б.

Муссоліні (Італія) [5, с. 267]. За наполяганням Гітлера, від участі в ній усувалась Чехословаччина. ЇЇ посол у Берліні В. Мастний очікував остаточного рішення у приймальній. Таким чином, учасники обговорювали долю незалежної держави, не цікавлячись думкою її представника. Радянський союз, який висловлював підтримку Чехословаччині, також не був запрошений до Мюнхена, що розцінювалось як ізоляція Москви від європейської політики [5, с. 267].

Після 10-годинних переговорів було підписано угоду відповідно до якої Чехословаччина повинна передати Німеччині Судетсько-німецьку область; евакуація території встановлюється з 1 по 10 жовтня; форми евакуації і остаточне визначення кордонів доручається міжнародній комісії; протягом трьох місяців Чехословаччина повинна врегулювати проблеми польських та угорських національних меншин [16, с. 237].

Постає питання, яким чином між Англією і Францією з однієї сторони і Німеччиною та Італією з іншої, вдалося досягнути домовленості? Напевно, потрібно виходити із основних цілей, які переслідувались кожною із сторін. Так, для Німеччини це був проміжний маневр для захоплення Чехословаччини і подальшого руху на Схід [10, с. 228]. Як висловився, начальник генерального штабу французької армії, М. Гамелен у записці від 9 вересня 1938 р.: «Чехословаччина – перепона для «Drang nach Osten»» [3, с. 151]. Для Гітлера було кращим якнайшвидше ліквідувати чехословацьку державність мирними засобами. Адже, негайна війна могла призвести до катастрофічних наслідків для Німеччини. Як відомо, Чехословаччина мала значний військовий потенціал, і входила у французьку систему воєнних союзів, які мали стримувати агресію Німеччини [12, с. 96]. Тому, завданням для фюрера було звести дію цих союзів до мінімуму, заручившись підтримкою Англії. Зокрема, ще 22 – 23 вересня 1938 р., на зустрічі із А. Гітлером, Н. Чемберлен заявив, що не буде заперечувати проти окупації Судет і не підтримає Францію, якщо вона вирішить виступити на захист Чехословаччини. А. Гітлер, таким чином, домігся своєї мети, зігравши на англо-французьких суперечностях [7, с. 62].

Що ж до позицій Франції та Англії, то їх потрібно виводити ще з початків формування Версальсько-Вашингтонської системи. В 1918–1919 рр. одним із важливих питань великих країн Заходу, стала боротьба з більшовицькою Росією. Англійський посол в Парижі (1905 – 1919) лорд Берті у щоденнику писав: «Більшовизм – це заразна хвороба… Антанті прийдеться встановити карантин старого зразку, щоби зберегтися від зарази» [14].

Восени 1919 р. прем’єр-міністр Франції Ж. Клемансо проголосив політику блокади і створення «санітарного кордону навколо Радянської країни шляхом забезпечення грошима і зброєю Польщі, прибалтійських країн, Румунії і Чехословаччини» [8, с. 67]. Таким чином, у Східній Європі були створені нові держави, зокрема і Чехословаччина, уряди яких зв’язали себе союзними відносинами з Францією і Англією для протидії можливого просування більшовизму на схід [2]. Тобто, Чехословаччина поряд з іншими новоствореними державами мала стати форпостом стримання поширення більшовизму. Цю роль вона виконувала до кінця 1930-х рр.

З 1937 р. відбувається переорієнтація Англії і Франції на Німеччину, як головного супротивника радянської Росії. На зустрічі з Гітлером 19 листопада 1937 р. в Оберзальцбергу, заступник англійського прем’єр-міністра лорд Е. Галіфакс заявив, що Німеччина може поправу вважатися «бастіоном Заходу проти більшовизму» [6, с. 17]. У травні 1938 р. заступник міністра закордонних справ Великої Британії А. Кадоган писав у щоденнику: «Чехословаччина не варта шпор навіть одного британського гренадера» [1, с. 121]. Тобто, ЧСР втратила своє призначення, як «санітарного кордону». Натомість Німеччина ставала вістрям агресивної політики.

Тож, у 1938 р., завдяки розчленуванню Чехословаччини, Англія і Франція розраховували послабити заряд німецької агресивної політики, націленої на західні демократії, і, водночас, спрямувати його на Радянський Союз.

Англійський історик Дж. Уілер-Беннет відзначав, що серед правлячих кіл Англії в період Мюнхена «існувала таємна надія, що якщо би вдалося повернути напрямок німецької агресії на схід, то вона виснажила б свої сили в російських степах, в боротьбі, котра виснажила б обидві воюючі сторони» [15, с. 208]. Отже, Англія і Франція намагалися зробити чехословацьку територію майбутнім плацдармом німецьких сил у боротьбі із Радянським Союзом, з метою позбутись не тільки СРСР, але й Німеччини.

«Миротворці» думали що принесли мир Європі. На батьківщині Н. Чемберлена зустрічали захоплено. Англійський прем'єр сказав: «Я вірю, що це буде мир для нашої епохи» [5, с. 270]. Насправді, Мюнхенська угода принесла «перепочинок і надію» європейській спільноті. А для самої Чехословаччини це був офіційний початок ліквідації її державності.

Мюнхенська угода докорінно змінила становище в Центральній Європі. Захопивши Судети, Німеччина зміцнила позиції, і продовжила політику агресивної експансії щодо Чехословаччини. Крім того, мюнхенська угода посилила претензії Польщі, щодо Тешинської Сілезії.

Варто додати, що дії польського уряду були вмотивовані не тільки прагненнями приєднати етнічні землі, а й тим, що Польща була в союзних відносинах з Німеччиною. Ще 26 січня 1934 р. у Берліні була підписана Декларація незастосування сили між Польщею і Німеччиною строком на 10 років [4, с. 479]. З того часу між двома країнами відбулося зближення, а коли А. Гітлер висунув вимоги щодо Судет, то польський уряд підтримав його і сам взяв участь у розчленуванні Чехословаччини.

30 вересня 1938 р. польське МЗС, яке очолював Ю. Бек, направило Чехословаччині жорстокий ультиматум з вимогою передачі Польщі Тешинської Сілезії не пізніше 1 жовтня. Тож, Прага змушена була прийняти ультиматум і 2 жовтня польські війська окупували ці території [4, с. 488].

Іншим аспектом «Мюнхена» стало посилення відцентрових тенденцій у країні – Словаччина і Карпатська Русь зажадали автономії. В листопаді 1938 р. Національні збори ЧСР прийняли закон про автономію Словаччини і Карпатської Русі. Республіка почала називатися Чехо-Словаччиною [5, с. 273].

Після рішень «чотирьох», почалася історія Другої республіки у Чехословаччині. Президент Е. Бенеш подав 5 жовтня у відставку і покинув країну. Новим президентом став Еміль Гаха [5, с. 273].

Мир, проголошений Н. Чемберленом після мюнхенської конференції, проіснував п'ять з половиною місяців. Ще після «змови» А. Гітлер зізнався своїм генералам: «Мені від самого початку було ясно, – що Судетсько-німецька область мене не задовольнить. Це рішення половинчасте» [13, с. 21].

Фюрер шукав приводу, щоб покінчити з Чехо-Словаччиною, яка за його словами «сама розвалюється через непримиренні внутрішні протиріччя» [5, с. 274]. Приводом став сепаратизм словаків. 7 березня 1939 р. у Братиславу прибув австрійський канцлер А. Зейс-Інкварт, який запропонував словацькому прем'єру Й. Тісо проголосити незалежність Словаччини, і укласти з Німеччиною митну і фінансову унію. Й. Тісо погодився [5, с. 274].

Проте, 10 березня 1939 р. уряд Чехо-Словаччини, намагаючись зберегти «рештки» розчленованої країни, розпустив автономний уряд Й. Тісо та оголосив у Словаччині воєнний стан. Чеські війська зайняли головні міста Словаччини [5, с. 274].

13 березня А. Гітлер прийняв Й. Тісо у Берліні. Зажадавши від нього відокремлення Словаччини та створення самостійної держави, фюрер в разі не згоди, погрожував окупацією Угорщини. У відповідь, 14 березня 1939 р. словацький сейм проголосив самостійну і незалежну Словацьку державу під протекторатом Німеччини [5, с. 274].

Варто додати, що розчленування Чехо-Словаччини відбувалося за потурання урядів Великої Британії і Франції. 14 березня 1939 р. на скликаній британським міністром закордонних справ Е. Галіфаксом нараді з цього питання було вирішено, що Велика Британія «не повинна удаватися до порожніх погроз, оскільки ми не маємо наміру боротися за Чехословаччину» [1, с. 123]. Одночасно міністр закордонних справ Франції говорив англійському послу, що Чехословацька держава «не здатна» самостійно існувати [8, с. 761].

15 березня Гітлер заявив Е. Гасі, який прибув до Берліна, що вермахт займає чеські землі і зажадав, щоб чехословацька армія склала зброю. Спроба президента протестувати, була перервана Гітлером: «Якщо не підпишете, німецькі бомбардувальники перетворять Прагу на купу сміття і попелу» [5, с. 274]. Е. Гаха підписав заздалегідь складену угоду, за якою долю чеського народу і країни вручав фюрерові Німецької імперії [5, с. 274].

Того ж дня, розпочалася окупація Чехії і Моравії. 16 березня німецький фюрер оприлюднив прокламацію, в якій заявив: «Впродовж тисячі років провінції Богемія і Моравія

становили частину життєвого простору німецького народу. Чехія показала внутрішню нездатність вижити і тому нині впала жертвою фактичного розладу» [1, с. 123]. 16 березня був створений «Протекторат Богемія і Моравія». Тоді ж під протекторат Німеччини ввійшла й «незалежна» Словаччина [5, с. 275].

Таким чином, за короткий період з політичної карти Європи зникла Чехословацька Республіка. Сам же чехословацький народ не мав іншого вибору, як змиритися із таким становищем, оскільки він був позбавлений будь-якої зовнішньополітичної підтримки. Німеччина, прикриваючись питаннями національних меншин, прагнула як найшвидше захопити території молодої республіки і цим же зміцнити позиції та поширити свій вплив у Європі. Англія і Франція намагались за рахунок територіальних поступок вирішити свої проблеми, зокрема, відвести ворога на Схід і при цьому знищити іншого – Радянський Союз.

«Мюнхен» показав, що Чехословаччина була для великих країн Заходу форпостом боротьби із ворогом, а не рівноправним партнером. Тому, у 1938 р. не рахуючись із нею, її використали, як «розмінну монету» у складній геополітиці тогочасної Європи. Як наслідок, Чехословаччина втратила незалежність і припинила своє існування, перетворившись на придаток німецького Рейху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гусєв В. До і після Мюнхена: 15 березня 1939 р. перестала існувати Чехословаччина / В. Гусєв // Історичний журнал. – 2009. – № 2. – С. 120 –128.
2. Внешняя политика Франции 1918–1925 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.istorya.ru/referat/7306/1.php
3. Записка начальника генерального штаба французской армии М. Гамелена. 9 сентября 1938 г. // Документы и материалы кануна второй мировой войны. 1937 – 1939. Т. 1. Ноябрь 1937 – декабрь 1938 г. / М-во иностр. дел СССР; Редкол.: Земсков И. Н. и др. – М.: Политиздат, 1981. – 302 с.
4. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
5. Іваницька О. П. Історія міжнародних відносин (1918 – 1945 роки): Навчальний посібник / О. П. Іваницька. – К.: Слово, 2011. – 632 с.
6. Из речи депутата КПЧ К. Готвальда в палате депутатов Национального собрания ЧСР 30 ноября 1937 г. // Документы по истории мюнхенського сговора. 1937 – 1939 / М-во иностр. дел СССР, М-во иностр. дел. ЧССР. – М.: Политиздпт, 1979. – 471 с.
7. Индукаева Н. С. История международных отношений 1918 – 1945 гг. Учебное пособие / Н. С. Индукаева. – Томск: Издательство Томского университета, 2003. – 113 с.
8. История дипломатии. Т. 3.: Дипломатия в период подготовки второй мировой войны, 1919 – 1939 / сост.: И. И. Минц, А. М. Панкратова, В. П. Тотемкин и др.; под ред. В. П. Потемкина. – М.: Л. ОГИЗ; Госполитиздат, 1945. – 883 с.
9. Чехия и Словакия в XX веке. Очерки истории: в 2 кн. / Отв. ред. В. Марьина. – Т. 1. – М.: Наука, 2005 р. – 453 с.
10. Мир в XX веке / Отв. ред. А. О. Чубарян. – Наука, 2001. – 487 с.
11. Мюнхенська угода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://politics.ellib.org.ua/pages-287.html
12. Пеганов А. О. Чехословацкий кризис в 1938 – 1939 гг.: взаимосвязь неблагоприятной внешнеполитический конъюнктуры и проблемы национальных меньшинств / А. П. Пеганов // Международные отношения: история и современные аспекты. Теории и исследовательские практики. Вып. 2. – М.; Ставрополь: Изд-во СГУ, 2011. – С. 91 – 109.
13. Павленко В. Мюнхенська угода як наслідок чехословацько-німецького протистояння / В. Павленко, Я. Кудрявська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія. – 2010. – Випуск 103. – С. 19 – 21.
14. Роль Антанты в организации походов Колчака и Деникина (1919 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading-lib.org/chapter.php/1002146/16/Potemkin_Vladimir_-_Diplomatiya_v_noveyshee_vremya__1919-1939_gg._.html
15. Сиполс В. Я. Дипломатическая борьба накануне второй мировой войны / В. Я. Сиполс. – М.: Международные отношения, 1979. – 320 с.
16. Соглашение между Германией, Великобританией, Францией и Италией, заключенное в Мюнхене. 29 сентября 1938 г. // Документы и материалы кануна второй мировой войны. 1937 – 1939. Т. 1. Ноябрь 1937 – декабрь 1938 г. / М-во иностр. дел СССР; Редкол.: Земсков И. Н. и др. – М.: Политиздат, 1981. – 302 с.

Медвечук В.

Науковий керівник – доц. Валіон О. П.

ВІЙСЬКОВА МОГУТНІСТЬ НАПОЛЕОНІВСЬКОЇ АРМІЇ НА ПРИКЛАДІ ГРЕНАДЕРСЬКИХ ФОРМУВАНЬ

"У політичному світі відбулися справжні дива, що здійснила французька армія. Вона становить дивовижний феномен, який має викликати інтерес одних і змусити задуматися інших».

(Фон Фабер)

Армія становила фундамент, на який постійно спирався у військовій і політичній діяльності Наполеон Бонапарт. Військові формування часів Першої республіки – є зразком нової, дисциплінованої, по-новому вишколеної армії, де кожен міг, будучи простим солдатом, – дослужитися до маршала. Дійсно, тематика наполеонівських війн і постать, власне, Наполеона Бонапарта є досить **актуальною**. На сьогодні написано чимало історичних праць, присвячених періоду наполеонівських війн загалом, і армії Наполеона, зокрема. Адже її військова могутність свого часу, змушувала тремтіти всю Європу. Наполеонівська армія – це зразок добре навченої, вишколеної і, загартованої боями, військової структури, що забезпечила політичну стабільність Франції на доволі тривалий період. З огляду на це, актуальність вивчення військового мистецтва французьких збройних сил, у тому числі й військових формувань гренадерів, і нині викликає інтерес дослідників й широкої громадськості.

Метою наукової статті є дослідження основних факторів і чинників, які впливали на становлення й бойову міць наполеонівської армії, її організаційну структуру, еволюцію й трансформацію певних стратегічних якостей в нових умовах.

Водночас, досягнення мети проблеми передбачає вирішення низки **завдань:**

охарактеризувати особливості формування й становлення військових сил Наполеона Бонапарта;

з'ясувати проблеми й перспективи імперської армії нового зразку на прикладі гренадерських формувань.

Об'єктом наукового дослідження є військові формування Наполеона періоду Консульства та Імперії.

Предметом дослідження виступають процеси формування і розвитку наполеонівської армії, зокрема гренадерських полків, їх вплив на становлення могутності Імперії Наполеона Бонапарта.

Історіографічною базою даної проблеми є праці переважно російських дослідників. Зокрема, чималу увагу комплектуванню наполеонівської армії, участі її в бойових діях, присвятили такі науковці, як В. Кисельов [3], П. Ротмістрова [5], О. Соколов [6], Є. Тарлє [7]. Так, П. Ротмістрова робить основний акцент на формуванні наполеонівської армії та нових методах підготовки солдат [5]. У праці А. Соколова "Армія Наполеона» достатньо вичерпно, на нашу думку, подано, власне, армію з середини, її повсякденне життя [4]. В. Кисельов у своїй розвідці дослідив особисту гвардію імператора та способи її комплектації [3]. Дослідник Є. Тарлє акцентує переважно увагу на армії, як плацдарму політики, власне, самого Наполеона Бонапарта [7].

Армія Наполеона вийшла з армії Республіки – організаційно, матеріально, психологічно. Звичайно, війська Імперії зазнали суттєвих змін у порівнянні з періодом революційних воєн, але багато чого залишилося постійним до моменту падіння Імперії, і в певній мірі, збереглося навіть у сучасній французькій армії.

Найвизначнішим є той факт, що армія революції створила самого Наполеона Бонапарта, виростила майбутню блискучу плеяду маршалів і генералів і в чималій, якщо не вирішальній мірі, долучилася до встановлення Консульства, а згодом – Імперії Наполеона I.

Відтак, вийшовши за кордони Франції, війна для Республіки ставала незворотною. Коаліція відтепер не могла поступитися, бо переможний марш республіканських військ змушував "хитатися» всі європейські трони [7, с.123].

В цей час народилася нова армія. Старі королівські війська поступово зникли в період Революції. Величезна кількість солдатів дезертирували, офіцери емігрували або пішли у відставку. Навіть найзапекліші оптимісти розуміли, що з цими позиціями нічого було й думати протистояти силам коаліції. Тому було прийнято рішення про створення нових сил –

батальйонів добровольців (волонтерів) [2].

Відтак, було сформовано понад півтораста батальйонів загальною чисельністю близько 100 тис. чоловік. Батальйони волонтерів значно відрізнялися від лінійних військ, починаючи від менталітету, пронизаного революційною ідеологією, і, закінчуючи уніформою, яка в добровольців була національних кольорів (синій мундир із білими і червоними декоративними деталями) [6, с. 18]. Звідси, глузливі прізвиська: "васильки» – так називали волонтерів старі солдати.

Особливо вирізнявся порядок формування командних кадрів волонтерських батальйонів. Він був справді "революційним». Усіх командирів, від капрала до полковника, обирали власне, добровольці. Однак, варто зазначити, що офіцерами могли бути обрані лише ті, хто вже служив у армії.

Крім того, слід зауважити, що за часів Революції у Франції велика увага приділялася армії та рекрутському набору. Причому військові формування отримували нові укомплектування. В цій армії сини орачів і ремісників йшли в одному строю з синами буржуа і художників, вчорашні студенти були сусідами колишніх маркізів. Багато хто з них палко вітав Революцію, і це була не лише молодь. Зокрема, Бонапарт у своїй брошурі "Сніданок в Бокері» з позицій переконливого республіканця зазначав, що там були люди і старшого покоління, які афішували свої революційні переконання, і як приклад наводили закон про страту емігрантів, захоплених зі зброєю в руках [6, с. 29].

З приходом до влади Наполеона Бонапарта 9 листопада 1799 р., в лавах французької армії налічувалося 543 піхотних батальйони, зведених у 112 напівбригад лінійної та 30 бригад легкої піхоти, а також виділених у кілька окремих формувань, які переважно становили кістяк французької армії. Теоретично кожна напівбригада формувалася зі штабу (34 особи) та трьох батальйонів, що складалися, в свою чергу, із 9 рот кожен. 8 рот батальйону були звичайними, називалися, в лінійній піхоті фузилерними, а в легкій – єгерськими.

Одна рота була елітною: в неї входили кращі і високі на зріст солдати батальйону. В лінійній піхоті елітна рота називалася гренадерською, а в легкій – карабінерною. Всі роти перебували під командуванням капітанів, яким допомагав один лейтенант і один суб-лейтенант. У роті був також один старший сержант – "старшина роти» і унтер-офіцер, відповідальний за господарську частину підрозділу. Кількість рядових капралів і сержантів була різною. Врешті, у всіх ротах було по два барабанщики. Таким чином, рота гренадерів, карабінерів або єгерів мала налічувати 83 людини, а рота фузилерів – 126 осіб. Весь батальйон складався з 1094 осіб, однак усе це лише на папері. Насправді, чисельність бригади була значно більшою [6, с. 117].

Аналізуючи легку і лінійну піхоту, необхідно відзначити, що принципових відмінностей між цими видами військ ставало все менше і менше. Спочатку в епоху Революції лінійні бригади утворювалися, як зазначено вище, зі злиття полків лінійної піхоти та батальйону волонтерів, а бригади легкої піхоти – із залишків єгерських батальйонів старої армії, вільних загонів, а також низки волонтерських батальйонів [3].

Передбачалося, що лінійна піхота буде боротися, як і випливає з її назви, переважно в лінійному бойовому порядку, а легка розчинятиметься в стрілецькі ланцюги, виконуючи в поході функції розвідки та бойової охорони. Однак, насправді, всі зазначені завдання довелося виконувати як лінійній, так і легкій піхоті.

Легким військам не можна було обійтися без навичок бою в зімкнутих бойових порядках, а лінійній піхоті, в свою чергу, не можна було постійно сподіватися на те, що "легені» бригади прикриють її похідні колони або бойові порядки [6, с. 121].

Проте різниця роду військ все ж позначалася. У частинах лінійної піхоти більше використовувалася традиція зімкнутому строю і досвід колективного бою, деколи дещо строгішою була дисципліна. Легка піхота частіше діяла в розсипному строю і мала більше навичок індивідуального бою. Крім того, легка піхота відрізнялася менш жорсткою дисципліною [2]. Проте, поступово за час революційних воєн, а особливо, починаючи з епохи Консульства, ці відмінності стерлися. Крім зовнішніх атрибутів у вигляді різної уніформи, між цими двома видами піхоти залишалося все менше принципових відмінностей.

У військовій діяльності Перший консул всіма силами прагнув повернути армію хоча б до відносної одноманітності, поліпшити якість її підготовки та матеріальне забезпечення. Виходячи з зазначених цілей, було також бажання відродити традиції, порушені в епоху Революції. З огляду на це, Бонапарт указом від 24 вересня 1803 р. відновив назви "полк»

замість “бригади» і “полковник» замість “командир бригади». Одночасно було здійснено скорочення кількості частин до 89 в лінійній піхоті і до 26 в легкій.

Указом від 12 березня 1804 р. в батальйоні легкої піхоти були створені так звані роти “вольтижерів», що пояснюється бажанням Наполеона відзначити хоробрих солдатів, які не могли через недостатній зріст бути зарахованими до роти гренадер або карабінерів [6, с. 423].

Якщо поняття “гренадер» завжди пов'язувалося з високим солдатом, відважним у штиковому бою, то “вольтижер» стало синонімом маленького стрілка, безстрашного в передовій ланцюга під жорстоким вогнем ворога.

Наступним за армійськими корпусами Наполеона, слідував незрівнянний резерв – Імператорська Гвардія, що становила славу і велич Імперії. “Всі її офіцери і солдати були хоробрими, покритими бойовими шрамами, вони прожили довге життя за малу кількість років» – так коротко і влучно характеризував генерал Фуа воїнів Гвардії Наполеона [6, с. 427].

Справді, недарма сивоусий гвардійський гренадер у високій хутряній шапці вже давно став збірним образом солдата Імперії, символом відваги й волі, яку не можуть зламати жодні випробування.

Не випадково, про історію Імператорської Гвардії у Франції написані десятки ґрунтовних томів, тисячі брошур і статей. Зрештою, і сам Наполеон обіцяв створити книгу про подвиги своїх вірних гвардійців: “... потрібно написати історію моєї Гвардії. Ця книга буде вічною пам'яткою, що я залишу на честь хоробрих, якими найбільше має пишатися Франція». Хоча Імператору не вдалося реалізувати цього задуму, він був здійснений іншими людьми [4].

Відносно створення гвардійського корпусу, варто зазначити. що особливістю Консульської, а згодом Імператорської Гвардії було її зародження із злиття двох паралельних структур, подібних за призначенням, але абсолютно різних, як за походженням, так і заслугами перед молодим главою Французької Республіки [1]. Першою з цих складових стало чи не найстаріше військове формування в світі. В 1799 р., коли Бонапарт прийшов до влади, воно називалося “Гвардія законодавчого корпусу», але, незважаючи на цілком республіканське найменування, частина мала за плечима багатовікову історію.

Зокрема, ще з початку XIII ст. за правління Філіпа-Августа при королівському дворі був організований загін “стражників з палицями», від якого беруть початок перші гвардійські формування [5].

Іншими словами, – це була своєрідна придворна поліція, що проіснувала до початку Великої французької революції. Рота забезпечувала порядок всередині палацових приміщень, перевіряючи підозрілих осіб, які опинилися в коридорах Версалю. Особовий склад роти здійснював також затримання особливо небезпечних державних злочинців, тобто, виконував поліцейські функції. Особливо несподівано склалася доля цього формування в епоху Революції. В той час, як новий уряд довершив справу руйнування королівської гвардії, рота палацової поліції не була розформованою, а збереглася і продовжила службу вже під новою назвою – “Гвардія Національної Асамблеї», а згодом у 1791 р. була перетворена в спеціальний загін жандармів.

Врешті, 28 жовтня 1795 р. ця жандармерія отримала назву Гвардія законодавчого корпусу, причому чисельність її була доведена до 1200 осіб. В цей час була створена і так звана Гвардія Директорії в складі двох рот піших і двох рот кінних гренадерів (в загальній кількості 224 чол.) [6, с. 424].

Відтак, два вищезазначених формування усунули від влади 19 брюмера за наказом Мюрата і Леклерка депутатів Ради п'ятисот, реалізувавши переворот, що встановив у Франції режим Консульства. Вже через два дні після перевороту генерал Бонапарт, провівши огляд Гвардій Директорії і законодавчого корпусу, оголосив їм, що відтепер вони складають єдине формування під назвою “Гвардія Консулів». Через місяць до складу Гвардії була включена рота кінних єгерів.

Згодом було створено нову роту особистої охорони головнокомандувача, в яку приймали лише відбірних солдатів [4]. Вони повинні були, перш за все, бути безмежно відданими своєму “сюзерену».

У 1796 р. загін налічував 136 осіб (на 25 вересня), відібраних серед кращої кінноти Італійської армії. Незважаючи на скромну чисельність загону, хоробрі “Гіди» вписали не одну славну сторінку в історію перемог французької армії на полях Італії. Достатньо сказати, що в останні години битви при Арколе Бонапарт наказав командиру ескадрону Еркюлю вирушити з п'ятдесятьма гідами і чотирма чи

п'ятьма трубачами через чагарник, щоб атакувати лівий фланг ворога. Раптова атака жмені сміливців внесла плутанину в ряди австрійців і посприяла успіху битви [5].

Про те, наскільки гіди віддано виконували свою роботу, переконливо свідчить епізод, що відбувся під Сен-Жан д'Акрком – 4 травня 1799 р. Під час облоги цієї фортеці Бонапарт перебував у траншеї. Раптово поруч впала важка вибухівка. Бригадири гідів Доменіль і Карбонель, не вагаючись, кинулися до свого генерала і закрили його власними тілами. На щастя, обидва сміливці залишилися живими, тим більше, не постраждав і сам Бонапарт [6, с. 427].

Злиття цих двох частин – Гвардії законодавчого корпусу і Гвардії Директорії, з одного боку, і гідів Бонапарта з іншого, а також бойовий досвід гідів у Єгипті, показували, що відтепер Гвардія набуває іншого призначення, ніж у попередню епоху, коли вона виконувала, як уже відзначалося, насамперед, поліцейські функції й служила прикрасою через парадну форму офіційних церемоній, то тепер гвардія перетворювалася на добірну військову частину, головним завданням якої була охорона головнокомандувача в ході кампанії, а також виконання особливих тактичних завдань на полі битви [6, с. 429].

Головнокомандувачем даної гвардії формально був на початках маршал Лан, хоча фактично нею керував Бонапарт, який згодом перебрав її управління повністю в свої руки [3]. Слід зазначити, що Наполеон особисто обирав солдат до цього елітного формування, їх середній вік мав становити 35 років, також враховувалися певні індивідуальні характеристики. У полках гренадер була традиція – протикати вухо і носити в ньому золоту сережку, також золотий годинник, що особливо підкреслювало елітність даних військових формувань.

Відтак, ці елітні військові структури відігравали вирішальну роль у всіх битвах Наполеона і були його своєрідним форпостом для просування на полях битв.

Отже, можемо погодитися із відомим висловом про те, що великі батальйони вирішують все. Наполеонівська армія є однією із найвеличніших військових формувань за всю історію людства. Адже грандіозність її планування справді заслуговує схвалення, і хоча згодом це була багатонаціональна армія, проте, основу її становили елітні, добре вишколені військові формування – гренадерів, які були особисто відданні своєму головнокомандувачу. Наполеона Бонапарта вважають творцем військового мистецтва, яке пережило свій час. Він взяв на озброєння, народжену революцією, ідею єдності нації, але надав їй іншого значення. Це вже була не ідея захисту вітчизни, а пропаганда першості Франції на міжнародній арені. В реалізації цього важливого стратегічного для Наполеона завдання, його опорою й підтримкою стала французька армія, комплектуванню й навчанню якої приділяв значну увагу воєначальник.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гренадери Наполеона [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://bonapartizm.narod2.ru/fuzileri_grenaderi_v_pohode/
2. Касатиков С. Французкая армия 1812 / С. Касатиков // Научно-популярное издание. – Отечественная война. – № 3. – Харков, 2001. – С. 2–19.
3. Кисельов В. Почётная гвардия Наполеона / В. Кисельов / Военно-исторический альманах – Новий солдат. – № 199. – Артемовск, 2002. – С. 4–40.
4. Комплектування почесної гвардії [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ciwar.ru/epoxa-napoleona/pochetnaya-gvardiya-napoleona/komplektovanie-pochetnoj-gvardii/
5. Ротмистрова П. История военного искусства / П. Ротмистрова. – М.: Воениздат 1963. – С. 197.
6. Соколов О. Армия Наполеона / О. Соколов. – Санкт-Петербург: Империя, 1999. – 595 с.
7. Тарле Е. Наполеон / Е. Тарле. – М.: Пресса, 1941. – 319 с.

Пістун Н.

Науковий керівник – доц. Удич З. І.

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Інтерактивне навчання – це передусім, діалогове навчання під час якого відбувається взаємодія учнів з учителем. Сенс такого навчання полягає у тому, що під час навчального процесу практично всі учні залучені до процесу пізнання, мають можливість розуміти, усвідомлювати і рефлектувати з приводу того, що вони знають і думають. Окрім того, теми для обговорення не повинні бути закритими чи дуже вузькими [3, с. 136]. Тобто навчання відбувається шляхом взаємодії всіх тих, хто навчається і навчає.

Інтерактивна взаємодія виключає як домінування одного учасника навчального процесу над іншим, так і однієї думки над іншою. У ході інтерактивного навчання учні вчаться бути демократичними, спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, приймати обдумані рішення [4, с. 357].

У процесі застосування методу інтерактивного навчання можуть виникати різні проблеми та труднощі. Головна із них: учень часто не має власної думки, а якщо і має, боїться висловлюватися. Самі учні пояснюють це так: «В нас рідко запитують власну думку», «Чи цінна моя думка?», «А раптом вона не співпаде з думкою вчителя чи колективу?», «Вона суперечить думці учня, що має в класі авторитет з цього предмету» [5, с. 32].

Також проблемним є те, що школярі не вміють слухати інших, об'єктивно оцінювати їх думку, рішення; не готові в процесі обговорення змінювати власну точку зору, йти на компроміс; не здатні бути мобільними, змінювати обстановку, методи роботи. Також виникають труднощі в малих групах: лідери намагаються «тягнути» групу, а слабші учні відразу стають пасивними. Часто трапляється висловлення відверто антисуспільних думок з метою завоювання «авторитету», привертання уваги [2].

Найбільш ефективними на уроках історії можна виділити наступні методи, які подані *у табл. 1.* [1].

Таблиця 1.

Інтерактивні методи роботи на уроках історії

Методи	***Застосування***
Робота в малих групах.	Найсуттєвішим тут є розподіл ролей: «спікер» – керівник групи (слідкує за регламентом під час обговорення, зачитує завдання, визначає доповідача, заохочує групу до роботи), «секретар» (веде записи результатів роботи, допомагає при підведенні підсумків та їх виголошенні), «посередник» (стежить за часом, заохочує групу до роботи), «доповідач» (чітко висловлює думку групи, доповідає про результати роботи групи). Можливим є виділення експертної групи з сильніших учнів. Вони працюють самостійно, а при оголошенні результатів рецензують та доповнюють інформацію.
«Мікрофон»	Учні швидко по черзі висловлюються з приводу проблеми, передаючи один одному уявний «мікрофон». Незакінчені речення: відповідь учня – це продовження незакінченого речення типу «можна зробити такий висновок…», «я зрозумів, що…».
«Мозковий штурм»	Учитель називає тему дискусії та запрошує вас взяти участь у її обговоренні шляхом «штурму», який організовується за такими етапами: всі учасники «штурму» пропонують ідеї щодо розв'язання висунутої проблеми (ідеї можуть бути будь-якими, навіть фантастичними); учень або учениця записує на дошці всі ідеї, що пропонуються; коли група вважає кількість поданих ідей достатньою, їх подання припиняється. Після того, як майже всі ідеї зібрані, вони групуються, аналізуються, розвиваються групою. Вибираються ті, що, на вашу думку, допоможуть вирішити поставлену проблему.
Метод «Займи позицію»	Цей метод допомагає проводити дискусію із суперечливої теми. Надає можливість висловлюватися кожному, продемонструвати різні думки з теми, обґрунтувати свою позицію в будь-який час, якщо його переконали та назвати більш переконливі аргументи. Порядок проведення: •учитель називає тему та пропонує висловити свою думку та пропонує висловити свою думку з досліджуваної теми; •учню потрібно стати біля того плакату, який збігається з його точкою зору; •учень готується до обгрунтування своєї позиції, чому саме її він обрав; •якщо після обговорення дискусійного питання учень змінив точку зору, то може перейти до іншого плакату і пояснити причини свого переходу, а також назвати найбільш переконливу ідею або аргумент протилежної сторони.

Метод «Навчаючи-вчуся»	Цей метод надає можливість взяти участь у навчанні та передачі своїх знань іншим, у даному випадку своїм однокласникам та однокласницям під час уроку. Робота організовується так: після того як учитель назвав тему та тему уроку, роздав учням картки із завданням, їм потрібно ознайомитися з інформацією, що міститься на кожній картці; якщо учням щось незрозуміло, вони отримують інформацію вчителя; учні готуються до передачі цієї інформації іншим у доступній формі; їм необхідно ознайомити зі своєю інформацією інших однокласників та однокласниць (учень має право говорити тільки з однією особою ійого завдання полягає в тому, щоб поділитися своєю інформацією з іншими учнями і самому дізнатися про певну інформацію від них). Тоді, коли всі поділилися та отримали інформацію, учні висловлюють свої думки з приводу виконаного завдання.
Метод «Робота в парах»	Робота в парах є різновидом роботи в малих групах. Ця форма роботи дозволить учням набути навичок співпраці, оволодіти умінням висловлюватись та активно слухати. Організуйте роботу так (правила для учнів): 1. Прочитайте надане завдання та інформацію до його виконання. 2. Визначте, хто буде говорити першим. 3. Висловіть свої думки, погляди на проблему по черзі. 4. Дійдіть спільної думки. 5. Визначте, хто буде очолювати результати роботи класу та підготуйтеся до нього. Для ефективного спілкування в парах вам необхідно враховувати кілька моментів. Варто запропонувати учням: • сісти обличчям до того з ким говорите нахиляйтесь вперед, встановіть контакт очима; • допомагати партнерові говорити, використовуючи звуки та жести заохочення: кивок головою, доброзичливу посмішку, слова «так-так»; • якщо необхідно, ставити уточнюючі запитання (запитання, які допомагають прояснити ситуацію, уточнити дещо з того, що вже відомо. Наприклад, «Ти дійсно маєш на увазі, що…?», «Чи правильно я зрозуміла, що?»). Під час висловлювання говорити чітко, по суті справи, наводячи приклади і пояснюючи свої думки.
Метод «Акваріум»	У цьому методі одна мікрогрупа працює окремо, в центрі класу, після обговорення викладає результат, а решта груп слухає, не втручаючись. Після цього групи зовнішнього кола обговорюють виступ групи та власні здобутки.

Для ефективного застосування інтерактивного навчання, зокрема, для того, щоб охопити весь необхідний матеріал і глибоко його вивчити, а не перетворити технологію в неефективні «ігри задля ігор», учитель має ретельно планувати свою роботу. За умови вмілого провадження інтерактивні методи навчання дозволяють залучити до роботи усіх учнів класу, сприяють виробленню соціально важливих навиків роботи в колективі, взаємодії, дискусії, обговорення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Томчишина М.І. Інтерактивні методи навчання в діяльності вчителя. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://teacherjournal.com.ua/shkola/ukrainska-mova-ta-literatura/2501-nteraktivn-metodi-v-pedagogchnj-dyalnost-vchitelya-shkoli.html.
2. Інтерактивні методи навчання: теорія і практика впровадження. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-103F1AF92B958.
3. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія і практика. – К., 2002. – 136.
4. Енциклопедія освіти /Акад. пед. наук України; гол. ред.. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 357 с.
5. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібник / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. За ред. О.І. Пометун. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – с. 192.

Піхурська І.

Науковий керівник – доц. Удич З.І.

ВРАХУВАННЯ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ УЧНЯ У НАВАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Акцентуація характеру – це надмірне вираження певних індивідуальних рис характеру підлітка або їх поєднань, що являється крайнім варіантом норми і межує із психопатією [5].

Акцентуація у своїх проявах не є сталою – вона, відповідно до конкретних умов поведінки, може змінюватися, набувати нових рис. Все залежить від поведінки та виховання школяра. Володіючи інформацією про акцентуації характерів, вчитель зможе ефективно здійснювати навчально-виховний процес. Знаючи її основні типи, вчитель повинен сприяти їхньому згладжуванню, зуміти пристосувати їх до конкретної ситуації, а також зробити стійкими до несприятливих впливів навколишнього середовища [2, с. 1] .

На формування акцентуацій характеру впливають такі фактори: умови виховання, перешкоди в діяльності, когнітивна криза, несформованість спонукальної сфери, спадкові ознаки та ін. [6].

Німецький невролог та психолог К. Леонгард запропонував такі типи акцентуацій характеру: гіпертимний, нестійкий, циклоїдний, лабільний, сенситивний, демонстративний, шизоїдний, конформний [2, с. 3].

Відповідно до них запропоновано рекомендації для вчителя щодо роботи з учнями [2, с. 3–20; 4, с. 46–49] (таблиця 1).

Таблиця 1.

Акцентуації характеру у роботі вчителя

Типи	**Ознаки**	**Рекомендації для вчителя**
Гіпертимний	Для даного типу характерні такі ознаки: енергійність, ініціативність, комунікабельність, дружелюбність, оптимізм. Проте існують і негативні тенденції у проявах такого типу поведінки. Так, наприклад, надмірна діяльність може призвести до нерозбірливості і багатогранності інтересів. Часто такі підлітки не доводять справу до кінця. Адже їм не вистачає стриманості і стабільності. Окрім цього вони вважають себе дуже самостійними, цінують свою свободу і не люблять прислухатися до думки старших	Зацікавити учня новими, цікавими та оригінальними завданнями, уникати монотонності завдань та мінімально контролювати виконання певних завдань
Нестійкий	Характеризується такими рисами, як невпевненість, безвідповідальність, лінивість, неорганізованість, підданість думці іншим, відсутність власної думки, здійснення інколи необдуманих, хуліганських вчинків	Здійснювати жорсткий контроль за виконанням завдань, слідкувати за уважністю учня в класі, стимулювати до виконання того чи іншого завдання, підтримувати постійний контакт з батьками
Циклоїдний	Для цього типу притаманні: нестійкість поведінки, що проявляється в двох станах: - піднесеність настрою, активне спілкування з оточуючими; - пригніченість, млявість, сонливість, відчуженість від оточуючих. Наслідки останнього типу можуть бути для підлітка в деяких випадках і катастрофічними. Через сварки з старшими чи друзями вони вважають себе покинутими, нікому непотрібними, здатні до необдуманих вчинків і суїциду. Тривалість такого стану – 2-3 тижні. У деяких випадках – від кількох годин до кількох місяців	Мінімальний контроль і вимогливість, забезпечення дружньої теплої обстановки, усунення будь-яких непорозумінь і суперечок при проведенні уроку
Лабільний	Мінливість настрою, конфліктність з оточуючими, короткочасні афективні спалахи, після згасання яких настає швидке каяття та пошук шляхів примирення	Пропонувати виконувати різні завдання, зацікавлювати оригінальними прикладами та ідеями, ставити у приклад тих, до кого прив’язана дитина

Сенситивний	Даний тип виражається такими рисами , як вразливість, емоційність, сором'язливість, старанність у навчанні, але страх відповідати перед учнями класу, щоб не викликати сміх, гостру афективну реакцію або депресія, що може підштовхнути до конфлікту	Психологічно підтримувати учня, намагатися не тиснути на нього, хвалити та заохочувати до виконання завдань
Демонстративний	Ознаками демонстративного типу є егоцентризм, зверхність, прагнення уваги і підтримки, здатність до хитрощів, брехні, аби тільки домогтися уваги оточуючих	Намагатися не виділяти надмірну увагу таким учням, контролювати їх поведінку, при необхідності аргументовано критикувати
Шизоїдний	Недолік інтуїції, неординарність, мрійливість, фантазуватість, вміння співчувати, оригінальність мислення, через що їх часто не сприймають однолітки	Визнавати і підтримувати ерудицію учнів і оригінальність суджень, застосовувати прийоми заохочення та похвали
Конформний	Конформний тип характеризується такими ознаками: підкорення думці більшості, відсутність своєї думки через побоювання бути незрозумілим для оточуючих, здатність засвоювати поведінку, манеру спілкування, звички інших. Проте недоліком такої ознаки являється те, що якщо діти потрапляють в погану компанію, то будуть старатися, незважаючи ні на що, наслідувати їхню поведінку, що може призвести до негативних наслідків	Намагатися не тиснути на конформних дітей, старатися вирішити конфліктну ситуацію спокійно і ненав'язливо, запобігти спілкуванню дітей з непідходящими людьми

Щоб діагностувати наявну акцентуацію характеру учня, вчитель має застосовувати відповідні методики і пам'ятати, що у «чистому» вигляді вони зустрічаються вкрай рідко. Допомогти у цьому може ефективна методика К. Леонгарда, яка дозволяє визначити акцентуацію характеру [2, с. 3]. Ці типи концепції були використані також вітчизняним психоневрологом А. Личко, який склав і апробував патохарактерологічний діагностичний питальник для підлітків. Питальник застосовується для визначення типів характеру підлітків віком 14-18 років, у яких спостерігаються психопатології, психопатичний розвиток або акцентуація характеру, що є крайніми варіантами норми [3, с. 20].

Визначення акцентуації характеру допомагає ефективно здійснювати індивідуальний підхід у формуванні особистості школяра [2, с. 35]. Характер кожного підлітка є різним і часто неоднозначним. Під впливом як позитивних, так і негативних змін, він може набувати нових рис. Досвідчений вчитель, знаючи особливості непростої поведінки підлітка, має вміти попередити конфліктні ситуації, що є одним із проявів акцентуації [1, с. 122].

Основним завданням учителя щодо підлітків з акцентуацією характеру є цілеспрямоване формування у них мотивації самопізнання й самовдосконалення. Якщо вчитель здатний створити умови, в яких дитина буде тверезо оцінювати свій спосіб життя, побачить реальну розбіжність між власним ставленням до себе і ставленням оточуючих людей, тоді можливе подолання дисгармонії [3, с. 20]. Варто зазначити, що зазначені типи акцентуацій проявляються не завжди. Оскільки структура характеру є динамічною і змінюється протягом життя людини, акцентуації характеру можуть бути зменшені в процесі виховання, самовиховання. Людині слід знати свої характерологічні особливості й удосконалювати їх у разі необхідності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Личко А. Е. Типы акцентуации характера и психопатий у подростков. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресе, 1999. – 416с.
2. Обозов Н. Н. Личность и Акцентуации характера - Санкт-Петербург, 1996. – 48 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Туріщева М. В. Психолого – педагогічні аспекти уроку. – Х., 2007. – 128 с.

5. Савчин М. В. Вікова психологія. –[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/18791228/psihologiya/aktsentuatsiyi_harakteri_pidlitkiv
6. Винославська О. В. Психологія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/psychology/vinoslavska_psihologiya/part4/4403.htm

Петрик Ю.

Науковий керівник – доц. Морська Н.Л.

ІДЕЯ «НАДЛЮДИНИ» У ФІЛОСОФІЇ ФРІДРІХА НІЦШЕ

XIX століття в історії людства було періодом різких змін. З'являються нові типи держав, нові форми врегулювання стосунків між людиною та суспільством, людиною та державою. Не стоїть на місці філософія: втілюються нові ідеї, зокрема, ідея про «надлюдину» видатного німецького філософа Фрідріха Ніцше.

Ніцше у своїй творчості виступає з критикою тодішніх моральних цінностей, філософії матеріалізму та й загалом устрою життя. Це й спричиняє його гостре критичне ставлення до самої людини. Людина, як вважає Ніцше, думає лише про гроші, посаду, зв'язки задля покращення свого статусу і становища. Ця гостра критика і породжує те, що філософ передбачає появу чогось більшого, ніж ница сутність людини, чогось справді великого та ідеального – надлюдини. Це вчення найяскравіше розгортається у творі «Так казав Заратустра» [3, с. 370].

Людина виступає всього лише як певний місток між твариною та ідеалом надлюдини. "Я хочу розкрити людям смисл їхнього буття. Цей смисл є надлюдина, блискавка з темної хмари людства, ім'я цієї блискавки - надлюдина. Людина має мету всередині себе: її мета - життя. Це ідея абсолютної цінності людського життя" - так стверджував Ніцше. Заратустра, який зійшов до людей у творі Ніцше, мандрує світом та проповідує людям «нову релігію», земну: «Я навчаю вас про надлюдину… Людина – це те, що повинно відійти… Надлюдина – сіль землі… Подивіться на добрих і праведних. Кого ненавидять понад усе вони? Людину, яка руйнує їх скрижалі, порушника закону; але він – творець» [4].

«Бог помер» - стверджує Ніцше. Але ця теза є не настільки буквальною, як містить в собі прихований сенс. Мислитель пояснює, що у суспільстві занепадають ті норми й ідеали, які несе християнство. Людство, за Ніцше, переоцінило свої цінності, серед яких і християнські. Моральні ідеї постають абсурдними [7]. Філософ вважає, що християнство, яке несе в собі любов, почуття вини, всесильність Бога, сковує людей, робить їх рабами. А надлюдина не може бути рабом, вона сама творить свою долю, долю оточуючих, постає незалежною. Заратустра не є надлюдиною, але є попередником цього образу [5, с. 174-175].

Ідеал надлюдини не може виникнути без жертв, на котрі повинно піти суспільство. Ніцше закликає спровокувати у суспільстві боротьбу за виживання, відкинути заклики до рівності у суспільстві. Для того, аби процес не стояв на місці, «щоранку кожен знову і знову повинен доводити своє право нагорі». Саме в цій боротьбі з часом і повинен виникнути такий вид, як надлюдина, що стоятиме значно вище простої людини, котра в свою чергу загине.

У надлюдини подвійна мораль. У ставленні один до одного ці істоти стримані, горді. Це «Господарі». А є й «Раби». В них, на відміну від «Господарів», є обмеження, рамки, немає волі. У ставленні до них надлюдина не керується якимось обов'язками моралі, веде себе «як звір». Надлюдина – не отримує владу завдяки вродженій приналежності до панівного прошарку, а завдяки вибору самої природи [2].

З одного боку, ці люди у ставленні одні до одних стримані, горді, привабливі. З другого боку, у ставленні до «чужих» вони не відрізняються від звірів, бо вільні від моральних обов'язків і керуються у своїх діях інстинктами. Зовнішня особливість «надлюдини» полягає у «вродженому благородстві», «аристократичності». Маси готові підкорятися, якщо володар доведе насамперед своєю зовнішністю та манерою триматися своє право керувати. Володарем влади «надлюдина» стає не через вроджену приналежність до певного класу чи стану, а як обранець самої природи. Вона буде здатна виявляти жорстокість, робити те, що інші вважають злочином, вмирати за ідеал та мету, піддаватися дисципліні. У неї є воля до влади. Ідеалом, близьким до надлюдини, були Олександр Македонський, Гай Юлій Цезар, Ніколо Макіавеллі, Чезаре Борджіа, Наполеон Бонапарт [6, с. 632-637]

В історіографії збереглися різні підходи до трактування ідеї про надлюдину. Російський поет В'ячеслав Іванов вбачав у Христі попередника надлюдини. Німець Блюменкранц вважає, що міф про надлюдину – своєрідне надання краси вольовому пориву. Нацисти ідею надлюдини взяли на озброєння, ототожнюючи з нею прояви арійської раси. Гітлер часто посилався на Ніцше у своїх поглядах. Лео Берг критично висловився про надлюдину: «Отже, треба напоїти хлопчика горілкою, аби той по швидше ставав зрілим». Бердяєв вважає, що погляди Ніцше перекручені різними негідниками для створення ідолів собі. Досить неоднозначно висловлюється про нього і Бертран Рассел, що ставить під сумнів корисність його поглядів [7].

Таким чином, можна стверджувати те, що вчення про надлюдину ще й сьогодні викликає ряд запитань та дискусій. Одні його підносять, говорячи про геніальність цієї думки, інші навпаки осуджують. Але без сумніву, головною позитивною цінністю вчення Ніцше є ідея піднесення людини, утвердження, віра у її майбутнє, як у майбутнє ідеалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Великие мыслители Запада /Пер. с англ. В. Федорина. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1998. – 800 с. – Серия «Академия».
1. Євтушенко Р.А., Пронякін В.І. Концепт надлюдини у філософії Ф. Ніцше: самореалізація особистості. – Київ: вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2011. – С. 44-47. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://papers.univ.kiev.ua/filosofija_politologija/articles/M._The_concept_of_Nietzsche_self_realisation_of_the_person_17860.pdf]
2. Захара Ігор. Лекції з історії філософії: Курс лекцій / І.Захара. – Л.: ЛБА, 1997. – 398 с.
3. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Соч.: В 2 т. – Т. 2. – М., Мысль, 1990.
4. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III-IVрівнів акредитації. – 4-е видання, стереотипн., – Львів: «Новий Світ 2000», 2006. – 506 с.
5. Рассел Б. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю.Лісняка, П.Таращука. – К.: Основи, 1995. – 759 с.
6. N. Abbagnano, G. Fornero. Protagonisti e Testi della Filosofia. Volume D (1). – Pavia, 2000 – 652 с.

Петрика Ю.

Науковий керівник – доц. Удич З.І.

САМООЦІНКА УЧИТЕЛЯ ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОСТІ ЙОГО ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Основу професійної компетенції сучасного педагога складає його практична готовність до самоорганізації своєї діяльності, до якої входять: уміння планувати діяльність, правильно розподіляти свій час і знаходити оптимальні способи її організації, уміння самоконтролю, самоаналізу й самооцінки її результатів. Для самоорганізації учителя важливими є самооцінні вміння та власне самооцінка. Лише за наявності адекватної та об'єктивної самооцінки педагог зможе ефективно організовувати навчально-виховний процес у школі.

Самооцінка – це психологічне особистісне утворення, яке дає людині можливість оцінити свій фізичний і духовний стан, власні можливості, спрямованість, активність, суспільну значимість, стосунки із зовнішнім світом та іншими людьми. Вона бере участь у регуляції людської поведінки і діяльності [1,с.76]. Визначна роль самооцінці відводиться у дослідженні самосвідомості: самооцінка виступає як основа цього процесу, показник індивідуального рівня її розвитку. Із самооцінкою пов'язують функції самопізнання, що розкриваються як емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе [3]. Часто самооцінку ототожнюють із поняттям «Я-концепції». Але тут існують певні відмінності. «Я-концепція» – це сукупність швидше описових, аніж оцінних уявлень про себе.

Самооцінка є однієї із центральних властивостей педагога, адже визначає соціальну адаптацію особи та виступає регулятором поведінки та діяльності. Необхідно наголосити, що її формування відбувається за діяльності та міжособистісної взаємодії [2].

У психолого-педагогічних дослідженнях розрізняють декілька видів самооцінки. Вони демонструють особливості об'єктів оцінювання, їх складність, а також деякі якісні та кількісні характеристики власне оцінки. Залежно від того, що підлягає оцінюванню – окремі сторони особистості, конкретні властивості, які проявляються тільки в деяких видах діяльності, або особистість в цілому – розрізняють два види самооцінки: глобальну (загальна) та часткову (різні рівні пізнання властивостей особистості). Іншим критерієм для виокремлення видів

самооцінки є об'єктивність. Відповідно, розрізняють об'єктивну та необ'єктивну. Необ'єктивна, в свою чергу, буває завищеною або заниженою (*табл. 1*) [5, с.20-22].

Таблиця 1.

Характеристика видів самооцінки

Вид самооцінки	**Характерні риси**
Об'єктивна	- почувається впевненою, знає, чого хоче; - рідко розчаровується в житті; - знає власні слабкі й сильні сторони; - знає власні слабкі й сильні сторони; - впевнена, що володіє достатньою цінністю; - вважає себе господарем свого життя; - компліменти сприймає спокійно, критику адекватно; - турбується про фізичне та моральне здоров'я; - сприймає свій зовнішній вигляд таким, яким він є; - безпосередність у спілкуванні з іншими; - вчиться на помилках, сприймає їх як досвід; - готова йти на ризик, якщо впевнена, що це може допомогти.
Занижена	- вважає себе невдахою; - не береться за нову справу, бо не вірить в успіх; - несмілива, уникає ризику, боїться помилки; - не намагається щось змінити, адже вважає, що майбутнім керувати неможливо; - має принижену гідність; - мріє про фізичну досконалість; - обмежується відомими та безпечними інтересами та вчинками; - не вміє сприймати компліменти та критику; - у спілкуванні з іншими пілкується про враження, яке справить на них; - схильна до куріння, наркоманії, алкоголю.
Завищена	- іде на невиправданий ризик; - бачить себе господарем будь-якого становища; - вважає себе кращим за інших; - не сприймає критику всерйоз; - любить компліменти; - своя зовнішність як еталон краси; - болісно впливають невдачі, але не робить із них необхідних висновків; - вважає, що ніхто не виконає роботу краще, ніж вона; - є високомірною, хвальковитою, приписує собі невластиві якості; - власна думка – єдиноправильна, рідко йде на компроміс.

Самооцінка педагога та людини загалом складається із багатьох чинників. Разом з тим, для визначення рівня самооцінки застосовують «формулу У. Джеймса», за якою *Самооцінка=Успіх/Домагання*. Із неї випливає, що для підвищення рівня самооцінки необхідно закріпити успіх або ж зменшити невдачі. Педагог має усвідомлювати, що розбіжності між домаганнями і реальним поводженням людини призводить до спотворень самооцінки і, як наслідок, до неадекватної, насиченої емоційними зривами поведінки [4, с.80-82].

У процесі формування самооцінки майбутнього вчителя виділяють три основні складові:

1) формування самооцінки студента пов'язана зі змістом оцінної діяльності педагога. Це основна її формування в студента при умовах позитивного ставлення педагога до цього студента;

2) вміння студента себе об'єктивно охарактеризувати, регулювати власне навчання та формування цього вміння. Основною для такої оцінної діяльності студента виступає організація його самостійна розумова та практична робота, формування аналітичного та критичного мислення;

3) формування навичок самоконтролю, реалістичного рівня поставлених собі вимог [2].

Виділяють таких два аспекти самооцінки: операційно-діяльнісний та особистісний. Перший є оцінюванням себе як суб'єкта діяльності, виражається в оцінці власного професійно-педагогічного рівня та рівня компетентності. Особистісний аспект виступає оцінкою власних особистісних якостей, порівнюючи їх із ідеальним «Я професіональний». Самооцінка не завжди має бути узгоджена у цих двох аспектах [2].

У сфері професійної самооцінки також зустрічається її поділ на самооцінку результату та самооцінку потенціалу. Перша полягає в оцінці досягнутого та показує задоволення чи незадоволення досягнутим. Самооцінка потенціалу означає оцінку власних профможливостей та показує віру в себе та впевненість у власних силах.

Таким чином, самооцінка учителя виступає одним із факторів ефективності навчально-виховного процесу, оскільки сприяє або ж гальмує його професійне зростання. Об'єктивна самооцінка спонукає учителя до самовдосконалення, формування позитивного іміджу, самореалізації як особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Енциклопедія освіти /Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Карпенчук С.Г. До вершин досконалості… Науково-методичний посібник з проблем самовиховання / Рівне: Волинські обереги, 2009. – 260 с.
3. Мамон О.В. Самооцінка в професійному розвитку вчителя: аналіз поняття, структури і процесу формування. – Полтава: Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка, 2011. – [Електронний ресурс]. –
1. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vpm/2011_8_2/Mamon.pdf
4. Погребная О.С. Профессиональная самооценка как условие развитии личности педагога. – Ставрополь: ГОУ СПО «Ставропольский государственный педагогический институт», 2007. – [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://publ.uchis-online.ru/files/sign2-6.pdf
5. Удич З.І. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх учителів до організації самовиховання старшокласників: Навчально-методичний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / За наук. Ред. Л.О. Хомич. – Тернопіль: Прінт-офіс, 2009. – 252 с.

Подзвінна М.

Науковий керівник – доц. Удич З.І.

НЕУСПІШНІСТЬ УЧНІВ: ПРИЧИНИ ТА ПОДОЛАННЯ

Сумарна, комплексна, підсумкова непідготовленість учня, що настає в кінці більш або менш закінченого відрізка процесу навчання називають неуспішністю. Вона складається з багатьох елементів освіти, виховання і розвитку, утворюючи складне ціле. Окремим елементом непідготовленості під час навчання є відставання [5, с. 7]. Неуспішність і відставання взаємопов'язані, адже неуспішність і є результатом процесу відставання. Це може виявлятися у загальному і глибокому відставанні з багатьох предметів, так і в частковому чи епізодичному відставанні з одного або кількох навчальних дисциплін, яке можна подолати [7, с. 11]. За даними досліджень Ю. Бабанського, В. Цетліна, М. Мурачковського, контингент учнів, які відчувають труднощі у навчання становить приблизно 12,5% від усієї кількості школярів [1, с. 27].

Відчуття негативних емоцій під час навчання в першу чергу впливають на появу неуспішності, адже сприяють розвитку в учнів комплексу власної неповноцінності їх подальшої байдужості до навчання. Загалом, у психолого-педагогічних дослідженнях причини неуспішності стосовно школяра поділяють на *внутрішні:* біопсихічні (спадкові особливості, задатки, здібності, особливості характеру); недоліки біологічного та психічного розвитку (загальна ослабленість здоров'я, слаборозвинені пам'ять і мислення, відсутність навичок навчальної праці); недоліки вихованості особистості (відсутність інтересу до навчання, почуття обов'язку, слабка сила волі, недисциплінованість); та *зовнішні:* недоліки в діяльності школи (відсутність у класі атмосфери поваги до знань, недоліки в методиці викладання, недостатня організація індивідуальної і самостійної роботи учнів, пасивність та недостатня підготовка вчителя); недоліки впливу сім'ї (погані матеріальні умови життя, відрив дітей від навчальної праці); недоліки освіченості оточення (негативне ставлення однолітків до процесу навчання, їхній низький рівень знань) [4, с. 367-368].

До загальних причин неуспішності учнів також відносять уніфікованість системи навчання, однаковий для всіх зміст освіти, що не задовольняє потреби дітей; стереотипність у методах і формах навчання; невміння визначити мету навчання, налагодити ефективний контроль за його результатами; зневажливе ставлення вчителя до розвитку учнів [4, с. 368].

Важливу роль в успішності учнів під час навчального процесу займає педагог, його майстерність, особистісні якості, використовувані технології навчання. Негативні оцінки впродовж тривалого часу зумовлюють втрату в учня інтересу до навчання, підривають його віру у свої можливості. Особливо негативними є дії педагога у зіставленні такого учня з однокласниками, а також ставлення до нього як до безнадійно відсталого. Для школяра думка оточення є дуже важливою, тому такі навіювання учителя можуть спричинити остаточну втрату віри в себе [6, с. 69].

Наведені причини неуспішності зумовлюють ігнорування учнями навчального процесу, що призводить до відмови від активної розумової праці. Невміння і небажання активно мислити сприяє розвитку «інтелектуально пасивних» школярів, які виробляють для себе особливу тактику – навчання не задля знань, а для здобуття необхідних балів.

Для попередження даної ситуації дослідники виокремили безпосередню (оперативну) та опосередковану допомогу для покращення успішності учнів. Опосередкована допомога спрямована на усунення причин, що породжують відставання учнів. Безпосередня – на виправлення неуспішних школярів [5, с. 7–8].

Для того, щоб долати неуспішність учнів, необхідно систематично здійснювати педагогічну профілактику. Для неї характерним є пошук оптимальних педагогічних систем, методів і форм навчання, нових педагогічних технологій. Виділяють також педагогічну діагностику, що супроводжується систематичним контролем та оцінюванням результатів навчання, своєчасним виявленням прогалин у навчанні. Цей засіб допомагає визначити відповідність отриманих результатів меті навчального процесу, його ефективності та вжитим корекційним заходам. Не менш важливого значення у подоланні причин неуспішності школярів займає педагогічна терапія, яка зумовлена проведенням додаткових занять (індивідуальних та групових) з невстигаючими учнями та створенням класів вирівнювання. Застосовують також виховний вплив, характерним для якого є налагодження індивідуальної виховної роботи з учнем, співпраця з батьками [4, с. 368-369].

Педагог, при подоланні шкільної неуспішності, зобов'язаний: усвідомити значущість проблеми, уміти встановити причини відставання у кожному конкретному випадку, оволодіти методикою навчання та отримання довіри невстигаючих учнів, переконання їх у власних здібностях, виявляти терплячість та доброзичливість [2, с. 7-8].

Особливого значення у підвищенні успішності займає мотивація школяра, тому учитель має своєчасно збудити, зберегти і підтримати її. Джерелами мотивації слугує усвідомлення і прийняття учнем суспільної потреби навчання та формування у школярів особистісних потреб засвоєння навчального предмета. На думку відомого болгарського вченого Г. Лозанова, активність учня виявляється не м’язовими зусиллями, а виключно ставленням до навчального процесу. Тому, якщо створені сприятливі умови, то до вивчення предмета учня спонукатиме й саме задоволення від процесу навчання [3, с. 150-156].

Таким чином, невідповідність підготовки учнів вимогам змісту освіти супроводжується неуспішністю учнів на уроці. В основі причин лежить неадекватне використання їхніх стійких індивідуально-психологічних особливостей, що у поєднанні із зовнішніми факторами породжує непідготовленого школяра. Проте існує чимало способів подолання неуспішності на уроці, провідну роль у яких займає учитель. Він має організувати заняття таким чином, щоб кожен учень незалежно від природних здібностей, відчував себе повноцінною, здатною до саморозвитку особистістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бєляєва О. Шкільна неуспішність / О. Бєляєва // Психолог. Шкільний світ. – 2011. – №44. – С. 27–29.
2. Васильєва О. А. Детермінанти шкільної неуспішності молодших школярів. – [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum /pfto/2012_22/files/P2212_61.pdf
3. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки / О. Вишневський. – К.:

Знання, – 2008, – 566 с.
4. Волкова Н. П. Педагогіка: Посібник / Н. П. Волкова. – К. : Академія, – 2001. – 756 с.
5. Гриньова М. Саморегуляція та неуспішність школярів / М. Гриньова // Біологія і хімія в школі. – 2002. – № 3. – С. 6–9.
6. Колошин В. Причини невдач учнів у навчанні / В. Колошин // Післядипломна освіта в Україні. – 2005. – №2. – С. 68–71.
7. Сухенко Т. П. Причини неуспішності учнів і шляхи їх подолання / Т. П. Сухенко // Біологія: Науково-методичний журнал. – 2011. – № 22/24. – С. 11–16.

Ревуцька О.

Науковий керівник – асист. Секо Я. П.

АГІТАЦІЙНІ ПЛАКАТИ ПЕРІОДУ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ

Радянський агітаційний плакат, як джерело з історії XX століття та важливий фактор інформаційного впливу на маси, нажаль не став об'єктом глобальних наукових досліджень. Фактично уривчасті відомості про агітаційний плакат зустрічаємо в публікаціях присвячених історії мистецтва та радянській естетиці [3].

Джерельна база дослідження обмежена доступними нам матеріалами. З 45 проаналізованих плакатів найбільша кількість припадає на роки І п'ятирічки – 32 [7; 9; 10-18; 20-24; 26-43], ІІ п'ятирічки – 4 плакати [5; 19; 27; 44], ІІІ п'ятирічки – 7 [6; 22; 25; 45; 47-49]. Датування 2 плакатів не встановлено – проте їхня тематика дозволяє віднести їх до періоду індустріалізації [8; 46]. Авторами плакатів були – Г. Клуціс [15-20], С. Сенькін [25; 30; 31] та В. Єлкін [11; 12]. Серед плакатів зустрічаємо роботи: Ю. Піменова [26], Г. Шегаля [28], П. Покаржевского [28], В. Кулагіна [23], М. Длугача [9], І. Громицького [7], І. Чашнікова [14], Б. Іогансона [14], Н. Долгорукова [10], А. Страхов-Браславского [32], Я. Гумінера [8], Д. Буланова [5], Д. Моора [25], В. Корецького [22], П. Горелого [6], В. Кораблєва [21], А. Лобанова [24], В. Єфанова [13], Н. Пінуса [27], В. Сварога [29]. Авторство 18 плакатів не встановлено [33-49].

Основою радянської ідеології було вчення К. Маркса та Ф. Енгельса про суспільно-економічні формації. Маркс за допомогою цієї категорії зображав суспільство як систему не тільки внутрішньо розчленовану, високодиференційовану, таку, що має складну структуру; а й як систему прогресуючу, динамічну, щоб на цій основі осмислити історію людства як природно-історичний процес розвитку та зміни суспільно-економічних формацій [1]. Саме тому в основі будь-якого радянського плакату лежить ідея прогресуючого, динамічного руху до майбутнього, мрії про велике майбутнє. Даний ідеал реалізовується через символічні образи, колір та гасла плакату.

Ілюстрацією даної тези можна вважати плакат «Хто-кого? Догнати і перегнати». У верхній частині – зображення двох потягів, що мчать навипередки. Червоний потяг, як символічне зображення Радянського Союзу, завдяки своїй кольоровій гамі асоціюється з імпульсивним, активним рухом вперед. Зелено-чорний потяг (Німеччина) викликає протилежні почуття – пригнічення. Символічне зображення руху в майбутнє, доповнено закликом: «Хто-кого? Або загинути, або догнати передові країни і перегнати їх також економічно… Або загинути, або на всій швидкості помчати вперед. Так поставлено питання історією. Догнати і перегнати» [34]. Ідея прогресивного руху в майбутнє також простежується на плакаті «На чорну дошку прогульників…». У зображенні поступового підняття вгору зразкового робітника, можна прослідкувати своєрідний перехід від «сірого», «темного» минулого, в комуністичне світле, активне «червоне» майбутнє [38].

В цілому можна виділити наступні прийоми, що сприяють передачі динамічного руху на малюнку:

- зображення радянських вождів та людей в русі, які вони крокують, біжать вперед або піднімаються вгору («З Росії НЕПівської буде Росія соціалістична»; «Всі на огляд!»);

- «мрія про велике майбутнє» – прийом для якого характерний цілеспрямований погляд людини вперед і вгору. Нерідко супроводжується рухом рукою або руками в тому ж напрямку. («Дніпробуд - побудований!»);

- рух транспорту вперед, який немов мчить намагаючись перегнати сам себе («Хто-кого? Догнати і перегнати»);

- зображення будівель, людей, транспорту тощо у великому масштабі. («На штурм

четвертого останнього року п'ятирічки!»; «Під знаменом Леніна за другу п'ятирічку!»);

- розмитість, не чіткість предметів і людей в русі («Хто-кого? Догнати і перегнати»).

Радянський агітаційний плакат – це, переважно, плакат величезних неозорих просторів. Йому притаманне відчуття всієї ширини, глибини і швидкості [3]. Цей прийом створює своєрідну ілюзію легкості простору, свободи духу. На плакаті « Ні одного гектару незасіяної землі!» В. Єфанова. Селянин-колгоспник, зображений у великому масштабі, а позаду нього – безмежні простори полів, що обробляються сільськогосподарськими комбайнами та тракторами.

Особливе місце у радянському агітаційному плакаті належить кольоровій гамі. Як відомо кольори діють на підсвідомість людини, викликаючи при цьому певні асоціації. Саме тому в агітаційних плакатах ми зустрічаємо досить часто перевагу певних барв. Особливо багато червоного, жовтого та помаранчевого. Ці кольори на сьогодні є ключовими в психології реклами, визнаються найкращими серед кола художників. Для прикладу, В. Кандінський стверджував: «Світлий теплий червоний колір ... викликає відчуття сили, енергії, спрямованості, рішучості, радості, тріумфу (гучного) і т.д. Музично він нагадує звучання фанфар із призвуком труби - це завзятий, нав'язливий, сильний тон» [3]. Жовта і помаранчева барви привертають увагу. Такі кольори, подібно червоному, є теплими, імпульсивними, активними, хвилюючими [2]. Чорний та білий, що «звучать як мовчання, яке може бути раптово зрозуміле» [3]. Рідше трапляються синій та зелений кольори. Синій – колір неба та моря, виступає символом підкорення висот і глибин [2; 3]. Він випромінює гармонію і внутрішню силу: «Синій веде нас у нескінченність духу і віри. Для нас синій - символ віри, а для китайців він був символом безсмертя...» [3]. В зв'язку з цим, часто на синьому тлі зображали людину-маяк, на котру необхідно орієнтуватись трудящим. Сюжет плакату «Хай живе робочо-селянська Червона Армія – вірний охоронець радянських кордонів!» розгортається навколо Й. Сталіна. Випроставшись на фоні голубого неба та червоного прапора він стає маяком для всієї Червоної Армії [49].

Зелений колір розслаблює та заспокоює [2]. Однак, сам по собі зелений пригнічує, тому досить часто його використовують в поєднанні з чорним або коричневим для висвітлення негативних героїв або явищ. Цей прийом використовується і з іншими згадуваними кольорами, за винятком червоного – завжди «чистого» знамена революції.

Ключове місце на плакаті відведене людині. Для радянського плакату характерна наявність позитивних і негативних персонажів. Позитивним є зображення нової радянської людини. До такого типу людей відносимо робітника та селянина-колгоспника. Вони ніколи не втомлювались, завжди були щасливими і готовими до звершень. Їх постаті гарні й могутні. Такі люди прагнули тільки одного – творити («Йди, товаришу, до нас в колгосп!», «Дніпробуд – побудований!», «Вся Москва будує метро») [3]. По-іншому зображувались вожді – Леніна і Сталіна. На відміну від звичайного робітника чи селянина, вони поставали «богами» плакату. Вивищуючись над іншими, завжди з щасливим, але й водночас мудрим і задуманим обличчям вони були «батьками» радянського народу («Хай живе робочо-селянська Червона Армія – вірний охоронець радянських кордонів!», «Під знаменом Леніна за другу п'ятирічку»).

До негативних героїв плакату відносяться буржуї та куркулі, священики, а також представники влади капіталістичних країн світу. Вони зображались каліками, «бісами», що загрожують СРСР. Їхні обличчя завжди викривлені, а рот розтягнутий у злорадній усмішці. Проте достатньо на плакаті з'явитись радянській людині, як ці «чортики» тут же стають маленькими, згорбленими нещасними і пригніченими. Так сюжет плакату «П'ятирічний план 1928 р.». розгортається подібно коміксу. У верхній частині – повний буржуй з хитрими очима, невиправдано довгим носом та широчезною усмішкою говорить про п'ятирічний план 1928 р.: «Фантазія, маячня, утопія». Проте в нижній частині плакату показані досягнення п'ятирічки, які завдали сильного удару буржую. Він із похнюпленим носом, згорблений та схудлий, замість злорадної посмішки – скривлений беззубий рот [33].

Важлива роль належить гаслам. На відміну від малюнку, його кольорової гами та персонажів, гасло безпосередньо націлене на точно визначену мету, яку прагнули досягнути. Воно лаконічне та просте для запам'ятовування. Для того аби виділити гасло з загальної картинки, його розташовували зверху, або посередині плакату, використовуючи великі яскраві

літери. Серед гасел можна виділити три типи:

- стверджувальні («Дніпробуд – побудований!», «Жінки в колгоспах – велика сила»);
- стимулюючі, що проявляється у заклику до певних дій («Механізуємо Донбас», «Ні одного гектара незасіяної землі!»);
- повідомляючі («Арифметика зустрічного промфінплану»).

Поряд з ідеалом великого комуністичного майбутнього існували плакати присвячені завданням індустріалізації, або перших трьох п'ятирічок. Головним завданням І п'ятирічки проголошувалось перетворення держави з аграрної в аграрно-індустріальну. Через рік керівництво країною висунуло гасло – в короткі терміни догнати і перегнати в технічно-економічному відношенні передові капіталістичні країни [4]. Через те гасло «п'ятирічка за чотири роки», спрямоване на підвищення темпів соціалістичного будівництва, стає головним у агітаційних плакатах цього періоду, зокрема, «Арифметика зустрічно промфінплану», «На штурм четвертого останнього року п'ятирічки» тощо. В першому з них це показано схематично (2 + 2 = 4), в другому – гасло констатується як факт у тексті плакату [8; 10].

Домінування важкої промисловості над легкою простежується у плакатах «Дніпробуд – побудований!», «Осоавіахім – опора мирної праці і оборони СРСР», «Механізуємо Донбас», «Зміцнимо індустріальну міць Радянського Союзу. Введемо в дію Краматорський завод...», «За реконструкцію транспорту!...» тощо. Звернемо увагу, навіть у нейтральних до важкої промисловості і транспорту плакатах спостерігаються зображення підприємств або характерних компонентів промисловості групи «А».

Із початком прискореної колективізація плакати переслідували триєдину мету. По-перше, мали сприяти вступу селян в колгосп («Йди, товаришу, до нас в колгосп!»). По-друге мали показати селянинові його ворога – куркуля, і допомагати процесу розкуркулення. Плакат «Знищимо куркулів як клас» [39]. умовно поділений на дві частини. У верхній частині, в червоній гамі, зображено зразково організований колгосп, МТС та розташоване біля них село. В нижній, на брудно-сірому фоні, маленькі вороги селянина-колгоспника. Це куркулі які з ножами та вилами кидаються на трактор колгоспника, маленька незграбна церква (антицерковний мотив), що також трапилась на шляху доброчесного громадянина, та злодій, що вкрав худобу з колгоспу. Проте, перемогти «героя» їм не вдається – селянин на тракторі перемагає своїх ворогів не даючи їм проникнути на «червону» територію. Третє завдання полягало у сприянні виконанню планів колгоспу («Виконаємо повністю і в термін план хлібозаготівель», «Ні одного гектара незасіяної землі!», «Кожний колгоспник, кожна бригада», «Ударники полів, в бій за соціалістичну реконструкцію...», «Жінки в колгоспах – велика сила», «Батраки и комсомольці, на трактор!», «Комсомольці, на ударний сів»).

Гасло ІІ п'ятирічки «Кадри вирішують все!» знайшло своє відображення в плакатах. Їх варто поділити на два типи за переважаючими в них темами сюжетів. До першого типу відносяться плакати, що стосуються соціалістичного змагання трудящих: рух ударників, зустрічні плани, стаханівський рух тощо («Профспілки - на боротьбу за зустрічний в 10 млн. тонн чугуна...»). Як відомо, трудовий ентузіазм робітничого класу мав велике значення для вирішення завдань індустріалізації, адже мав стати джерелом виконання високих п'ятирічних планів у короткі строки. У плакаті Я Гумінера «Арифметика зустрічного промфінплану», схематично відображено гасло «п'ятирічку за чотири роки» (2 + 2 = 5). Утверджується ідея про дострокове виконання плану за умови ентузіазму робітників (2 + 2 + ентузіазм робочих = 5) [8]. До другого типу відноситься тема трудової дисципліни: «Всі на огляд!», «На чорну дошку прогульників...», «Ні хвилини простою. Ні на копійку!», «Будь пильним!», «Падіння труддисципліни руйнує транспорт», «Сон на роботі – на руку ворогам робочого класу» тощо.

Розвиток галузей промисловості, які забезпечують обороноздатність країни у добу ІІІ п'ятирічки відзначено в плакаті «Якщо завтра війна». Центральним персонажем даного зображення є робітник, який взявши зброю до рук, готовий захищати червоний прапор СРСР, що розвівається за його плечима [45].

Таким чином, радянський агітаційний плакат, виступаючи прикладом твору соціалістичного реалізму є важливим історичним джерелом у вивчені історії СРСР. Він ілюструє та розкриває зміст гасел більшовицької пропаганди. Водночас плакат став одним із перших прикладів застосування секретів рекламної фабрики. Завдяки своїй символіці,

кольоровій гамі, просторовим особливостям, персонажам, гаслам та іншим зображенням, плакат використовували як засіб інформаційного впливу на суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Філософія історії / Бойченко І. В., Горлач М. І., Данільян О. Г., Жиленкова І. М., Мануйлов Є. М. - Харків : Прапор, 2006. - 656 с.
2. Кучерявий В. Психологія реклами і кольору. – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 23. 03. 2013. Режим доступу: http://politiko.ua/blogpost53141
3. Ностальгия по великому СРСР – [Електронний ресурс]. – Дата опрацювання: 23. 03. 2013. Режим доступу: http://www.politonline.ru/ventilyator/1447.html
4. Деревянко А. П., Шабельникова Н. А. История России: учеб. Пособие / А. П. Деревянко, Н. А. Шабельникові - М.: Проспект, 2006. - 560 с.
5. Буланов Д. «Пятилетка сахаропромышленности» (1933) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://new.my-ussr.ru/soviet-posters/work/165-posters-ussr-labour-industry.html
6. Горелий П. «За 38 млн. тонн нефти с газом в 1941 году!» (1941) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nashapravda.com/photogallery.php?photo_id=100
7. Громицький И. «За реконструкцию транспорта!...» (1931) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://new.my-ussr.ru/soviet-posters/work/165-posters-ussr-labour-industry.html
8. Гумінер Я. «Арифметика встречного промфинплана» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.russianposter.ru/archive.php?sid=YAnsZb26XRQAVT&rid=30120723400014
9. Длугач М. «Будущая война будет механизирована до последних пределов» (1931) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.advertiser-school.ru/advertising-history/obzor-sovetskix-soczialnyix-plakatov-1930-1940.html
10. Долгоруков Н. «На штурм четвертого последнего года пятилетки!» (1931) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.advertiser-school.ru/advertising-history/obzor-sovetskix-soczialnyix-plakatov-1930-1940.html
11. Єлкін В. «Каждый колхозник, каждая бригада» (1931) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.advertiser-school.ru/advertising-history/obzor-sovetskix-soczialnyix-plakatov-1930-1940.html
12. Єлкін В. «Профсоюзы - на борьбу за встречный в 10 млн. тонн чугуна...» (1932) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.plakaty.ru/posters?id=1774
13. Єфанов В. «Ни одного гектара незасеянной земли!» (1931) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.my-ussr.ru/soviet-posters/work/166-posters-ussr-labour-agriculture.html
14. Іогансон Б., Чашніков И. «Сон на работе — на руку врагам рабочего класса» (1931) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.advertiser-school.ru/advertising-history/obzor-sovetskix-soczialnyix-plakatov-1930-1940.html

Салук В.

Науковий керівник – доц. Окаринський В.М.

КАТОЛИЦЬКА АКЦІЯ ТА СВЯТО «УКРАЇНСЬКА МОЛОДЬ ХРИСТОВІ» ЯК ПОБУДНИКИ МОЛОДІЖНОГО ЖИТТЯ УГКЦ В 30-Х РР. XX СТ.

Найвагомішою за наслідками подією в греко-католицькій церкві Галичини, що активізувала молодіжну діяльність у міжвоєнний період, а також у молодіжному конфесійному русі, стала Католицька Акція (КА). Вона запроваджувалася з ініціативи папи Пія XI в середині 20-х рр. XX ст. з метою популяризації мирянського руху та розбудови світських структур, організацій всередині Церкви. Ініційована акція мала аполітичний характер і повинна була обороняти підупадаючу віру, мораль, протистояти новітнім єресям, сектантству та популярним радикально-націоналістичній і комуністичній ідеологіям [6], [7].

Українська католицька церква долучилася до всесвітнього руху разом з польською, а український митрополит Андрей Шептицький увійшов до керівництва КА в другій Речі Посполитій і, разом з іншими єпископами, взяв під свою опіку цей процес. Українська церковний уряд отримував субсидії від польської держави і частину коштів виділяв на підтримку молодіжних організацій [9, с. 118], а решту ресурсів залучали з власних фондів.

З річника Католицької Акції [5, с. 14-15] довідуємося про затвердження 3 січня 1931 р. українським єпископатом Конституційного статуту КА для греко-католицької Галицької церковної провінції. Того ж року у Львівській Архиєпархії повстав відповідний інститут КА (директор І. Бабій), згодом весною 1934 р. – такий же в Перемишльській єпархії (директор

В. Подлуський).

1 грудня 1933 р. був створений головний координаційний керівний орган КА – Генеральний Інститут Католицької Акції Греко-Католицької Галицької Церковної Провінції (ГІКА). Президентом цієї установи призначено доктора М. Дзеровича, директором Р. Гайдука, секретарем став Ю. Редько, генеральним церковним асистентом – єпископ І. Бучко (потім єпископ М. Будка). В червні 1934 р. почав виходити власний офіційний орган – журнал «Католицька Акція».

Доповнювали структуру КА, організовані на місцях Деканальні та Парафіяльні Ради зі своїми осередками та обраним керівним складом і учасниками [29, с 257].

Крім цих головних товариств ідею Католицької Акції виконували ще такі товариства як «Український Союз Милосердя», «Католицьке Товариство українських письменників і журналістів» ін.

Впровадження КА в Галичині мало свої регіональні особливості. Створення інституцій і керівництво акцією у кожній єпархії відбувалося на свій розсуд, вплив ГІКА не поширився далі як за Львівську Архиєпархію, що не сприяло консолідації цього руху. Відомий своїм окремішнім баченням католицького життя, опозиційний митрополиту, Станиславівський єпископ Григорій Хомишин в своїй єпархії з прихильністю втілив ідеї папи Пія XI щодо КА. Хомишин розгорнув цілу мережу товариств «Скала», які мали стати основою для поширення в Станиславівській єпархії ідей КА [2], [10, с. 95].

Церква зверталася до іноземного досвіду, зокрема орієнтувалися на італійську КА, координати свої зусилля з поляками.

Найбільшим досягненням Католицької Акції в Галичині була успішна організація свята «Українська Молодь Христові» («УМХ») 1933 року у Львові, в рамках святкування 1900-ліття від смерті і воскресіння Спасителя-Христа. Цей захід мав плідне продовження в новопосталих молодіжних організаціях.

Проведенню ювілейного свята передувала довга клопітка і злагоджена робота з приготування. Підготовка проводилася цілим рядом структур, таких як ГІКА, Архиєпархіяльний Інститут КА у Львові, місцеві осередки КА в єпархіях, деканатах та скликаний спеціально Діловий Комітет (голова В. Кузьмович, заст. голови С. Фіґолева) [10, с. 28, 36-37]. Для розуміння провадження акції було випущено Правильники парохіяльних і деканальних комітетів. Діяльність усіх структур була чітко скоординована згори, але часто відчувався брак лідерів, особливо в сільській місцевості [8, с. 28, 36-37].

Важливо, що на початку всі владики згідно дивилися на проведення КА, а тому під спільним зверненням до нагоди свята стояли їхні підписи. Хоча згодом, забігаючи наперед, скажемо, що станиславівський єпископ Г. Хомишин не прибув на свято до Львова [4 , с. 107-108].

В процесі підготовки організаторам слід було узгодити численні дозволи на проведення свята «УМХ» взагалі і безпосередньо у Львові, який повинен був прийняти велику кількість людей. Тодішня польська влада остерігалася масових зібрань українців, тому виникали численні перепони проведенню цієї акції. Єпископ І. Бучко з того приводу заявив, що свято відбудеться за всяку ціну, навіть без дозволу влади, врешті захід дозволили. Діловий комітет повинен був вирішити транспортне питання (замовлення спецпоїздів, оформлення знижок), розміщення і поселення прибулих, забезпечити економічні відшкодування місту за можливі збитки [8, с. 51-52]. На кінець березня організатори видали докладні інструкції щодо проведення самого свята, в яких закликали молодь не лише Галичини, але й Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя взяти участь у святі «УМХ» [3].

Особливої гостроти при підготовці набуло протистояння націоналістичного табору з проводом Церкви. Частина українських студентів-націоналістів відмовились взяти участь у всеукраїнській маніфестації під гаслом «УМХ», мотивуючи свою позицію тим, що свято проводилося, на їхню думку, на догоду Польській державі. Все ж активну участь у святі «УМХ» взяло загалом понад 200 студентів, не враховуючи сюди санітарної служби, що її виконували студенти-медики [8, с. 62].

Незважаючи на численні перешкоди з боку влади і частини націоналістичних сил, після проведеної тривалої і виснажливої підготовки, свято «УМХ» таки відбулося. Святкування розпочалося на площі перед собором св. Юрія урочистим молебнем і привітанням учасників.

Після цього продовжувались приготування, а храми Львова відчинилися на цілу ніч [8, с. 75]. До міста прибували різні групи прочан. Одна з таких груп у кількості 300 осіб подолала пішки понад 100 км до Львова. Відомо, що тільки з Тернопільського воєводства участь у святі взяло 18 430 осіб. Діловий комітет підрахував кількість осіб, що брали участь у святі. Їх виявилося близько 100 тис. (число трохи завищене), хоча у самому поході вулицями міста брало, за даними того ж таки комітету, до 60 тис. осіб. До Львова прибуло 30 спеціальних поїздів з учасниками свята, та понад 4 тис. возів стояло в передмістях Львова [3]. Всі учасники були одягнені у вишиванки, а обслуговуючі організації («Луг» та ін.) у своїх одностроях.

Головні дійства відбулися в неділю 7 травня. На площі «Сокола- Батька» освятили прапори, учасники склали присягу на вірність Христу. Кульмінацією свята стала архиєрейська св. літургія та урочисте св. причастя, до якого приступило близько 20 тис. присутніх. Після служби, молодь, разом з духовенством, під спів хорів і гру оркестру урочисто пройшли головними вулицями Львова, зупиняючись біля українських церков. Це було справжнє торжество української християнської молоді [8, с. 76-89, 96, 102-103].

7 травня 1933 року о 8 годині вечора в Оперному театрі відбулась святкова Академія, на честь закінчення свята «УМХ».

14 травня проводилося свято «УМХ» по усіх парафіях ГКЦ, в якому взяло участь велике число вірних, які теж склали присягу вірності Христу. 20 травня відбулося свято для школярів на площі св. Юра, де участь взяло 4 тис. осіб. Шкільне свято «УМХ» відбулося по усіх більших містах Східної Галичини [1].

Польська преса, пишучи про свято «УМХ», відзначала, що для багатьох поляків проведення такого свята було несподіванкою, але захід пройшов досить організовано і цивілізовано, демонструючи високу українську свідомість [3].

Отже, втілення Католицької Акції та успішне проведення свята «УМХ» в Галичині засвідчило активність української християнської молоді, її здатність до організації та послужило до зародження молодіжних організацій на теренах греко-католицьких єпархій. На жаль, окупація Радянським Союзом Галичини супроводжувалася блокуванням діяльності УГКЦ і разом з тим вільного розвитку молодіжного руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Беген О. Свято «Українська Молодь Христові» (1933 р.): що залишається за лаштунками? − Ч. 2. / О. Беген. − URL http://klyros.org/2009/10/shhe-raz-pro-svyato-ukra%D1%97nska-molod-xristovi-1933-r-shho-zalishayetsya-za-lashtunkami-ch2/ (10.03.2011).
2. Беген О. Спроба владики Григорія Хомишина запровадити Католицьку Акцію у Станиславівській єпархії / О. Беген. − URL http://www.laityugcc.org.ua/history-of-lay-movements/articles/catholic-action-in-stanyslaviv-eparchy.html (11.03.2011).
3. Беген О. Ще раз про свято «Українська Молодь Христові» / О. Беген. − URL http://www.laityugcc.org.ua/history-of-lay-movements/articles/once-againe-on-umc-feast.html (12.02.2011).
4. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча / О. Єгрешій. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 168 с.
5. Католицька Акція: вісник Ґенерального інституту Католицької Акції Греко-Католицької Галицької церковної провінції 1934−1939. – Львів: Бібльос.
6. «Обнова» Організація Української Католицької Університетської молоді, Академічних товариств і її статути // Праці факультету права і суспільних наук. Т. 2. – Рим: Український католицький університет ім. св. Климентія папи, 1967.
7. Пилипів І. Греко-Католицька Церква – найвпливовіша сила у кристалізації української нації міжвоєнної Галичини / І. Пилипів // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: ТНПУ, 2010. – Вип. 1. – 255 с.
8. Українська молодь Христові. Пропам’ятна книга : докум. збірник. 1933-1988 / [зібрав, упоряд. і зред. М. Гущалевич]. – Рим−Парма : Видання Української Католицької Єпархії св. свщм. Йосафата в Пармі, ЗСА, 1991. – 464 с.
9. Федевич К. К. Галицькі українці у Польщі. 1920–1939 рр. (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-ті рр.) / К. К. Федевич. – К.: Основа, 2009. – 280 с.
10. Behen O. Akcja Katolicka i ukrainskie organizacje katolickie w Malopolsce Wschodniej w okresie międzywojennym / O. Behen. − Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2009. – 259 s.

Слободян О.

Науковий керівник – доц. Удич З.І.

ІМІДЖ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

У суспільстві часто обговорюють імідж політиків, артистів, бізнесменів. Кожна професія має свою специфіку та відповідний імідж необхідний працівникам усіх галузей. Слово «імідж» (image) в перекладі означає «образ», «відображення», «подоба», «ікона», «лице» [1, с.13]. Вдалий імідж — це здатність навіяти оточуючим, що носій даного іміджу є втіленням у собі тих ідеальних якостей, які вони хотіли б мати, якби були на місці цієї людини. Термін імідж означає сформований у масові свідомості стереотип, що виражає емоційно забарвлений образ особистості [5, с 87].

Проблема іміджу за останні роки стала актуальною і для педагогів. Адже правильно сформований імідж дозволяє не лише вільно спілкуватись з учнями але й ефективно реалізовувати начально-виховний процес.

Серед дослідників, які вивчали проблему іміджу варто відзначити: Р.Ф. Ромашкіна, С.Є. Ананьєва, В.М. Шепель, О.А. Феофанов, Ю.Д. Красовский, Т.В. Бобришева, А.А. Калюжний, Л.І. Попова, Н.А. Тарасенко.

На думку Л.М. Митіної, імідж складається з таких компонентів: зовнішні (зовнішність, манери, мову, голос, міміка та хода), внутрішні (інтелект, спосіб мислення, ідеї, інтереси), процесуальні (спілкування, темперамент і професіоналізм) [3, с. 24]. Г. Почепцов пропонує наступну типізацію іміджу: *імідж ідеальний* (бажаний), (відображає наш ідеал, тобто те, до чого ми прагнемо) та *імідж реальний* (дзеркальний), (відображає наше реальне уявлення про себе). При цьому вони можуть бути некоректними, якщо говорити про ефективність впливу на аудиторію, оскільки людина має суб'єктивний погляд на ці явища [1, с.15]. С. Єрмакова, досліджуючи компоненти «Я-концепції», які визначають імідж людини, наголошує на таких його складових: «Я-образ» — це те, якої думки суб'єкт про себе (при цьому самооцінка виступає як самоповага); «Я-реальне» — це те, якими ми є насправді (формується вже не на знаннях, а на оцінці, як правило, неусвідомленій і не завжди позитивній); «Я-імідж» — це «Я» - зовнішнє, тобто те, як людина себе «подає» (такі установки пов'язані з уявленнями індивіда про омріяний образ) [1, с. 29].

В.М. Шепель пропонує три комплекси, що лежать в основі іміджу: (табл.1) [5, с. 42].

Таблиця 1.

Складові іміджу

Природні якості	*Якості, здобуті за допомогою освіти і вихованням*	*Якості, знайдені з життєвим і професійним досвідом*
- комунікабельність; - емпатічность (здатність до співпереживання); - рефлексивність (здатність зрозуміти іншого); - красномовність (здатність впливати словом);	- моральні цінності; - психологічне здоров'я; - набір технологій спілкування;	- манери, поведінка; - коректність; - гнучкість.

Існує два види іміджу: зовнішній та внутрішній. До зовнішнього образу відносять: одяг, міміку, пози і жести. Внутрішнього неможливо побачити, але який відчувається і дуже впливає на сприйняття людини оточуючими (вміння правильно будувати спілкування, позитивні якості особистості, вміння розуміти людей і вміння справляти враження) [2].

Таким чином, існують різні підходи до визначення компонентів іміджу, що свідчить про інтенсивний розвиток іміджелогії, як науки.

Отже, імідж є запорукою професійного успіху, який з’являється там, де людина максимально реалізовує себе. У вчительській діяльності імідж лежить в основі ефективного і позитивного навчально-виховному процесі.

У статті О. Нуйкіної віднаходимо спробу опису іміджу сучасного вчителя. (табл. 2) [4 с. 28-29].

Таблиця 1.

Імідж учителя різних класів

Учитель початкових класів	*Учитель середньої школи*	*Учитель старших класів*
Передбачає поднання образів «учитель» і «мама». Суворість тут майже недоречна. Учитель може одягати в'язані, трикотажні речі «затишного» кольору.	Учитель повинен поєднувати в собі образи наставника й власного друга. За не формальних обставин доречно одівати светр і джинси.	Повинен бути в міру демократичним і елегантним. Макіяж обов'язковий. Доречно використовувати прикраси.
Зачіска традиційна. Легкий макіяж обов'язковий. Обличчя повинно випромінювати доброту, піклування, тепло.	Для завершення образу необхідна модна зачіска. Дозволяється яскравий макіяж та рекомендується використовувати сучасні прикраси. Вчитель повинен говорити впевнено але не забувати про почуття гумору.	Важливо продемонструвати професійність, говорити відкрито, довірливо, вільно, упевнено, показувати свою увагу й розуміння проблем молоді.

Імідж — найважливіший аспект будь-якого спілкування між людьми. У силу специфіки завдань, що вирішуються при педагогічному спілкуванні, імідж повинен відповідати цій специфіці, залишати у співрозмовника певний набір вражень, а саме: надійності, скромності, компетентності, інтелектуального розвитку [6, с 42]. При початку контактів правильно підібраний і реалізований імідж допомагає створити сприятливе перше враження, викликати повагу і довіру між учителем і учнем. Цим визначається важливість вивчення цього поняття і успішного застосування отриманих знань [2].

Отже, формування особистого іміджу — процес тривалий і вимагає роботи над собою, яка сприяє формуванню позитивних установок стосовно особистості, що впливає на максимальну реалізацію її, робить спілкування з вами приємним і комфортним. Педагог має володіти інформацією про імідж, його компоненти та мати розвиненні уміння і навички його формування. Адже вчитель для учнів має бути прикладом, еталонною моделлю, взірцем. Педагог навчає учнів і тоді, коли мовчить, навчає своєю зовнішністю, поведінкою, ставленням до учнів [4, с. 30].

Важливо також пам'ятати, що загальний імідж школи складається з різних чинників, серед яких і особистий імідж кожного педагогічного працівника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ворожейкіна О.М. 100 цікавих ідей для проведення уроку / О.М. Ворожейкіна — Х.: Вид. група «Основа», 2012. — 3-тс вид. — 255, [1] с. — (Серія «Золота педагогічна скарбниця»).
2. Попова Л. Імідж сучасного педагога / Л. Попова. – [Електронний ресурс]. – Освіта.ua. – Режим доступу: http://osvita.ua/teacher/personality/1800
3. Митина Л.М. Управлять или подавлять: выбор стратегии профессиональной жизнедеятельности педагогов / Л.М. Митина. – М.: Сентябрь, 1999. – 192 с.
4. Нуйкіна О.М. Імідж педагога як запорука професійного успіху / О.М. Нуйкіна // Педагогічна майстерня. – 2012 р. – № 9. – С. 28-32.
5. Удич З.І. Професійний імідж вчителя як складова успіху організації самовиховання старшокласників // Імідж сучасного педагога: науково-практичний освітньо-популярний журнал. – 2009. – №10 (99). – С. 86-90.
6. Шепель В.М. Имидж / В.М. Шепель // Воспитание школьников. – 1997. – №1. – С. 40-44.

Березюк А.

Науковий керівник – доц. Федорів І. О.

НІМЕЦЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1918–1929 РР.): ШЛЯХИ СПІВПРАЦІ ТА ПРОТИСТОЯНЬ

Німецьке питання було одним з найважливіших в політичному житті міжвоєнної Чехословацької республіки. Його виникнення було пов'язано з тим, що німецькомовне населення було приєднане до складу Чехословаччини силовими методами, ще й отримало неприйнятний для себе статус національної меншини. Німецьких політиків не влаштовував державно-правовий статус своєї спільноти, адже в Австро-Угорській імперії німці, поруч з угорцями, були панівною нацією.

Окремі аспекти німецької національної меншини в політичному житті Чехословацької республіки розкрито в працях таких науковців як І. Брюгель [1], О. Серапіонова [8], С. Кретінін [5], М. Кріль [6], О. Кравчук [3, 4], Т. Піковська [7].

В умовах повного розпаду монархії Габсбургів 28 жовтня 1918 р. свою юрисдикцію в кордонах історичних земель «Корони Святого Вацлава» декларувала Чехословацька держава. З таким рішенням не погодились судетсько-німецькі політики, які вважали, що її влада може бути легітимною тільки для земель, населених чехами і словаками [3, с. 424]. Тому, наприкінці жовтня 1918 р., група німців, депутатів австрійського парламенту заявили про створення в прикордонних районах чотирьох німецьких квазідержав: Дейчбьомен, Судетенланд, Дойчзюдмерен і Бемервальдгау. Політичні лідери цих самопроголошених утворень вимагали приєднання до Австрійської республіки, ставили питання про створення особливої зони на півночі Моравії навколо Остравы. Віденський уряд підтримав вимоги цих німецьких сепаратистів [6, с. 52–53]. Центром руху за самовизначення німців стала Німецька Богемія (Дейчбьомен), у якій був скликаний парламент (ландтаг) і утворено коаліційний уряд. Його представники Р. Лодгман і Й. Зелігер вели в Празі переговори з представниками Національного комітету, проте досягнути згоди не вдалося. У всіх цих провінціях була прийнята нова конституція, створений земський сейм і незалежний земський уряд [8, с. 95].

Чеські політики не могли визнати самостійність німецьких провінцій, що порушувало територіальну цілісність Чехословацької держави. Судетські ж політики не погодилися на утворення міністерства з німецьких справ, відмовилися від можливості входження до складу Національного комітету. Тому без участі німецьких політиків 13 листопада 1918 р. була ухвалена тимчасова конституція.

Територію ж чотирьох німецьких провінцій війська Чехословаччини зайняли до 18 грудня 1918 р. Утвердження влади Чехословацької республіки супроводжувалося розформуванням установ, створених урядами судетсько-німецьких провінцій, заборона зборів, роззброєння збройних формувань. Проте місцева преса продовжувала вільно пропагувати ідею самовизначення судетських німців. Більшість населення до зміни влади ставилося доволі байдуже [4 , с. 56–57].

Обмеження економічних позицій судетських німців та закон про обов'язкову присягу німецьких урядовців (лютий 1919 р.) викликав незадоволення німецького населення. Німецькі соціал-демократи вирішили провести демонстрацію з програмою: «Самовизначення німецького населення і приєднання німецької частини Чехії і Моравії до Німецької Австрії і до Німеччини» [3, с. 428].

На початку березня 1919 р. у зв'язку з засіданням австрійського парламенту у ряді німецьких населених пунктів в пограниччі пройшли демонстрації проти Чехословацької республіки, відбулися зіткнення з чехословацькими військами, особливо в Кадані та Штернберке в Моравії [8, с. 95].

Незадоволення судетських політиків викликали фінансова та земельні реформи, нострифікація акцій підприємств, а також закон про національну школу. Проте реальне життя та станові інтереси приводили до розширення контактів німецьких та чеських політиків. Уже наприкінці травня 1919 р. на конференції німецького Союзу землевласників Ф. Кржепек висловився за нормальні відносини з чеськими аграріями. Участю у виборах до органів місцевого самоврядування в червні 1919 р., на яких

перемогли німецькі соціал-демократи, чеські німці фактично визнали чехословацьку державу. Унаслідок виборів вони здобули в населених пунктах з німецькою більшістю фактичний контроль над місцевими справами [3, с. 429].

Остаточне вирішення судетсько-німецького питання було зафіксовано в Сен-Жерменському договорі від 10 вересня 1919 р., що містив зобов'язання перед Чехословацькою республікою щодо забезпечення прав усім національним меншинам [8, с. 100].

Після поразки німецького сепаратизму, від обох сторін, чеської і німецької залежало, чи вдасться їм покінчити з конфронтацією і розпочати конструктивну співпрацю. Унаслідок амністії, оголошеної президентом Т. Масариком, в Чехословацьку республіку повернулися всі німецькі політичні діячі уряду Дейчбемен [3, с. 430].

Уряд держави чехів і словаків прагнув здобути лояльність німецької меншини та залучити її представників до співпраці з метою розбудови спільної демократичної держави [4, с. 58]. Адже за даними перепису 1921 р. в Чехословацькій республіці проживало 3 123 568 німців, які традиційно мали реальний вплив у суспільстві та економіці держави [6, с. 50].

У 1919–1920 рр. відбувався процес формального створення німецьких політичних партій. Були утворені Німецька націонал-соціалістична робітнича партія, Німецька християнсько-соціалістична народна партія, Союз землевласників, Німецька національна партія, Німецька реміснича партія, Німецька демократична партія свободи. Деякі з них розробили конституційні проекти Чехословацької республіки на принципах конфедерації, або надання національним меншинам широкої територіальної автономії. Проте конституційні проекти судетських німців при розробці Основного закону Чехословаччини 1920 р. не були використані. Конституція надавала індивідуальні права громадянам держави незалежно від національності [3, с. 430–431].

Незважаючи на те, що між судето-німецькими партіями не було організаційної єдності, всі вони, аж до середини 1920-х рр. притримувались так званої політики негативізму. В основі судето-німецького негативізму лежало небажання визнавати умови Версальських

договорів про розчленування Австрії і різко опозиційне, «негативне» ставлення до чехословацької держави, відмова змиритись із існуванням німців у її рамках, протест проти співробітництва і взаємодії з чехословацькими політичними партіями [5, с. 52].

У виборах 1920 р. вперше взяли участь німецькі партії, які створили в Національному Зібранні німецький парламентський союз. Вони заявили, що не визнають положень Сен-Жерменського договору про включення прикордонних районів із значною кількістю німецького населення до складу Чехословацької республіки, а також чехословацьких законів, прийнятих без їх участі [2, с. 120–121]. За парламентським регламентом депутати-німці могли виступати німецькою мовою, однак їхні імена у стенограму писали по-чеськи [6, с. 50].

Одним з перших проявів участі німецьких депутатів у законодавчій владі стали вибори президента республіки. На цю посаду німецькі праворадикальні партії висунули свого кандидата – А. Нагле. Проте 27 травня 1920 р. президентом було обрано Т. Масарика. Спроби залучити до роботи в уряді ЧСР німецьких соціал-демократів і аграріїв зазнали невдачі. Німецькі політичні партії вже в червні 1920 р. проголосили політику «негативізму» – відмову від співробітництва з владою Чехословацької республіки [3, с. 431–432].

Під гаслом забезпечення порядку, спокою, поважання законів чеські правлячі кола закріплювали своє панівне становище в республіці. Восени 1920 р. були закриті редакції німецьких газет, Становий (німецький) театр, німецьке казино в Празі.

У грудні 1921 р. укладений договір з Австрією про взаємні гарантії кордонів сприяв також розв'язанню гострого конфлікту німецьких партій в Чехословаччині з владою. У другій половині 1921 р. частина з них переходить на позиції співробітництва з чехословацьким урядом, згодом до них приєднуються і німецькі соціал-демократи. В опозиції залишилися тільки німецька Національна і німецька Партія національних соціалістів. Наприкінці 1921 р. німцям був повернутий Становий театр, поновили випуск деякі газети. В 1922 р. німецькі промисловці увійшли до центрального союзу промисловців ЧСР, а німецькі сільськогосподарські кооперативи були включені до єдиного Центркооперативу [2, с. 121].

Німецькі депутати повернулися в парламент, проте відносини з німцями знову загострилися. Це було пов'язано з відмовою деяких німецьких призовників підкоритися мобілізаційному наказу, що в деяких місцях призвело до кровопролитних зіткнень з

чехословацькими військами. Основними вимогами чехословацьких німців залишалася виплата компенсацій за воєнні позики, автономія шкіл і зміна закону про мови [8, с. 121–122].

У 1922 р. в Національному зібранні були відхилені пропозиції німецького парламентського союзу про надання німцям у Чехословацькій республіці національного самоуправління [2, с. 122].

Президент Томас Масарик пропонував врегулювання національного питання шляхом входження німецьких політиків до складу уряду Чехословацької республіки. Чеські націоналісти протидіяли планам Т. Масарика зближення з німцями [1, s. 396].

З осені 1922 р., коли розпався Загальний німецький парламентський союз, почався процес ліквідації національних блоків. Нові політичні структури будувалися за принципом політичної орієнтації, а не національної приналежності. Наприклад, чеські соціал-демократи почали зближуватися з німецькою соціал-демократичною партією, а 1927 р. відбулося політичне об'єднання двох партій [8, с. 142]. На місцевих виборах (2 грудня 1928 р.) чехословацькі, німецькі й польські соціал-демократи виступили єдиними списками [5, с. 106].

Зміна суспільно-політичної та економічної ситуації в ЧСР з середини 1920-х рр., протиріччя між судето-німецькими політичними партіями викликали до життя судето-німецький активізм [5, с. 52]. Ландбунд, або «Союз сільських господарів», як офіційно називалася партія судето-німецьких аграріїв, була одним з головних ініціаторів активістської політики. Християнські соціалісти, як і ландбунд, починаючи з 1925 р., перейшли на позицію активізму [7, с. 232].

У червні 1926 р. був прийнятий закон про тверде аграрне мито. За нього проголосували крім чехословацьких аграріїв, народників і національних демократів депутати від Німецької аграрної і Християнсько-соціалістичної, Словацької народної, Угорської християнсько-соціалістичної партії [2, с. 125].

Восени 1926 р. в уряд А. Швегли були включені представники німецької аграрної і християнсько-соціалістичної партій, що мало велике значення для внутрішньополітичного зміцнення держави [8, с. 147]. Розпочався період «активізму» (1926–1935 рр.) – участі представників німецько-судетських партій в роботі чехословацького уряду. Німецькі аграрії і християнські соціалісти вступали до коаліції з чеськими, сподіваючись покращити економічне становище репрезентованих ними верств населення, розширити свій вплив в органах влади, особливо на місцях. До 1929 р. проти політики уряду виступали тільки німецька Національна і німецька Партія національних соціалістів [2, с. 126].

У кінці 1920-х рр. Чехословаччина була готова до того, щоб поступово перейти від ідеї національної держави до ідеї багатонаціональної держави, проте домовитися чехам і німцям завадили фактори протистояння націоналістів з обох сторін та світова економічна криза [1, s. 212].

Отже, на політичний розвиток Чехословацької республіки в 1918– 1929 рр. помітний вплив здійснювала німецька національна меншина. Політичні лідери судетських німців, не зумівши реалізувати своє право на самовизначення, зосередилися на захисті інтересів німецькомовного населення у складі держави чехів та словаків. Одним з головних засобів стала участь німецьких партій в політичному житті держави, зокрема і у складі уряду Чехословацької республіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Brügel J. W. Češi a Němci. 1918–1938. – Praha, 2006. – 450 s.
2. Історія західних та південних слов'ян: XX століття / Є. П. Пугач, С. Ю. Страшнюк, Р. М. Постоловський та ін. – Харків: Око, 1998. – 64 с.
3. Кравчук О. М. Виникнення судетсько-німецького питання (1918–1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. –Т. 20: На пошану професору І. В. Рибака. – С. 423–435.
4. Кравчук О. М. Утвердження адміністрації ЧСР в німецьких районах Богемії, Моравії і Сілезії // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. Вип. 3. – Вінниця, 2005. – С. 55–58.
5. Кретинин С. В. Судетские немцы: народ без родины. 1918–1945. – Воронеж, 2000. – 320 с.
6. Кріль М. Утворення і розвиток першої Чехословацької республіки: політичний і національний чинники // Україна–Європа–Світ. – Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 47–55.

7. Піковська Т. В. Національне питання в програмах німецьких політичних партій у Першій Чехословацькій республіці в 1920 – середині 1930-х рр. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2010. – Випуск 19. – С. 229 – 233
8. Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 кн. / Отв. ред. В. В. Марьина; Ин-т славяноведения. – М.: Наука, 2005. Кн. 1. – 2005. – 453 с.

Горинчин О.

Науковий керівник – доц. Кіцак В. М.

РОЛЬ ТЕРЕБОВЛЯНСЬКОГО ЗАМКУ В ЗАХИСТІ ПІВДЕННИХ КОРДОНІВ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ XVI СТ.

"Замки й фортеці - найвиразніші реальні свідки нашої драматичної минувшини, невпинної збройної боротьби за терени, "що текли молоком і медом".
Ольга Пламеницька

Тернопільська область нараховує близько 34 замків та фортець, більшість з яких є недослідженими з точки зору військової фортифікаційної архітектури. Актуальність цього дослідження полягає в необхідності аналізу розвитку фортифікаційної архітектури в Україні на прикладі Теребовлянського замку та з'ясування міри ефективності укріплень Теребовлянського замку, як зразка нової європейської оборонної архітектури у захисті південних кордонів Речі Посполитої від турецько-татарських завойовників у XVI – XVII ст. Недослідженість Теребовлянського замку із архітектурно-фортифікаційної точки зору не дозволяє скласти повноцінне уявлення про розвиток фортифікаційного мистецтва Західної України. Вивчення теребовлянських фортифікацій дозволить з'ясувати роль та місце Теребовлянського замку у захисті південних рубежів Речі Посполитої

Об'єктом наукового дослідження є християнсько-мусульманське протистояння на теренах Західної України в XVI ст.

Предметом дослідження є з'ясування місця й ролі Теребовлянського замку у стримуванні турецько-татарської інвазії.

Метою та завданнями дослідження є з'ясування конструктивних особливостей Теребовлянського замку XVI ст. у контексті розвитку європейського фортифікаційного мистецтва та дослідження міри ефективності цих укріплень під час бойових дій.

Тема розбудови укріплень Теребовлянського замку піднімалася науковцями неодноразово. Зокрема, слід згадати дослідження Л. Чачковського, Я. Пастернака, І. Герета, О.Купчинського, М. Ягодинської, М. Ковальчука та ін. [4, с. 91-101]. А напередодні святкування 900-річчя заснування Теребовлі побачила світ книга «Теребовля – шлях через віки». Це науково-популярне видання Ігора Герети – знаного історика, археолога, члена НТШ. Один із розділів цієї книги відведений саме Теребовлянському замку. Багатий фактаж історичного дослідження базується на ряді маловідомих джерел. Це свідчить про старанну працю автора в архівах як України, так і Польщі, прагнення показати не лише науковим колам, а й широкому читацькому загалу Теребовлянський замок у новому ракурсі, у контексті світової історії [1, с. 4].

Теребовлянський замок давно вже став візитною карткою Теребовлі. Руїни, що збереглися до наших днів, – це залишки замку Олександра Балабана – теребовлянського старости, який відбудував його у першій половині XVII ст.

Близьке сусідство турків і татарів в значній мірі було причиною того, що місто, котре мало сприятливі політико-економічні умови для свого безперервного поступального розвитку, не могло швидко та ефективно розбудовуватись. Польський уряд, розуміючи значення Теребовлі для захисту цілого краю, неодноразово намагався відновити та реконструювати замок, що майже щорічно зазнавав ворожих нападів. Розташований на південних кордонах Речі Посполитої Теребовлянський замок для турецько-татарських завойовників був передовим форпостом, здобувши який вони могли змогли б прорватись у глибину земель ворожої держави для проведення звичних грабежів. Знищення замку цілковито убезпечило б завойовників від несподіваних ударів замкової залоги. З іншої сторони, вдалий штурм замку дозволив би

здобути значну кількість стратегічних запасів (вогнепальна зброя, зокрема артилерія, порох, ядра, холодна зброя високої якості). З огляду на те, що за стінами замку під час набігів збирались жителі не лише міста Теребовлі, але й усієї околиці, – вдалий штурм збагатив би переможця великою кількістю полонених, яких можна було б із вигодою перепродати на чорноморських ринках або ж збагатитись через отримання викупу за полонених шляхтичів [3, с. 9]. Отже, для завойовників головною ціллю було – знищити замок. А для поляків він відігравав роль опорного пункту.

Військовим керівництвом Речі Посполитої Теребовлянський замок використовувався одночасно і як опорна база під час ведення маневреної війни, як місце концентрації військ для відбиття ворожих набігів та перед початком походів у Степ. Також замкові склади були місцем зберігання озброєння та запасів продовольства.

Таким чином, в силу вище наведених обставин, Теребовлянський замок був протягом усього XVI ст. місцем постійних боїв. У 1508 – 1515 рр., незважаючи на відчайдушний опір, татари спустошили місто. В цей час Теребовля немала дідича: оплачувала певні податки і данину королівському старості, носила титул і привілеї вільного міста, мешканці якого раз і назавжди увільнилися від панщини . З приводу спустошливих нападів турків та татарів теребовлянські міщани нерідко отримували додаткові привілеї, зокрема в 1509 році король Сигизмунд I звільнив місто від усіх мит і повинностей. Тобто польський уряд, враховуючи важливість Теребовлянського замку, вважав його відновлення першочерговою справою [1, с. 19; 3, с. 9].

Проте ефективність цих заходів була сумнівною. Теребовлянський замок потребував великих інвестицій для відновлення та розбудови замкових укріплень, придбання необхідних гармат, пороху та інших матеріалів для артилерії чи ручної вогнепальної зброї. Навіть за відсутності податків та мит мешканці міста й околиць були не в стані відбудувати замок. Привілеї, надані польською владою, не впливали на піднесення міста. Воно занепало настільки, що навіть засідання міських судів проводилося в Бучачі. Не відбулося певних зрушень і після надання Сигизмундом I привілеїв у 1518 та 1530 рр., котрі звільняли міщан від податків на 12 та 20 років. Окрім цього, деякі пункти привілею 1530р. значно розширювали права міщан у галузі торгівлі, це призвело до їх збагачення. В новому привілеї, затвердженому Сигизмундом у 1539р., сказано “з приводу того, що Теребовля в цій стороні лежить, з якої на часті напади неприятеля виставлена, хочемо тому щоб була укріплена і що день більшого набирала росту…» [8, с. 18-20].

Під час численних навал загарбників основні бої точилися навколо замку. Через це дуже сильних руїн зазнали оборонні стіни. Тому в 1534р., власним коштом краківського каштеляна Анджея Тенчинського в декілька-місячний термін фортеця була відбудована. Очевидно саме його стосується інвентар Теребовлянського замку, описаний 15 років пізніше цього факту, тобто в документах 1551 року [8, с. 23].

В Краківському літописі під 1551р. є свідчення про те, що була створена спеціальна комісія для вивчення стану Теребовлянського замку та складу його інвентар’я. Відповідно до нього, в’їзд до замку був з півночі. Біля виїзної брами знаходилася кімната воротного, над брамою – кімната писаря, там же сторожова вежа. На території замку знаходилися кухня, пекарня, стайня, 11 дерев’яних комор на мурованому фундаменті та ін. споруди. Одночасно з цим в інвентарі відзначається, що “ замок потребує уважного догляду і ремонту « [3, с. 9; 8, с. 20-24].

Судячи з інвентар’я, замок крім сторожової башти над брамою не був забезпечений іншими баштами, згадки про які зустрічаються в пізніших інвентарях та ілюстраціях. Задля покращення флангового вогню вздовж куртин, ця башта була висунута вперед, що цілковито відповідало основним принципам тогочасної європейської фортифікаційної науки. Як і в інших тогочасних фортецях, висота цієї башти була значно нижчою, ніж це було б минулого століття. Обумовлюється це тим, що надто високі башти були дуже вразливі для артилерійського вогню і легко руйнувалися артилерією противника. Також розширилися отвори бійниць, щоб легше було просовувати дуло знаряддя в отвір і міняти кут горизонтального наведення та збільшити сектор обстрілу. Висування дула на зовні було абсолютно необхідним, тому що в противному випадку пороховий дим заповнив би всю внутрішність башти й зробив би неможливим подальше ведення прицільного вогню [6, с. 73-74; 7, с. 42]. Це була типова середньовічна

фортеця, придатна як для ведення фронтального так і флангового вогню. Вдале розташування фортеці, висунутої на край гористого плато зумовлювало недоступність її з трьох сторін. Ворог міг здобути замок тільки з північної сторони, де хребет прилягаючого узгір'я уможливлював йому доступ аж до самої брами і замкової стіни. Висота куртини, що прилягала до центральної башти була доволі не великою, щоб зробити важчим пошкодження її артилерійським вогнем противника. Водночас мінімалізація висоти стін робила замок легким до здобуття з допомогою великої кількості легкоозброєної піхоти чи спішеною кавалерією. Тобто, основними родами військ Кримського ханства чи Османської імперії. Тільки глибокий рів при ній міг перешкодити прямим фронтальним атакам, а тим самим посилити обороноздатність цієї сторони. Такий рів почали копати у 1551році [5, с. 134]. Достатньо глибокий і широкий рів, фактично подвоював висоту стін. Засипати його під активним мушкетним та артилерійським вогнем ворог не міг.

Із специфіки фортифікацій Теребовлянського замку, збудованого Анджеєм Тенчинським, виникає питання «Чи розраховував Тенчинський при будівництві замку на велику артилерію?». Ймовірним противником були війська Кримського ханства, які вражали своєю чисельністю, проте, майже не використовували артилерію. Якщо порівнювати відбудований замок Тенчинського із відомими на цей час проектами німецьких інженерів Альбрехта Дюрера і Даніеля Спекла, то варто зазначити, що замок не відповідає тогочасним новітнім досягненням фортифікації, пристосованої передусім для захисту від вогню далекобійної та крупнокаліберної артилерії [2, с. 9]. І хоча стіни й башти були спеціально занижені для зменшення вірогідності попадання гарматних ядер, проте вони були занадто тонкими для ефектного протистояння артилерійському вогню.

Таким чином, Теребовлянський замок, збудований Анджеєм Тенчинським, не відповідав тогочасним новітнім досягненням фортифікаційної науки, проте, був максимально пристосований до місцевого ландшафту і специфіки ведення війни на даній території.

Наступні декілька років панував спокій, що пожвавило спокій міської господарки, але це тривало не довго. Нові суворі випробування випали для Теребовлі під час татарського нападу 1575 року. Місто було настільки знищеним, що король Стефан Баторій видав наступного року привілеї, за якими міщан звільнялося від повинностей перед старостою і замком [1, с. 19]. Польська влада розуміла важливість Теребовлянського замку, тому ішла на певні поступки.

Отже, виконуючи функцію форпост-захисника південних кордонів Речі Посполитої, замок був центром міського оборонного комплексу під час нападів турків і татар. Замок був частково пристосований до захисту від артилерійського вогню й готовий до тривалої облоги із використанням великої кількості легкої піхоти чи спішеної кавалерії.

За умови відсутності в кримчаків великої кількості важкої артилерії, замок був цілком ефективною фортифікаційною спорудою, яка використовувалася для захисту південних кордонів Речі Посполитої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Герета І. Теребовля. Шлях через віки / Ігор Герета. – Львів: «Каменяр», 1997. – 127 с.
2. Головин В. Дюрер и немецкое Возрождение // Владимир Головин. — М.: Молодая гвардия, 2006. — С. 9-15.
3. Ковальчук М. Теребовлянський замок // Микола Ковальчук. – Львів.: Галицька брама, вид. «Центр Європи», 1996. – № 10. – С. 9-11.
4. Куликівський А. Вони прославили рідну землю (на скрижалях історії) / Андрій Куликівський. – Львів – Теребовля, 1999. – 164 с.
5. Липа К. Під захистом мурів (з історії української фортифікації X- XVII ст.)/ Катерина Липа. – Київ: «Наш час», 2007. – 184 с.
6. Носов К. Русские крепости и осадная техника XIII – XVII вв. / Константин Носов. – Санкт-Петербург: «Полигон», 2002. – 176 с.
7. Яковлев В. В. Исторея крепостей / Владимир Владимирович Яковлев. – М., 2000. – 400 с.
8. Czolowski A. Zamek Trembowelski w 1551 r. / Aleksander Czolowski. – Lwow.: Notka wydawnicza, 1935. – 214 с.

Литвин Н.

Науковий керівник – доц. Секо Я.П.

ВІДОБРАЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ДІЙСНОСТІ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ АНЕКДОТІ СЕРЕДИНИ 1950-Х – СЕРЕДИНИ 1960-Х РР.

На сучасному етапі розвитку історичної науки зростає увага до відтворення історичного процесу в суспільній свідомості, через вивчення колективних уявлень, стереотипів, міфів. Одним із чинників їх формування виступає анекдот. У минулому столітті він став безпомилковим барометром громадських настроїв і навіть впливав на формування суспільної думки. Особливо яскраво і повно це виявлялось у радянські часи [1]. Анекдоти політичного змісту виникали внаслідок суперечностей між гаслами і реальним станом речей у країні, а цих суперечностей було чимало [8, с.144].

Новизна статті полягає у введенні в науковий контекст фольклорних матеріалів, породжених суспільно-політичними подіями 1953-1964 рр., та аналізі їх сутності й наукового значення.

Феномен «радянського фольклору» вивчений недостатньо. Російський літературний критик Юрій Борєв вважає, що виникнення історичних анекдотів в радянські часи було викликано необхідністю в умовах тотальної цензури осмислити історичну реальність навіть з ризиком для життя і свободи. Вважаючи, що більшість анекдотів радянських часів – культурно-історична форма втілення соціального досвіду інтелігенції, Ю. Борєв вводить для пояснення цього феномену спеціальне поняття «інтелігентський фольклор» [2]. Проте, не можна стверджувати, що анекдоти виникали в середовищі лише однієї соціальної групи. Їхнє поширення було значно більшим.

За часів тоталітаризму політичні анекдоти були не тільки результатом осмислення історичного процесу, але й формою протесту народу проти державної політики. Насмішка над дійсністю створювала в оповідача і слухачів ілюзію свободи і реваншу щодо влади. Англійський письменник-гуморист, Джордж Майкс, розглядає сміх як «єдину зброю, яку гноблений може використовувати проти гнобителя. Це агресивна зброя і запобіжний клапан водночас» [4, с.106]. Дослідники Еллін і Дон Нільсен зазначають, що «антиурядовий гумор ілюструє теорію, що люди використовують гумор, аби полегшити наругу, висміюючи ситуації, де вони відчувають себе обдуреними» [4, с.106]. Отже, бачимо, що сміхова культура є у цьому контексті продовженням ідеології та її невід'ємною частиною. Варто пам'ятати, що анекдот створюється у певному ідеологічному середовищі і навіть приймає певні тези офіційної ідеології. Анекдот, з одного боку, заперечує ідеологію, розхитує і руйнує її. А з іншого – є своєрідною формою прийняття влади суспільством.

Становище політичного анекдоту в СССР ніколи не було стабільним, адже він постійно потрапляв у поле зору цензури. Такий спосіб фільтрації суспільної свідомості мав свою специфіку, оскільки змінювався паралельно зі зміною влади. Зокрема, стан анекдоту у 1920–1930-х рр. дуже влучно характеризує наступний анекдот: «Оголошений конкурс на кращий анекдот. Перша премія – 25 років, друга – 10 років і третя, заохочувальна, – 5 років» [4, с.107].

Жанр політичних анекдотів активізувався у період «відлиги», що зумовлювалося процесом лібералізації суспільного життя. Бо окрім покращення життя радянських людей, зокрема, колгоспників, «відлига» характеризувалася суперечливістю і непослідовністю влади при реалізації гасел. Звідси – поява великої кількості анекдотів, фейлетонів, памфлетів тощо.

Зокрема, Хрущов здобуває свою знаменитість в анекдотах з 1956 року. Політичні анекдоти, у яких він є головним персонажем, містять неприховану іронію до керівника держави. Іноді іронія переходить у відкрите презирство та зневагу. Проте більшість анекдотів позначені доброзичливим ставленням до своєрідного грубого селянського шарму радянського лідера [2].

Проаналізувавши 30 анекдотів цього часу, можна помітити в них відображення найактуальніших аспектів розвитку СРСР 50-60-х років, зокрема:

- Соціально-економічні та інші реформи (9 анекдотів);
- Міжнародна політика і дипломатія (8 анекдотів);

- Аграрна політика (6 анекдотів);
- Ідеологічна тематика (4 анекдоти);
- Особистісні висміювання (3 анекдоти).

Політика Хрущова була сповнена глибоких протиріч. Найбільша кількість анекдотів присвячена освоєнню цілини, кукурудзяній кампанії, житловій реформі та змаганням з Америкою [7, с.345-349]. Наприклад, епопея з посівами кукурудзи від Чорного до Балтійського морів, дала чергову порцію матеріалу народним дотепникам. Зокрема, примусове запровадження так званого квадратно-гніздового методу насадження кукурудзи супроводжувалася такими анекдотами:

● Приїхав Микита у глухе село. Розповідає колгоспникам про вигоди кукурудзи, а під кінець запитує:

– А чого б ви хотіли?

Підвівся один і каже:

– Та відмініть, Микито Сергійовичу, отой квадратно-гніздовий метод.

– Як! Чого? – зойкнув Хрущов.

– Та коли підеш красти качани, то видно тебе далеко і з усіх боків [7, с.346].

● Радянські футболісти виграли Олімпійські ігри, коли Микита Сергійович пообіцяв засіяти останнє футбольне поле кукурудзою [7, с.346].

● Як змінив Хрущов ленінську формулу комунізму?

– Комунізм – це радянська влада плюс кукурудзація всієї країни [7, с.347].

Микита Сергійович дійсно був не байдужий до сільського господарства. А стан був кепський: у країні не вистачало продуктів харчування. Кращі фахівці залишали село і переїжджали у міста. На продукцію села штучно занижувались ціни, що не відшкодовували витрат. Праця в колгоспах і радгоспах була невигідною. Присадибні ділянки селян не забезпечували їх самих, селян обкладали великими податками на кожне дерево, кожну корову. В цій ситуації не допомагали і часті інспекційні поїздки першого керівника держави:

● Приїхав Хрущов у колгосп, заходить на свиноферму, скрізь бігають свині, хрюкають: «Хру-хру-хру!»

– Скільки ви їм даєте кормів?

– По 40 кілограмів у день.

– Давайте відразу по 80, щоб вони «Хрущов» вимовляли [7, с.348].

Чимало також з'явилося волюнтаристських гасел, таких як «Доженемо і обженемо Америку по виробництву м'яса і молока!». Народ відреагував миттєво жартівливою помовкою: «Догнати – то можна, а обганяти – ні, бо весь світ побачить голий зад», або:

● Біжать наввипередки Кеннеді та Хрущов. Кеннеді, звичайно, приходить першим. Наступного ранку ТАРС повідомляє: «М.С. Хрущов зайняв почесне друге місце. А Кеннеді – передостаннє» [3, с.50].

Микита Хрущов не сприймав капіталістичний лад. Однак, вважав, що боротьба між соціалізмом і капіталізмом повинна бути суто економічною, що СРСР і США можуть мирно співіснувати на планеті. Протягом 1955–1960 рр. Радянський Союз в односторонньому порядку двічі провів скорочення збройних сил. Щоправда, ці кроки можна оцінити інакше, адже в СРСР успішно були проведені випробовування балістичних ракет, і в можливій війні вирішальну роль відігравала вже не кількісна перевага військових сил, а наявність нових видів зброї. Наскільки безглуздою для населення країни бачилася гонка озброєнь, свідчить наступний анекдот [9, с.163]:

● Під час зустрічі Хрущова з Кеннеді, останній почав хвалитися, що у США стільки ядерної зброї, що нею можна двадцять разів знищити планету… На що Хрущов відповів:

– Ну і для чого ж нам двадцять разів вбивати вже мертвих людей, ми ж не садисти якісь, у нас ядерної зброї вистачить тільки на одне знищення людства …[7, с.348].

Не залишилися поза увагою спроби децентралізації управління економікою і створення раднаргоспів. Надзвичайно вузька спеціалізація, і утворена завдяки цьому плутанина, швидко стали предметом жартів:

● Після того як Хрущов ввів промислові та сільськогосподарські раднаргоспи, прийшла жінка в сільську міліцію:

– Чоловік обіцяв убити мене молотком.

– Не по нашій частині. От якщо б серпом... [7, с.345]

Через класичний для анекдоту прийом доведення ситуації до абсурду, чітко показано, що непродумані реформи зверху шкодять як ефективності самої системи в цілому, так і власне людям, залежним від її працездатності:

– Ви вже запаслися милом і пральним порошком?

– Ні, а що?

– Як же, адже Хрущов тепер взявся за хімію! [7, с.345]

Старі страхи сталінського періоду все ще живуть як в розуміннях людей, так і, частково, в самій системі [6].

Викликала також сплеск народних емоцій масштабна програма будівництва житла для поліпшення житлових умов населення СРСР. Комфортабельність цих квартир була невисокою, що і було помічено, як тільки пройшла ейфорія. Сумісний санвузол, маленькі кімнати і крихітні кухні – все це ставало предметом для жартів:

● Питають у новосела:

– У тебе в квартирі санвузол спільний чи роздільний?

– Роздільний: унітаз окремо, ванна окремо [7, с.346].

● В одній з таких квартир йде весілля. Двері квартири відчинені навстіж, хтось на сходовому майданчику курить, і раптом у цю квартиру заносять труну, проносять навколо весільного столу і виходять.

– Ви що, з глузду з'їхали, адже тут же весілля!

– Ви вже вибачте, але ми ніяк на сходовому майданчику не могли розвернутися... [7, с.346].

Попри всі незручності, пов'язані з проживанням в подібних будинках, це був істотний прорив в порівнянні з попереднім часом.

Великий цикл політичних анекдотів пов’язаний з положеннями нової Програми КПРС, прийнятої на XXII з’їзді КПРС 1961 р. Програма містила положення, нереальність яких була очевидною: «сьогоднішнє покоління радянських людей житиме при комунізмі!». Суспільство дало свою оцінку фантазіям:

● Який найдовший анекдот?

– Доповідь Хрущова на XXII з’їзді КПРС!

● Чи можна загорнути слона у газету?

– Можна, якщо в ній надрукована промова Хрущова [2].

14 жовтня 1964 р. на жовтневому пленумі ЦК КПРС М. Хрущова було звільнено від партійних і державних посад «за станом здоров'я». Ця подія теж негайно стала приводом для анекдотів, пов'язаних з втратою «улюбленого» лідера і безліччю його «великих» діянь:

● Москва переходить на пічне опалення.

– Це чому?

– Микита дров наламав [7, с.347].

● Що спільного між Хрущовим і космічним кораблем «Схід»?

– Вони вилетіли майже одночасно [7, с.348].

Особистісний фактор теж відіграв свою роль: висміювання Микити Сергійовича як людини набуло широких розмахів, оскільки суспільні маси найчастіше шукають недоліки не в політичній системі, а у людині, яка нею управляє.

● Один написав на паркані «Хрущов – дурень». Йому дали 11 років – один рік за псування державної власності і 10 років за розголошення державної таємниці. Після повернення Хрущова з Англії, засуджений уже відсидів рік, і його звільнили – розголошення перестало бути державною таємницею [4].

● Щоранку до газетного кіоску підходить старий єврей, бере свіжу газету, дивиться на першу сторінку і кладе газету назад. І так з дня на день, нарешті, кіоскер не витримує і питає:

– Чому це ви кожен день дивіться газету, не купуєте, а кладете назад?

– Ви знаєте, я чекаю некролог.

– Так ви ж не там дивіться. Некролог буває на останній сторінці, а не на першій.

– О! .. Той некролог, якого я чекаю, буде обов'язково на першій [7, с.348].

Не виправдавши покладених на нього надій і лише ускладнивши ситуацію всередині держави, М. Хрущов повністю позбувся всякого авторитету. Населення більше йому не вірило [3, с.51].

У цілому, епоха Хрущова стала багато в чому переломною для культури радянського соціально-політичного анекдоту. Зникнення жорсткої цензури після смерті Сталіна, і наростання соціальних, політичних та економічних проблем, які не вдавалося приховати від населення, дали можливість зростання вираження думок, що з'являються в народному середовищі через анекдот. Як можна побачити, найбільшу увагу з боку народного гумору отримують сільськогосподарська, продовольча і житлова проблеми, що дає можливість судити про незадовільний стан в даних сферах і високу заклопотаність цим серед населення СРСР. На другому місці в приблизно рівних пропорціях стоять теми суперництва з США, прагнення «наздогнати і перегнати», антизахідна риторика, які одночасно доповнюють і суперечать одна одній [5, с. 40].

Процес реабілітації отримав невелике і досить одноманітне висвітлення, в основному як незавершений і ґрунтовно запізнілий. Анекдотична картина в загальному малюється не особливо радісно: лідер в основному подається як недалекий, не в усьому розумний керівник, що втручається у справи, у яких мало що розуміє, із великою і, місцями, зайвою експресивною і суперечливою риторикою. Його політика невдала або незавершена. Численні провали призвели не просто до розчарування у проведеному курсі, вони похитнули, здавалося б, непохитну впевненість у соціалістичних ідеалах, в першості своєї країни, вірності її шляху, а, отже, і в здатності існуючої влади керувати державою. Народилися лише перші сумніви, їх паростки пробилися через прес офіційної цензури в культурі анекдоту, але не були вчасно помічені.

Отже, політичні анекдоти радянської доби являють собою складне явище у системі ідеологічної політики, що мали амбівалентний характер, виступаючи як породження, захисний механізм і форма протидії офіційній ідеології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко А. Архетипи народної сміхової культури в українських політичних реаліях XXI ст. (Фольклор-2004) / Алла Бойко. Режим доступу: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2041
2. Десятов Д. Микита Хрущов і політичні анекдоти / Д. Десятов // Всеукраїнський загальнополітичний освітянський тижневик ПЕРСОНАЛ ПЛЮС № 39 (291) 8-14 жовтня 2008 року. Режим доступу: http://www.personal-plus.net/291/3877.html
3. Еремеева Е. Роль подтекста в советских политических анекдотах / Екатерина Еремеева // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : збірник наукових праць Харківсього національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2010. – Вип. 13. – С. 49-60.
4. Каганов Ю.О. «Сміх крізь сльози»: Радянська Україна у дзеркалі політичного анекдоту / Ю.О. Каганов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2012, вип. XXXIV. – С.106-109.
5. Калакура, Я. Міфологізація української історії в добу хрущовської «відлиги» / Я. Калакура // Історичний журнал . – К. , 2004 . – №8. – С.36-41.
6. Мелихов А. Смех и грех / Александр Мелихов // www.litkubiki.ru/AllFiles/3.20.melihov.doc
7. Раскин И. Энциклопедия Хулиганствующего Ортодокса Расширенное и дополненное издание / Иосиф Раскин. – Изд. «Стоок», Москва, 1997 г. – 386 с.
8. Трифонов Р.А. Идеологизация картины мира в «советских пословицах и поговорках» / Р.А.Трифонов // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24 (63), №1 Ч.2. – С. 144-149.
9. Хрущев Никита Сергеевич: Материалы к биографии / Сост. Ю. В. Аксютип . – М. : Политиздат, 1998. – 367 с.

Ткаченко І.

Науковий керівник – доц. Лахманюк Т. В.

НЕЛЬСОН МАНДЕЛЛА: ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ

XX століття – особлива сторінка історії не лише африканського континенту, а й всього світу. Чимало визначних подій відбулося у цей час, не виключенням стало і піднесення

національної свідомості жителів ПАР під впливом ідеолога боротьби за звільнення від чужоземного гніту – Нельсона Манделли, який став символом свободи на африканському континенті. Він був першим чорношкірим президентом ПАР, одним із найактивніших борців з апартеїзмом. Це людина, яка за своє життя зробила чимало не лише для визнання прав своїх співвітчизників, але й для встановлення справедливості у всьому Всесвіті. Проте, не всі знають історію його життя. Для пересічної людини – це лише представник африканського континенту і не більше, проте для громадян ПАР – він творець нової ери, нової історії, невтомний борець, символ нації. Не покладаючи рук, протягом 67-років Н. Манделла боровся за рівність у світі. Метою його діяльності було не багатство чи визнання, а – повноцінне життя мільйонів, які могли б радіти кожному прожитому дню.

Мета дослідження – проаналізувати основні віхи життя та політичні погляди Н. Манделли, простежити його вплив на розвиток процесів демократизації на африканському континенті.

Історіографію дослідження складають праці А. Вагнера, О. Логінова [1], [3].

Нельсон Манделла народився 18 липня 1918 р. в селищі Умвезу Східно-Капської провінції. Нельсон – старший син вождя племені Темпу, яке й досі говорить поширеною в ПАР мовою коса [9].

У нього було 3 брати і 9 сестер. При народженні отримав ім'я Роліхлахла, що в перекладі означало «той, що зриває гілки дерева», а у розмовній мові – «пустун». Ім'я відображало характер, і юний Нельсон був рідкісним шибеником. Однак при цьому став першим, хто в родині пішов до школи, де вчителька давала всім учням англійські імена. Роліхлахла вона перехрестила Нельсоном. «Нельсон» – на честь британського адмірала Гораціо Нельсона. Батько помер від туберкульозу, коли Роліхлахлі було дев'ять, і регент, Джонгінтаба, став його покровителем. Нельсон Манделла відвідував місіонерську школу поряд із палацом регента. Дотримуючись звичаю Тембу, він пройшов обряд ініціації у шістнадцятирічному віці [3].

В юності Нельсон вважав білу людину скоріше покровителем, ніж гнобителем, і був у захваті від Британії та її політичної системи. Але з часом він зрозумів, що народ поневолений, і більшості населення доводиться надриватися на золотих копальнях за крихітну плату або працювати на фермах, які належать білим за безцінь [5].

Батько Нельсона Манделли був главою села Мвезо, але після погіршення відносин із колоніальною владою його було зміщено з посади і переселено разом зі своєю родиною в Куну. Тим не менше за ним збереглося місце в Таємній раді Тембо. Після його смерті це місце передалося у спадок. Нельсон залишив університет, а незабаром регентом сповістив його про майбутнє весілля. Це його дуже засмутило і в 1941 р. разом із двоюрідним братом він втікає в Йоганнесбург, де влаштовується на роботу охоронцем на одну із золотовидобувних шахт [12].

Закінчивши школу, Нельсон навчався в Університетському коледжі Форт-Нейер, в 1940 р. був виключений за участь у студентському мітингу. Отримав місце учня в юридичній конторі в Йоганнесбурзі, вчився заочно у Південно-Африканському університеті. Пізніше вивчав право у Вітватерсрандському університеті [4].

Неспокійний характер «зривача гілок» втягнув Н. Манделлу в орбіту політичної боротьби і привів в Африканський національний конгрес (АНК) [3].

У 1943 р. він вперше взяв участь у масовій акції протестів проти підвищення цін на проїзд в автобусах, а також став відвідувати збори юних інтелектуалів, які проводилися за ініціативою лідера Африканського національного конгресу (АНК). У 1944 р. Нельсон Манделла стає членом АНК і разом зі своїми однодумцями бере участь у створенні Молодіжної ліги. У 1948 р. Н. Манделла стає національним секретарем Молодіжної ліги АНК, в 1949 р. – членом Національної ради АНК, у 1950 р. – національним президентом Молодіжної ліги АНК [12].

У 1952 р. зі своїм товаришем, Олівером Тамбо, вони створили першу юридичну фірму під керівництвом чорношкірих, яка надавала безкоштовну або дешеву юридичну допомогу африканцям [3].

З часом у Н. Манделли сформувалася власна думка, та позиція щодо подій, які відбувалися в той час. Зокрема, у своїй автобіографії він говорив: «Те, де може жити і працювати людина, визначалося за абсурдними ознаками, таким як кучеряве волосся або розмір губ» [5].

У 1950-ті р. Нельсон Манделла – один із найбільш активних борців проти апартеїду на

півдні Африки. Неодноразово заарештовувався поліцією. У 1958 р. він одружився на Нкосіказі Номзамо Мадікізела, більш відомій як Вінні Манделла [7].

До 1960 р. Н. Манделла став визнаним лідером АНК. У цьому ж році, в Шарпевіле було вбито 67 африканців, після чого південноафриканський уряд заборонив АНК. Нельсон Манделла, став на той час одним із лідерів партії, довелося перейти на нелегальне становище. [6]

У 1961 р. Н. Манделла очолив збройне крило АНК – організацію «Спис нації». Цей спис було націлено на такі «символи апартеїду» як паспортні столи, суди, відділення пошти та урядові установи, які передбачалося підривати. Правда, Нельсоном Манделлою висловлювалося побажання, щоб вибухи обходилися без людських жертв. Однак шлях терору рідко буває безкровним [3].

У 1963 р. Н. Манделла та інші керівники Умконто були звинувачені в змові з метою повалення влади. Нельсона Манделлу засудили до довічного ув'язнення, але він відмовився подати апеляцію. «Все своє життя я присвятив боротьбі за африканський народ. Я боровся проти домінування білої раси, і я боровся проти домінування чорної раси. Я зберігав у душі ідеал вільного демократичного суспільства, в якому всі люди живуть у гармонії і володіють рівними правами. Це ідеал, якого я прагну домогтися і до якого я сподіваюся дожити. Але якщо буде потрібно, то за цей ідеал я готовий померти». (З виступу в суді Преторія, Південна Африка, 20 квітня 1964 р.) [8].

Під час свого ув'язнення Н. Манделла здобув світову популярність. У Південній Африці та в інших країнах розгорнувся рух за його звільнення. Нельсон Манделла, засуджений до довічного ув'язнення, став яскравим символом опору для руху проти апартеїду, він незмінно відмовлявся здати свої політичні позиції в обмін на свободу [1].

Місце утримання – тюрма острова Роббен. Секція «Б». Камера № 5. Простір – два на два метри. Особисті речі ув'язненого, якому присвоїли номер 466, посуд із нержавіючої сталі, замість нар, повстяна підстилка. Підйом о п'ятій ранку, відбій о сьомій, вдень – виснажлива праця. Нельсон Манделла провів там вісімнадцять років [4].

«У в'язниці я любив працювати зі сміттям. Іноді там попадалися обривки газет. У в'язниці нам газет не належало, так що я брав ці уривки, чистив їх, а ввечері тихо читав у камері. Навряд чи коли-небудь я так цінував пресу» – зі спогадів Нельсона Манделли [1].

В 1982 р. був переведений у Кейптаунську в'язницю, в якій провів 6 років, після чого був госпіталізований у зв'язку із захворюванням на туберкульоз. У 1985 р. Н. Манделла відкинув пропозицію президента ПАР П. Боти про звільнення в обмін на відмову від політичної боротьби [7].

Дивним чином, але саме під час перебування в тюрмі Нельсон Манделла здобув світове визнання і став символом боротьби з апартеїдом. У каменоломнях Н. Манделла навідріз відмовився працювати, і тоді адміністрація в'язниці пішла йому на поступки, запропонувавши скласти карту острова Робен. Простудіювавши підручник геодезії, Нельсон Манделла можна сказати «гуляв» по острову, попутно малюючи його карту. А відомим Н. Манделлу зробила його дружина Вінні. Кожного разу, повертаючись після побачення з в'язниці, вона сповіщала весь світ, як її видатний чоловік, неприборканий борець з апартеїдом, страждає за добру справу. В СРСР журнал «Ровесник» навіть оголошував конкурс на кращий вірш, присвячений Нельсону Манделлі. І сотні радянських підлітків писали вірші, присвячені людині, засудженій за тероризм [3].

Здавалося б, Н. Манделла народився у сім'ї вождя, мав змогу здобувати вищу освіту, згодом отримати хорошу роботу. Проте, він обрав інший шлях, вирішив боротися не лише за свої права, а й всіх жителів африканського континенту, які страждали від утисків.

Нельсона Манделлу звільнили в 1990 р. після проведених у в'язниці 27 років, що викликало величезну ейфорію. Чотири роки потому, після перших справедливих виборів у країні, його обрали президентом Південної Африки.

«Ніколи не думав, що довічне ув'язнення насправді означає життя і те, що я, ймовірно, помру за гратами. Напевно, я відкидав таку можливість, тому що чекати цього занадто неприємно. Але я завжди знав, що одного разу знову пройдуся по траві в сонячний день як вільна людина» [5].

У квітні 1994 р. на парламентських виборах в ЮАР АНК отримує 62% голосів. У травні 1994 цього ж року Нельсон Манделла офіційно стає Президентом ПАР.

З промови Нельсона Манделли під час інавгурації:

«Шановні гості, товариші й друзі. Сьогодні всі ми, перебуваючи тут або в інших частинах нашої країни та світу, святкуємо тріумф. Ми, народ Південної Африки, відчуваємо почуття задоволення від того, що людство знову прийняло нас у своє лоно, що не так давно ми, були поза законом, а сьогодні нам надали рідкісній привілей приймати народи світу на нашій землі. Ми, нарешті, досягли політичного звільнення. Ми обіцяємо самим собі звільнити весь наш народ від гніту бідності, поневірянь, страждань, гендерної та іншої дискримінації. Ми присвячуємо цей день усім героям цієї країни і решти світу, тим, хто пожертвував свої життя заради того, щоб ми були вільні. Нехай править свобода. Бережи, Боже, Африку!» [2].

За час свого президентства (1994 –1999 рр.), Нельсон Манделла домігся міжнародного визнання за свій внесок у досягнення національного та міжнародного миру і провів ряд важливих соціально-економічних реформ, які переслідували мету подолання соціальної та економічної нерівності в Південній Африці [12].

Нельсон Манделла зробив спробу примирення рас у Південній Африці. У 1996 р. в країні була прийнята нова конституція, заснована на принципі поділу влади між расами. Цей документ гарантував усім південноафриканцям рівні права, незалежно від расової приналежності, статі, релігійних переконань або сексуальної орієнтації. Проте зростання злочинності та економічні проблеми викликали широкомасштабну еміграцію білого населення у кінці 1990-х років. Залишаючись на посаді президента до загальнонаціональних виборів 1999 р., Н. Манделла в грудні 1997 р. залишив пост лідера АНК, поступившись ним Табо Мбекі, своєму офіційному наступнику [4].

У 1999 р. Н. Манделла пішов із політики і почав активно займатися соціальними проблемами, зокрема боротися з поширенням на африканському континенті ВІЛ/СНІДу. У 84 роки екс-президент ПАР починає малювати картини, а вже через два роки організовує виставку своїх робіт. У лондонській галереї «Белгравія» виставляють його літографії. В першій частині експозиції серія малюнків, де зображено руки – символ боротьби за визволення від расового гніту. У другій частині зображено острів Роббен, на якому Н. Манделла провів більшість 27-річного ув'язнення. Гроші від продажу картин переказують на рахунок Благодійного фонду Нельсона Манделли, який фінансує дитячі будинки й організовує лікування хворих на СНІД [8].

«Ми живемо у світі, де розвиток знань і накопичення інформації йде семимильними кроками – але при цьому мільйони дітей не мають можливості ходити до школи. Ми живемо у світі, де світова епідемія СНІДу ставить під загрозу саме існування людства, але ми, як і раніше, витрачаємо більше грошей на зброю, ніж на забезпечення лікування мільйонів ВІЛ-інфікованих». (З виступу Нельсона Манделли перед концертом «Live» в м. Йоганнесбург, ПАР, 2 липня 2005 р.) [8].

Нельсон Манделла зачинив двері у політику, але не відвернувся від людей. Він збирає мільйони доларів для трьох власних благочинних організацій, які будують лікарні та школи у віддалених частинах ПАР. Це завдяки йому Південна Африка стала місцем проведення Чемпіонату світу з футболу 2010 року.

У 80 років Нельсон Манделла одружився на вдові президента Мозамбіку Самора Машела. На сьогоднішній день вона єдина жінка в світі – колишня перша леді двох країн [12].

У 2009 р. знято художній фільм «Нескорений» – біографічна драма режисера Клінта Іствуда, заснована на епізоді з життя Н. Манделли. Події ґрунтуються навколо 3-го чемпіонату світу з регбі. У 1964 р. Нельсона Манделлу засудили, після того як він вийшов на волю в 1990 р. Н. Манделла розпочинає боротьбу проти апартеїду і за право чорношкірого населення приймати участь у виборах. Здобувши перемогу на виборах в 1994 р., він вирішує примирити різні народи країні та створити єдину державу. Для досягнення своєї мети Нельсон Манделла обирає південноафриканську команду з регбі, якій дає завдання перемогти на Чемпіонаті світу. В фіналі збірна ПАР перемагає, а оргкомітет звинувачують у нечесній грі. Та головним в цьому фільмі був не Чемпіонат і не команда регбі, а Н. Манделла – невтомний борець, бажаючий об'єднати свою країну, патріот батьківщини та герой для співвітчизників. Цей фільм був величезним крок уперед, адже про Нельсона Манделлу заговорили навіть ті, хто з історією та політикою на «Ви».

По-особливому святкують день народження Н. Манделли. У ПАР мільйони жителів співають йому «З днем народження тато Мадіба!», населення країни, дотримуючись традиції, в

цей день присвячує 67 хвилин волонтерській роботі – відповідно до кількості років, присвячених Нельсоном Манделлою політичній боротьбі.

«Якщо людина змогла присвятити 67 років свого життя тому, щоб робити добро для світу, уявіть, чого ми можемо досягти, якщо кожен віддасть лише 67 хвилин свого час, щоб зробити те ж саме!» – А. Дангора, голова Фонду Н. Манделли [11].

У 2010 р. ООН оголосив 18 липня Всесвітнім днем Нельсона Манделли.

«Ми сподіваємося, що натхненна його впливом, його спадщиною, наша країна прийде нарешті до такої ситуації, коли ми всі – нас тоді вже не буде, але я кажу про народ ПАР – ми всі позбудемося бідності, голоду і безробіття», – говорить колишній співкамерник Н. Манделли Ахмед Катрада.

Здоров'я пана Манделли суттєво погіршилося, після чого він відійшов від політики 2004 р. Відтоді, як у січні його госпіталізували через гостру респіраторну інфектію, він перебуває під цілодобовим наглядом лікарів у себе вдома [10].

Таким чином, люди народжуються й помирають, творять чудеса й залишаються непомітними, оселяються в пам'яті мільйонів і зникають з орбіти землі, не залишаючи після себе й сліду. Генієм нашого часу, гордістю не лише африканського континенту, а і всього людства можна назвати Нльсона Манделлу. Чорношкірий, із 27-річним терміном ув'язнення та важким життєвим шляхом він зумів запалити свою зірочку, вписати своє ім'я в число великих творців людства. Нельсон Манделла 67 років свого життя присвятив тому, щоб творити добро у світі, він невпинно боровся за права темношкірого населення. Переживши роки поневірянь, йому вдалося піднятися, стати з колін для боротьби за правду й справедливість. Гордістю народу не народжуються, нею стають – так само, як це зробив моральний лідер XX століття – Н. Манделла. Дарма, що Африка асоціювалася в європейців у першу чергу з дешевою робочою силою, «безправна маса населення», на чолі зі своїм очільником показала всім – головне боротися – і добро запанує! Прикладом для багатьох може стати Нельсон Манделла, адже незважаючи на важкі умови перебування у в'язниці та заклик отримати свободу, в обмін на зраду свого народу – він вистояв і не здався! Проаналізувавши основні віхи життєвого шляху та політичної кар'єри Н. Манделли стає зрозумілим, що це Людина з великої літери, «Великий тато» не лише для жителів ПАР та африканського континенту, але й всього світу.

Натхненим закликом до життя і боротьби можуть слугувати слова Нельсона Манделли: «Багато речей здаються нездійсненними до тих пір, поки їх не зробиш й жодного разу не впасти – не найбільша заслуга в житті. Головне кожен раз підніматися»! [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вагнер А. Нельсон Манделла / А. Вагнер: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pulse-uk.org.uk/show-biznes/nelson-mandela-byivshiy-prezident-yuar/
2. Инауграционная речь Н. Манделла: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kapitalisty.ru/party/podrobnee/014/
3. Логинов О. Нельсон Манделла / О. Логинов: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.all-crime.ru/polit-kriminal/polit-mandela.htm
4. Манделла Нельсон. – Режим доступу: http://www.bigpi.biysk.ru/encicl/articles/22/1002240/1002240A.htm
5. Манделла Н. Долгий путь к свободе / Н. Манделла: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://politdraft.com/biblioteka/literatura/nelson-mandela-dolgijj-put-k-svobode.html
6. Нельсон Манделла. – Режим доступу: http://www.calend.ru/person/702/
7. Нельсон Манделла. – Режим доступу: http://www.istorik.ru/library/persons/12/mandela.htm
8. Нельсон Манделла: моральний лідер XX століття. – Режим доступу: http://www.dukhovnist.in.ua/uk/postaty/18-dania.html
9. Нельсон Манделла – несгибаемый лидер. – Режим доступу: http://www.pravda.ru/world/restofworld/africa/27-12-2012/1140403-mandela-0/#
10. ПАР святкує 93-й день народження Манделли. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news/2011/07/110718_mandela_birthday_hk.shtml
11. С днем рожденья, Нельсон Манделла. – Режим доступу: http://ru.euronews.com/2012/07/18/mandela-turns-94-as-millions-celebrate/
12. Успешные люди. Нельсон Манделла. – Режим доступу: http://yasdelaleto.ru/peoples/39-nelson-mandela.html

Федорів О.

Науковий керівник – проф. Бармак М. В.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДІ М. ТЕРНОПОЛЯ (2006 - 2013 РР.)

З усього розмаїття соціальних відносин, процесів і фактів, які існували у минулому й існують нині, ми виділяємо певну особливу сферу, яку іменуємо культурою. Більшість людей переконана, що саме культура – головна складова, що вирізняє людське соціальне буття від буття дикої природи.

Варто зазначити, що сучасні дослідники, які вивчають це питання, визначили, що культура (лат. culture – землеробство, виховання, шанування) – це поняття, яке має безліч значень у різних галузях знань. В основному під культурою розуміють галузі людської діяльності, пов`язані із самовираженням (релігійний культ, наслідування) людини, проявом її суб`єктивності (характеру, компетентності, навичок, умінь та знань) [1].

У свою чергу, культура може розвиватися в різних напрямах і включати в себе різні прошарки населення.

Звернення до поняття «культури дозвілля» спричинене логікою аналізу сучасних тенденцій і проблем регулювання вільного часу молоді на тій підставі, що сам процес необхідно орієнтувати на формування у молодого покоління культури проведення дозвілля. Тому розгляд культури дозвілля, на погляд науковців, видається важливим у зв`язку з необхідністю якісної характеристики змін, що відбуваються у сфері дозвілля молоді. Процеси формування культури дозвілля молоді розглядаються в аспекті регулювання всього вільного часу у зв`язку з тим, що дозвілля – частина вільного часу, тому регулювання дозвілля передбачає вплив і дію на весь простір вільного часу.

Якщо розглядати культурні заходи, які сприяють розвитку молоді у Тернополі та області, важко не помітити їх чисельність. Дозвілля молоді в Тернопільській області організовують, насамперед, державні структури (міське та обласне управління культури та мистецтв; управління сім`ї, молоді та спорту та ін.), а також громадські організації та ініціативні групи (ВМГО «Студентська республіка»; ГО «Спілка Молодіжного Самоврядування»; ТММГО «Файне місто» та ін.).

За даними наданими управлінням культури та мистецтв Тернопільської міської ради, найбільш масовими, популярними та унікальними заходами, які організовує управління у місті Тернополі станом з 2006 по 2013 рр., є:

1. Міжнародний фестиваль - конкурс дитячого та юнацького пісенного мистецтва «Кришталевий жайвір»;
2. Міжнародний фестиваль джазової музики «Jazz Bez» [4];
3. Всеукраїнський фестиваль – конкурс народної та сучасної хореографії «Галицькі фрески»;
4. Міський фотоконкурс «Краєвиди Тернополя»;
5. Всеукраїнський фестиваль вишивки та костюму «Цвіт вишиванки»;
6. Міжнародний чемпіонат з водно-моторного спорту.

Це ще не всі унікальні заходи проведення дозвілля молоді, адже, ще на території Тернопільської області, було організовано:

1. «Ярмарку вакансій» організовану Тернопільським обласним молодіжним центром праці за підтримки управління у справах сім’ї та молоді Тернопільської облдержадміністрації;
2. Фестиваль «Студентська доба»;
3. «FreeArtFestival» організований ТММГО « Файне місто» [6];
4. Міжнародний мульти-фестиваль «Студентська республіка»;
5. Рок-фестиваль «Нівроку»;
6. «Фестиваль різдвяної куті», який вперше був проведений 9 січня 2013 рр.;
7. Всеукраїнський фестиваль козацької пісні «Байда».

Це не весь перелік заходів, які відбуваються на території області, вище згадано тільки найбільш відвідувані. І хоч всі вони мають свою специфіку (музичну, фото-, спортивну, мистецьку загалом та ін.), молодь охоче бере участь у таких проектах [5].

На сьогоднішній день молодь стверджує, що їй не вистарчає якісно організованих заходів; спортивних та інтелектуальних контурсів; фестивалів для творчої молоді; подій музично – театрального напряму та спрямованих на популяризацію музеїв, галерей сучасного

мистецтва; заходів спрямованих на стимулювання пізнавального інтересу та персонального росту; музичних фестивалів під відкритим небом; квестів; танцювальних концертів та фестивалів живої музики.

Як стверджує статистика відвідування різноманітних заходів у м. Тернополі, серед молоді вирізняються великою кількістю відвідувачів (продовж 2006-2006 рр.), такі заходи [5;6;7]:

Заходи, організовані ВМГО «Студенська республіка»;
Заходи, організовані ТММГО «Файне місто»;
Заходи, організовані НСОУ «ПЛАСТ»;
Західноукраїнська ліга КВН;
Міс та містер вузів, міста;
Квести;
Флешмоби;
Рок - Фестиваль «Нівроку»;
Міжнародний фестиваль джазової музики «Jazz Bez» [4];
«Віденський бал» у Тернопільському обласному академічному драматичному театрі;
«Студенська республіка»;
Проведення гри «Мафія».

Отже, проаналізувавши дані міського управління культури та мистецтв, ознайомившись з відгуками на офіційних веб-сайтах громадських організацій [5;6;7], безпосередньо і з сайтами заходів, можна зробити висновок, що молодь знає про молодіжні культурні заходи розробленні «Програмою розвитку галузі культури м. Тернополя на 2008 – 2011 рр.», «Програмою розвитку галузі культури м. Тернополя на 2012 – 2015 рр.» та іншим державними розробками, громадських організацій та ініціативних груп. І хоча у своїх відгуках молоді люди стверджували, що молодіжних заходів їм не вистачає, у процесі подальшої роботи над ознайомленням із статистикою виявилось, що вони дуже обізнані зі сферою молодіжних заходів і часто їх відвідують[5]. Нажаль, в сучасних умовах важко організувати захід з хорошим фінансуванням та професійними організаторами. Отже, Тернопільщина має що запропонувати молоді для дозвілля. Проте варто звернути увагу, на рекламування культурних заходів, поширення інформації серед молоді, щоб підвищити відвідуваність подій місцевого та обласного значення. Організаторам варто поширювати у суспільстві салогани про престижність участі у подібних проектах вже незалежної, суверенної молодіжно-розвиненої України.

Історично склалось, що відвідування юнаками і дівчатами закладів культури потребує сформованих культурних орієнтацій, смаків, відповідного рівня знань. Тому діяльність цих культурних осередків (музеїв, театрів, картинних галерей, художніх виставок, історичних реконструкцій та ін.) привертає увагу молоді значно рідше. Таким чином, необхідно сприяти зростанню рівня потреб молоді у проведенні культурного дозвілля, розвиваючи культурну та туристичну інфраструктуру. Цілком очевидно, що у сфері молодіжного дозвілля ставку потрібно робити перш за все на особистісну орієнтацію культурних акцій, подій, проектів, не тільки підвищуючи культурну планку, а й формуючи нове молодіжне середовище, патріотично налаштоване, яке впевнене у своїх силах та національній силі своєї молодої держави з багатовіковою культурною історією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Пішун С. Г. Культура дозвілля молоді у контексті сучасних тенденцій вільного часу// С. Г. Пішун. Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школах. – Запоріжжя, 2009. – Вип. 5(58). – С. 115 – 119.
2. Рішення Тернопільської міської ради від 21.08.2008 р. №5/20/08 «Про програму розвитку галузі культури м. Тернополя на 2008 – 2011рр.». Додаток до рішення міської ради від 21.08.2012р. №5/20/12 «Програма розвитку галузі культури м. Тернополя на 2008 – 2011 роки».
3. Рішення Тернопільської міської ради від 15.11.2012р. №6/15/18 «Про Комплексну Програму розвитку галузі міста Тернополя на 2012 – 2015 роки». Додаток до рішення міської ради від 15.11.2011р. №6/15/18 «Комплексна Програма розвитку галузі міста Тернополя на 2012 – 2015 роки».
4. http://jazzbez.te.ua/tag/reportazh/
5. http://www.rada.te.ua/normativnie-dokument/programi/
6. http://faynemisto.blogspot.com/
7. http://ngosms.blogspot.com/

Штокалюк Д.

Науковий керівник – доц. Валіон О.П.

ІТАЛІЙСЬКИЙ І ЄГИПЕТСЬКИЙ ПОХОДИ БОНАПАРТА: ШЛЯХ ДО СЛАВИ

Кінець XVIII – початок XIX ст. ознаменувався політичними, економічними та територіальними суперечностями, активізацією територіальних претензій і перегляду кордонів. Кожна епоха історії має свого героя. У військовій сфері Західної Європи досліджуваного періоду ним був, безперечно, Наполеон Бонапарт. Саме він здійснив реформи армії, які були революційними на той час, прагнучи захопити Європу, Азію, і зрештою весь світ.

Наполеон Бонапарт є непересічною історичною постаттю, оскільки він був організатором численних військових битв, а особливо відзначився в Італійському та Єгипетському походах, які призвели до становлення військової і політичної кар'єри діяча. Адже на 1796 рік він був відомий як генерал Тулону та військовий, котрий придушив роялістський заколот у Парижі. Тому, безумовно, дані походи слід розглядати як шлях до слави Наполеона Бонапарта.

Актуальність даної теми посилюється потребою вивчення військового мистецтва французької армії під керівництвом Наполеона Бонапарта. Нині його вивчають дослідники та науковці, воно представлене в колі дисциплін спеціалізованих військових закладів. Сутність військового мистецтва Франції полягало у веденні війни великими масами людей із значними людськими резервами, в рекрутському принципі і, врешті, в самій свідомості солдат, котрі прагнули проводити військові дії з метою зростання військово-політичного престижу держави у Європі. Дані питання є надзвичайно актуальні і потребують детального розгляду.

Мета роботи полягає в тому, щоб розкрити роль і значення Італійського та Єгипетського походів у контексті становлення військової і політичної кар'єри, з'ясувати військові аспекти даних походів.

Основні **завдання** сконцентровано на розкритті передумов, причин і сутності Італійського та Єгипетського походів кінця XVIII ст., вивченні та порівнянні військового мистецтва Наполеона та його впливу на розвиток військової стратегії у період наполеонівських воєн.

Дослідженням даної проблеми займалися низка вчених, серед яких А. З. Манфред [1], Є. В Тарлє [2], К.О. Джеджула [3], В. А. Рубель [4]. Так, А. Манфред у праці "Наполеон Бонапарт" описує передумови й причини Італійського та Єгипетського походів Бонапарта, а також, власне, військові битви. Автор подає інформацію про чисельність військ обох сторін [1]. У монографії "Наполеон" Є.В. Тарлє детально розкрив організацію походів, військові дії воюючих сторін тощо [2]. Київський дослідник К. О. Джеджула висвітлив стан французької армії, основні завдання, кількісний склад двох армій, вказавши на загарбницький характер походів [3]. Науковець В. А. Рубель проаналізував появу армії Наполеона Бонапарта в Єгипті, бойові дії та порядки, встановлені Наполеоном у цій країні [4].

Після вдалого придушення роялістського заколоту Директорія призначила Наполеона Бонапарта головнокомандувачем армії в Італійському поході. 27 березня Бонапарт прибув у Ніццу, де розташовувались головні сили французької армії. Генерал Шерер передав командування армією Наполеону Бонапарту. Він очолив цей похід з огляду на власний військовий хист і талант [1, с.120].

Чисельність армії складала 160 тисяч, але насправді було 38 тисяч, із них 8 тисяч становили гарнізони Ніцци і прибережної зони, тобто, в похід могло виступити не більше 30 тисяч. Армія була голодна і без достатнього обмундирування. Жалування давно не платили, артилерії було мало – 30 гармат, не вистачало коней. Тоді, як сили противника нараховували 80 тисяч і 200 гармат. Армією командував Больє, бельгієць за походження, котрий брав участь у Семилітній війні. [1, с.120].

Французам протистояла австрійська і сардинська армії. Завдання Бонапарта полягало в тому, щоб роз'єднати ці сили, завдати рішучого удару передусім п'ємонтській армії, примусити її до миру, а потім розгромити австрійців. Суперник чисельно переважав, усунути цю відмінність можна було, лише домігшись маневренності й швидкості. Наполеон усвідомлював, що австро-сардинські війська чисельно домінують, тому він вирішив розгромити спочатку п'ємонтців, а згодом австрійців [1, с.121].

9 квітня 1796 року Бонапарт вирушив через Альпи. Це був найважчий шлях до Італії.

Метелиці, хурделиці, ночівлі в снігу – все це відчули солдати Бонапарта, як і військові Ганнібала навесні 218 р.д.н.е. [2, с. 20].

Подорож через гірський шлях, що тривала з 5 до 9 квітня 1796 р. пройшла вдало. Бонапарт досяг Італії й завдав першого удару австрійським військам під командуванням Держанто, біля Монтенотте. Зібравши французькі сили, він увів в оману австрійського головнокомандувача Больє, який знаходився південніше – на шляху до Генуї, і стрімко напав на австрійський центр. Больє не очікував атаки французів із боку Альп, тому атака наполеонівської армії стала несподіванкою [2, с. 21].

За кілька годин справа закінчилася розгромом австрійців. Але це була тільки частина австрійської армії. Бонапарт, дозволивши дещо відпочити своїм солдатам, рушив далі. Наступна битва 12 квітня (при Міллезимо) відбулася через два дні після першої, де п’ємонтські війська зазнали повної поразки. Чимало вбитих на полі битви, захоплення п'яти батальйонів із 13 гарматами, втеча залишків армії – такими були результати дня для союзників. Бонапарт продовжив наступ далі, не даючи ворогу отямитися [2, с. 21].

10 травня 1796 р. відбулася відома битва під Лоді. Бонапарт взяв у облогу міст, котрий обстрілювали австрійці, відкинувши їх. Полководець 15 травня увійшов до Мілану. Ще напередодні, 14 травня, він писав Директорії в Париж: "Ломбардія належить зараз (Французькій) республіці" [2, с. 22].

Впродовж 15–17 листопада 1796 р. відбувся кровопролитний бій при Арколе. Альвінці, врешті, зіткнувся з Бонапартом. Австрійців було більше, і билися вони з надзвичайною стійкістю – тут були відбірні полки Габсбурзької монархії. Одним з найважливіших пунктів був відомий Аркольський міст. Тричі французи штурмом брали міст й тричі з тяжкими втратами австрійці їх відкидали [2, с. 21].

Після розгрому папських військ, французи почали грабувати монастирі й церкви. Папа Пій VI, охоплений жахом, написав Бонапарту лист, з яким відправив кардинала Маттеї, свого племінника, а також делегацію просити миру. Генерал Бонапарт поставився до прохання поблажливо, хоча відразу дав зрозуміти, що мова йде про повну капітуляцію. 19 лютого 1797 року вже був підписаний мир з папою в Толентіно. Папа поступався значною і найбагатшою частиною володінь, сплачував 30000000 франків золотом, віддаючи кращі картини і статуї із своїх музеїв [2, с .25].

На початок 1797 року вся Північна Італія знаходилась під владою Бонапарта, разом із своїми військами він вирушив на Австрію, долаючи опір австрійських військ. У результаті наступу на Відень, наляканий австрійський імператор попросив мир, який був підписаний 17 жовтня 1797 року у Кампо-Форміо, згідно якого Австрійська імперія поступалася Франції правом на Бельгію та Ломбардію, а також визнавала лівий берег Рейну східним кордоном Франції. Австрія одержувала Венецію, яка була незалежною республікою, а також Істрію та Далмацію [3, с. 239].

Отже, в результаті вдалого походу Наполеон Бонапарт розгромив австро-п’ємонтські війська та захопив усю Північну Італію, закріпивши ці територіальні надбання за Францією.

Але зростання авторитету Бонапарта занепокоїло Директорію, тому після його повернення в Париж, вони вирішили генерала позбутися, висунувши ідею походу на Британські острови. Проте Наполеон відмовився, оскільки Франція не володіла достатнім флотом. Тому Бонапарт висловився за інший похід – у Єгипет. Основною причиною даного походу було бажання генерала відрізати шлях Великій Британії до Індії.

Інтерес до наступу в Єгипет проявила буржуазія, котра розглядала Єгипет, як плацдарм для подальшого проникнення в Африку. Весною 1798 року було прийнято рішення про організацію походу в Єгипет. На чолі експедиційної армії був поставлений Наполеон Бонапарт [3, с. 240].

Французька інтервенція розпочалася 1 липня 1798 року висадженням 38 тисячної армії в Олександрії. Мамелюки, зібравши неперевершену кінноту, спробували атакувати французів у районі селища Ембабе, що поблизу пірамід [4, с. 325].

20 липня 1798 р. поблизу пірамід Бонапарт зустрівся з головними силами мамелюків. "Солдати! Сорок століть дивляться на вас сьогодні з висоти цих пірамід!" – сказав Наполеон, – звертаючись до своєї армії перед початком битви [2, с. 37].

Мамелюки зазнали повної поразки, вони залишили частину своєї артилерії (40 гармат) й

втекли на південь. Кілька тисяч людей залишилося на полі битви. Після перемоги Бонапарт вирушив до міста Каїр, одне із двох великих міст Єгипту. Налякане населення мовчки зустріло завойовника; вони не лише нічого про Бонапарта не чули, але й не розуміли, хто він і, за що воює. Каїр був багатшим від Олександрії, тому Бонапарт отримав можливість поповнити продовольчі запаси. Армія відпочила після важких переходів [2, с. 37].

Мамелюцькі ватажки Ібрагім-бей та Мурад-бей були змушені тікати з Нижнього Єгипту: Ібрагім-бей до Верхнього Єгипту, а Мурад-бей до Сирії [4, с. 325].

Для управління Єгиптом Бонапарт створив маріонетковий уряд – Великий диван, до котрого ввійшли представники місцевого мусульманського духовенства, впливові купці, навіть один бедуїн [4, с. 325].

Становище французької армії на літо 1798 року ставало дедалі важчим: епідемія чуми, спека й безперервні бої з місцевим населенням, котре вело визвольну боротьбу, в значній мірі підірвало її сили [3, с. 240].

Захоплення Єгипту Бонапартом стурбувало Лондон, тому було вирішено відправити англійський флот на чолі з адміралом Гораціо Нельсоном до Африки. 1–2 серпня в бухті Абукір англійці атакували французький флот [3, с. 240].

Адмірал французького флоту Брюес мав у своєму підпорядкуванні 15 кораблів, а Нельсон – 11, в результаті битви французи втратили – 11, решта втекли на острів Мальту, позбавивши армію тилового забезпечення [4, с. 326].

У вересні 1798 року Селім III оголосив війну Франції, а в січні 1799 р. Порта приєдналася до другої антифранцузької коаліції, однак Наполеон не звик чекати ворога і направив свою армію в Палестину. Французи розгромили османо-мамелюцькі війська, захопили міста Аль-Аріш, Газу, Хайфу, Акку, однак після 70-денної облоги останньої Наполеон так і не зміг її завоювати. В артилерії французів не вистачало боєприпасів, посилилася епідемія чуми, що вражала французів, не було медикаментів для лікування поранених, тому в травні 1799 року Наполеон зняв облогу Акки і відступив до Єгипту [4, с. 326].

У липні 1799 року наполеонівська армія розгромила англо-турецький десант, що спробував розташуватися під Абукіром. Проте поразка була очевидною, тому Бонапарт у серпні залишив свою армію на генерала Клебера, а сам вирушив морем до Франції. Решта армії воювали до весни 1801 року, доки не здалися британцям, котрі їх евакуювали додому [4, с. 327].

Отже, Наполеон Бонапарт після Італійського та Єгипетського походів захопив низку територій, на які було поширене французьке законодавство. Він зарекомендував себе талановитим військовим полководцем, що, зрештою, допомогло йому отримати верховну владу у Франції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Манфред А. З. Наполеон Бонапарт / А. З. Манфред. – 5-е изд. – М.: Мысль, 1989. – 733 с.
2. Тарле Е. В. Наполеон / Е. В. Тарле. – Минск: Беларусь, 1992. – 429 с.
3. Джеджула К. О. Історія Франції: підручник для факультетів і відділів французької мови інститутів іноземних мов, педагогічних інститутів та університетів / К. О. Джеджула; Ред. І. Д. Кундюба. – Київ: Радянська школа, 1954. – 654 с.
4. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: постсередньовічний Схід (XVIII – друга половина XIX ст.): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. А. Рубель ; гол. ред. С. В. Головко . – К.: Либідь, 2007. – 560 с.

Штокалюк Д.

Науковий керівник – доц. Гонтар Т.М.

ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА ВАРЯГІВ У РУСЬКИХ КНЯЗІВ

Війни були у всі часи і невід'ємною частиною воєн були воїни-найманці. У середні віки серед таких найманців були варяги. Вони у свій час були найкращими воїнами, тому така слава допомагала знаходити королів, феодалів, князів, котрі могли їх найняти собі на службу.

Метою даної статті є дослідження військової взаємодії варягів і русичів, її коренів і наслідків. З даної теми випливають завдання : проаналізувати озброєння та тактику бою і порівняти їх із озброєнням та тактикою русько-слов'янських дружиників, виявити політичну роль варягів на руських землях.

Актуальність досліджуваної проблеми військової служби варягів у руських князів полягає в поглиблені розуміння відносин між руською державою та Скандинавією, деталізації ролі вікінгів у становленні та розвитку Київської Русі.

Проблемі бойового мистецтва норманів, їх ролі в Західній Європі та Русі неодноразово присвячували увагу ряд дослідників.Авторка Жаклін Сімпсон описує скандинавське суспільство, розкриває передумови та причини появи варягів на Русі, їх діяльність, озброєння і тактику бою. В її праці "Викинги. Быт, религия, культура"знаходимо комплексний опис Скандинавії та її мешканців, їх традицій та культури [1].

В.Я.Білоцерківський досліджує появу варягів на території Північної Русі та їх експансію, тим самим вказує на одну з причин виникнення держави Київської Русі – загрозу норманів [2].

П. Сойер у своїй книзі "Эпоха викингов"аналізує діяльність варягів на півночі Русі, збір ними данини з русичів.Цим самим він окреслює одну з важливих сторін присутності варягів на Русі [4]. Втім, згадані автори,подаючи немало інформації про норманів, дослідження їх військової служби у руських князів своєю безпосередньою задачею не ставили.

Разом з тим ряд інших авторів торкаються питання наймання варягівкнязями на службу. Серед них М.С. Пасічник, котрий в праці"Історія України. Державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи" досліджує наймання варягів князями Аскольдом та Діром для походу на Константинополь. Він вважає, що це було викликанебажанням підсилити князівську дружину скандинавами –вмілими воїнами[5].

Визнаним дослідником варязьких походів єА.Я. Гуревич. Вінє автором декількох наукових робіт, присвячених вікінгам, а саме : "Древние германцы. Викинги", "Походы викингов" та інших. В них розкриваються причини приходу варягів на територію Русі, а також економічна та військова діяльність варягів на руській землі [6; 12].

Е.А.Мельникова у своїх працях "Древняя Русь в свете зарубежных источников" та "Славяне и скандинавы" також розкриває взаємовідносини, котрі склались між слов’янами і скандинавамита допомагає побачити ці відносини через свідчення іноземців – франків, скандинавів та інших. Авторка аналізує "Бертинські аннали" та "Сагу про Ейдмунда",документи, які використовуються дослідниками [7; 15].

Гвін Джонс також присвячує своє дослідження експансії вікінгів на території Прибалтики та Північної Русі, приходу до влади нової династії Рюриковичів, політичній діяльності князів цієї династії на київському престолі, показує взамозв’язок Києва зі Скандинавськими країнами [11].

Отже, проблема військової присутності варягів на Русі вже неодноразово вивчалась різними авторами. Але здебільшого авторів цікавили в першу чергу особливості скандинавського суспільства, або розвиток держави Київської Русі. Тому власне військова взаємодія русичів і варягів, їх порівняння як воїнів відходили на другий план і не ставали предметом спеціального дослідження. В даній статті проаналізована саме військова сторона варязької присутності на Русі.

Джерельною базою дослідження є "Повість времених літ","Сага про Олафа Трюгвальсона", "Сага про Олафа Сігурдсона", "Сага про Ейдмунда". На ряд цих джерел дослідники посилаються, а іноді включають в свої праці в якості додатків або власних прикладів, ряд джерел опубліковані у збірках документів[3; 8; 9; 10].

Походи варягів не були випадковим явищем. Вони мали свої причини, що корінились в умовах проживання варягів на Скандинавському півострові.Географічне положення і суворі кліматичні умови, постійна боротьба за виживання сприяли організації походів. Регіони, багаті на природні ресурси, були для скандинавів привабливими, тому ставали об’єктом експансії. Релігія, міфологія, особливий менталітет – "культ війни"були невід’ємною частиною скандинавської культури. Значна кількість вільних людей, навчених з дитинства військовому ремеслу, сприяла поповненню піхоти з метою набігів. Жителі Скандинавського півостроваволоділи передовими для свого часу технологіями виплавки та обробки металу, що в свою чергу дозволяло створювати досконалу зброю.

З одного боку перенаселеність ряду районів, з іншого – особливий порядок успадкування (власність успадковував тільки старший син, а молодші нічого не отримували),призводили до утворення військових загонів. Доречі, подібне відбувалось дещо пізніше у Західній Європі в епоху хрестових походів, – багато молодих людей, що не отримали спадщини, могли себе

реалізувати тільки у військовійсправі [1,с.51-72, 85-89, 207-210].

У VIII ст. нормани з?явилися у верхів?ях Волги, підкорили фінські племена– мерь, мурому, мещеру і встановили своє панування над Волзьким шляхом[2,с.24].

Появу варягів на теренах Київської Русі фіксує "Повість времених літ". У ній описано похід варягів на Новгород у 852 році, закликання варягів київськими боярами на княжіння та вбивство Аскольда і Діра у 882 році.

Автор "Повісті временних літ" про "покликання варягів" подає інформацію, що стосується в першу чергу збору данини : "У рік 6367 [859] варяги, приходячи із замор'я, брали данину з чуді, і з словен, і з мері, і з весі, [і з] кривичіві"[3,с.56].Зцьогоуривку видноуспішність варягів-воїнів у боях зіслов'янами, оскільки тільки переможець міг збирати данину .

Дослідники, зокремаПітер Сойер, аналізують збір данини.Нормани, очевидно, не всю данинузбирали для власних потреб. Пітер Сойер вважає, що частина данини йшла у ВользькуБулгарію[4,с. 292].

Князі Руської землі Аскольд і Дір наймали на службу загони варягівчерез бракдосвічених військових серед слов'ян, варяги виконували також певні політичні доручення. Зокрема, варяги брали участь у посольстві русів до Константинополя у 838 р. У складі дружин князя Аскольда у 860-866 рр. вони ходили на Візантію, а потім на мусульманські міста Закаспію. Але цівійськовізавданнямали короткочасний, епізодичний характер[5,с.42].

Володимир Святославич і Ярослав Мудрий вдавалися до послуг варязької дружини, запрошеної ними зі Скандинавії.Про наймання вікінгів свідчить "Едмундова сага", в якій описується прийняття на військову службу конунга Едмунда та ярла Регнара. Також з цієї саги можна дізнатися про плату, яку давав Ярицлейф (Ярослав) варягам, і військові дії під час міжусобної боротьби Ярослава та Святополка Окаяного (Бурислейфа) [6,с.87; 7,с.507; 9,с.161-174].

Починаючи з Володимира Великого, варяги активно використовалисьруськими князями в боротьбі за владу. У Володимира служив майбутній норвезький конунг Олаф Трюгвальсон. Ця служба описана в "Сазі про Олафа Трюгвальсона". Проходив він службу у 978-980 роках і мавзванняхевдинга. ЦезванняуСкандинавії означало керівника племені. Хевдингом його призначив Вальдемар (Володимир). За допомогою варязької дружини новгородський князь Володимир Святославич захопив престол у Києві в 980 році, після чого постаравсяварягів позбутися. Очевидно, князь з осторогою ставився до озброєних іноземців, яким завдячував владою. Це також є свідченням високих бойових якостей варягів. Ця осторога була не безпіставною [3,с.60; 9,с.98-103].

Варяги відчули себе переможцями і не бажали миритися з ролю простих найманців, бо були учасниками політичної події, а саме зміни політичної влади. Вони сказали Володимиру: "Це город наш, ми його захопили, - хочемо взяти викуп із них по дві гривні з чоловіка ". І сказав їм Володимир: "Почекайте з місяць, поки зберуть вам куни. І чекали вони місяць, і не дав їм Володимир викупу, і сказали варяги: "Обдурив нас, так відпусти в Греки". Він же відповів їм: "Ідіть". І вибрав він із них мужів добрих, розумних і хоробрих, і роздав їм міста; інші пішли до Цесароградa" [3,с.60].Отже, князь одних варягів залишив у себе на службі, а інших направив на пошуки військової здобичіу Візантію.

Ярослав, що прийшов до влади після смерті Володимира, зіграв в історії Русі ще більш помітну роль. Він також відчував свій зв'язок з варягами: Ярослав одружився з дочкою Олафа Скетконунга Інгердою. Цю подію описує "Сага про Олафа Харальдсона". В ній розповідається про приїзд послів Ярицлейфа (Ярослава) для заручин з Інгердою. Перед тим дочка конунга мала вийти заміж за Олафа Товстого, конунга Норега (Норвегії), але прикордонний конфлікт 1017-1018 зіпсував стосунки між двома правителями, тому Інгерда була видана за Ярослава. Князьприймав у себе і підтримував скинутого норвезького конунга Олафа, сина Гаральда (Олафа Святого), а після поразки Олафа Стікластадіра дав притулок його зведеному брату Гаральду – майбутньому конунгу Гаральду Суворому. Гаральд брав участь у військових походах Ярослава і визнавав його своїм повелителем. Пізніше він взяв за дружину дочку князя – Єлизавету. Цю подію описує "Сага про Гарольда Сігурдсона". В ній розповідається про знайомство Харольда з Єлизаветою, скандинави її називали Елізабет. Він з нею одружився не відразу. Ця подія відбулась після повернення з Міклакгарду (Константинополя). Сказали про цей шлюб варяги : "Войовничий конунг Егда взяв дружину, яку він бажав. Він отримав багато

золота та дружину конунга"[8,с.110-113;10,с.100-109; 11,с.265].

Воєнні успіхи варягів змушують нас проаналізувати причини їх військової переваги. Частково ці причини полягали в тактиці бою, застосованій скандинавами.

Коли доводилось битися на суші, вікінги воліли шикуватися"стіною щитів", що називалася у них "шолдборг", або "шулдбург" (skjoldborg).Вонаявляла собою щільну і глибоку фалангу у п'ять рядів або й більше, в якій краще озброєні і захищені воїни займали передові шеренги. У деяких випадках вони могли утворити двіабо й більше таких "стінзі щитів". Загонирозташовувались так, щоб надавати один одному підтримку і у потрібний момент перейти в несподівану контратаку[14,с.90].

Варязьким варіантом військового строюбула "свінфюлка" (svinfylka), або"бойовий порядок свинею", що являв собою клиновиднийстрій. Судячи з усього, останній небувварязькимвинаходом, оскількитакий же стрій в IV і V століттях застосовували римськілегіони. Він називався у них "порцінум капет" ("porcinumcapet" - "свиняча голова") [9,с.92].

Ще одним характернимприйомом ведення бойових дій в епоху вікінгів було так зване "горіхове поле". Мова йде про заздалегідьобране місце для битви, оточене з усіх сторін гілками горіха чи іншого дерева з великим листям, де в узгоджений час починався бій [13,с.96].Підготовлене "горіхове поле" фактично було пасткою для ворога.

Під час битви у війську норманів в центрі перебували лучники і воїни з дрючками, якими вони добивали поранених. Успіх у бою забезпечувався постійним пересуванням клинів, а також беззаперечним виконанням наказів ярла, які подавалися з центру війська. При боях на відкритій місцевості вікінги воліли очікувати наближення противника, обстрілюючи його з луків та пращ. При підході ворога на нього обрушувався град дротиків і удари мечами та сокирами воїнів,не обтяжених щитами. Згуртованість бійців, мобільність і маневреність дозволяли їм легко роз’єднувати масивні натовпи супротивників.Тактика вікінгів полягала у дроблені війська противника на окремі загони, оточення їх і розгромі за допомогою мечів [13,с.95].

Списи були кількох типів. Першим типом були метальні, призначені для того, щоб кидати їх у противника. Коли метальна зброя закінчувалося, бійці починали битися врукопашну, прицьому нерідко використовувалися списи для боротьби з кіннотою супротивника. Їх спирали на землю, спрямовуючи вістрям в бік противника – це був другий тип списів. При цьому використовували спеціальний упор. У таких списів були більш широкі і важкі наконечники, іноді з довгими гніздами, щоб не зірвалися з древка. Їх частіше, ніж списи для метання, прикрашали срібною інкрустацією, оскільки ризик втратити їх в бою був набагато меншим. Але такийспис був набагато більш пізнім винаходом, ніж спис метальний [1,с.145].

Третім типом списів були ті, що використовувались як колюча зброя. У вікінгів були своєрідні, не схожі на руські, наконечники таких списів, подібні до вербового листка. Очевидно,вони проникли в балтійську систему озброєння з причорноморських або середньоазійтських областей, а звідти поширилися далі на Захід [15,с.118].

Інша зброя, що з'явилося пізніше, – бойова сокира. Її попередниками були звичайні робочі сокири, розмір і вага яких поступово збільшувалися. Існувало три основних типи бойових сокир. У "бойової" сокири залишалося ще багато від робочого інструмента: сокира була насаджена на довге, оббите залізом топорище, лезо було з одного боку і вона була придатна для використанняв якості молотка. Така сокира продовжувала залишатися зброєю селянина, люди могли постійно носити її з собою в повсякденному житті, користуючись нею як інструментом і застосовуючи як зброю у разі раптового нападу [1,с.146].

"Сокира з борідкою" отримала свою назву від характерного квадратного виступу на нижньому краї леза; його особливо часто застосовували в морських боях, оскільки через його форму така сокира прекрасно підходила для захоплення і абордажу морського корабля. Третім, найбільш відомим типом, була знаменита "широка", або "плотницька", сокира – важка сокира з довгою ручкою. Нею потрібно було рубати двома руками. Довжина леза сокири доходила до 30 сантиметрів, його прикрашали інкрустацією зі срібла, золота або черні [1,с.146].

З усіх видів зброї скандинавів найбільш детально вивчені мечі. Меч був символом влади короля або вождя, на ньому приносили клятви вірності. Для меча в першу чергу було необхідне негнучке лезо, тому що під час бою лезом меча завдавались важкі і швидкі удари; як зброя, що коле меч практично не використовували. Для того, щоб домогтися необхідної міцності,

потрібно було збільшити природний вміст вуглецю в доступній ковалеві залізній руді (оскільки він був занадто низьким). Цього домагалися за допомогою складної і красивою техніки, відомої як "візерунчасте кування" (дамаскування), відомої задовго до епохи вікінгів. Таке лезо складалося з безлічі тоненьких брусків цементованої стали – тобто заліза,розжареного до білого кольору, кованого на вугіллі, , поки його поверхняне вбере досить вуглецю і не перетвориться на сталь (хоча основа при цьому залишалася залізною). Серцевина брусків була темною, а сталева поверхня – світлішою. Потім для більш рівномірного розподілу сталі бруски розрізали на кілька шматочків, перекручених і перекованих в іншому порядку. Нарешті, такий пучок перекручених брусків зварювали [1, с.146].

Мобільність норманського війська забезпечували легкі обладунки. Втім вони були достатньо функціональними. У битві варяги захищали голову шоломом з кольчужним підшоломником. Використовувся сегментний шолом з великою декоративною носової пластиною і "бровами" [14, с.96].

Для захисту грудей від поранень варяги використовували панцир або кольчугу, котра складалась з переплетених залізних кілець.Під кольчугу одягали вовняну сорочку, під сподом якої був вставлений трикутний клин.Втім невеликі фрагменти кольчуг вікінгів знаходять лише зрідка. Це є свідченням того, що більшість воїнів не могли дозволити собі кольчугу. Замість цього їм доводилося вдягати шкіряні куртки з підкладкою, вшивати в одяг кістяні пластинки і використовувати інші подібні легкі засоби захисту[1,с.148].

Ноги воїнів захищались шкіряним взуттям. Ремінці взуття застібались на ікрі за допомогою пряжки[1,с.148].

Екіпіровку вікінга довершував круглий щит. Його виготовляли з тонких дерев'яних пластин, ззаду була залізна поперечина. Воїн тримався рукою за поперечину, пропускаючи пальці через отвір, вирізаний у центрі щита і захищений залізною шишкою. Крім того, щит можна було підвісити на ремені, що одягався на шию, таким чином обидві руки залишалися вільними. На цьому ремені щит висів і тоді, коли ним не користувалися. На передній стороні щита могла бути шкіряна оббивка, а по краю– окуття із залізного обруча. Однак, щит намагалися не обтяжувати металом, оскільки корисність щита залежала не стільки від його міцності, скільки від легкості [1,с.151].

Варязькі лучники крім лука мали тільки ніж або сакс, щоб не надто переобтяжувати рухи. Хоча лук був не найдешевшим видом зброї, вважалося, що лучниками зазвичай служили бідні скандинави, не здатні забезпечити себе мечем, шоломом і обладунками. Лучники займали своє бойове місце відразу позаду лінії воїнів, озброєних мечами, сокирами та списами. Стрільба по противнику велася навісом, так, щоб стріли падали на супротивника зверху. Така стрільбабула досить ефективною. Запас стріл зберігався в сагайдаку, який носили на поясі, а не за спиною. Стріли також могли носити заткнутими за пояс, або навіть просто встромляти в землю перед собою. Під час бою стріли противника підбирали і випускали їх назад [14].

Наконечники й оперення стріл були у вікінгів кількох типів : широкі й плоскі, шиловидні, що залишали глибокі рани і спричиняли сильну кровотечу. Були й гострі пірамідальні наконечники, які концентрували удар на вузькій ділянці, що дозволяло їм пробивати кольчугу. Для полювання на птахів та іншу дрібну дичину використовували стріли з тупим кулястим наконечником. Древко стріли мало в довжину 70-80 см при діаметрі 8-10 мм. Стріла оснащувалася оперенням із трьох пір'їн, яке надавало їй обертання в польоті [14].

Наконечник міг кріпитися не тільки за допомогою втулки, але і за допомогою хвостовика, який встромляли в древко. У будь-якому випадку стрілу оперяли, закріплюючи оперення клеєм з березового дьогтю і ниткою. Хоча виготовлення стріл було звичайним заняттям воїнів на привалі, в основному стріли виготовляли жінки вдома. Наконечник стріли мав хрестоподібний розтин [14].

У вікінгів були фанатики бою берсерки – це воїни, котрі вірили, що їм допомагає бог Одін і в них вселяється дух ведмедя. У "Юнглінговій сазі" розповідається, як берсерки кидаються в битву без обладунків, збожеволілі, подібно собакам або вовкам, кусають свої щити в нетерпінні, будучи сильнимияк ведмеді або вепри, вбивають ворогів одним ударом, причому ні залізо, ні вогонь не здатні були уразити їх. Це називалось люттю берсерка[13,с.98].

Варяги,перебуваючи на території Русі, наймались на службу до слов'яно-руських князів та використовувались ними у боротьбі за владу. Причинами популярності на Русі варязького

війська є комплексними – це і тактика, і озброєння та згуртованість в бою. Втім, звертає на себе увагу той факт, що вікінгів на Руській Землі приваблювали не лише відчуття привілейованою верствою, оскільки військові якості та участь у політичних подіях забезпечували їм особливе привілейоване місце в суспільств, відмінне від ролі простих найманців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ж. Симпсон. Викинги. Быт, религия, культура. – М.: ЗАО "Центрполиграф", 2005, Перевод с англ. яз. Н. Ю. Чехонадской. 2005. – 239 с.
2. Історія України. Білоцерківський В.Я. : Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 495 с.
3. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатіївським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка – К.: Рад. письменник, 1990.– 558 с.
4. Питер Сойер. Эпоха викингов / П. Сойер: пер. с англ. А.П. Сонина. – СПб . : Евразия, 2002. – 352 с.
5. Пасічник М.С. Історія України. Державницькі процеси розвиток культури та політичні перспективи : навч. посіб. – 2 – ге видання, стер. – К .: Знання, 2006. – 735 с.
6. Гуревич А.Я. Походы викингов / А.Я. Гуревич . – М.: Наука, 1986. – 182 с.
7. Древняя Русь в свете зарубежных источников / под.редакцией Е. А. Мельниковой. – М.: Логос, 1999. – 608 с.
8. Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия / Под ред. Т.Н. Джаксон, Н.Г. Коноваловой и А.В. Подосинова. Том V. Древнескандинавскиеисточники. Сост. частей VI, IX, X – Г.В. Глазарина : частей III, IV, VII, VIII, XI – Т.Н. Джаксон : частей I, II, XII – Е.А. Мельникова. – М .: Русский Фонд Содействия Образования и Науки, 2009. – 384 с
9. Джаксон Т.Н. Исландские королевские саги о ВосточнойЕвропе (первактреть XI в.). – М .: Ладомир, 1994. – 256 с.
10. Джаксон Т.Н. Исландские королевские саги о Восточной Европе (середина XI – середина XIII в.). – М .: Научно-издательский центр "Ладомир", 2000. – 366 с.
11. Джонс Гвин. Викинги. Потомки Одина и Тора / Пер. с англ. З.Ю. Метлицкой. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – 445 с.
12. Избранныетруды: В 4 т. . Т.1 : Древние германцы. Викинги / А.Я. Гуревич. – М.; СПб. : Университетская книга, 1999. – 360 с.
13. Р. Шартран, К. Дюрам, М. Харрисон, И. Хит Викинги. Мореплаватели, пираты и воины; предисл. М. Магнуссона ; [пер. с англ А. Колина]. – М. : Эксмо, 2008. – 192 с.
14. http://istoriyadrevnegomira.ru/proisxozhdenie-i-poyavlenie-varyag-na-rusi.html / Происхождение и появление варяг на Руси 12.
15. Славяне и скандинавы: Пер. с немецкого/ Общ. ред. Е. А. Мельниковой.–М.: Прогресс, 1986.– 416 с.

Яремчук М.

Науковий керівник – доц. Костюк Л.В.

ПОХОВАЛЬНО-ПОМИНАЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ ЛЕМКІВ КІНЦЯ XIX – XX СТОЛІТТЯ

Смерть людини, як її ціле життя, була завжди пов'язана з рядом магічних дій. Стародавня віра в надприродні сили, потойбічність душі вкорінилася у психіці народу і дожила до наших днів. Згідно з народними віруваннями смерть вважали природним і невідворотним кінцем земного життя, універсальним законом, дії якого підлягає кожна людина без огляду на її матеріальний і соціальний стан.

Метою статті є комплексне вивчення поховальної обрядовості як фрагменту сучасної сімейної звичаєвості. Реалізація зазначеної мети передбачає розв'язання низки завдань: методом польового дослідження зібрати й опрацювати етнографічні матеріали у жителів Північної і Південної Лемківщини, з'ясувати семантику ритуальних дій.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: простежити та проаналізувати локальну специфіку поховальних звичаїв лемків із врахуванням трансформаційних процесів, котрі відбувалися на території цього регіону.

Означена проблема знайшла відображення у студіях істориків і етнографів. Окремі аспекти цього питання порушено у працях таких науковців, як В. Гнатюк [1], Ф. Колесси [2], Гузій Р., Вархол Й., Вархол Н. [3], І.Красновський [4], котрі подають загальну характеристику поховальної обрядовості, проте лише дотично згадують про досліджувальну територію.

Важливі та цікаві відомості про лемківський поховальний обряд подають інформатори [10]. Цінність їхніх свідчень полягає в тому, що ці люди неодноразово були учасниками описаних ритуалів. У своїх свідченнях респонденти розповідають про зміни ставлення сучасної молоді до перед поховальних звичаїв, до передвісників смерті у різних місцевостях Лемківщини.

Поховальна обрядовість лемків поєднує в собі ряд народних та церковно-християнських обрядів, усталених певних морольних–етичних норм. Спробуємо з'ясувати, яких саме приписів дотримується населення Лемківщини під час досліджуваної обрядовості ряду (етикетні норми поведінки, пов'язані з оповіщенням про смерть, підготовкою небіжчика до похорону та безпосередньо поховальним ритуалом).

Лемки смерть уважали межею між земним і загробним життям. Персоніфікацією смерті була Смертка, що її найчастіше уявляли собі у формі невидимої істоти. Час від часу Смертка набирала й людської форми – найчастіше була це висока жінка у білому – бачили її увечорі або вночі. Традиційні уявлення про всезагальність закону смерті, а також переконання про непідкупність демонологічного персонажу, що її уособлює, знайшли своє відображення й у народних легендах, пісенній творчості лемків.

За віруваннями лемків, кожна людина має заздалегідь установлену точну дату смерті. Однак, за винятком чаклунів та ворожбитів, а також дуже побожних людей, про час її надходження більшості зі смертних дізнатися не під силу (*"Смерть не трубить, коли губить"*) [4, с. 96]. Водночас вірили на Лемківщині у те, що близьку смерть у родині провіщають сни. Наприклад, коли комусь із родини сниться, що випав зуб. Якщо випав з кров'ю, то помре хтось з кровних родичів, без крові – хтось із сусідів чи далеких родичів; каламутна вода (за символічною аналогією — сльози) ; відірвана підошва (розпадання роду); розорану землю (могила); будівництво дому (домовина); зламане дерево (обірване життя); косу (атрибут Смертки); гній; білий кінь. Також, поведінка тварин (виття собаки, птаха вдаряється в шибку, крики поблизу дому сови чи пугача, знайдення навесні мертвої гадюки, кудкудакання курки, поява кротовин біля хати) та навіть незвичні явища в навколишньому середовищі (поява комети у вигляді хреста, дерево вивернеться з корінням чи зацвіте восени, раптово трісне стіл чи стіна, впаде ікона зі стіни, зупинка годинника, не спричинене загаснення свічки) [3, с. 96].

Деякі знаки, пов'язані з побутовим життям і самопочуттям людини (господар за недоглядом не досіяв частину поля, господиня невдало випекла паску, хворому причуваються різні стуки і шелести та вбачаються померлі предки) [4, с. 121].

Так, відчуваючи наближення смерті, хворий просить запросити священика, щоб висповідатись і прийняти Святе Причастя. *"Коли видить старий лемко, що умре, каже собі прикликати всіх своїх ворогів, взагалі тих, що з ними не жив у згоді, і поодиноко прощається. Говорить: "Подаруйте мі, що вас оклеветав; по перший раз пращайте, по другий раз пращайте і по третій раз пращайте". Той, що гнівався, відповідає три рази: "Прощаю вам, най вам Господь Бог праща...". Часто трапляються одначе й такі завзяті, що не прийдуть пращатися. Коли помре хтось несподівано, то приходять ті, що гнівалися, і говорять ті самі слова вже до вмерлого і самі відповідають за нього"* [7, с. 334].

З початком агонії хворому складали руки на грудях, вкладали запалену грімничу (стрітенську) свічку і хрест, залишений священиком, ставали навколішки і молилися за легку смерть. Біля умираючого невільно було плакати, *"жеби не перервати му конання"* [4, с. 98]. Якщо довго помирала дитина її накривали шлюбною запаскою матері або ж таки материною льняною спідницею. У міжвоєнний період також просили хресних батьків потримати на руках вмираюче чадо. Коли конаючий переставав дихати, домашні, головним чином жінки, раптово починали оплакувати його, даючи волю стримуваному жалеві. Відразу затримували час на годинниках до повернення з похорону *"жеби тот час гмерлому не рахувався"*, [4, с. 98] завішували дзеркала. Від моменту смерті і допочатку похорону дзвонили щоденно зранку, опівдні та увечері. Лемки здавна вірили, що дзвонити треба три рази, бо третій раз душа померлого вже, напевно, почує дзвін і зникне [6, с. 206]. Від звичного одноінтервального святкового передзвону горяни відрізняли його за іншою комбінацією ударів, повільнішим темпом, більшою кількістю і тривалістю інтервалів – "стихів". Крім того, часто для траурних потреб використовували не три, а лише один (найменший) дзвін. В окремих південнолемківських селах за допомогою дзвонів було прийнято сповіщати про вік і стать померлої особи. За характерним звучанням усіх церковних дзвонів лемки дізнавалися про смерть літньої

людини, а найменший дзвін сигналізував про втрату дитини. Подекуди найбільшим дзвоном сповіщали про смерть особи чоловічої статі, а звуками середнього – жінки. Єдиною категорією, якій і досі відмовлено в праві подзвону, є самогубці. Також, у селі був чоловік, який ходив від хати до хати і сповіщав односельцям трагічну новину – так званий "презик" [10].

Ритуальні заходи, які відбувалися у передпохоронний період, розпочинались підготовкою померлого до поховання, а саме – обмиванням небіжчика і перевдяганням його у похоронну одежу. Відповідно до статі померлої людини ці обрядові дії виконували літні жінки чи чоловіки, здебільшого особи, які не перебували з нею в кровноспоріднених зв'язках (були такі, що обслуговували ціле село). Не допускають до здійснення підготовчих заходів молодь і, особливо, – вагітних жінок (дитина народиться калікою, буде блідою і кволою, матиме перестрах чи помре). Воду після обмивання покійного намагалися вилити в таке місце, де ніхто не ходить (наприклад, у корчі, тернини).

Щоб мертвий не приходив страшити, треба було доторкнутися його ноги або руки. Доторкненням мертвого тіла лікували мертву кість та бородавки, існували й спеціальні замовляння. Для унеможлення посмертних блукань небіжчика (передусім самогубця, упиря, чаклуна та ін.) до труни вкладали різні обереги (часник, свячене зілля, тернину, подрібнене скло, вуглину) та предмети, що мали назавжди прикути його увагу до якогось заняття. Вважали, що навіть у разі оживання небіжчик не зможе вийти з могили, якщо впродовж дванадцяти годин споглядатиме своє відображення у дзеркалі, яке спеціально прибивають зсередини віка труни. Одним із найдієвіших засобів охорони від померлого вважали в народі магічне розсипання маку. Покійникам, які могли б "потинати" ("поїдати") живих, його сипали в очі, рот, домовину. Маком також обсипали довкола хати, згодом кидали його дорогою за труною. При цьому такі магічні дії супроводжувались заклинанням: *"Тогди бись встав з того світу, коли тот мак полічиш"* або *"Як тот мак не можеш позберати, так жеби і ти не міг прийти"* [4, с. 106]. Якщо на мерцеві появились ознаки босорацтва (тіло не скоченіло, раптово піднявся вітер чи буря, вночі було чути туркотіння на горищі), лемки застосовували й радикальніші заходи. Зокрема, в селах Північної частини Лемківщини до рота їм клали цвяхи чи залізні шпички, язик защіпали залізним гачком і петелькою, руки і ноги обв'язували стеблами ожини чи вінцем часнику, а шию – гілкою глоду, у голову чи груди вбивали залізний зуб і т. ін. Нерідко таких людей викопували з могили після того, як проявилися наслідки приписуваного їм босорацтва – засуха, неврожай, падіж худоби, епідемії тощо. Тіло уявної босорки пробивали осиновим колом або спалювали на тернині.

Одягали померлого в новий одяг (якого ніхто не носив), спеціально приготовлений заздалегідь, який диктувався статевовіковими особливостями. Молодицю одягали в шлюбну білу сукню (якщо збереглася), дівчині шили нову шлюбну сукню, на голову клали вінок з різнобарвними стрічками. Парубка одягали в нову льяну сорочку, лайбик з блискучими ґудзиками, клали капелюх з павиним пером. Дітям, яких порівнювали з безгрішними ангелами також, вкладали віночок з штучних квітів на голову.

Наряджене тіло клали на дошку поставлену на два стільці. Її застеляли сіном і білим простирадлом, клали померлого головою до образів, а ногами до дверей, покривали тонким білим простирадлом, а тепер тюлевими тканинами. В голові ставили хрест, по обидві сторони запалювали свічки. Поки мрець лежить на лаві, роблять труну, копають яму. Варто підкреслити, що вважалося великим гріхом відмовитися від участі в майструванні домовини чи копанні ями. Зараз ця традиція порушена, бо труни в переважній більшості купують у ритуальних служб, які вже оббиті однаково і не завжди відображають місцеві традиції. Рідня кидала в труну гроші, щоб небіщик мав чим на тому світі відкупитися від гріхів. Клали також різні предмети, які завжди одягав та носив при собі небіжчик. Зокрема, музикантові обов'язково давали його скрипку чи сопілку; освіченій і побожній людині – молитовник; курцеві – люльку і тютюн; любителеві спиртного – пляшку горілки; дітям – цукор, цукерки, книжечку та іграшки. Під голову клали головку часнику, кусочок каменю, яким виварюється білизна, вуглик з печі та зілля, свячене на Спаса, щоб небіжчик спокійно спочивав та щоб в його шкіру не увійшов пек му – чорт [2, с. 78]. Якщо людина помирала замолоду і не була одружена, в труну клали двоє яєць. В труну нехрещеній дитині давали зроблені з соломи граблі, вила, сокиру, пилку, перо, олівець, *"жеби мало з чим робити"*. Домовину молодих і дітей прикрашали квітами та

барвінком. На Пряшівщині, Горличчині до віка труни неодруженого чіпляли шлюбний барвінковий вінок. Невільно в труну класти ні соломи, ні овечої шкіри (кожуха), ні пір'я , щоб не пошкодити врожаєві й свійськім тваринам [4, с. 118].

З хвилини смерті в хаті і надворі припиняють всяку працю, і поки мрець у хаті, не вимітають з хати сміття. Люди вірять в те, що місце, де лежав мрець, коли білити хату, то можна зальопати його очі, і забороняється тиждень підмітати хату, *"аби не вимести душу"*, щоб не снився, бо *"рано його вимели з хати"* [4, с. 121]. Тобто, в хаті, де лежить покійник, не виконується ніяка робота, на три дні відразу і три дні по похороні. Остерігаючись відвідин душі померлого, у окремих селах в Північній частині Лемківщини у кожній хаті до часу поховання небіжчика на вікнах зберігали зубці часнику, сіль, вуглинки та розпечене каміння. Також існує заборона на деякі види домашньої роботи для всього села: під курей не підкладають яєць, нічого не садять на городі, не можна нічого важливого робити, що робитиметься по господарству, бо завмре чи гнистиме.

Для уповільнення процесу розкладу мертвого тіла (аби не розпухав мрець) під ослін ставили посудину з водою, на живіт покійникові клали лід, лезо, сіль, серп або магніт, також, робили "заземлення".

Ввечері сходилися близькі сусіди, родичі,односельчани та всі, хто знав покійника і молилися за душу померлого. І так цілі дві доби (до часу похорону). Лемки у хаті покійного віталися: *"Дай, Боже, добрий вечір"* або *" Дай, Боже, добре здоров'я"* [1, с. 206]. Також, приходив дяк або інший читець, який за 4-5 годин читав вголос Псалтир, маючи при цьому лише одну коротку перерву. Зібрані люди поводилися дуже тихо і уважно слухали. На нічних же посиденьках, старші оповідали різні пригоди з життя небіжчика, а то й казки, перекази, легенди, анекдоти, молодь у той час тут біля мерця розважалася різними грами, до яких нерідко залучали й небіжчика. Список ігор біля мерця досягає кількох десятків, в багатьох з них виразно виступає еротичний елемент. Опівночі учасників ігор вгощали закускою та горілкою. Подекуди в лемківських селах така традиція збереглась до початку 80-х років XX століття. Не прийнято кидати мерця одного в хаті, біля нього весь час хтось повинен бути.

У системі поховально-поминальної обрядовості слід розглянути ще один важливий її елемент – голосіння (*йойканя*). Вже з моменту смерті члена сім'ї над його тілом починали голосити .З певними перервами голосили весь час, коли мертвий знаходився у хаті, однак кульмінація в голосінні наступала після закриття труни та під час опускання в могилу. У деяких місцях голосіння повторювалося при поминаннях померлих. Найхарактернішою ознакою голосінь є звертання до померлого як до живого. Голосять, як правило, рідні: дочка за матір'ю чи батьком; дружина за чоловіком; мати за сином, дочкою; бабуся за внуками. Наприклад: *"Ганічко моя мила, ластівко моя золота, ой-йо-йой! Як ти мені щебетала, як ти мене потішала,малими рученьками ти ня обнімала! А тепер твої золоті усточка заніміли,твої сині оченька потемніли,твої білі рученьки скачаніли, Ганічко моя мила,дівочко моя рідна, ой-йо-йо-о-ой! "* або *"Ой мужичку милий, мужу мій упримний, добрий, уж двацет зим перешло, як єс од ня пишок, терез іде д тобі внучка твоя Катя,ти ю уж не зажил (пізнав), ани она тебе. Але, ти ю там привітай, як я тебе вітала,кед єс з далекий дриги ку мі приходил. Ой, мужу мий милий, мішечку мий златий, Янку мий сердешний, Оле ти шя умий того дитятка. Не дай му там бідувати, Не дай ш яму там трапити,притуль ти г оку свойому сердечку. Як єс дак оди (колись) свої діти ку сердечку тулил"* [8, с. 128].

Правда, не кожна жінка була обдарована однаковим даром голосіння. Бували випадки (не дуже часті), що домашні наймали для голосіння досвідчену жінку, що вміла гарно йойкати, однак частіше така жінка ставала за родичкою небіжчика і підказувала їй, з чого не раз виникали кумедні ситуації. Слід додати, що не можна голосити після похорону.

В день похорону, приходив священик з дяком, правив панахиду, забирав хрест і тіло вкладене в труну, яку кроплено священою водою. При виношенні труни з хати ніхто з домашніх не помогав, аби не створити закиду, *"що хочуть небіщика чим скорше позбутися"* [4, с. 130]. Зокрема, у лемківських селах при кожному торканні порога від імені покійника виголошували короткі прощальні фрази: "*Будьте здорові*", *"Будьте ми здорові і майтеся добрі", "Дякую порогам, і сусідам, і родині".* [3, с. 99]. Для збереження врожайності хліба на Перечинщині при винесенні з дому труни назад у сіни сипали жито чи овес *("би зерно не пішло*

за газдов", "би за ним ся родило, би не пропало"). Розсипали його і на дворі та дорогою. Щоб на господарстві не перевелася худоба, часто випускали її зі стійла на подвір'я Подібних охоронних звичаїв дотримувались і на Пряшівщині.

Після винесення померлого з хати у селах Північної Лемківщини з охоронною метою відкривали комору, стайню, засіки, скрині, сипали під пороги овес, рухали сіно і реманент (плуг, борону, граблі та ін.), домашніх тварин та худобу. Крім того, для збереження цілісності роду та його господарського достатку всі родичі тричі обходили довкола столу з покладеним на ньому хлібом. При цьому на Горличчині під стіл забивали зуб з борони*, "щоб люди не мерли"*. Замикання в магічне коло стола практикували і на Пряшівщині (с. Убля Гуменецького округу) [4, с. 120].

Перед хатою ставили труну на стілець. Щоб запобігти поверненню мертвого з того світу, священик на похороні повинен був від імені небіжчика попрощатися дослівно з кожним членом близької й далекої родини. Щоб не пропустити якесь ім'я, йому давали список всіх родичів, яких він прилюдно оголошував разом зі своїми коментарями. Ще раз кропив труну свяченою водою, за звичаєм, побутування якого в багатьох селах Південнох частини Лемківщини збереглося до нашого часу, для охорони членів сім'ї від смерті ослін, на якому лежав померлий, та стільці, що на них на подвір'ї клали труну, обов'язково перекидали. Тоді жалібна процесія вирушала в останню дорогу, попереджувана хрестом, хоругвами, священиком і церковним хором. Якщо до церкви було далеко то тривалий час побутувала на Лемківщині (здебільшого на її південних теренах) давня слов'янська традиція незалежно від пори року (навіть улітку) транспортувати померлого на кладовище саньми. У селах Перечинського та Великоберезнянського районів залишки цього звичаю зберігались ще у 80-х роках XX століття. Пізніше домовину везли возом, і лише зимою – саньми, при ближній відстані несли на оплічках. Тепер у більшості випадків везуть машиною. За труною йшла рідня в чорному одязі, за нею все село. Тепер слідом за труною несуть і вінки (колись вінків не було, вони з'явилися в повоєнні роки). Жінки й дівчата розпускали коси, не носили жодних прикрас або одягали на шию чорне намисто, ніхто не вдягав чогось барвистого. Усі чоловіки й парубки з родини померлого лемка на знак смутку та шани до нього як і впродовж усього ритуального періоду не вдягали головних уборів.

Похоронна процесія парубка чи дівки була подібна до весільного походу. Як це була дівчина – несли тільки хлопці (сусіди та віддалені родичі) у дружківському вбранні, поряд з ними йшли дружки у вінках, напереді – весільна застава (корогва), часом і весільна музика. Час від часу процесія зупинялася і священик читав Євангеліє. На процесію не можна дивитися через вікно, переходити дорогу чи обганяти автомобілями.

Священик правив в церкві досить довгий молебень, читав Євангелію, кропив померлого свяченою водою, а рідня обходила довкруги домовин і робила над нею хрест у повітрі. Виходячи з церкви , також тричі стукали труною в поріг, – то небіжчик віддавав святині останній поклін. Як винесли, слід було тричі дмухнути в дірку церковного ключа, аби покійник нікому не ввижався. У супроводі дзвонів труну несли до могили. В деяких селах існували спеціальні похоронні пісні (*"Ой, смерте укрутна", "Уж наступив мій час", "Задзвони дзвони прежалосно вчера"*) [5, с. 24], якими дяк від імені засмученої родини прощав з небіжчиком. Від майстерності їх виконання залежала його нагорода за похорон.

Над гробом священик правив молебень ще раз, кінчаючи короткою провіддю. Короткі промови до покійника або про покійника говорили рідні та друзі – хто чувся на силах щось сказати. Врешті найближчі цілували небіжчика в руки і в лоб (дальші робили це в церкві) – і віко закривалось.

Труну опускали в могилу. Присутні кидали в могилу грудку землі – *"щоб уся земля не гнітила його важче, як та грудка"* [4, с. 124]. Не кидали тільки діти, бо їхня грудка гнітила б батька дуже міцно. Ближчі родичі кидали також і монети. Під час засипання могили священик здійснює опечатування гробу, лопатою на могилі робив символічний хрест, а потім, як засипали яму, установлювали хрест. Прибивали на надгробний хрест монету (найновішої дати биття). Крім охоронного магічно значення монета мала й практичну функцію: і після десятиліть, коли на дерев'яному хресті зникли сліди напису, вона інформувала про рік смерті. Сучасний звичай ставити на могилах кам'яні чи мармурові хрести (пам'ятники) частково увійшов у побут лише у міжвоєнний період, завдяки заокеанським заробітчанам.

Сім'я покійного запрошувала всіх людей з цвинтаря на горячки – гарячий обід, якого не робили тільки після похорону дитини. На подвір'ї чи в хаті мили руки, *"щоб не осталося на них*

чогось з мерця", і сідали за столи. Трапезу починав священик спільною молитвою *("Отче наш"*). Приготовляли на цей обід прості страви, подекуди навіть безм'ясі, пили небагато, не було жартів, сміху, співу. В деяких селах частувалм людей тільки горілкою та шматочком хліба. На закінчення священик читав *"За упокой душі усопшого раба Божого"*, усі настоячки співали *"Вічною пам'ять"* – і на тому похорон закінчався.

Два найближчі дні дяк читав у церкві Псалтир, сім'я в той час не працювала, а за тиждень знову читали Псалтир, рідня приносила три книші, священик правив панахиду. Адже по закону Божому мертвих треба обов'язково поминати. Ще деякий час, в основному до сорока днів по смерті, життя в хаті, де був покійник, позначене поминальними ритуалами.

Далі відбувається обід після поховання померлого, як перші поминки, тому що часто третини об'єднуються з обов'язковим обідом, а похорон в основному відбувається на третій день. Поминальні дні діляться на дві групи: календарні та індивідуальні. Індивідуальні поминки зумовлюються днем смерті і відбуваються у суворій відповідності: після трьох, шести, дев'яти й дванадцяти тижнів та півроку по смерти, натомість по рокові переставали панахиду правити, бо інакше *"душа небіжчика не відставала би від родини"* [10].

Увесь рік сім'я носила жалобу, трималась зосереджено й сумовито.Не можна було співати, ходити на забави, наряджатися в барвистий одяг та, звичайно, робити весілля. Проте кожна людина сама обирає спосіб вшанування пам'яті померлого, це її особиста справа.

Таким чином, не дивлячись на всі перепетії останнього сторіччя, лемки все ж таки збереглися як специфічний сегмент східнослов'янської спільноти, і утримали свою самобутність. Сьогодення лемків, розділеність кордонами і ідеологічна роз'єднаність, полонізація і українізація не вселяють оптимізму за долю цього стародавнього племені. Асиміляція в переважно іншоетнічному оточенні, поза сумнівом, бере своє. Разом з цим, культурна робота лемківських активістів продовжується. З кожним роком виходить все більше літератури, присвяченої лемківській культурі, спостерігається інтерес до старовинної обрядовості і прагнення використання народної символіки і атрибутики. Збільшується число охочих здійснювати усі ритуали з усіма лемківськими звичаями. Хочеться вірити в те, що в подальшому матимемо повне відродження поховальної звичаєвості, як важливого складового компоненту родинної обрядовості українського народу загалом та Лемківщини зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник – Львів, 1912. –Т.1. – С. 131–424.
2. Колесса Ф. Вірування про душу й загробне життя в українській похоронній і поминальній обрядовості / Філарет Колесса // Записки НТШ. –Львів, 2001. –Т. 242. –С. 7-82.
3. Гузій Р. Похоронні обряди/ Роман Гузій, Йосиф Вархол, Надія Вархол // Лемківщина: історико–етнографічне дослідження. –Львів; 1999. – Т. 2. –С 94123
4. Красновський І. Похоронні звичаї / Іван Красновський // Народна культура Лемківщини. – Львів, 2003. –Т–С 131.
5. Барвінський О. Похоронна пісня / Олександр Барвінський // Руська читанка для науки руської літератури у вищих класах. –Львів, 1889. –Т.2. – С. 24–25.
6. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу: історично-релігійна монографія. –К., 1992. – С. 424.
7. Ульяновська С. Поховально-поминальна обрядовість/Світлана Ульяновська // Українці: історико - етнографічна монографія у 2–х книгах. Кн. 2. – Опішне., 1999. –С. 333–344.
8. Свєнціцький І. Похоронні голосіння / Іларіон Свєнціцький // Еттнографічний Збірник – Львів, 1912. –Т. 31–32. – С.–1–129.
9. Пахолок С. Прояви народного етикету у похоронній обрядовості українців / Світлана Пахолок // http:// vuzlib. com/ content /category/55/55/62/ 10. Горей Степанії Олександрівни, 1930 р. н., жителька с. Криниця, Новасанчівського повіту Краківського воєводства.

Литвинчук О.

Науковий керівник – доц. Широкорадюк Л. А.

ЛІНЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН ТА СПОСОБИ БОРОТЬБИ З НЕЮ

Серед чисельних вад особистісного розвитку чи не найбільш поширеною є лінь. Очевидно нема такої людини, яка б бодай раз у житті не піддалася нападу ліні. Це тому, що лінь добре маскується під різні явища нашого організму, обманюючи нас і, у перспективі, створює безліч незручностей.

Лінь приходе, найчастіше, під час роботи, цьому сприяє сучасне суспільство з розгалуженою системою розваг, які в більшості випадків імпонують людям більше, ніж праця. Таким чином лінь забирає багато часу і впливає на ефективність праці. Дослідження виявили, що 1 година ліні на день – знижує ефективність праці на 28%, 2 години ліні в день – знижують ефективність праці на 63%, 3 години ліні в день – знижують ефективність праці на 88% [11]. Тобто ми бачимо, що із збільшенням часу, який людина витрачає на лінощі, зменшується відсоток корисної праці і її ефективність.

Розуміючи всю складність і багатогранність ліні як психологічного феномена, ми спробуємо більш чітко окреслити її, перш за все визначивши, що таке лінь: «Лінь – це стан, який проявляється в небажанні виконувати певну роботу при розумінні необхідності її виконання, який може супроводжуватися певним емоційним дискомфортом і призводити до дезорганізації в даній роботі» [8, с. 234].

Вперше, спробу дослідити лінощі з психологічної точки зору, здійснив російський психолог і педагог Петро Федорович Каптерєв (1849-1922). У зв'язку з завданням вольового розвитку дитини, П. Ф. Каптерєв розглянув питання про лінощі, як особливості поведінки дитини, показавши, що не варто ототожнювати лінь з безвіллям, як це часто буває на практиці. Безвілля може об'єднуватися з лінню, але дитина може бути і вольовим ледарем, вважав учений, а разом з тим, іноді, лінуватися. Він був переконаний, що можна вважати правильною думку, згідно з якою лінь є результатом неправильного виховання, оскільки вона може зумовлюватись як природними, так і соціальними факторами. До природних факторів він відносив в'ялу, слабку мускулатуру, яка не схильна до рухів, але вона водночас поєднується з досить сильним розвитком органів травлення. Крім того, причиною ліні може бути нервова система, котра повільно сприймає враження і слабко на них реагує. Соціальним фактором виступає сім'я, яка сприяє розвитку ліні, надаючи дітям пасивні задоволення, що не супроводжуються працею. Школа також вносить свою частку у розвиток ліні дитини, завантажуючи її не цікавою, нудною роботою [9, с. 78-79].

П. Ф. Каптерєв дав класифікацію видів ліні: лінь рухів, лінь мислення і лінь як загальний стан організму. На думку вченого, причини виникнення ліні рухів бувають різними: слабкість, хворобливість, нестача фізичних сил, а іноді і дуже розвинута розумова діяльність. Це потрібно враховувати при виборі виховних впливів на дитину [9, с. 79]. Лінь рухів може бути викликана в результаті морального зношування або фізичної утоми, яку часто приймають за лінь. При цьому спостерігається занепад сил, який може бути пов'язаний з низьким кров'яним тиском, низьким рівнем цукру в крові, проблемами із серцем, судинами, початком якоїсь інфекційної хвороби. В цьому випадку лінь виступає як ознака утоми, працює як захисна функція організму, виступає сигналом про те, що настав час відпочити й набратися сил. Саме тому, відчуваючи слабкість і лінощі, потрібно терміново звертатися до лікаря. Також лінь проявляється як реакція організму на низький життєвий тонус. При цьому методи боротьби можуть бути такі: вжити загально зміцнювальні рослинні настойки женьшеню, лимоннику, елеутерококу, комплекс вітамінів, або заняття спортом, а саме, легкі силові вправи, ранкові пробіжки, заняття йогою, медитації, плавання, які допоможуть підвищити тонус й активізувати життєдіяльність [12].

На думку П. Ф. Каптерєва, причини ліні мислення криються у характері розумового виховання, що не відповідає природному ходу розвитку мислення дитини, її запитам і потребам [9, с. 79]. Зазвичай, лінь мислення пов'язана із слабкою силою волі. Ледачі люди – це як раз ті, у яких сила волі дуже слабка або відсутня взагалі. Кожна людина має свій індивідуальний набір вольових якостей. І. С. Вітенко до гами вольових якостей особистості, які не дають можливості

лінуватися, відносить: самовладання, витримку, терпіння, наполегливість, рішучість, сміливість, критичність. На думку вченого, витримка і самовладання виявляються в умінні людини стримувати свої почуття, якщо це потрібно, гальмувати імпульсивні дії, підпорядковувати себе поставленій меті.

І. С. Вітенко вказує на те, що формування вольових якостей – це один із найскладніших процесів праці особистості над собою. Він залежить від багатьох психофізіологічних і соціальних параметрів, наприклад, від особливостей нервової системи, переконань людини, від цілей, які вона перед собою ставить, тощо. Людина зможе регулювати свою діяльність, зможе справитись з лінню, якщо вона навчилася володіти своїми звичками, інтересами, бажаннями.

Серед передумов формування волі, її тренування і загартування, важливе місце посідають: життєві установки людини, досвід, знання, почуття й емоції [3].

Доволі часто лінь мислення проявляється в учбовій діяльності. Є. Л. Михайлова виділяє три компонента ліні, які впливають на результативність навчання:

- мотиваційний: відсутність або слабка мотивація;
- поведінковий: невиконання необхідної діяльності;
- емоційний: байдужість до роботи, або ж позитивні емоції з приводу її невиконання [7, с. 312-314].

Н. В. Боровська склала психологічний портрет лінивого студента. За яким лінивий студент має низьку наполегливість в досягненні мети, низький рівень саморегуляції в діяльності, спрямований на уникнення невдачі, меншу мотивацію спрямовану на досягнення успіху і на отримання знань або хорошої оцінки в навчальному процесі, слабшу за силою нервову систему, гальмування по «внутрішньому» балансу, що є показником низької потреби в активності [2, с. 167].

Стосовно ліні як загального стану організму, зауважимо, що на думку П. Ф. Каптерєва загальний лінивий настрій має зв’язок з конституційними особливостями людини, частіше він буває у флегматиків. Профілактикою цього стану є їх залучення до активного суспільного життя, спілкування [9, с. 79]. Вчений вважає що з ліню потрібно боротися починаючи із шкільного віку. На сторожі потрібно бути учителям по відношенню до повільних і млявих дітей, щоб вони не цуралися товаришів, не цуралися їх гучних ігор, щоб вони не залишалися пасивними до того, що відбувається. Повільні діти повинні жити загальним товариським життям і не ухилятися від ігор і звичайної товариської діяльності. Також, необхідно стежити, щоб повільні діти все робили вчасно, щоб вони не барилися, не відставали від товаришів, не затримували ні загальних занять, ні загальних розваг. Їх потрібно вчити встигати у всьому разом з іншими. Їм корисно задавати роботу на конкретно встановлений час виконання, щоб до встановленого часу робота неодмінно була готова, щоб вони не мали можливості здійснювати її повільно, з відстрочками. «Поспішай, не зволікай – ось основна заповідь виховання таких дітей». Для повільних дітей взагалі вельми корисний строгий порядок всього дня, так би мовити, рамка, в яку повинна укладатися їх діяльність, так щоб було помітно кожне зволікання їх у звичайній роботі [10].

П. Ф. Каптерєв звертає нашу увагу на суттєву обставину. Ледар прагне до задоволень і не працює, щоб не зменшити і не порушити своїх насолод. Але задоволення ледаря досить незначне, воно пасивного і разом з тим грубо-егоїстичного характеру. Шляхом найменшої діяльності ледар може отримати дуже обмежені задоволення, нижчого розбору і порядку, головним чином спокою, відпочинку, свободи від обов'язкової праці. Ледар не проявляє бажання до дій. Він зациклюється на певній ідеї і все оточуюче стає йому байдужим. Ледар закриває себе від суспільного життя, задовольняється мінімальними соціальними зв'язками і відносинами [10].

Щоб запобігти ліні, як загальному стану організму, особливу увагу слід звернути на вироблення корисних звичок, викорінюючи при цьому шкідливі. Слабовільна людина, виробляючи в себе корисні звички, наприклад, прокидатися в один і той самий час, робити фіззарядку, чистити зуби тощо, цим самим тренує свою волю, бориться з ліню [3].

Чим активнішою є людина, тим менше вона лінується. В. Ф. Калошин вважає, що активність людини залежить від її переконань. Інформація яка є для людини «чужою», не прийнятною не спонукає до активності. В такій ситуації людина лінується. Для подолання

цього стану потрібно змінити програму в підсвідомості за допомогою «привабливих» образів. Тобто створити внутрішню мотивацію, знайти причину, яка спонукала б до дій.

Також В. Ф. Калошин причину ліні вбачає у тому, що люди полюбили: хвороби (бо не потрібно йти на роботу), невдачі (бо їх пожаліють), страждання (бо їм поспівчувають), бідність (бо не потрібно працювати). Для того щоб бути активним потрібно любити здоров'я, успіх і багатство. Які є потужним стимулом для вияву активної життєвої позиції [5, с. 30-33].

На нашу думку, ще одним проявом ліні у людини є відкладання своїх справ на завтра, кажучи науковою мовою – прокрастинація. Прокрастинація – це психологічний термін, який означає схильність особи відкладати все на потім, на завтра, на майбутнє, особливо, неприємні рішення та справи. Є. Л. Базика у своїй статті «Явище прокрастинації у контексті розвитку сучасної особистості» пише, що прокрастинатори це – особи, схильні до затягування виконання завдань, перекладання своєї відповідальності на інших, вони працюють хаотично, без плану, або лише за натхнення чи невідкладності.

Сучасна психологія схиляється до того, що прокрастинація – це вияв емоційної реакції на планові або необхідні справи. В залежності від характеру цих емоцій, Є. Л. Базика ділить прокрастинацію на два фундаментальні типи: «розслаблена» (чи тимчасова), коли людина витрачає час на інші, більш приємні заняття і розваги, і «напружена» (яка більш схожа на хронічну), пов'язана із загальним перевантаженням, втратою відчуття часу, незадоволеністю власними досягненнями, неясними життєвими цілями, нерішучістю і невпевненістю в собі.

Є. Л. Базика вважає, що причини виникнення цього стану потрібно шукати в розладу емоційно-вольових процесів, самопокладання, цілеспрямованості, самоорганізованості, також зауважує, що ці процеси повинні були формуватися та розвиватися ще в ранньому дитинстві. Можливо упущення цього моменту в вихованні дитини і приводить до виникнення цього стану [1].

Для подолання прокрастинації існує багато способів, один із них, це планування і складання списку необхідних справ на найближчий день (бажано, в порядку зростання їх важливості). При цьому потрібно налаштуватися на те, що виконання планів на 100% не завжди реально, і потрібно щиро радіти кожній черговій «галочці», а не нарікати, якщо не усі пункти виявилися викресленими. Також потрібно планувати не лише справи, але і відпочинок, що є так само важливо як і робота. Також дієвою є зміна свого відношення до справи. Тобто, не секрет, що навіть у самих злісних прокрастинаторів є заняття, де вони проявляють чудеса організованості і старанності. Проте, з іншого боку, будь-яка нав'язана нам справа викликає внутрішній опір. Вихід очевидний: «що давить на нас потрібно змінити на те чого я хочу».

Психологи стверджують, що коли людині вдається здолати прокрастинацію, тоді у неї з'являється здорове відчуття контролю над ситуацією, упевненість у своїх силах, підвищується почуття душевної рівноваги і внутрішньої свободи [4].

Наведемо ще декілька дієвих способів боротьби з лінню. Як ми вже зазначали, учень лінується тоді, коли у нього відсутня мотивація до роботи, а мета є незрозумілою, або неприйнятною. Тоді слід формувати мотиваційну сферу. Мотивом може виступати інтерес до діяльності, формування почуттєвої сфери, стимулювання виникнення естетичних емоцій, задоволення результатом роботи.

Також, дієвим може бути такий спосіб. Навіювання самому-собі, наказуючи «Дій!» і повторювати багато разів. При цьому потрібно створити зовнішні знаки, розвісивши листівки-нагадування по всій кімнаті із закликом «Дій!».

Логіка наступного методу полягає в застосуванні – ліні. Суть в тому, що довготривала бездіяльність викликає нудьгу, що у свою чергу спонукає до певного виду діяльності і при правильному скеруванні перетворюється в корисну роботу.

Ефективний метод пов'язаний із застосуванням сили думки, детального моделювання майбутньої дії. Для цього потрібно подумати, що і як потрібно зробити і за допомогою нервових імпульсів спрямувати думки у м'язи, матеріалізувавши їх починати діяти [6].

Отже, вченими і просто зацікавленими людьми, на протязі тривалого часу вивчалися різноманітні варіанти прояву ліні. Зокрема лінь досліджувалася як психологічний феномен. Водночас розроблялися способи і методи боротьби з нею. Деякі з них були наведенні у цій статі. Це дасть змогу класифікувати власний прояв ліні, що є важливим для підбору правильного методу для боротьби з нею.

Незважаючи на те, що проблема ліні розглядалася науковцями ще у XIX ст., вона залишилася актуальною в наш час і є мало дослідженою. Ми бачимо, що природа ліні психологічна і вона проявляється у різноманітному середовищі нашої діяльності. Тому боротися з нею важко, це потребує значних зусиль, як і моральних так і фізичних. Проте при якісному застосуванні зусиль можна досягнути бажаного результату, тобто побороти лінь. За твердженнями психологів це приведе до підвищення самооцінки, образи власного «Я» стануть більш привабливі, економії власного часу і допоможе стати успішним і продуктивним у сучасному житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Базика Є. Л. Явище прокрастинації у контексті розвитку сучасної особистості [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/4_SND_2013/Psihologia/7_123897.doc.htm
1. Боровская Н. В. Психологические и психофизиологические предпосылки лености студентов [Електронний ресурс] / дис. канд. психолог. наук / Боровская Наталья Владимировна. – СП., 2008. – 168 с. — Режим доступу: http://www.dissercat.com/content/psikhologicheskie-i-psikhofiziologicheskie-predposylki-lenosti-studentov
2. Вітенко І. С. Основи психології [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1221060537361/psihologiya/osnovni_volovi_yakosti_osobistosti_formuvannya
3. Гладкіх Т. О. наук. консультант канд. психолог. наук Ламаш І. В. Особливості саморегуляції особистості у студентів з різним рівнем прокрастинація [Електронний ресурс] / дипломна робота / Гладкіх Т. О. Харківський національний університет внутрішніх справ – 2012р., с 6. — Режим доступу: http://freepapers.ru/18/osoblivost-samoregulyac-osobistost-u-studentv/245490.1648997.list2.html
4. Калошин В. Ф. Як побороти лінощі? / В. Ф. Калошин // Завучу. Усе для роботи — 2009. № 5. — С. 30—33.
5. Методи боротьби з лінню. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://danbst.wordpress.com/2010/05/27/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8-%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8C%D0%B1%D0%B8-%D0%B7-%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8E/
8. Михайлова Є. Л. Лень в учебной деятельности студентов // Психология XXI века: Тезы с Международной научно-прктичной конференции студентов аспирантов и молодых студентов. СПб, 2008. с. 312-314.
9. Новий тлумачний словник української мови: В 4 т., 4200 слів. – К: Аконіт, 1998. – Т. 2 – 234 с.
10. Приходько Ю. О. Нариси становлення та розвитку дитячої психології : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Ю.О. Приходько; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1999. – 205 с.
11. Проблемы развития и бытия личности. В честь юбилея Петра Федоровича Каптерева. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://rl-online.ru/articles/rl02_99/492.html
12. Статистика, що шокує: як лінь впливає на працездатність. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://news-ukraine.info/statistika-shhoshokuye-yak-lin-vplivaye-na-pracezdatnist/
13. Як позбутися від ліні? [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://coolwumen.ru/psihologija/yak-pozbutisya-vid-lini_3876.html

ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВ

Перхалюк У.

Науковий керівник –доц. Губ'як Д.В.

ВИКОНАВСЬКО-ТВОРЧИЙ КОМПОНЕНТ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ КЕРІВНИКА АМАТОРСЬКОГО КОЛЕКТИВУ НАРОДНИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Розкриття творчого потенціалу кожної людини є актуальним завданням науки та освіти вже тривалий час. Тому проблема підготовки керівника аматорського колективу народних інструментів в галузі народно-інструметального мистецтва має особливе значення, оскільки від них значною мірою залежить відродження національної культури.

Аналіз сучасної педагогічної реальності засвідчує, що традиційно розкриття творчого потенціалу орієнтується на формуванні виконавських знань, умінь і навичок. При цьому особистість майбутнього фахівця, розвиток його морального та інтелектуального потенціалу, виконавсько-творчого компоненту у професійній діяльності часто випадає з поля зору викладачів. Варто зазначити, що особливістю інструментально-виконавської підготовки студентів в мистецьких навчальних закладах є врахування тісного взаємозв'язку концертно-виконавської і педагогічної діяльності, різноманітність видів виконавської діяльності, включаючи художню інтерпретацію музичних творів, імпровізацію, ансамблеве музикування, підбір на слух, акомпанемент. Відтак, окреслення сутності творчих дій у процесі мистецького навчання передбачає висвітлення компонентів творчого процесу і його етапів, а також визначення чинників, рушіїв, сприятливих умов для ефективного виконавсько-творчого процесу.

Виконавсько-творчий компонент в структурі інструментально-виконавської підготовки майбутнього керівника аматорського колективу народних інструментів має велике значення - формування якого сприяє удосконаленню різноманітних виконавських умінь і навичок, творчих здібностей, необхідних для успішної професійної діяльності.

Мета даної статті – висвітлити виконавсько-творчий компонент інструментально-виконавської підготовки керівника аматорського колективу народних інструментів.

Аналіз літературних джерел, присвячених проблемі виконавсько-творчого компоненту інструментально-виконавської підготовки, показує, що широке коло дослідників зосереджують свою увагу переважно на окремих сторонах, а саме: формування виконавської культури та інтерпретаторських умінь (Н. Згурська, В. Критський), готовності до інструментально-виконавської діяльності (Л. Гусейнова, М. Назаренко), інтеграції мистецьких знань (В. Бузова), активізації творчої самостійності студентів-музикантів (І. Бабакова), навчальної взаємодії в класі інструментальної підготовки (О. Ляшенко, В. Ревенчук), удосконалення виконавських умінь (І. Аксельрод, О. Андрейко, П. Косенко, М. Волков).

Для практики інструментально-виконавської підготовки керівника аматорського колективу народних інструментів важливе значення мають погляди К.Станіславського, який писав «Творчості навчити неможливо. Але можна навчити творчо працювати. Цим складним процесом роботи виконавця над собою педагог може і повинен активно керувати» [4, с.15]. Система виховання, що веде до творчості, за визначенням К.Станіславського:

- відкидає формальні методи навчання, протистоїть авторитарній виконавській педагогіці та методам «вільного виховання» студента;
- важливе значення надає опосередкованим шляхам виховання; вимагає індивідуальних принципів роботи з студентом;
- направлена проти трафаретів, що омертвляють мистецтво; розширює рамки і масштаб роботи педагога;
- закликає до боротьби з безґрунтовністю та безсистемністю, до наукової перевірки практичних методів;

 передбачає виконання педагогом принципу своєчасності, розуміння взаємозв'язку між задумом і технікою;

 захопленість педагога мистецтвом («неможливо творити те, чому сам не віриш, і що вважаєш неправдою»);

 розуміння педагогом давно відомої істини: виховувати бажання і вміння набувати знання і навички набагато важливіше, чим навчити знанням і навичкам [4, с.23-26].

При цьому від сучасного викладача вимагають об'єктивного найвищого рівня творчості, не тільки педагогічного, а й предметно-змістового натхнення, яке завойовує серця, харизми – надзвичайної обдарованості, яка викликає у кожного учня «почуття повної довіри», «готовність дотримуватись того, чого вчить учитель» (І.Бестужев-Лада). Людина, яка перебуває у стані творчого натхнення, має сильний вплив на інших людей, часто може переконати їх, схилити до своєї думки, ідеї, повести за собою. Тому можна погодитись з думкою Ю.Трофімова, який вважає натхнення станом найвищого піднесення, коли пізнавальна й емоційна сфери поєднані на розв'язання творчої задачі [5, с.331].

За таких умов частіше виникають ті миті творчого піднесення. «Натхнення – це такий гість, який не полюбляє відвідувати лінькуватих» – говорив П.Чайковський. Воно виникає після наполегливої роботи і сприяє розкриттю творчих можливостей музиканта. Воно проявляється в усвідомлених відчуттях – захопленості і здивування, приємній схвильованості, легкій ейфорії. Подібного роду відчуття і почуття повністю захоплюють виконавця як при розучуванні музичного твору, так і в процесі концертного виступу . Вчені наголошують, що в даному випадку існує пряма залежність: чим здібнішим і працьовитішим є музикант, тим частіше і довше він може знаходитись в стані натхнення.

Нерідко з перебуванням у стані творчого натхнення пов'язане й виникнення інсайтів, осяяння. Психологами даний феномен визначається як центральний і найбільш специфічний етап творчого процесу, інтуїтивне передбачення результату, коли багаточисельні ідеї, що складають задум, мов би самі собою складаються в чітку форму майбутнього художнього твору або наукового відкриття.

Необхідно відмітити ще одну характерну особливість інсайту, дуже важливу з точки зору розвитку успішної особистості. Мова йде про поняття «критерій краси». Відомий дослідник А.Пуанкаре на основі самоаналізу визначив дуже важливу, характерну для підсвідомості деталь. Ідеї, що виникли у формі осяяння не завжди були правильними, але вони, як правило, були дуже красивими. На наш погляд, саме ідея краси повинна стати для майбутнього фахівця ключем до успішної професійної діяльності.

Визначну роль у будь-якому творчому процесі відіграє уява. Відтак, цілком закономірною є увага багатьох дослідників (Л.Виготський, С.Максименко, П.М'ясоїд, Г.Сельє, Ю.Трофімов, А.Шопенгауер та ін.) до зазначеного феномена, котрий розглядається як процес створення образів предметів, ситуацій, обставин шляхом установлення нових зв'язків між відомими образами та знаннями [5, с.315]. Відомий дослідник психологічної галузі Г.Сельє говорить про уяву як одну з провідних характеристик творчої особистості. Уява, на його думку, пов'язана з незалежністю мислення і мусить поєднуватися з розумінням важливості уявлюваного. Стає очевидним і повністю сприйнятливим вислів вченого про те, що «багато відкриттів, які звичайно вважають випадковими, насправді народилися завдяки великій силі уяви, яка миттєво малює висновки з випадкового спостереження» [Цит по 5, с.323].

Зразком творчої уяви є мрія – внутрішня діяльність, що полягає у створенні образу бажаного майбутнього. Змістом мрії є те, що пов'язане зі спрямованістю індивіда, позицією особистості. Мрія характеризує той ідеал, якого прагне особистість і який може стати ідеальним мотивом, що змушує наполегливо, всупереч перешкодам, боротися за її втілення [4, с.116].

Поряд з терміном «уява» у літературі часто синонімічно використовується термін «фантазія». Цікавим та ґрунтовним є підхід до цієї проблеми дослідника І.Розета. Узагальнюючи різні теоретичні концепції та гіпотези стосовно фантазії і творчої діяльності, вчений у роботі «Психологія фантазії» представив оригінальну концепцію, в основі якої механізм «оцінювання» визнаний провідним у функціонуванні даного феномену. Довільне оперування образами уяви, згідно цієї концепції, дає можливість фантазуючому суб'єкту задовольнити потребу, на шляху реального втілення якої є перешкоди. Тому фантазування є

ілюзорним засобом задоволення потреби, створення образів, що усвідомлюються як приємні, але нездійсненні [2].

Аналізуючи значення фантазії для унікальної, максимально творчої особистості — тобто генія, А.Шопенгауер зазначав: «фантазія розширює кругозір генія, виводить за межі існуючих передуючих його особистості реальних об'єктів як відносно їх кількості, так і стосовно якості. У цьому, власне, причина, чому незвичайна сила фантазії є супутницею, навіть умовою геніальності» [6, с.415]. З цього приводу показовим є визначення видатного українського вченого В.Роменця, який справедливо зауважував, що: «на відміну від логічного мислення, фантазія за одну якусь мить може відтворити предмет як у його структурній цілісності, так і в сукупності деталей, не випускаючи жодної з поля уваги… фантазія здійснює те, що за допомогою тільки раціональних актів зробити неможливо» [3, с. 140].

Дослідження психологів (Б.Ананьєва, Л.Виготського, В.Зінченка, К.Костюка, С.Максименко, П.М'ясоїда, С.Рубінштейна, Б.Теплова, Ю.Цагареллі, В.Шадрікова та ін.) доказують, що необхідною умовою успішної творчої діяльності в галузі музичного мистецтва, крім розвинутих відповідних умінь і навичок, є наявність творчих здібностей, основною з яких є креативність.

В науковій літературі ця категорія визначається:

- типом інтелектуальної здібності, творчим стилем діяльності, результатом творчих досягнень особистості (Е.Торренс, Е.Олгетрі, Ю.Фостер, Ф.Юлак та ін.);
- якістю або комплексною характеристикою особистості (М.Берштейн, А.Брушлинський, Н.Вишнякова, Я.Пономарьов, К.Роджерс, Р.Тафель);
- особливістю інтелекту або найвищим рівнем інтелектуальної активності мислення (Д.Богоявленська, О.Тихомиров).

Одним із найпоширеніших є визначення креативності здатності до творчості, особистою якістю індивіда, що виражена в його схильності та готовності створювати, тобто робити реально існуючі соціально значущі продукти власної діяльності [1].

Розвиток творчих якостей керівника аматорського колективу народних інструментів багато в чому обумовлений специфікою його майбутньої професійної діяльності, яка носить публічний характер, здійснюється у концертній залі і вимагає вміння управляти своїми почуттями і настроями під час проведення культурно-просвітницьких заходів.

Досліджуючи виконавсько-творчий компонент інструментально-виконавської підготовки керівника аматорського колективу народних інструментів, вважаємо доцільним виокремити в його складі інтуїцію (від лат. – споглядання, погляд, бачення). З точки зору психології – це своєрідний процес, що вирізняється швидкістю і несподіваністю протікання. Крім того, одні дослідники пов'язують її з галуззю неусвідомленої роботи, другі, прагнучи пояснити цей феномен з точки зору логічного мислення, називають його «творчою свідомістю». На думку З.Фрейда, інтуїція – прихований, неусвідомлений першопринцип творчості. Разом з мисленням, уявою та емоційною сферою свідомості вона є складовою творчого процесу, і може співіснувати, доповнювати або замінювати їх.

Однак, ні інтуїція, ні уява чи фантазія, ні емоційні переживання не підкоряються прямому впливові. Отже, треба шукати опосередковані методи, які б справляли побічну дію, активізуючи творчу енергію студентів.

Суттєвою умовою успішного виконавчо-творчого процесу є впевненість у своїх силах. Боязнь невдачі сковує уяву і творчу ініціативу. Занадто висока самокритичність теж заважає творчості. Надмірно прискіплива самооцінка може завести у творчу безвихідь. Педагог, який хоче виховати в студентів справжні творчі нахили, повинен мати в творчому арсеналі широкий набір прийомів, які б підтримували віру у власні сили, у можливість досягнення успіху у творчій діяльності. Наприклад, досвідчений викладач проводить заняття таким чином, що у вихованця створюється враження, начебто він самостійно, без допомоги ззовні, дійшов до застосування тих чи інших засобів виразності, до створення нових художніх образів.

Отже, складність «інструментально-виконавська підготовка» зумовлюється надзвичайно широким змістовим і структурним діапазоном, що відображує специфіку виконавсько-творчого компоненту у діяльності майбутнього керівника аматорського колективу народних інструментів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Критская. Е. Восприятие музики как педагогическая проблема. Теория и методика музикального образования детей: научно-метод.пособие / Е.Критская. - М.:Флинта.Наука,1999. - 125 с.
2. Розет И.М. Психология фантазии / И.М.Розет.- Минск: БГУД977.-312с.
3. Роменець В. Психологія творчості / В. Роменець. - К.: Либідь, 2001. - 288с.
4. Станиславский К. Моя жизнь в искусстве // Собр. соч. - М.: Искусство,1954. - Т. 1. - 511 с.
5. Трофімов Ю.Л. Психологія: підручник / Ю.Л.Трофімов, В.В.Рибалка, П.А.Гончарук та ін..; за ред..Ю.Л.Трофімова. - К.: Либідь, 1999. - 558 с.
6. Шопенгауэр А. Избранные произведения / А.Шопенгауэр.-М.: Просвещение,1992.- 479 с.

Корчак В.

Науковий керівник –доц. Ороновська Л. Д

УКРАЇНСЬКИЙ МУЗИЧНИЙ АВАНГАРДИЗМ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО СПРИЙМАННЯ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Усі види мистецтва слугують
найвеличнішому з мистецтв –
мистецтву жити на землі
Б. Брехт

Кожне покоління інтерпретує музичний звук в силу розвитку своєї культури та ціннісних орієнтацій. XX століття дало світові нові напрямки музичного мистецтва, які сформувалися на основі нового способу мислення, нових пріоритетів і тем повсякденного життя, нових способів самовираження. Однією із таких творчих пошуків стала мистецька течія, яка отримала назву авангардизму. У 1886 році слово «авангард» означало порушення комплексу сталих цінностей і прагнень до втілення невідомого. Авангард – у будь-якому мистецтві – це сміливе протистояння традиціям і загальноприйнятій думці.

Метою статті є дослідження витоків українського музичного авангардизму, діяльності його основних представників, а також проблеми сприймання цього мистецького напрямку на уроках музичного мистецтва в загальноосвітніх школах.

Дослідження українського музичного авангарду є наріжним каменем в мистецтвознавстві, адже недостатня інформація про його первісний період формування і витоки призводить до певної дезорієнтації в області дослідження даного питання. Як відомо, все нове сприймається з певним застереженням, а інколи і взагалі нерозумінням.

Відповідно до викладу програмового матеріалу на уроці музичного мистецтва постала проблема в методичній підготовці вчителів музичного мистецтва в питанні компетентності щодо висвітлення музичного авангардизму. В силу різних історичних обставин формування даної течії в мистецтві, а також смислової блокади, яка завжди відгороджувала цей напрямок, визначаючи його як щось «неправильне», «незрозуміле», сформувалося зовсім неправильне оціночне ставлення до цього мистецького явища. Отже, основне завдання вчителя музичного мистецтва - правильно подати учням основні поняття і виховати в них розуміння до даного мистецького напрямку. Варто відзначити, що процес слухання музики треба поєднувати з застосуванням методу наочності, який буде полягати в демонстрації дітям під час слухання картин художників-авангардистів. Таким чином, сприймаючи музику двома аналізаторами, зоровим і слуховим, можна покращити якість сприймання і, відповідно, дитина зможе глибше зрозуміти сутність даного мистецького явища.

В процесі розвитку музичного мистецтва в період 50-60 рр. XX ст. український музичний авангард, був так би мовити, - «туманним альбіоном» на фоні розвитку музичного мистецтва в цей час. Так необізнаність в області розвитку даного музичного напрямку була обмежена двома суттєвими, на погляд музикознавців, причинами, Перша причина – ідеологічне застереження щодо дослідження даного питання, яке в радянський час сприймалося як щось заборонене, було відгомоном бурхливого розвитку музики в європейських державах. Друга причина – складність об’єкту дослідження, адже професійний музикант-дослідник, вихований на фундаменті класичної музики в строгих і чітко окреслених рамках, всупереч своїм принципам і застереженням не міг виходити за межі своєї професійної діяльності і вдаватися до чогось нового, зовсім невідомого для широкого загалу. В цей час на Заході Європи склалася зовсім

інша ситуація. Там музикантів-авангардистів вже повністю зарахували до «класиків». В той час, коли провідні композитори Радянського Союзу виконували твори «на замовлення», малювали для нас картину безхмарного соціалістичного майбутнього і прокладали світлий шлях комунізму, західні музиканти шукали різноманітні форми інакомислення у звуках. Розірвавши окови ідеологічних утисків вони змогли вільно і беззастережно пропагувати ідеї свого творчого напрямку.

У 50-60 рр. XX. ст. в містах колишнього Союзу – Тбілісі, Москві, Ленінграді, Харкові – заявили про себе групи молодих музикантів-композиторів, які відійшли від традиційного шляху розвитку музики і почали формувати свій неповторний стиль. Серед них всесвітньо відомі імена – Альфред Шнітке, Софія Губайдуліна, Арво Пярт, П'єр Булез…

В цей період в Україні також з'явилися такі «диверсанти», яких владні структури називали «бунтарями», «колективним ворогом». Це була Київська група музикантів-шестидесятників до якої входили такі відомі композитори як Валентин Сильвестров, Леонід Грабовський, Віталій Годзяцький, Володимир Губа, Святослав Крутиков, Юрій Іщенко. І, як не дивно, всі вони випускники консерваторського класу Б. Лятошинськогo по предмету оркестровки і композиції. Варто згадати, що свого часу цей композитор також відзначався певною своєрідністю думок і творчих поглядів і за це неодноразово піддавався ідеологічним утискам. Лятошинський завжди підтримував своїх учнів у всіх їхніх творчих пошуках і починаннях, і за спогадами Святослава Крутикова завжди допомагав їм пережити перші невдачі і нерозуміння з боку громадської думки.

Лідером гуртка шестидесятників одностайно був визнаний Ігор Блажков – диригент Київського камерного оркестру. Після смерті Лятошинського він став для учасників гуртка ніби другим батьком, головним ідейним натхненником. Доправляючи з-за кордону платівки з записами заборонених творів він давав можливість композиторам не відставати від нових тенденцій авангардизму, які вже були широко розповсюджені в Європі.[4, 8]

«Заражені» авангардизмом композитори не мали зовсім ніякого простору як в творчості так і в особистому житті. Сучасні «єретики», як їх називали музикознавці, що писали рецензії на їхню творчість через призму закомплексованої радянської ідеології, свідомо прирекли себе на нелегку долю, долю вигнанців. Проте, існувала одна людина, яка будь якими способами намагалася пропагувати інформацію про творчість композиторів-авангардистів – це була Галина Мокрієва – дружина Ігоря Блажкова. Вона хотіла донести до громадськості правдиву інформацію, не завуальовану радянською ідеологією. Проте публікації, в яких Мокрієва відстоювала право сучасного мистецтва на вільне життя і творіння не хотіли друкувати в Україні. Лише перед смертю Галина Мокрієва змогла надрукувати кілька статей в польському журналі «Рух музичний».

Напевно одним з найвідоміших композиторів-авангардистів є Валентин Сильвестров. Композитор музики «тиші», музики космосу. В його творах значення має все – від розлитого меланхолічного звучання до тихих змістовних пауз. Його музика постлюдійна, як відгомін чогось великого, довершеного. Космос сильвестровських гармоній вражає невичерпністю, стійкістю свого внутрішнього стержня, глибиною духовності і розуміння. Відома історія, як на початку шістдесятих Сильвестров, якого сьогодні ставлять в один ряд з Лятошинським, не був допущений до випускних консерваторських іспитів. Причина — його Перша симфонія, яка аж ніяк не влаштовувала законсервовану екзаменаційну комісію. А диплом композитора отримав тільки тоді, коли, причесавши своє мислення, створив "Класичну увертюру". Мовляв, "не приймаєте сучасну технологію — отримайте традиційну!" Негаразди тривали й тоді, як Сильвестрова нарешті прийняли до Спілки композиторів. Не змирившись із політичними звинуваченнями на адресу молодих музикантів, Сильвестров забезпечив себе тавром "хулігана". Тому його виключили зі спілки. Хоч як прикро, але перше визнання його музики відбулося на Заході.

У гуртку шістдесятників, Віталій Годзяцький зайняв особливе місце. Вже в ті роки його ім'я було знаним на Заході. Його прийняли до європейської асоціації експериментальної музики. Врешті-решт, творчі експерименти — витівки Годзяцького виявилися першими в українській професійній практиці. Зберігаючи класичну форму, він шукає незвичних тембрів, залучаючи в оркестр предмети побуту. Як пише Олена Зінкевич, одна з дослідниць українського авангарду, для Годзяцького спосіб видобування звуків, динамічні ефекти і весь

розвиток форми так природно випливають з можливостей предметів, що йому здається, ніби вони самі видають музично- організовані звуки. «Досить невеличкого зусилля, щоб речі заграли» - говорить композитор. Епатажними для шістдесятих років стали "Емансипована валіза", "Чотири етюди для магнітофона" або "Реалізація 29/1" Годзяцького. В них зазвучало кухонне начиння, цвяхи, валізка, бак для прання білизни... Саме тут помітне надзвичайне гумористичне мислення композитора [3, с.15].

Ще одиним натхненником авангардизму був Леонід Грабовський, який винайшов техніку випадкових чисел. Кажуть, що віднайдену систему він тримає за власну таємницю.

Дослідники говорять, що Грабовський уже в 25 років зажив слави апостола українського авангарду. Його перші твори були настільки неординарними, що вразили та привернули увагу Дмитра Шостаковича.

Та своєрідне раціоналістичне мислення не заважає композитору створювати одухотворені поетичні переклади Гейне, Гете, Рільке, які, до речі, дуже цінував Максим Рильський. Знавець багатьох мов, Леонід Грабовський перекладав і "затавровану" музикознавчу літературу.

Символічність характерна й для його музики до кінофільму "Фрески Софії Київської". На думку Сильвестрова, вона "ледь проявлена, як сама фреска. І дуже виразна".[1, 76]

Власне, озвучування кіно для авангардистів стало чи не єдиною можливістю оприлюднити свої твори. Так, завдяки співпраці з Юрієм Іллєнком, Сергієм Параджановим та іншими режисерами в численних фільмах прозвучала їхня музика.

У молоді роки він був капітаном футбольної команди, яку складали "авангардисти". У творчості ж визнає найбільшу спорідненість із Леонідом Грабовським.

Композитор Губа став знаменитим саме після написання кіноопусів. Він вважає, що до такого виду творчості необхідна особлива увага. Адже, окрім традиційної академічної аудиторії, кіномузика потрапляє в поле зору широкого загалу.

Та й взагалі творчість Губи дослідники часто трактують як "проповідницьку". Значна частина його музики — духовна. Відомо, що композитор пише ще й вірші, орієнтуючись на кращі зразки дидактичної лірики. До того ж часто його твори отримують присвяту так званим "володарям дум". У доробку Володимира Губи — кантата "Слово Бояна", твори, що вшановують імена Федора Достоєвського, Осипа Мандельштама, Дмитра Лихачова...

Отже, проблематика сприйняття авангардної музики на уроках музичного мистецтва є досить актуальним питанням в сфері методики музичного виховання і потребує деталізованого розуміння і компетентності вчителя, котрий повинен майстерно подати дітям ту грань коливання між академізмом і творчим пошуком, котра відбиває діалектичну природу взаємодії між традиціями та новаторством. Музичний авангардизм – як прагнення «до нових берегів» за висловом М. Мусоргського, потребує розуміння і правильного методичного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вальцель О., Імпресіонізм і експресіонізм , П., 2004; - 290 с.
2. Гринчук Ірина, Бурська Олена. Проблеми музичного мислення: теорія і методика розвитку: діалектика музичного логосу та ейдосу. — Т. : Підручники і посібники, 2008. — 224с
3. Експресіонізм. Драматургія. Живопис. Графіка. Музика.Кіномистецтво. Сб. ст., М., 2005;
4. Конадратюк Т. / Музичний авангард/ Т. Кондратюк, Київ, «Хрещатик», №81, 2004р.
5. Павлишин С. Музика двадцятого століття / С. Павлишин. – Львів : БаК, 2005. – 232 с

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ 3

Прийдун С. Англо-німецькі суперечності на тлі міжнародної європейської політики в кінці XIX – на початку XX ст. 3

Прийдун С. Зовнішня політика України за В. А. Ющенка (2005–2010) 8

Прийдун С. Українське питання в контексті радянсько-німецьких відносин 1938-1940 рр. ...12

Ткаченко І. Періодичні та літературні видання західноукраїнських земель в міжвоєнний період.....17

Янюк І. Участь західноукраїнського селянства у право-радикальних організаціях міжвоєнного періоду.....22

Ткаченко І. Правове становище євреїв в Російській імперії в XVIII – середині XIX ст.....27

Баран Б. Концепція «несвідомого» у філософії Зігмуда Фройда 31

Баран Б. Міжпредметні зв'язки на уроках історії.....32

Било О. Стереотипи єврея в уявленнях українців (XIX – поч. XX ст.) 34

Било О. Україна та Японія: політичний аспект співробітництва.....38

Блашків Н. Функції сучасного класного керівника.....42

Бучинська В. Культурно - гуманітарне співробітництво України й Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії (1991 – 2012).....45

Вовна К. Ясір Арафат: політичний портрет.....48

Кавецька Г. Методика використання писемних джерел на уроках історії України в старшій школі 54

Гловацький А. Рецепція деяких аспектів історії Ірану та Туреччини нової доби в сходознавчих працях Агатангела Кримського 58

Гончарук Т. Надєжда Аллілуєва: самогубця чи жертва? 61

Гринчук О. Балканська проблема в міжнародних відносинах кінця XIX– початку XX ст. (на прикладі Балканських воєн 1912 – 1913рр., 1913р.) 63

Гринчук О. Суспільно-політичні поглядим.А. Булгакова 67

Гудзь О. Союз Українок і феміністичні погляди Мілени Рудницької 70

Гуменна І. Психолого-педагогічний аспект використання інформаційно-комп'ютерних технологій в освітніх закладах.....75

Гуменний С. До питання про вплив епідемічного фактора на перебіг і еволюцію військових дій УГА на Правобережжі восени 1919 року 80

Гуменний С. Профорієнтація в сучасній школі 82

Гуменний С. Феномен ордену тамплієрів 84

Кавецька Г. Патріс Лумумба: політичний портрет.....87

Карабин М. Обрядове значення хліба 92

Куцик Р. Технічний розвиток цукрової промисловості українських губерній Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX століття 95

Куцик Р. Доктрина Монро – перша геополітична концепція американської дипломатії 100

Куцик Р. Зовнішньополітичні аспекти ліквідації Чехословацької держави у 1938 – 1939 рр.105

Медвечук В. Військова могутність наполеонівської армії на прикладі гренадерських

формувань 109

Пістун Н. Інтерактивні методи навчання на уроках історії 112

Піхурська І. Врахування акцентуацій характеру учня у навальному процесі 114

Петрик Ю. Ідея «надлюдини» у філософії Фрідріха Ніцше 117

Петрик Ю. Самооцінка учителя як умова ефективності його педагогічної діяльності 118

Подзвінна М. Неуспішність учнів: причини та подолання 120

Ревуцька О. Агітаційні плакати періоду індустріалізації 122

Салук В. Католицька акція та свято «Українська молодь Христові» як побудники молодіжного життя УГКЦ в 30-х рр. XX ст. 125

Слободян О. Імідж сучасного вчителя 128

Березюк А. Німецька національна меншина в політичному житті Чехословацької республіки (1918–1929 рр.): шляхи співпраці та протистоянь 130

Горинчин О. Роль Теребовлянського замку в захисті південних кордонів Речі Посполитої XVI ст. 133

Литвин Н. Відображення радянської дійсності в суспільно-політичному анекдоті середини 1950-х – середини 1960-х рр. 136

Ткаченко І. Нельсон Манделла: політичний портрет 139

Федорів О. Організація дозвілля молоді м. Тернополя (2006 - 2013 рр.) 144

Штокалюк Д. Італійський і Єгипетський походи Бонапарта: шлях до слави 146

Штокалюк Д. Військова служба варягів у руських князів 148

Яремчук М. Поховально-поминальна обрядовість лемків кінця XIX – XX століття 153

Литвинчук О. Лінь як психологічний феномен та способи боротьби з нею 159

ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВ 163

Перхалюк У. Виконавсько-творчий компонент інструментальної підготовки керівника аматорського колективу народних інструментів 163

Корчак В. Український музичний авангардизм та проблеми його сприймання на уроках музичного мистецтва 166

ЗМІСТ 169

ББК 74.480.278
С.88

Студентський науковий вісник. — Випуск № 33. — 2013. — 170 с.

Видрук оригінал-макету
у науковому відділі Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Комп'ютерна верстка: **Процик Н.І.**

Здано до складання 11.02.2013. Підписано до друку 27.04.2013. Формат 60 х 84/16. Папір друкарський.
Умовних друкованих аркушів – 16,9. Обліково-видавничих аркушів – 17,4. Замовлення № 89.
Тираж 100 прим. Видавничий відділ ТНПУ 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2
Свідоцтво про реєстрацію ДК №2043, від 23.12.2004.